Dr Zorica Mršević Ka demokratskom društvu – izborni sistem kvota

Izdavač:

Institut društvenih nauka Beograd, Kraljice Natalije 45 telefon: +381 11 361-60-02 faks: +381 11 361-40-67

e-mail: idn@eunet.yu

Urednica:

Dr Mirjana Rašević

Recenzentkinje: Dr Marijana Pajvančić Dr Slobodanka Konstantinović-Vilić Dr Nevena Petrušić

Lektorka: Milanka Vorkapić

Prevodi: Marija Krsmanović Bojana Balon Vera Ilijin Dragana Ilić

Štampa i grafički dizajn:

e-mail: chigoja@eunet.yu

ISBN 978-86-7093-115-2

Tiraž: 300

Zorica Mršević

KA DEMOKRATSKOM DRUŠTVU – IZBORNI SISTEM KVOTA–

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Beograd 2007

Strana literatura sa podacima neophodnim za nastanak ove knjige nabavljena je u ženskoj knjižari Frauen Zimmer u Beču, Ziegler Gasse 28. http://www.frauenzimmer.at

Ova knjiga je nastala u okviru projekta:

«Demokratski modeli unapređivanja društvene kohezije, tolerancije, ljudskih prava i privrednog razvitka u političkim i institucionalnim procesima evropskih integracija u Srbiji», finansiranog od strane Ministarstva za nauku, tehnologiju i sport Republike Srbije, u periodu od 2006/2010

Izdavanje knjige pomoglo je Ministarstva za nauku, tehnologiju i sport Republike Srbije.

Stavovi i mišljenja objavljeni u ovoj knjizi, ako ne pripadaju citiranim autorima, isključivo su lični stavovi autorki knjige i ni na koji način ne odražavaju stavove i mišljenja organizacija u kojima su autorke u vreme izdavanja knjige radile ili sa kojima su sarađivale.

SADRŽAJ

0	PŠTI DEO	13
С	KVOTAMA	. 15
	Uvod	. 15
	Uvođenje kvota	
	Mitovi o kvotama	
	Potreba za zakonskim regulisanjem mera za povećanje učešća	
	žena u političkim procesima donošenja odluka	. 23
	Pogled unazad	. 25
	Odlučivanje znači moć	
	Politička participacija žena i rodna ravnopravnost	. 28
	Formalna i neformalna participacija	. 28
	Argumenti koji se pozivaju na pravdu	. 28
	Interesne razlike	. 29
	Emancipacija	. 29
	Trougao faktora	. 29
	Mere za povećanje učešća žena u politici/Zajedničke strategije	
	i umreženost, pritisak i osnaživanje žena	
	Odbori za izbor žena	. 31
	Predizborne kampanje	. 32
	Kvote	. 32
	Vrste kvota ili kvote kao pozitivna akcija	. 33
	Ima li dovoljno žena da bi se ispunili zahtevi	
	sistema izbornih kvota	
	Uloga sistema izbornih kvota	
	Proces biranja članova parlamenta	
	Deskriptivna i supstancijalna zastupljenost žena	
	Institucionalna muškost	
	Strategije promena	
	Vrste strategija	
	Strategija pravila	
	Učenje pravila	
	Primena pravila	. 49

	Menjanje pravila	. 50
	Odbori za rodnu ravnopravnost	. 54
	Pitanja bez odgovora	
K	VOTE I EVROPSKA UNIJA	. 62
	Razvoj koncepta rodne ravnopravnosti ka rodnoj	
	ravnomernosti u procesima odlučivanja	. 62
	Amsterdamski ugovor	. 63
	Ministarska Konferencija u Parizu	. 64
	Rezolucije, odluke, saopštenja, izveštaji	. 64
	Rezolucija Saveta o ženama u nauci 2000	
	Odluka Komisije iz 2000	. 64
	Saopštenje Komisije iz 2000	. 65
	Rezolucija Evropskog parlamenta o ženama u procesima	
	donošenja odluka	. 65
	Izveštaj Komisije iz 2000	. 66
	Rezolucija i izveštaj Evropskog parlamenta	. 67
	Žene u strukturama EU	. 67
	Rodna ravnopravnost kao evropska vrednost	. 68
	Ambijent EU pre proširenja 2004	. 70
	Žene u EU	
	Evropski parlament	. 72
	Pregled učestvovanja žena u parlamentima u zemljama članicama,	
	kandidatima i potencijalnim kandidatima za članstvo u Evropskoj uniji	. 74
	Izvodi iz ustava nekih evropskih država	. 75
	Proces pristupanja i politika rodne ravnopravnosti	
	Evropske unije	. 77
E'	VROPSKE ZEMLJE U TRANZICIJI	. 79
	Situacija u zemljama Balkana,	
	Istočne i Centralne Evrope	. 79
	Period državnog socijalizma	. 80
	Situacija u evropskim zemljama u tranziciji	
	Iluzije u pogledu postojanja rodne ravnopravnosti	
	Reakcija žena u tranzicionom periodu	
	Politička kultura	
	Političke partije	
	Unutarpartijska dinamika	
	Dinamizam partijske scene	
	Percepcija partijskog života u javnosti	
	Partijski program, dokumenta i interne regulative	. 87

	Zene u političkim partijama	88
	Ženski forumi	89
	Ženske partije	89
	Žene u parlamentima	90
	Lokalne skupštine	90
	Vlade	90
	Izborni sistemi i njihov uticaj na prisustvo	
	žena u politici	
	Međunarodna dokumenta	
	Međunarodne aktivnosti	
	Žene i UN	93
	Mreža za Centralnu i Istočnu Evropu	94
	Evropski ženski lobi	
	Šest završnih tačaka	98
DT	RIMENA KVOTA U REGIONU LATINSKE AMERIKE	00
ГГ		
	Prepreke i podsticaji	99
U	ΓΙCAJ MEĐUNARODNIH ORGANIZACIJA NA	
	VOĐENJE SISTEMA IZBORNIH KVOTA	105
_	Uvod	
	Ujedinjene nacije	
	Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena - CEDAW	
	Pekinška deklaracija i Platforma za akciju	
	Preporuke CEDAW komiteta	
	Praksa CEDAW komiteta	
	Položaj žena u sistemu UN	
	Savet Evrope	
	Interparlamentarna unija	
	Socijalistička internacionala	
	Socijalistička internacionala žena	
	Međunarodna unija socijalističke omladine (IUSY)	
	Uticaj međunarodne zajednice na učešće žena u procesima	
	odlučivanja u postkonfliktnim društvima	124
	J	
P	OSEBAN DEO	127
	ARAPSKE ŽENE: NEDAVNE PROMENE	129
	ARGENTINA: ZAKON O KVOTAMA	129
	AVGANISTAN, PRIMER UTICAJA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE	
	BELGIJA: PRIMER USPEŠNO UVEDENIH KVOTA	
	DELOGA, I MINER USI ESINO UYEDENIA KYOTA	133

Početak borbe za ozakonjenje izbornih kvota	133
Vodeća uloga vlade	
Kumulativno dejstvo zakonskih i partijskih kvota	135
Rezultati primene sistema kvota u ciframa	136
Partijska pilarizacija, zahtevi za rodnom ravnopravnošću	
i anticipacija kvota	137
Izborni sistem i sistem kvota	137
BOLIVIJA	138
BOSNA I HERCEGOVINA	143
Društvena i politička situacija	143
Predratni period	144
Prvi višepartijski izbori	145
Posleratni izbori	145
Uvođenje sistema izbornih kvota	145
Prvi izbori za zakonski obaveznim kvotama	146
Zakon o rodnoj ravnopravnosti	147
Uticaj primene sistema kvota i preporuke	147
Lekcije bosanskog primera	147
BRAZIL	148
Politički sistem, pravni i politički kontekst uvođenja i delovan	ja
sistema kvota u Brazilu	-
Uvođenje sistema kvota u Brazilu	152
Žene u političkom životu Brazila	155
Izborni rezultati	156
BRITANIJA	157
Međunarodnopravni okvir	
Hronologija i uzroci nedavnih promena u zastupljenosti žena	
u Britaniji	158
Kvote i političke partije: kako povećati zastupljenosti žena	
Ubrzani put povećanja zastupljenosti žena – fast track	
Škotska	
Vels	162
Škotska i velška iskustva	
Povelja o polnoj diskriminaciji	163
Faktori porasta zastupljenosti žena	
Institucionalna uloga mehanizama za rodnu ravnopravnost	165
Različita shvatanja problema rodne ravnopravnosti	
Žene kao (ne)jedinstvena društvena grupacija	
Pravednost kao argument	167
Zaštita interesa žena kao argument	

Demokratičnost kao argument	168
Potreba za suštinskim institucionalnim reformama	168
Deliberativna demokratija protiv reprezentativne demokratije	169
Gender mainstreaming	
Zaključak	170
FRANCUSKA, ZEMLJA PARITETA	172
Istorijska perspektiva	173
Kako je došlo do pariteta	174
Osmatračnica	174
Prva (ali neustavna) kvota	175
Knjiga i Manifest	175
Izborni paritet	175
Debata	
Paritet tek treba da se ostvari na radu i kod kuće	177
Evropski izbori i unutrašnja perspektiva	178
IRAK, PRIMER UTICAJA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE	
KOSTARIKA	179
Uvod	179
Uvođenje sistema kvota u Kostariki	180
Žene u političkom životu Kostarike	185
Iskustva Kostarike	188
LITVANIJA: PRIMER NEUSPEŠNOG UVOĐENJA IZBORNIH KVOTA	190
Promene izbornog sistema	191
Ženske inicijative	191
Institucionalni mehanizmi za rodnu ravnopravnost	192
Prepreke za primenu sistema kvota	192
MAĐARSKA	194
Istorijski osvrt	194
Period demokratizacije	
Unutarpartijske kvote	
Pokret Žutih marama	
Izbori za Evropski parlament	
Naučeno iz mađarskog primera	
MAKEDONIJA	199
Unutapartijske kvote	200
Uvođenje zakonskih kvota	
Decentralizacija i lokalni izbori	
Naučeno iz makedonskog primera	
MEKSIKO	203

NORVEŠKA	204
Izbor kandidata u Norveškoj	204
Norveška, svetski lider u predstavljanju žena	206
Prvi period 1909-1953	
Drugi period 1957-1973	208
Treći period, 1973 – 1981	208
Četvrti period, od 1985. do danas	209
Limiti sistema kvota	211
Za kraj	212
POLJSKA	213
Stavovi poljskih birača prema ženama u politici	214
SLOVENIJA	215
Partijske kvote	215
Koalicija za paritet	216
Izbori za Evropski parlament	216
Lokalni izbori	216
Parlamentarni izbori	217
SRBIJA	218
Kako su kvote uvedene u lokalne izbore	
Kako su uvedene kvote za izbore za Narodnu skupštinu	
Strategija ženskih organzacija, podrška političkih partija	
i građanskog društva	220
i građanskog društva	220
i građanskog društva	220
i građanskog društva Rasprave koje su se vodile pre primene sistema kvota na lokalnim izborima	220
i građanskog društva	220 221 222
i građanskog društva	
i građanskog društva Rasprave koje su se vodile pre primene sistema kvota na lokalnim izborima Broj žena pre uvođenja sistema kvota u Srbiji Prinudna primena odredaba o izbornim kvotama. Primena sistema kvota u Srbiji Rezultati opštinskih izbora 2004 Žene Srbije o sistemu kvota Period oktobar 2006 - februar 2007 ŠVEDSKA Kako je počelo Razvitak ideje o neophodnosti kvota Faktori uspešnog povećanja broja žena Unutarpartijske kvote Teorija "zaraze" Teorija difuzije Dijagnoza problema	
i građanskog društva Rasprave koje su se vodile pre primene sistema kvota na lokalnim izborima Broj žena pre uvođenja sistema kvota u Srbiji Prinudna primena odredaba o izbornim kvotama Primena sistema kvota u Srbiji Rezultati opštinskih izbora 2004 Žene Srbije o sistemu kvota Period oktobar 2006 - februar 2007 ŠVEDSKA Kako je počelo Razvitak ideje o neophodnosti kvota Faktori uspešnog povećanja broja žena Unutarpartijske kvote Teorija "zaraze" Teorija difuzije	

Kvote upotrebljene od strane švedskih partija	238
Shvatanja Konzervativne partije o problematici nezastupljenosti žena.	
Shvatanja Socijaldemokratske partije o problematici	
nezastupljenosti žena	243
"Varannan damernas"	
Ziping sistem	
Zaključak	
Feministička partija	
ZAKLJUČNE NAPOMENE	. 249
PROPORCIJA KAO NAČIN DA SE KOMBINUJE	
JEDNAKOST I RAZLIKA	251
Poređenje regiona: evropske zemlje tranzicije	
i Latinska Amerika	251
Polemika	
Uticaj međunarodnih organizacija	
Političke partije kao ključni faktor	
Kvalitativne promene	
Ka demokratskom društvu	
CONTENT	260
SUMMARY	266
1. Comparison between the regions: European countries in transition	and
Latin America	266
2. Discussion	268
3. The influence of international organizations	268
4. Political parties as a key factor	269
5. Qualitative changes	269
6. Towards a democratic society	272
SDISAK I ITERATURE	277

Bojana Balon je napisala sledeće naslove:

- 1) Kvote i Evropska unija, str. 62-68
- 2) Uticaj međunarodnih organizacija na uvođenje kvota izbornog sistema, str. 105-126
- 3) Avganistan, primer uticaja međunarodne zajednice, str. 132-133
- 4) Irak, primer uticaja međunarodne zajednice, str. 178-179
- 5) Slovenija, str 215-218

OPŠTI DEO

O KVOTAMA

Postizanje demokratije pretpostavlja istinsko partnerstvo između muškaraca i žena u vođenju društvenih poslova u kojima oni rade ravnopravno i komplementarno, uzajamno se obogaćujući svojim razlikama.¹

Univerzalna Deklaracija o demokratiji

Uvod

Ljudski odnosi nisu zadati jednom zauvek i oni se menjaju. Odnos između muškaraca i žena je proces koji je dinamičan i promenljiv. Suština savremenih promena leži u uspostavljanju partnerstva zasnovanog na ravnopravnosti. Unapređivanje tih odnosa svodi se na pitanje preraspodele moći radi uspostavljanja ravnopravne ili prave ravnoteže moći.

U društvu u kome živimo u toku je velika, svetska transformacija odnosa polova: postoji globalna feminizacija radne snage, ubrzano ujednačavanje položaja polova u bogatijim zemljama, porast obrazovanja i kvalifikovanosti žena kao i tržišni porast ženskog samopouzdanja i samovrednovanja, što je sve legat višedecenijskih aktivnosti ženskog pokreta. Ipak svi ti napori ostali su najmanje uticajni u oblasti politike koja je još uvek "malestream". Politika onakva kakvu je gledamo svakodnevno na televiziji i o kojoj čitamo u novinama ostala je pretežno maskulina kako po pitanju glavnih likova tako i po pitanju stila ponašanja, izboru prioriteta i karakteru donetih odluka. Istovremeno u nekim delovima sveta žene

¹ Niz međunarodnih dokumenata predviđa mere namenjene postizanju ravnopravnog predstavljanja žena i muškaraca u parlamentu i legalizuje mere afirmativne akcije kao posebne mere za otklanjanje diskriminacije u ovoj oblasti: Konvencja o političkim pravima žena (1952), Deklaracja o eliminisanju svih oblika diskriminacije prema ženama (1967), Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979), deklaracija o ravnopravnosti između žena i muškaraca (1988), Deklaracija Saveta Evrope o ravnopravnosti žena i muškaraca (1997), Univerzalna Deklaracija o demokratiji (1997) i dr.

se suočavaju sa napadima na njihova ostvarena građanska prava koji dolaze od političkih partija i vlada koje se opiru sprovođenju i uvođenju ravnopravnosti polova².

U celom svetu ženske organizacije i druge forme organizovanih žena (forumi/sekcje žena u političkim partijama i sindikatima, NVO-vi i sl) nastoje da nađu način i metod da prekinu neprekidnu dominaciju muškaraca u politici. U nekim zemljama su kvote kontroverzno pitanje pa su postale tema mnogih rasprava i njihovo uvođenje ne prolazi bez teškoća. Istovremeno, sistem izbornih kvota u nekim drugim zemljama prolazi lako i bez mnogo problema. Takođe je primećeno da u istoj zemlji, ako su kvote povezane sa nekim drugim pitanjima prolaze mnogo lakše nego kada se javljaju kao zasebno pitanje, npr. povezano sa pitanjima decentralizacije, rešavanja pitanja međuetničkih odnosa, ljudskih prava i unutrašnje bezbednosti. Rasprave koje se vode često su konfuzne i ne obuhvataju sve potrebne aspekte a samim tim ni sve potrebne argumente koji govore u prilog tog metoda povećanja participacije žena na mestima donošenja političkih odluka.

Potrebno je da se kvote ne smatraju kao mera diskriminacije muškaraca već kao kompenzacija za istorijski nasleđene društvene prepreke koje sprečavaju žene da zauzmu mesta koja zaslužuju. Kada se te tradicionalne, društvene, kulturne i političke prepreke uklone, onda ni kvote više neće biti potrebne pa ta mera treba da bude predstavljena kao privremena. Linearni progres koji je postignut u mnogim drugim pitanjima ženske ravnopravnosti postaje mnogo manje izražen kada je u pitanju učešće žena u političkom životu.

Neprihvatljivo je da se ne pitamo otkuda taj nedostatak žena, kako je do toga došlo i da ne budemo zabrinuti zbog implikacija³, kada je do nedavno u svetu bilo svega prosečno 15,6% žena u parlamentima, najviše u nordijskim zemljama 39,7% a najmanje u arapskim zemljama, oko 6%. Broj žena u svetskim parlamentima dostigao je gotovo 17% kako je Interparlamentarna unija objavila u martu 2007 godine, što jeste porast ali je daleko od pariteta⁴. Po rečima Andersa Džonsona generalnog sekretara IPU, koja okuplja sve parlamente sveta, diskriminacija i predrasude i dalje udaljavaju žene od poslaničkih fotelja. Zaustavljanje te tendenciji zahteva "promenu mentaliteta ljudi, kako muškaraca tako i žena", izjavio

² Phillips, Anne (1998): Feminism & Politics. New York: Oxford University Press.

³ To je ono što Cynthia Enloe naziva, "zabrinjavajuća rodno zasnovana izborna nejednakost" – "worrysome electoral gender gap". Enloe, Cynthia (2004): *The Curious Feminist, Searching for Women in a New Age of Empire*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.

⁴ Od ukupno 43.882 parlamentaraca u svetu krajem januara, 7.436 odnosno 16,9 odsto su žene. Nijedna od 189 zemalja sa liste IPU nije dostigla postotak od 50 odsto zzena u parlamentu. Na prvom mestu nalazi se Ruanda sa 48,8%, Švedska je druga sa 47,3%, a na trećem je Kostarika sa 38,6%. Na četvrtom, petom i šestom mestu su nordijske zemlje, Finska, Norveška i Danska, ali latino-američki kontinent prednjači ispred Evrope u toj oblasti.

je Džonson na konferenciji za štampu povodom objavljivanja godišnjeg izveštaja IPU. Statistike pokazuju da će paritet u parlamentima u svetu sa postojećim ritmom biti dostignut tek 2077. godine⁵. Zahtevi koji su nekada bili maglovito artikulisani samo kao "povećanje žena u politici" danas su konkretizovani kao 30% ili 50%. Prisustvo žene čini politički proces širim, bogatijim, poštenijim i transparentnijim tako da svaku političku aktivnost odlikuje veći stepen osetljivosti za potrebe stanovništva.

"Čuvari vrata" (gate keepers) za ulazak na političku scenu su gotovo svuda političke partije jer je još uvek glavni ključ kontrole procesa kandidovanja i nominacije u njihovim rukama. Javnost nema uvek uvida u to ko su ti partijski krugovi ili centri moći koji kontrolišu proces nominacije, prema kakvim procedurama, s kojom odgovornošću i kome? Sve češće se zato čuju zahtevi da partijsko liderstvo treba zapravo da bude isključeno iz procesa nominacije koji treba da je potpuno u rukama ženske partijske organizacije, ili pak na plenarnom odlučivanju članova kroz javnu proceduru.

Političke platforme i statuti partija moraju da sadrže odgovarajuće odredbe koje se odnose na pitanja rodne ravnopravnosti jer je to jedini način prodora u partijska tela koja donose odluke. Takođe, to je neophodno da bi partija mogla da se zalaže i utiče na parlamentarnu ili uopšte političku praksu šireg okruženja. To je spor proces koji se odvija korak po korak i sastoji od raznih mera, npr. uvođenja pariteta u partijsko vođstvo, osnaživanja ženskih organizacija i pojedinačnih žena liderki, pregovaranja radi uspostavljanja izborne platforme i lista, lobiranja za zip sistem, post izborne aktivnosti da se obezbedi da rodna ravnopravnost ostane na programu posebno u okvirima partije koja dođe na vlast.

Neophodno je da se odredbe partijskih programskih platformi i statuta zaista i primenjuju u praksi, tj. da ne ostanu samo mrtvo slovo na papiru. To se postiže putem lobiranja kao i kroz uvođenje afirmativne/pozitivne akcije, koja se prevodi u sistem kvota kao instrument primene stvorene političke volje kao i kao privremena mera da se podrži ravnopravnost, makar to bilo samo formalno.

Danas je primena partijskog sistema kvota preduslov za socijalističke i socijaldemokratske partije da budu primljene u Socijalističku internacionalu. Dalje, partijske kvote su veoma značajne i zbog toga jer one pribavljaju snažno političko zaleđe zahtevima za paritetom.

Glavne primedbe uvođenju sistema kvota je da je to u suštini diskriminacija, da se sprečava na veštački način da "najbolji pobede" i da se glasačima nešto nameće.

Višemilenijumska diskriminacija žena i njihovo odsustvo sa političke scene mora i može da se ispravi merama povećanja njihovog prisustva na tim mestima

⁵ http://www.ipu.org/press-e/Gen264.htm

gde se one vrlo brzo dokažu i pokažu kao vredne poverenja i političkih mandata. Kvote su mera kompenzacije za istorijski postojeće strukturalne barijere koje međutim nikako ne daju lak i brz prolaz nesposobnim ženama već nude šanse upravo onim najsposobnijim da se kao takve i dokažu, razbijajući tradicionalnu inertnost u lociranju kompetencije isključivo na strani muškaraca.

Već pomenuti "čuvari vrata" u političkim partijama nigde nisu poznati kao simbol demokratičnosti i javnosti rada. Ali političke partije su nezaobilazne⁶. Eksperti koji su istraživali različite kanale kojima žene ulaze u politiku i na izborna mesta zaista potvrđuju da se to dešava preko političkih partija 80%, preko NVO, feminističkog pokreta ili aktivnosti sindikata svega 20%. Dalje o kandidatima odlučuju partijske strukture a ne glasači, kriterijumi su kombinacija ličnih i utilitarnih gde se opet biračko telo ne pita sem o krajnjem ishodu.

Društvo je tako strukturirano da drži žene na političkim marginama⁷. Neposredna posledica svega toga je činjenica da se ženama otežava da zadobiju priznanje kao ozbiljne kandidatkinje za političke funkcije, ili im otežava vođenje kampanje u prilog pitanja koja su viđena kao ženska pitanja ako žele da budu priznate kao ozbiljni akteri⁸. Ta marginalna uloga koju žene imaju u politici rezultat je društvene nejednakosti polova tesno povezane sa rodno specifičnom podelom rada i tradicionalnom podelom rodnih uloga. Kako je klasa mariginalaca istovremeno izložena društvenoj izolaciji i društvenim predrasudama, kao važna barijera pred ženama se javlja patrijarhalna politička kultura koja sadrži poglede o "prirodnim" ulogama koje žene mogu da imaju u društvu i politici. Politički modeli ostvarivanja karijere orijentisani su ka modelima muške biografije pa organizacione i komunikacione strukture političkih institucija odgovaraju onome što je prilagođeno i saobraženo pre svega muškarcu.

Povećanje prisustva žena u predstavničkim telima sa svoje strane ipak još uvek ne znači da je opšta rodna ravnopravnost u društvu postignuta. Potrebno je takođe da se analizira ne samo broj izabranih žena već i broj kandidovanih žena a to je podatak koji se u mnogim zemljama zanemaruje. Takođe primena sistema kvota treba da bude ocenjena ne samo kvantitativno već i kvalitativno, kao što je analiza namernih ili nenamernih ograničenja, kakva je situacija stvarnog jačanja žena iz različitih društvenih grupa posebno iz onih marginalizovanih grupa sta-

⁶ Rezultati istraživanja koje je sprovela Interparlamentarna unija. IPU Plan of Action. Serie «Reports and documents»: No. 22, Geneva 1994

⁷ Bojana Genov pominje da se žene uslovljavaju od malih nogu kroz sisteme, prvo kućnog, zatim školskog i javnog vaspitanja, na to da će biti građanke drugog reda, tako da su njihove sposobnosti za promene kroz otpor i pobunu bitno smanjene. Nemoguća je teza da su žene saodgovorne za svoj loš položaj, odgovorno je samo i isključivo društvo koje to dozvoljava i koje proizvodi građane drugog reda. Šansević, Ivana (2006): *Ženska scena u Hrvatskoj danas*. (Radio emisija: Položaj žena u društvu, jun 2006. citirano na regionalnoj e-mail listi "Ženska posla" u junu 2006).

⁸ Phillips, Anne op. cit.

novništva, kakve su mogućnosti da dođe do stigmatizacije izabranih žena ili pojavljivanje prepreka tipa fenomena "stakleni plafon" koje sve sprečavaju žene da se uklope u šeme kvota.

Tokom devedesetih je došlo do znatnog progresa u pogledu povećanog broja žena na mestima odlučivanja koji se znatno približio idealu pravedne demokratske participacije. To je rezultat dobro osmišljenih političkih strategija kao i advokatiranja, podizanja kapaciteta i stvaranju partnerstava. Instrumenti međunarodne zajednice posebno onih EU-a kao i Saveta Evrope su instumenti koji stalno pokreću agendu jednakih mogućnosti napred i kao takvi treba da se koriste. Paritet može da bude cilj ostvaren već tokom sledeće decenije. Suština uspeha je dakle u stvaranju političke volje da se promene odnosi moći i uspostavi rodna ravnopravnost.

Uvođenje kvota

Poslednjih godina rodne kvote su bile uvedene u zapanjujuće velikom broju zemalja svuda po svetu⁹. Razni režimi kvota primenjuju se i u oblastima kao što su Balkan, Južna Azija, Afrika i Latinska Amerika.

Dramatične promene koje su donele kvote promenile su raniju rang listu zemalja koja se zasnivala na učešću i zastupljenosti žena u političkim telima. Rezultirajući iz sistema kvota, Ruanda, Kosta Rika, Argentina, Mozambik i Južna Afrika sada su se našle veoma visoko na rang listi Međuparlamentarne unije. Sada pet nordijskih zemalja (Danska, Finska, Island, Norveška i Švedska) koje su doskora bile i vodeće i maltene jedine u primeni kvota nisu više usamljene mada i dalje predstavljaju primer da su promene moguće i potrebne.

U Evropi su ipak zakonski obavezne kvote u stvari nepopularne izuzev na Balkanu. Kada je u pitanju Zapadna Evropa kvote se najviše sreću u dobrovoljnoj praksi političkih partija. Francuska i Belgija su jedini izuzeci. U Istočnoj i Centralnoj Evropi međutim samo veoma mali broj partija je usvojio unutrašnji režim kvota dok su pravno regulisane obavezne kvote još uvek retke.

Analiza kvota diskursa otkriva da su izvori uglavnom u shvatanju da se kvota sistem protivi liberalnoj demokratiji kao i principu zasluga ("neka pobedi najbolji"). Kada je u pitanju Istočna i Centralna Evropa onda se kvote smatraju ostatkom sovjetskog režima kao nekakav simbol "prinudne emancipacije", politički motivisanih "ključeva" i sl. Uspostavljanje međunarodne mreže ženskih organizacija je shvaćeno kao preduslov za postizanje ciljeva mira i unapređenja položaja žena unutar država. Takođe, uticaj međunarodnih organizacija i njihovi

⁹ International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA). *Global Database of Quotas for Women*. Dostupno na http://www.quotaproject.org.

doprinosi razvitku različitih nacionalnih konteksta doprinose na različite načine na uvođenje sistema kvota.

Žene predstavljaju polovinu stanovništva i imaju pravo na polovinu mesta u predstavničkim telima ako ta tela pretenduju da pošteno predstavljaju stanovništvo. Javnost predstavničkih tela pak, znači opštu pristupačnost i opštu dostupnost, a javnost iz koje bi bile *eo ipso* isključene određene grupe, nije samo nepotpuna već i nije nikakva javnost¹⁰.

Žene takođe imaju različito iskustvo uslovljeno biološkim razlikama i razlikama u socijalizaciji i ostalim, društveno uslovljenim ponašanjima, ulogama i odnosima. Interesi žena i muškaraca nisu podudarni i ponekad su čak suprotstavljeni. Tako npr. žene i muškarci različito procenjuju značaj određenih politička pitanja usled različite percepcije političke stvarnosti. Na primer, 2005. žene i muškarci su u Srbiji anketirni¹¹ o svojim političkim prioritetima pa su prioritetna pitanja za žene bila poboljšanje sistema obrazovanja, bolja zdravstvena zaštita i povećana sigurnost na javnim mestima, dok su prioriteti muškaraca bili pitanja Kosova, saradnje sa haškim Tribunalom i donošenje novog ustava. Jasno je stoga da ni muškarci ni žene ne mogu i ne treba da budu isključivi predstavnici cele populacije i da budu jedini odgovorni za donošenje odluka od značaja za sve¹².

Neželjene posledice uvođenja sistema izbornih kvota mogu da budu npr. stigmatizacija izabranih žena (pežorativno, "kvota žene", one koje su izabrane zahvaljujući postojanju sistema kvota i u čije se sposobnosti unapred sumnja), stvaranje nove, malo više barijere za napredovanje žena koje će da budu prisutne u proporciji predviđenih kvota ali ne i više od zahteva propisanih kvotama koje mogu da budu shvaćene kao maksimum umesto kao neophodni početni minimum, nastanak novih podela između žena stvaranjem ženske političke elite, još veća marginalizacija onih grupacija žena koje inače nemaju nikakve šanse da ih bilo ko predstavlja usled (pogrešne) pretpostavke da ženska elita predstavlja interese svih žena. Postavlja se i pitanje da li postizanje kritične mase od najmanje jedne trećine žena u predstavničkim telima zaista vodi ka rešavanju mnogih pitanja rodne (ne)ravnopravnosti, tj. da li će i koliko brzo građanke onih zemalja u kojima je usvojen sistem kvota videti poboljšanje svoga dru-

¹⁰ Tadić, Ljubomir (1987): Ogled o javnosti. Nikšić, Beograd: Univerzitetska riječ.

¹¹ Osim toga, prema tom NDI istraživanju u Srbiji 2005. godine, žene su isključenije iz političkog života od muškaraca. Žene slabije glasaju od muškaraca i njihov interes za to ko će da pobedi na izborima je niži od interesa muškaraca. Žene same o sebi navode da imaju manje uticaja na javne institucije od muškaraca i u poređenju sa muškarcima imaju manje mogućnosti da direktno komuniciraju sa političkim liderima i izabranim političkim predstavnicima.

¹² Jedan od zaključaka tog istraživanja je bio da radi predstavljanja celog društva i razvijanja najboljih strategija i politika, oba pola moraju da budu ravnopravno uključena u proces donošenja odluka.

štvenog i ekonomskog položaja kao neposredni rezultat ženskog prodora u predstavnička tela.

U načelu većina ljudi u vladama podržava ideju rodne ravnoteže u političkom životu. Danas se uvođenje kvota odredaba u politički život smatra legitimnom merom u sprovođenju principa jednakih mogućnosti u prilično velikom broju zemalja, čak i kada je prisustvo negativnih stavova još uvek prisutno u nekim delovima javnosti u mnogim od njih. Jasno je da žene iako raspolažu nesumnjivim sposobnostima da upravljaju, ne moraju neizostavno biti sposobne da se pobednički suoče s izbornim postupkom koji po tradiciji podržava muške kandidate u kontekstu društvenog ambijenta u kojem još uvek dominira sistem preferencijalnog vrednovanja muškaraca.

Ono što doprinosi i uvođenju i prihvatanju sistema kvota jesu promene koje su uočene kao rezultat povećanog prisustva žena u politici:

- 1. Suštinske promene u političkim vrednostima mir, poštovanje svih ljudskih prava.
- 2. Suštinske promene u političkim prioritetima stvaranje radnih mesta, briga za žrtve rata i nasilja, briga za decu i starije, održivi razvoj.
- 3. Suštinska promena političke kulture i metoda političkog rada uključivanje, izgradnja konsenzusa, decentralizacija i dekoncentracija vlasti, uključujuća i participativna demokratija, demokratija socijalne pravde i rodne ravnopravnosti nacionalne i regionalne institucije za podršku.

Kroz primenu sistema kvota pokazalo se da je neophodno na principijelnom planu usvojiti ne "jednakost mogućnosti" već princip "jednakosti rezultata". Najveći broj onih sistema kvota koji funkcionišu zapravo određuje samo procenat žena i muškaraca koji će biti kandidovani na kandidacionim listama dok se distribucija mesta po polovima ne reguliše. Smatra se da je prava primena principa jednakih mogućnosti upravo ona u kojoj žene i muškarci imaju prilike da se predstave biračima kroz otvorene liste proporcionalnog sistema kao i kroz većinski izborni sistem u kojem birači imaju mogućnost da biraju između žena i muškaraca.

Tokom mnogih godina nordijske zemlje su bile primer stalnog porasta broja žena u predstavničkim telima. One su takođe bile i predmet mnogih analiza kako se do toga došlo, pa se kao faktori koji su doprineli usvajanju i primeni sistema kvota najčešće pominju temeljna sekularizacija tih zemalja, jačanje socijaldemokratskih partija i političkih opcija, razvitak i širenje atributa država blagostanja, povećano prisustvo žena na tržištu rada i obrazovni bum što se sve desilo posle 1960, kao i proporcionalni izborni sistem. Strateški faktori su takođe viđeni kao važni, na primer različiti pristupi koje su primenjivale ženske organizacije da povećaju nivo političke zastupljenosti žena.

Mitovi o kvotama

Mit je da su kvote u skandinavskim zemljama doprinele povećanju broja žena u predstavničkim izbornim telima tih zemalja.

Istina je da, kao prvo, u tim zemljama u stvari i ne postoje zakonske izborne kvote a kao drugo, uzročno-posledični redosled bio je obrnut, tj. nisu kvote uticale na povećanje broja žena već je veći broj žena doveo do kvota. Činjenica je naime, da su žene u većini skandinavskih zemalja a posebno u Norveškoj i Švedskoj, koje su najčešće uzimane kao primer, već činile jednu četvrtinu pa i do jedne trećine parlamentaraca kada su počele sa organizovanim aktivnostima za obezbeđenje trajno visokog nivoa prisustva žena što je rezultiralo širenjem partijskih kvota.

Mit je takođe i da pošto su Sovjetski Savez i zemlje sličnog društvenog uređenja primenjivale decenijama kvote za žene, da su žene sticale ravnopravnost u sovjetskom sistemu putem kvota. Pa pošto se one tamo nisu pokazale kao neki demokratizujući momenat, često su osporavane u zemljama tranzicije kao nepotrebni ostatak "sovjetske prošlosti". Taj mit inače delegitimizira kvote svuda gde su postojala nastojanja da se prevaziđe komunistička prošlost. Činjenica je međutim da nisu ni sve zemlje primenjivale te specifične "ključeve". Važnija je zapravo istina da su u zemljama sovjetskog sistema i sami parlamenti bili daleko od toga da budu zaista predstavnička tela sa pravim ovlašćenjima da donose zakone, budući da su najviše bili deo jednog političkog dekora odglumljene demokratije, sa ulogom da proklamacijama podržavaju prethodno donete partijske odluke. Samim tim ni njihove ženske članice nisu imale situaciju da mogu nešto da menjaju ili da na nešto utiču.

Mit je i to da su kvote uvedene u mnoge zemlje sveta "iz Skandinavije" ili iz socijalističkih zemalja. Ipak, mora se stalno imati u vidu da kvote nigde nisu došle same od sebe već da uglavnom imaju međunarodno poreklo ali da se iskustva pojedinih zemalja nisu neposredno prenosila u neke druge zemlje i regije. Istraživači su locirali kao glavno mesto porekla rodnih kvota aktivnosti međunarodnih organizacija i međunarodne preporuke razmatrane i dogovarane tokom raznih međunarodnih susreta i konferencija koje su obavezivale države članice da nađu način kojim bi poboljšale zastupljenost žena i pistupačnost političkih instanci na kojima se donose odluke. Dve od njih su najvažnije, Convention for the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW, usvojena 1979) i Pekinška Akciona platforma (Beijing Platform for Action usvojena 1995), oba dokumena nastala unutar ativnosti UN.

Postoji i suprotan mit, da kvote uvode međunarodne organizacije u zemljama gde postoji njihovo aktivno prisustvo. Činjenica je da bez snažnih i dobro organizovanih aktivnosti domaćih ženskih i političkih snaga, sistem kvota nije nametan nigde sa te strane. Žene koje su dakle, već bile prisutne na javnoj i političkoj sceni, bilo u formalnim političkim struktuama bilo u ženskim pokretima,

koristile su svoje brojčano prisustvo da se izbore za konsolidaciju i stalnost ženske političke participacije kroz uvođenje sistema kvota. Većina političkih organizacija žena prihvatila je liberalno ili reformističko stanovište. One su postavile cilj da se u javnom životu ukinu one nejednakosti koje se mogu otkloniti, kao što su neodgovarajuća zastupljenost žena na najvažnijim političkim, upravljačkim i profesionalnim položajima i nepravde koje proističu iz zakonodavstva (neodgovarajuća zaštita žena i dece od nasilja, neadekvatna socijalna zaštita žena). To je odraz verovanja organizovanih ženskih snaga širom sveta da se ovi ciljevi mogu postići procesom postepenih reformi a ne vođenjem "rata među polovima"¹³.

Mit je i da su kvote uslov za ulazak u EU ili da su deo *aquis communitair-a*. To nije tačno i deo obaveznog akija je samo striktna zabrana radnopravne diskriminacije. Ni većina zemalja sadašnjih članica EU-a nema zakonom obavezujuće izborne kvota. Istina je da su izbori za Evropski parlament organizovani sa sistemom preferencijalnim za manje zastupljeni pol i da kao takvi dovode do većeg prisustva žena nego što je slučaj u zemljama članicama gde takve mere ne postoje. Činjenica je i da je EU jedan rodno egalitaran ambijent u kome postoje mnogi mehanizmi, naročito radnopravnog karaktera za obezbeđenje rodne ravnopravnosti.

Potreba za zakonskim regulisanjem mera za povećanje učešća žena u političkim procesima donošenja odluka

Osnovno pravilo parlamentarizma određuje da je parlament telo koje predstavlja građane. Postavlja se pitanje čiji je parlament reprezentant u demokratiji i ko su subjekti koje reprezentuju poslanici, a na to pitanje se odgovor daje kroz njegov sastav. Izborni sistem i način izbora poslanika su instrumenti konstituisanja parlamenta koji presudno utiču na njegov sastav. Demokratska metoda znači postojanje takvog institucionalnog sistema postizanja političkih odluka u kome pojedinci stiču vlast da donose odluke posle konkurentske bitke za narodne glasove. A demokratski su oni režimi organizovani tako da omogućavaju miroljubivu konkurenciju elita koje nastoje da vrše vlast¹⁴.

U sastavu parlamenta se, zbog toga, primenom posebnih mera afirmativne akcije, od kojih su najpoznatije i najrasprostranjenije tzv. izborne kvote, obezbeđuje i ravnomerna zastupljenost polova primerena sastavu stanovništva.

Sve se više uviđa da je neučestvovanje žena na mestima donošenja odluka u direktnoj vezi sa činjenicom da su ne samo politička već i mnoga ekonomska postignuća žena u opasnosti da budu umanjena ili da se čak izgube usled restruk-

¹³ Hejvud, Endru (2004): *Politika*. Beograd: Clio.

¹⁴ Koenen-Iter, Žak (2005): Sociologija elita. Beograd: Clio.

turiranja svetske i domaćih ekonomija. Ekonomska diskriminisanost se takođe posmatra kao jedna od posledica neadekvatnog predstavljanja žena tamo gde se donose odluke.

Naime, u većini zemalja sveta neplaćeni ženski rad je dvostruko veći od muškog plaćenog rada, i ekonomska vrednost ženskog neplaćenog rada ocenjuje se da iznosi oko jedne trećine ukupne svetske produkcije (ili 13 trillion dolara). U svim tim zemljama postoji značajna razlika u statusu žena i muškaraca. Istraživanja koja su se vodila u kasnim devedesetim prošlog veka pokazuju da je rodna diskriminacija u platama, zaposlenju, unapređenju i kod otpuštanja u porastu, kao sve veća profesionalna segregacija i feminizacija siromaštva.

Prema statistikama Ujedinjenih nacija, 1.8 milijardi ljudi na svetu živi u siromaštvu a 70 procenata njih su žene. Razlika u zaradama između muškaraca i žena se registruje na celom svetu: prosečna zarada žena je jednaka 75 procenata muške prosečne zarade. Ekonomska kriza u tzv. demokratijama u razvitku povećala je rizik od siromaštva, koje se slično nezaposlenosti, sve više feminizira.

U mnogim zemljama za postizanje ravnopravnosti žena u politici još uvek postoje ne samo faktičke nego i *de jure* teškoće, bilo zato što se usvojeni zakoni ne poštuju, bilo zato što uopšte i nema odgovarajućih zakonskih odredaba. Da bi se postigla rodna ravnopravnost u političkom životu, neophodno je obezbediti političku volju i rešenost da se ta ravnopravnost zaista poštuje i to kroz usvojene zakone kao i razne mere nacionalne politike zasnovane na zakonima.

Generalni sekretar UN-a, Kofi Annan, izjavio je povodom Međunarodnog dana žena Osmog marta 2006. godine da je ravnopravno učešće, muškaraca i žena u svim društvenim oblastima suštinsko za postizanje ravnopravnosti, razvitka i mira. Ali, kako kaže Anan, povećanje broja žena na mestima donošenja odluka ne dešava se samo po sebi, već je rezultat raznih inicijativa kao što su donošenje zakona i kvota, rešenost političkih partija da prihvate rodnu ravnopravnost, kao i stalna mobilizacija raznih društvenih faktora, pre svega žena i ženskih organizacija. Ali to je takođe i rezultat ciljanih mera da se popravi ravnoteža između privatnog života i profesije, porodičnih i radnih obaveza.

Ravnopravno učestvovanje žena sa muškarcima u društvenoj moći i u donošenju odluka u političkom životu, takođe se predviđa i u Milenijumskim ciljevima UN-a, gde se ono nalazi u samoj suštini rodne ravnopravnosti i osnaživanju žena.

Nema sumnje da muškarci u svim društvima imaju ogromnu većinu funkcija na svim političkim nivoima. Ukratko, muškarci svuda dominiraju političkom arenom. Oni formulišu pravila političke igre i često uspostavljaju kriterijume za ocenjivanje uspešnosti u njoj. Nadalje, politički život je organizovan u skladu sa muškim normama i vrednostima i u mnogim slučajevima i u skladu sa načinom života koji odgovara muškarcima.

Dominantni politički stil se dalje, često zasniva na takmičarskim ("muškim") pravilima igre u kojoj mora neko da bude pobednik a neko gubitnik, mnogo više

nego na ideji sistematske saradnje i konsenzusa, posebno kroz međupartijsku saradnju. To često ima za rezultat da žene potpuno odbacuju politiku kao nešto što im je zbog te konfrontativne obojenosti neudobno i neprihvatljivo. Kada se ipak nađu u politici, to se dešava retko i to najčešće onim ženama koje su prihvatile i usvojile muški stil bavljenja politikom.

Pored posebnih pravila po kojima se odvija izbor poslanika i na kojima počiva predstavljanje građana u parlamentu, na sastav parlamenta utiču i posebna pravila koja se nazivaju merama afirmativne akcije koje su neophodne jer je praksa pokazala da sastav parlamenta, izabranog po opštim pravilima, može dovesti do diskriminacije po osnovu pola¹⁵, tj. do dominantog prisustva jednog pola u nesrazmeri sastavu populacije.

Pogled unazad

U nameri da se razumeju progres ili pak njegov nedostatak u pogledu postizanja rodne ravnopravnosti, moraju se imati na umu lekcije prošlosti.

Borba za ravnopravnost polova, što je jedno od osnovnih ljudskih prava, počela je sa francuskom revolucijom. Osamnaesti vek je takođe bio i vek nedoumica u pogledu univerzalnosti prava glasa, jer se smatralo da treba da budu isključeni oni čiji su interesi "neporecivo uključeni u interese drugih pojedinaca" što je eliminisalo žene (i decu). Smatralo se naime, da su "interesi gotovo svih žena" bili uključeni u interese njihovih očeva ili njihovih muževa, što je dugo vremena bila prepreka ženskom pravu glasa¹⁶.

Ravnopravnost polova je takođe rezultat industrijske revolucije 19. veka. Sa početkom sindikalnih borbi, ženski pokret je dobio takođe stimulans. Aktivistkinje ženskog pokreta su zahtevale pravo glasa, da rade pod istim radnim uslovima kao i muškarci, kao i ukidanje ropstva, dečjeg rada i radne diskriminacije. To su ukratko bile teme koje je svetski ženski pokret uneo u MOR (Međunarodnu organizaciju rada), Ligu naroda i kasnije to postaje deo osnovnih vrednosti Ujedinjene nacije.

Žene kao što su Klara Cetkin i Roza Luksemburg nisu samo bile liderke ženskog pokreta već su takođe bile značajne zastupnice ideje o ravnopravnosti žena i muškaraca u radničkom pokretu. One su "mejnstrimirale" taj problem, kako bi se reklo današnjim rečnikom. Mreža Centralno Istočne Evrope za pitanja Rodne ravnopravnosti koja je ustanovljena pre 11 godina, nastala je na tom nasleđu.

Osnivanje Lige naroda označilo je početak organizovane, međuvladine saradnje ka nadnacionalnim ciljevima, kao što je pitanje koje je posle Prvog svet-

¹⁵ Pajvančić, Marijana (2005): Parlamentarno pravo. Beograd: Fondacija Kondrad Adenauer.

¹⁶ Harison, Ros (2004): *Demokratija*. Beograd: Clio, 130. To su gledišta Džemsa Mila.

skog rata bilo veoma aktuelno, pitanje mira i bezbednosti. Ženske organizacije su se angažovale da promovišu miroljubiva rešenja a takođe i uverenje da unapređenje položaja žena ne može ići na nivou država bez vladine ciljane politike i opšte demokratizacije društva.

U Centralnoj i Istočnoj Evropi od polovine 20. veka, tj. za vreme komunističkog režima, jednaka prava i jednaki status bili su ustavom svima garantovani. Ravnopravnost žena i muškaraca bila je zagarantovana u društvenim, ekonomskim i javnim sferama aktvnosti. Ipak, uprkos službenom odsustvu diskriminacije, postojala je skrivena diskriminacija i bila vrlo široko rasprostranjena jer je bila shvatana i opravdavana kao normalna, tj. uslovljena prirodnim razlikama.

Komunistički režimi su posebno naglašavali socijalna i ekonomska prava kao što je ravnopravnost u mogućnostima zaposlenja i pristup obrazovanju. U domenu politike u mnogim zemljama postojalo je obavezno prisutvo 30% žena. Međutim, mnogo toga je nedostajalo u institucijama i opštoj demokratskoj organizaciji tih država da bi se ženska politička participacija zaista pokazala na delu kao instrument unapređivanja demokratije. Žene koje su se nalazile na vlasti bile su viđene kao sluge režima i delovi jedne muško dominirajuće političke klime u kojoj su razne ravnopravnosti zapravo bile stvar političke deklaracije a ne političke stvarnosti. Sve one patrijarhalne brane duboko usađene u kulturu, psihologiju i mentalitet stanovnika sprečavale su zaista vidljivo i značajno učešće žena u političkom životu svojih zemalja. Čak i među veoma progresivnim muškim liderima koji su podržavali žensku ravnopravnost, nije bila vidljiva promena shvatanja rodnih uloga i žene su dalje bile pre svega smatrane negovateljicama i domaćicama. One su percipirane pre svega kao majke i radnice koje zaista nose teret društvene reprodukcije ali i kao građanke kojima nikako nije uskraćena ravnopravnost.

Tokom društvenih i političkih promena tokom devedesetih, porast nacionalizma i retradicionalizma zapretio je povratku žena u kuće (tri "K" kinder, kueche, kirche). Svako pokretanje pitanja uslova za uključivanje žena u javni politički život bilo je ometano snažno prisutnom željom da se prekine sve što se smatralo "nasleđem komunizma", opštom političkom dezorijentacijom, gubitkom iluzija, teškim životnim uslovima, problemima tranzicije, nezaposlenošću i nestankom prethodnih socijalnih usluga i davanja u oblasti socijalnog staranja, zdravstvene zaštite i dečije zaštite.

Odlučivanje znači moć

Argumenti protiv kvota, pored svoje rodne (gender) obojenosti su zapravo iz domena raspodele društvene moći: muškarci nisu voljni da izgube svoju kontrolu, moć i privilegovane pozicije koje smatraju "prirodnim". Žene pak često misle da ih kvote ponižavaju i da one treba da budu izabrane na osnovu svojih

zasluga i da ne žele da budu "quota žene" ili "token žene" dakle žene koje su izabrane na osnovu svoje biološke pripadnosti, kao "dokaz" postojanja rodne ravnopravnosti.

Ni jedan pojedinac niti društvena grupa koja se nalazi na društvenim marginama nije tamo bez individualnog ili grupnog akumuliranja nesrazmerno velike količine vlasti u kreiranju "centra" na nekom drugom mestu. I posle tog uspostavljanja dihotomije "centar-margina", postoje i stalni, dnevni napori da se margina održi tamo gde je. Zato klasa mariginalaca trajno trpi razna lišavanja i istovremeno je izložena društvenoj izolaciji i društvenim predrasudama¹⁷.

Rezultat je da je onima koji su "centar" sve teže da čuju bilo šta što se tiče interesa, nada, strahova, argumenata i objašnjenja onih koji su daleko od centra. Ne zato što su oni fizički udaljeni, već zato što su potrebna znatna sredstva i prihvatljivi načini pristupa onima sa strane koji treba da se čuju, što sve marginalizovanima nedostaje a što upravo proizilazi iz činjenice njihove marginalizovanosti.

Shodno tome oni koji se nalaze na margini počinju da se smatraju "prirodno" ili autentično bezglasnim ili ćutećim. Oni se jednostavno zamišljaju kao nesposobni za javni i politički život po pravilima igre propisanim u "centru", dakle, postaju oni koji imaju glasove koji se ne mogu čuti, ili se oslikavaju kao oni kojima nedostaje artikulacija i pravi, civilizovani način izjašnjavanja. Tako nastaju paradigmatično veštački likovi npr. "glupog" seljaka, "mračnog" domorodca ili "stidljive" žene.¹⁸

Usled te sistematske marginalizacije javlja se i pojava da nisu sve žene samoidentifikovane kao pripadnice grupe žena. Npr. proletarijat je govorio za sebe "mi", isto kao i npr. američki Crnci i pripadnici nacionalnih manjina u Srbiji, npr. Mađari ili Romi. Žene ne kažu za sebe "mi", jer u samopercepciji prioritizuju čitav niz drugih društvenih i ličih identifikacionih atributa, paradigmatično zanemarijući sopstvenu rodnu pripadnost kao nevažnu Muškarci doduše govore "žene", ali zanimljivo je da i žene kada govore o sebi koriste isti termin, radije nego zamenicu "mi", kao da se radi o nekom trećem. One su tako prirodna "drugost" u odnosu na grupu muškarca ali su takođe drugost i samim sebi¹⁹.

Kada muškarci kažu "mi" u najširem smislu reči misle "mi, građani jedne zemlje" što se ponekad potpuno identifikuje i sa "mi, muškarci jedne zemlje", ili "mi, (muški) pripadnici (naše) nacije" isključujući time žene bilo koje nacionalne ili građanske pripadnosti, pripadnike drugih naroda i manjina ili pak jedva u dalekim naznakama obuhvatajući te druge kategorije, ali onda kada se to izričito na-

¹⁷ Hejvud, Endru (2004): *Politika*. Beograd: Clio.

¹⁸ Enloe, Cynthia (2004): *The Curious Feminist, Searching for Women in a New Age of Empire*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.

¹⁹ Zbog toga se ponekad postavlja i pitanje, koga onda predstavljaju "kvota žene" kada je zajednička ženska samosvest još uvek nedovoljni identifikacioni faktor grupe žena?

glasi. Tim istim mehanizmom muškog "mi-isključivanja", istraživači i akademski radnici, među kojima su vekovima preovlađivali muškarci, ili su propuštali da ukažu na neodgovarajuću zastupljenost žena u njihovim profesijama i svim najznačajnijim položajima u društvu, ili su jednostavno pretpostavljali da je to prirodno i neminovno. Zbog toga društvene podele koje se zasnivaju na pripadnosti polu tradicionalno manje privlače pažnju od podela zasnovanih na društvenoj klasi²⁰.

Politička participacija žena i rodna ravnopravnost

Formalna i neformalna participacija

Treba napraviti razliku između formalne ili institucionalne participacije kao što je učešće na izborima, u partijskim aktivnostima i predstavničkim izabranim telima, od neformalne participacije kao što je angažman u društvenim pokretima ili političkim procesima.

Važno je imati na umu da participativna demokratija ima pre svega u vidu neophodnost učešća žena u formalnoj participaciji, dakle u političkim partijama, parlamentima i vladama. Ipak, neformalna participacija ostaje takođe značajna jer učešće u društvenim pokretima i građanskom društvu postavlja prioritete na političkoj agendi, legitimiše prisustvo žena u politici, predstavlja izvor političkog pritiska radi povećanja predstavljanja žena u političkim institucijama, mesto sticanja neophodnog iskustva kao i izvor potencijalnih kandidatkinja za formalno učešće.

Argumenti koji se pozivaju na pravdu

Ukazuje se na činjenicu da demokratija uključuje pravo i mogućnost svih društvenih grupacija da učestvuju u donošenju relevantnih političkih odluka. Ravnopravnost u političkoj participaciji je važan kriterijum za ocenu demokratičnosti jednog društva i shodno tome, sistematsko odsustvo ili nezastupljenost nekih grupacija se smatra dokazom nedovoljne demokratičnosti . Pored toga, ne postoje nikakvi argumenti koji bi sa pozicija demokratičnosti podržavali mušku isključivost ili dominaciju u izabranim telima. Naprotiv, čitava skala filosofskih stanovišta jasno je protiv isključivanja. Pre par decenija Simon Vej²¹ je pisala da je jednakost životna potreba ljudske duše. Ona se sastoji u javnom, opštem, istinskom

²⁰ Hejvud, Endru (2004): *Politika*. Beograd: Clio.

²¹ Vej, Simona (1995): *Ukorenjivanje*. Beograd: BIGZ publishing.

priznanju, stvarno izraženom preko institucija i običaja – da se ista količina poštovanja i obzira duguje svakom ljudskom biću, zato što se poštovanje duguje ljudskom biću kao takvom i nema stupnjeva.

Interesne razlike

Argumenti koji se pozivaju na interese žena navode da su interesi žena potisnuti od strane tela kojima dominiraju muškarci, ženski problemi minimalizovani i zamagljeni do marginalizacije ili potpunog zanemarivanja. Prisustvo žena u političkim telima je neophodan početni, mada sam po sebi nedovoljan, instrument u kreiranju politike koja bi imala sluha za interese žena, njihove probleme i njihove političke prioritete.

Emancipacija

Emancipatorski argumenti navode neophodnost rešavanja pitanja postojanja patrijarhalnih struktura koje sadrže kao "prirodnu" neravnotežu društvene moći između žena i muškaraca, implicirajući takođe "prirodnost" i drugih neravnoteža i diskriminacija, na rasnim, etničkim, nacionalnim ili religijskim osnovama. Prisustvo žena podiže kvalitet demokratskog odlučivanja, popravlja ravnotežu između učestvovanja i predstavljanja i uspostavlja bolje veze sa *grassroots* nivoom.

Patrijarhane strukture moraju da budu prevaziđene kroz političke aktivnosti radi promovisanja samodređujućeg demokratskog društva.

Trougao faktora

Da bi se identifikovali faktori političkog ponašanja, pomaže "magični trougao" koga čine sociostrukturalni faktori, institucionalni faktori i politička kultura.

a. Sociostrukturalni faktori sadrže obrazovanje, mogućnost zaposlenja, građanski i bračni status, imovinski status i sl, od kojih se kao najznačajniji pominje obrazovanje. Povezanost i uticaj ovih činilaca su jasni: što su žene obrazovanije, to su njihovi prihodi viši, a što su i obrazovanje i prihodi žena viši, to je i njihovo učešće u politici izvesnije i značajnije.

Poznati argment da se žene ne "zanimaju za politiku" ili fenomen *gender gap*-a u interesu za politiku između žena i muškaraca premošćava se između ostalog i obrazovanjem. Istraživanja pokazuju da se obrazovaniji muškarci i žene više zanimaju za politiku. Pored toga, individualne mogućnosti i sposobnosti obrazovanijih žena čine ove kompetitivinijm i prihvatljivijim akterima na političkoj sce-

ni. Dok nordijske zemlje imaju visoku zaposlenost žena i visoko učešće žena u političkim strukturama vlasti, to zemlje sa niskom zaposlenošću žena imaju usled toga i nisko prisustvo žena u politici.

b. Institucionalni faktori podrazumevaju sistem organizacije vlade, partijski sistem, izborni sistem, modele stvaranja karijere, prakse imenovanja i sl. Institucionalni faktori podrazumevaju pre svega višepartijski sistem a posebno, modele političkog regrutovanja i modele i uslove napretka u političkoj karijeri. Izborni sistem orijentisan ka kandidatima usled postojanja tradicionalnih sumnji u ženske sposobnosti, favorizuje muške kadidate pa je proporcionalni sistem orijentisan ka partijama i partijskim programima pogodniji za izbor žena. Treba napomenuti da je snažan rivalitet unutar partija (naročito kada su u pitanju velike i uticajne partije) za mesta koja vode ka izbornim pozicijama faktor koji žene onemogućava, pa je stoga važno da upravo te partije usvoje unutrašnje kvote.

Ni jedan ni drugi sistem sam po sebi ne dovodi do nominacija žena ako nije kombinovan sa nekim sistemom kvota (procenti, rezervisana mesta na partijskim listama i sl) koji su jedini instrument za podizanje procenta izabranih žena.

c. Politička kultura sadrži vrednosti, poglede, norme politike i političkog ponašanja, rodne stereotipe i slično. Politička kultura jedne zemlje predstavlja možda najvažniji faktor koji utiče na učešće žena u politici. Kao subjektivna dimenzija politike, politička kultura orijentiše ceo korpus politički relevantnih mišljenja, ponašanja i vrednosti pripadnika jednog naroda koji se modeliraju kroz proces političke socijalizacije. U nju je ugrađena i društvena orijentacija prema političkoj ulozi žena i s tim povezani pogledi o učešću žena u politici.

Mere za povećanje učešća žena u politici/Zajedničke strategije i umreženost, pritisak i osnaživanje žena

Preraspodela moći je dugoročan cilj koji se ne može ostvariti jednostavnim merama niti preko noći. Političke igračice koje teže ravnopravnoj podeli političke moći moraju da osmišljavaju strategije uvođenja ravnopravnosti na svim linijama magičnog trougla, po liniji promena društvene strukture, političke kulture i političkih institucija. Njihove šanse da uspeju u tome su povećane ako imaju bolju umreženost, bolje i inovativnije strategije, planirane dugoročne i kratkoročne aktivnosti, ako više uče na dobrim ali i lošim primerima jedne od drugih, preko državnih i partijskih granica i ako stvaraju programe prilagođene specifičnim uslovima tipičnim i različitim za svaku zemlju posebno. Intervencije su moguće kao i akcije kako žena tako i muškaraca, kako kratkoročne (uglavnom uoči izbora), tako i one dugoročne koje se preduzimaju bez obzira na eventualni datum budućih izbora.

Promena ponašanja je najznačajnija u pogledu ohrabrivanja potencijalnih kandidatkinja da se uključe u politički život. Potrebne su mere promene medijskog stereotipnog prikazivanje žena u javnom životu. Socioekonomski faktori obuhvataju dakle ohrabrivanje i osnaživanje žena kroz obrazovanje i treninge, socijalnu sigurnost, ostvarivanje nezavisne egzistencije, borbu protiv nasilja nad ženama, kao i mere za bolje usklađivanje politike, profesionalnog života i porodice.

Mere društvenog pritiska koje dolaze najviše od strane civilnog društva, ženskih nevladinih organizacija, stručnih udruženja i istaknutih članica političkih partija, tek treba da se razviju i široko primene posebno kroz koordinisane zajedničke strategije. Politička kultura obuhvata i stvaranje ženskih koalicija članica raznih političkih partija ujedinjenih oko ženskih minimalnih zahteva ili programa, obuke za žene političarke, bolje i korektnije medijsko predstavljanje, političku edukaciju bez rodnih stereotipa za žene i muškarce, smanjenje predrasuda kako kod žena tako i kod muškaraca.

Institucionalni faktori obuhvataju izborne kvote, izborne sisteme koji daju mogućnost proporcionalnog predstavljanja i unutarpartijske regulative za sastavljanje kandidacionih lista koje daju odgovarajuće mesto ženama i manjinskim kandidatima.

Smatra se na osnovu dosadašnjeg iskustva da je najvažniji faktor tzv. unutarpartijski jer u političkim partijama treba i može da se odigra najvažnija promena same partijske organizacije koja mora da daje poštene šanse i podršku kandidatkinjama. Statutarno obavezujuće kvote za sastav unutarpartijskih struktura i organa su važan logički preduslov izbornim partijskim (ili zakonskim) kvotama.

U tom smislu je zanimljiv nedavni primer jedne ruske partije, "Edinnaya Rossia" koja je uvela obavezne kvote za svoju kandidacionu listu za izbore u oktobru 2006. na kojoj mora da bude 20% mladih i 30% žena. Zanimljivo je da i mladi i žene po obrazovanju moraju da budu doktori/ke, nastavnici/ce i sportisti/kinje.

Odbori za izbor žena

U istočnoevropskim zemljama bez zakonski predviđenih izbornih kvota, ženske organizacije su došle na originalnu ideju formiranja odbora za izbor žena, što je vid *ad hoc* koalicionog interesnog udruživanja raznih aktera bez obzira na njihovu političku pripadnost sa ciljem povećanja broja izabranih žena, kroz propagiranje kandidatkinja, kampanje, akcije "glasajte za žene" i sl.

Inicijatori te aktivnosti bile su hrvatske organizacije na čelu sa organizacijom BaBe (Be active, Be emancipated) 1997, a usledile su slične aktivnosti u Poljskoj, Rumuniji, Slovačkoj, Sloveniji i Estoniji. U Poljskoj je zahvaljujući aktivnostima toga Odbora procenat izabranih žena posle izbora 2001.

porastao sa prethodnih 13% na 20,2% a u Slovačkoj sa 12,7% na 19,3% posle izbora 2002.²²

Glavni problem je u *ad hoc* prirodi ovakvih incijativa finansiranih i podržanih na taj način. Naime, predizborne aktivnosti nisu dugoročne i kao takve mogu da imaju i kratkoročni uticaj dok bi tek dugoročne i trajne aktivnosti i u međuizbornom periodu zaista mogle da imaju uticaja na strukturalne promene u političkoj kulturi i klimi jedne zemlje.

Odbori za izbor žena uglavnom koriste argumente ravnopravnosti i pravde za promociju svojih zahteva. Ali se ne zadržavaju na tome jer se odmah otvara čitav niz nerešenih pitanja društvene i političke neravnopravnosti polova. Tako se poziv za uvođenje zakonskih izbornih kvota odmah nadoveže na neophodnost usvajanja zakona o rodnoj ravnopravnosti i antidiskriminacionog zakona, brze harmonizacije drugih zakona sa EU standardima, na usvajanje efikasnih i praktičnih mehanizama za zaštitu od diskriminacije na tržištu rada i u radnim odnosima, zakonskih odredaba za suzbijanje nasilja u porodici, društvenih mehanizama za omogućavanje podele porodičnih obaveza i odgovornosti u duhu poštenog partnerstva i sl.

Predizborne kampanje

Metode koje se primenjuju u kampanjama za promociju kandidatkinja na izborima su poznate, proverene u predizbornim periodima koje takođe koriste i same političke partije. Primenjuju se takođe apeli i pozivi na glasače da se odlučuju za one kandidate koji imaju svest o neophodnosti uvođenja aspekata rodne ravnopravnosti i glasaju za one partije i njihove liste koje su im ponudile realno izvodive programe i planove za njihovu realizaciju u pogledu rodne ravnopravnosti.

Kvote

Sistem izbornih kvota namenjen povećanju učešća žena u predstavničkim telima i procesima donošenja političkih odluka danas se primenjuje u preko 70 zemalja svih kontinenata dok je u drugih dvadesetak u toku njihova promocija ili procedura njihovog usvajanja. Sistem kvota postoji i kada se ne zove izričito tako, npr. u Francuskoj i Belgiji se naziva "paritetom" a u Švedskoj "žena na svakom drugom mestu" (zipper sistem takođe poznat i u Britaniji).

Mnoge zemlje širom sveta usvojile su kvota peferencijalni izborni sistem, uključujući veoma različite zemlje na raznim kontinentima, kao što su npr. Fran-

²² Sprovođenje ove ideje iniciralo je takođe i zahteve za neophodnom međunarodnom materijalnom i političkom pomoći na šta je pozitivno odgovorila npr. regionalna organizacija KARAT.

cuska, Južna Afrika, Bosna i Hercegovina, Argentina, Uganda i mnoge druge. Radi se kako o zemljama u kojima su žene sve do skora bile potpuno isključene iz procesa političkog donošenja odluka i svih vladajućih institucionalnih državnih struktura, tako i o zemljama sa dugotrajnom tradicijom uključivanja žena u politiku.

Smatra se da je za njihovo funkcionisanje važan način na koji su kvote uvedene jer je veća efikasnost tog sistema u zavisnosti od prethodne široke prihvaćenosti. Činjenica je međutim, da nema jedinstvenog "recepta" jer su negde kvote uvedene kada je proporcionalno prisustvo žena u predstavničkim telima već dostiglo kritičnu masu od oko 25% (npr. skandinavske zemlje). Uvođenju kvota u nekim zemljama prethodila je tradicija ženske političke mobilizacije i integracije ženske radne snage na tržištu rada, duga više od jednog veka (Britanja). Negde su kvote nastale kao rezultat (sa)učestvovanja žena u revolucionarnim i demokratskim promenama postajući tako politički dobitak prethodne zajedničke borbe sa muškarcima protiv tiranskih režima (Argentina). Najsličnija tome je situacija žena u balkanskim, Istočnim i Centralnim evropskim zemljama tranzicije, mada je njihov društveni i ekonomski status specifično obojen decenijskim predtranzicijskim iskustvom realnog socijalizma.

U nekim drugim zemljama presudno je bilo prisustvo međunarodnih organizacija i njihovog shvatanja neophodnosti rodne ravnopravnosti (Bosna i Hercegovina). U mnogim evropskim zemljama partijske kvote su pragmatično shvaćene i primenjene kao politički profitabilan instrument u borbi za naklonost biračkog tela. Moglo bi se reći da su svuda kvote rezultat dugotrajnog i stalnog unutrašnjeg političkog pritiska ženskih pokreta, organizacija i drugih akterki na političkoj sceni ali takođe se ne sme ispustiti iz vida da te iste strategije istog intenziteta u nekim drugim zemljma nisu donele očekivano uvođenje sistema izbornih kvota.

Vrste kvota ili kvote kao pozitivna akcija

Sociološki institucionalizam, kao deo tzv. "novog institucionalizma" smešta sistem izbornih kvota među nove institucije (formalna pravila, procedure, norme, simbolički sistemi, moralne matrice)²³. Kvote po svom institucionalnom karakteru pripadaju pravilima i to prvom tipu ograničavajućih pravila, tzv. *boundary rules*, tj. onim pravilima koja određuju kako i po kojim kriterijumima akteri dolaze do određenih pozicija u arenama odlučivanja, ko je "unutra" a ko ne²⁴.

²³ Hall, Peter; Taylor, Rosemary (1996): Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies* XLIV 936-957.

²⁴ Krouwel, A., J. de Raadt (2003): *Political Conflict over Institutional Design and Change*. Rad predstavljen na konferenciji "Institutional Theory: Issues of Measurement and Change", na ECPR Joint Sessions u Edinburgu, 28. mart - april 3, 2003.

Termin sistem kvota pokriva zapravo više raznih strategija koje se mogu razlikovati u pogledu tri suštinska kriterijuma: kvote mogu biti postavljene sa raznim procentima, npr. mogu biti 20% ali i svih 50%. Mogu se tehnički izražavati kao maksimumi (npr. maksimum 60% pripadnika bilo kog pola) ili minimumi (npr. minimum 30% manje zastupljenog pola).

Poznate su kvote predviđene ustavima, izbornim ili posebnim zakonima o kvotama kao i unutarpartijske kvote dozvoljene ili određene zakonski. Unutarpartijske kvote su najčešće primenjene u evropskim zemljama, gde razne kvote primenjuju razne partije u Nemačkoj, Švedskoj, Belgiji, ali i partije u latinoameričkim državama, npr. u Argentini i Boliviji. Postoje i primeri kada kvote primenjuje samo jedna, vodeća partija, kao npr. ANC u Južnoj Africi, Laburistička partija u Engleskoj i sl, koje svojim uticajem doprinose znatnoj strukturalnoj promeni sastava predstavničkih tela kao i širenju ideje o političkoj profitabilnosti primene sistema kvota.

Po nivou obaveznosti postoje obavezne i indikativne kvote. Indikativne kvote su ustanovljene u vidu procenata ali bez specifikovanog načina primene i bez sankcija za neprimenjivanje. Kod obavezujućih kvota propisano je kako će se predviđeni procenat ispoštovati, kako će se liste praviti, sa kojim rasporedom kandidata po polu, sa sankcijama za nepoštovanje svakog od tih načina primene sistema kvota. Indikativne kvote postoje u Brazilu i Paragvaju dok npr. Argentina, Urugvaj, Kosta Rika i Bolivija imaju obavezujuće kvote.

Kvote funkcionišu u raznim momentima izbornog procesa, pa npr. postoje kvote za formiranje pula kandidatkinja (ženske uže liste, women's short lists) u predizbornom periodu. Takođe postoje kvote za formiranje kandidacionih lista koje moraju da imaju minimalno prisustvo kandidata manje zastupljenog pola (npr. 20 ili 30%) ili da kandidati ni jednog pola ne prelaze određeni procenat (ne više od npr. 70-60%) koje funkcionišu u vreme izbora. Konačno, postoje i kvote koje određuju koliko minimalno mora da postoji izabranih, nominovanih kandidata određenog pola u vidu, npr. sistem rezervisanh sedišta u parlamentu, što je tehnika koja više odgovara kvotama za nacionalne i etničke manjine ali se primenjuje i na žene (npr. Uganda).

Najčešće su u upotrebi kao najpraktičnije kvote namenjene izbornim listama. One se po pravilu koriguju tehnikom "duplih" kvota jer se osim procenta prisustva na kandidacionim listama propisuje i njihovo mesto. Naime, smeštanjem određenog procenta kandidatkinja na začelje liste formalno bi se ispoštovala obaveza ali bi se ona suštinski izigrala jer ne bi dovela ni jednu od njih u izglednu poziciju da bude stvarno i izabrana. Obično se navodi da svaka treća ili četvrta pozicija na kandidacionoj listi treba da bude popunjena kandidatom manje zastupljenog pola.

Rodna neutralnost tih odredaba je takođe stvar dosledne nediskriminativnosti te politike koja nije namenjna isključivo i zauvek ženama već ima za cilj

ravnomernu zastupljenost oba pola i u hipotetičkom slučaju kada bi broj muškaraca pao ispod određenog procenta, sistem kvota bi se primenjivao i na njih.

Dalje, kvote se mogu primenjivati na različitim nivoima/fazama procesa selekcije, na primer u fazi pravljenja užeg izbora za kandidate kao i prilikom selekcionisanja kandidata za kandidacione liste.

Konačno, najvažnija razlika je da li kvote postoje kao zakonom predviđena mera (izbornim zakonima) ili je to stvar unutarpartijskih regulativa, koje takođe moraju da budu zakonski omogućene, tj. dozvoljene kao legalna vrsta pozitivne diskriminacije. Kod partijskih kvota mogu se takođe razlikovati dve vrste kvota, kvote za izbor unutarpartijskih organa i tela kao i kvote koje partije primenjuju prilikom selekcije za svoje kandidacione izborne liste.

Ukratko, kvote mogu da budu dobrovoljno usvojene strateške mere pozitivne akcije koje primenjuju pojedine partije ali mogu da budu i rezultat legislativne strategije proistekle iz zahteva unapređivanja rodne ravnopravnosti. Kvote su efikasnije i efektnije što su višeg procentualnog zahteva, ako se primenjuju bliže finalnoj izbornoj etapi i što su formalno zakonski obaveznije²⁵.

Primena kvota za žene kandidate kao unutarpartijsko pravilo pokazala se kao jedan od najvažnijih načina za postizanje povećanog broja žena na funkcijama, posebno u birokratizovanim, brojnim, dobro uređenim partijama gde se unutrašnja pravila poštuju u kontinuitetu. Produbljivanje izborne demokratije s političkog terena na identitetski plan, otvara veće mogućnosti rodne ravnopravnosti i obaveznog kandidovanja žena (kvote)²⁶ Jasno je da kvote imaju značajan pozitivan uticaj na broj žena u parlamentima širom sveta.

Ima li dovoljno žena da bi se ispunili zahtevi sistema izbornih kvota

Smatra se da se istorijski dometi jednog naroda, pa i epohe u širem smislu, mere stepenom učešća žena u istorijskim i kulturnim poduhvatima naroda i epohe. Društvo bez žene pesnika, mislioca, pa i političara civilizacijski je nedorečeno; sa ženom u tim ulogama bogatije je i lepše u duhovnom i stvaralačkom smislu²⁷. Ipak, jedno od najčešćih (nefer!) pitanja koje se postavlja kada je u pitanju potreba povećavanja političke participacije žena je ima li zapravo zaista dovoljno

²⁵ Olsen, Johan (1997): Institutional Design in Democratic Countries. *The Journal of Political Philosophy* 5 (3), 203-229.

²⁶ Pešić, Vesna (2006): (De)blokiranje tranzicije i unutarstranačka demokratija, u Demokratija u političkim stankama Srbije. Uredio: Zoran Lutovac, Institut društvenih nauka, Beograd.

²⁷ Roganović, Božidar (2001): *Retorika*. Beograd: Vojnoizdavački Zavod.

kandidatkinja, ili su u pravu oni koji tvrde da se "žene ne zanimaju za politiku" i da "nema dovoljno žena". Pitanje je nefer jer je apsurdna pojava da politička struktura koja odbija predstavljanje većini svojih građana onda upire prstom u žrtve te situacije kao nekako odgovorne za takvu situaciju zbog nekih njihovih ličnih nedostataka²⁸.

Do odgovora relevantnog za svaku zemlju dolazi se matematički na način kako je to izračunato npr. u Norveškoj. Naime, u Norveškoj je 2001. godine oko 2,5 miliona od približno 3,4 miliona kvalifikovanih birača glasalo za 165 novih članova parlamenta. Norveška Laburistička partija je najveća partija u norveškoj politici proteklih 70 godina i na izborima 2001. osvojila je oko 600.000 glasova i dobila 43 poslanika u parlamentu.

Procenat onih koji su u nekom trenutku razmatrali da se kandiduju za položaj – to jest, veličina pula aspiranata je u većini zemalja između 10 i 20 procenata ukupnog stanovništva. Čak i pretpostavka da samo 10% od onih koji su ne samo kvalifikovani već i onih koji su zapravo glasali, razmatra da se kandiduju za položaj, to i dalje proizvodi 60.000 mogućih laburističkih kandidata za parlament. Čak iako bi sastav tih ljudi koji savladaju ovu prepreku bio vrlo rodno neproporcionalan tako da bi čak 80% aspiranata bili muškarci i dalje ostaje 12 000 hipotetičkih žena aspiranata. Ako se uporede ovih 12.000 aspirantkinja sa potrebom partije da kandiduje ukupno 165 kandidata za izbornu listu za parlamentarne izbore od kojih između 40 i 80 ima realne šanse da zaista i osvoji mesta, postaje i više nego jasno da partija ima sasvim dovoljno aspirantkinja na raspolaganju da može da nominuje daleko više žena samo ukoliko to želi.

Uloga sistema izbornih kvota

U mnogim delovima sveta je primećeno da intenzivirani procesi demokratizacije dovode do podizanja opšte svesti o neophodnosti većeg i ravnopravnijeg učešća žena u vlasti. Uobičajena situacija je, međutim, da nema simultanog i automatskog značajnog porasta broja žena na mestima odlučivanja u ekonomskoj i političkoj oblasti i drugim javnim domenima i liderskim strukturama društva²⁹. To je naročito slučaj ako se radi o vodećim političkim pozicijama. Svi argumenti koji izgledaju savršeno jednaki kada se odnose na pojam apstraktnih "slobodnih ličnosti"odjednom postaju problematično neprimenljivi kada se te ličnosti sagledaju kao muškarci i žene³⁰. Zbog toga mnogi autori ukazuju na to da se broj žena može povećati samo zakonski.

²⁸ Phillips, Anne (1998): Feminism & Politics. New York: Oxford University Press.

²⁹ Santisio, Carlos (2004): *Mechanisms for Entrenching Gender Equality - Menu of Options*, Extracted from: Democracy and Deep-rooted conflicts, opinions for Negotiators. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.

³⁰ Phillips, Anne op. cit.

Efikasnost sistema kvota ogleda se upravo u tom brzom omogućavanju pristupa najsposobnijim ženama najvišim političkim pozicijama i takođe u onemogućavanju njihovog eliminisanja zbog nasleđenih kulturoloških predrasuda i stereotipa.

Naime, za odsustvo žena sa mesta odlučivanja se ne retko okrivljuju same žene ("nemaju interesa i/ili sposobnosti"), ali i za to odsustvo "interesa" postoje ipak brojni kulturni razlozi. Pod uticajem rodno stereotipnih očekivanja, žene donose odluke u pogledu "lakše" karijere, odgajane su da nemaju ambicija u pogledu osvajanja liderskih pozicija ili pozicija onih koji donose odluke. Kultura takođe oblikuje i nivo i vrstu podrške kandidatkinjama od strane glasača kako žena tako i muškaraca. Isti je uzrok i određivanje političkih prioriteta među kojima obično nema rodne ravnopravnosti, koju možda smatraju važnom razne organizacije i grupe ali koje glavna politička scena retko uzima kao takve u obzir.

Pitanje je kakva je uloga sistema izbornih kvota za povlašćivanje žena (osoba manje zastupljenog pola) koje su i mehanizam za obezbeđivanje prisustva određenih društvenih kategorija, manjina i sl. Žene, naime, nisu ni manjine, niti društvene kategorije jer su one prisutne kako u nacionalno većinskom stanovništvu tako i u manjinama i svim društvenim klasama i kategorijama. Kvote se mogu shvatiti kao plafon, tj. gornja granica kada su u pitanju npr. nacionalne manjine, ali to nije njihova uloga kada su u pitanju žene. Kvote u tom slučaju predstavljaju samo prelaznu fazu ka paritetnoj demokratiji, način da se razbije politička inercija muške većine i način afirmacije i priznavanja ženskih sposobnosti. Naime, žene u kvantitativnom smislu čine više od polovine čovečanstva i zato paritet predstavlja prirodni sledeći korak posle kvota. Paritet je ravnopravna, paritetna deoba moći i učestvovanje na ravnopravnoj osnovi. Drugim rečima, paritet je zahtev da žene i muškarci moraju da budu ravnopravno predstavljeni na pozicijama odlučivanja i kvote su samo način, sredstvo postizanja tog cilja a ne cilj za sebe a još manje maksimalni i krajnji domet ženskih aspiracija. Ili kako se izražava Simon Vej, proporcija je način da se kombinuju jednakost i razlika. Primenjena na društvenu ravnotežu, proporcija bi nametnula svakom čoveku obaveze koje odgovaraju moći, blagostanju koje poseduje i odgovarajuće rizike u slučaju nesposbnosti ili greške³¹.

Kvote su tim potrebnije jer je uočeno da su neke kategorije žena još slabije predstavljene ili ako se tako može reći, još odsutnije. To su crne žene, migrantkinje, žene etničkih manjina, invalidne žene, mlade žene. Njihovo odsustvo iz politike može obično da znači i njihovo odsustvo iz socijalnih programa, društvenih kretanja, ekonomije, medija, nevladinog sektora, sindikata i sl, jer njihove intere-

³¹ Vej, Simona (1995): *Ukorenjivanje*. Beograd: BIGZ publishing.

se nema ko da predstavlja, što njihovu situaciju čini još složenijom a njih same još diskriminisanijim.

Jasno je da kvote same po sebi ne mogu da reše povećanje broja žena u politici do nivoa proporcionalnog njihovom učešću u stanovništvu jedne zemlje ili makar njihovom partijskom članstvu. Ipak, kvote imaju pozitivnog uticaja jer menjaju političku kulturu, prenose težište partijskih programa i aktivnosti i na pitanja podrške ženskim kandidatima, pitanjima rodne ravnopravnosti i sl. One deluju i ohrabrujuće na stručnjakinje i razne druge žene koje se drže van politike jer veruju da je to arena u kojoj nemaju šanse dok postojanje kvota daje nadu u suprotno. Treba imati u vidu i da su po iskustvima norveške Laburističke partije, da bi sistem izbornih kvota dao rezultate potrebna najmanje tri izborna ciklusa.

Proces biranja članova parlamenta

Izbor onih pojedinaca koji će predstavljati građane u zakonodavnom telu je proces u kome se pojedinac kreće kroz tri faze, odnosno nailazi na 3 glavne prepreke.

U prvoj fazi pojedinac mora najpre da "odabere sebe", tj. da donese sopstvenu sudbonosnu odluku da se kandiduje, a zatim u drugoj fazi nju/njega mora da izabere partija, i na kraju u trećoj, nju/njega moraju izabrati/izglasati birači.

Na početku ovog procesa nalazi se pul kvalifikovanih kandidata u kome faktički u svim zemljama ima nešto više od 50% žena. Ipak, na kraju procesa, kada su članovi parlamenata izabrani, žena prosečno ne bude više od prosečnih $15\%^{32}$.

Prvi korak u tom procesu je prelazak iz kategorije opšte "kvalifikovane osobe" u kategoriju "aspiranta na položaj", drugim rečima, donošenje lične odluke nakon ozbiljnog razmišljanja o kandidaturi za politički položaj. U mnogim političkim sistemima baš taj presudni prelazak iz kategorije opšte kvalifikovanih osoba u konkretnu kategoriju aspiranata rezultira pojavom mnogo većeg broja muškaraca nego žena u toj važnoj drugoj kategoriji. Predstave o tome šta je ženstveno a šta muževno naime, predstavljaju i dalje kontrolu nad ženama koja je isto toliko efikasna kao i zakoni devetnaestog veka koji su im uskraćivali glasačko pravo³³.

Rezultati istraživanja koje je sprovela Interparlamentarna unija o tome šta motiviše žene da se bave politikom kažu da postoje četiri kategorije glavnih motiva: prirodno interesovanje ili vizija o društvu, porodično vaspitanje, trenutne

³² To znači da žene sada, ako žele da promene situaciju u svoju korist, moraju da budu u svim fazama kandidovanja sistematski brže i efikasnije od muškaraca.

³³ Phillips, Anne op. cit.

političke okolnosti u zemlji ili regiji (rat, političke ili ekonomske krize ili pobune), želja da se prenese stečeno iskustvo sa lokalnog nivoa na nacionalni.

To je najviše i pre svega rezultat tradicije (tradicionalno, eskluzivna, uska definicija politike ograničava političku aktivnost na komplet društvenih uloga koje su u većini društava stereotipno muške), vaspitanja, rodno stereotipnih uloga i očekivanja od oba pola. Usled toga dolazi do pojave koja se obično opisuje kao značajno veće interesovanje muškaraca za politiku i poznavanje politike. To nije rezultat samo individualnih razlika, talenata i sklonosti već upravo tih, rodno zasnovanih razlika. Istraživanja ukazuju na to da osim tih opštih rodnih karakteristika na prelazak u kategoriju aspiranata utiču i politička ambicija pojedinca, politička sredstva koja on/ona mogu da sakupe³⁴ i struktura političkih prilika koja određuje njihove šanse za kandidovanje za položaj. Rezultat je rodno neproporcionalni pul aspiranata u kome znatnu prevagu imaju muškarci.

Drugi korak uključuje važnu ulogu tzv. partijskih "čuvara kapija" *gatekee-pers-a*. Ponekad je to neko posebno unutarpartijsko telo kao npr. izborni odbor partije, što je demokratskija varijanta ili se radi o najužem rukovodstvu partije što je sigurno manje demokratska i manje transparentna situacija. Oni biraju koje će pojedince iz pula aspiranata partija nominovati kao svoje kandidate na kandidacionim listama za položaje u izbornim telima. Iskustva pokazuju da je upravo to ključna faza za ulazak žena u glavnu političku struju, odnosno momenat kada one gube korak sa muškarcima.

Poslednja faza uključuje kao odlučujuć faktor birače koji glasaju za kandidate. Mnogi smatraju da su upravo birači možda čak taj glavni problem, odnosno previsoka barijera za veću predstavljenost žena i da se njihova, nesumnjivo široko rasprostranjena seksistička mišljenja ogledaju u tome da nerado glasaju za žene čime ih diskvalifikuju sa izbornih pozicija. Većina istraživanja ovog pitanja pokazuje da to uglavnom nije slučaj. Naime, iako mnogi birači zaista mogu imati vrlo tradicionalne poglede na to šta je po njihovom shvatanju "odgovarajuća" uloga žena u društvu, kada kao građani glasaju za njih postaje važniji čitav niz suštinskih političkih sadržaja koji značajno deluju na to kako će i za koje kandidate glasati. Jedno istraživanje Interparlamentarne unije identifikuje pozitivna mišljenja birača o ženama kao kandidatima. Naime, oko 80% učesnika ankete dalo je sledeće odgovore: zahvaljujući ženama javnost počinje ponovo da veruje u politiku, žene zaslužuju poverenje javnosti jer su one veliki radnici, i žene teže da ostvare konkretne rezultate.

Politikolozi konzistentno nalaze da su najvažniji elementi za odluku birača prvo partija pripadnosti kandidata, dalje, političke pozicije/rejting koje imaju kandidat i njegova/njena partija i konačno, da li je kandidat član partije na vlasti (što

³⁴ Čak je i u Skandinaviji jasno vidljivo da muškarci poseduju više tih tzv. političkih sredstava od žena.

podrazumeva, evaluaciju posla koji je obavio sadašnji režim). U svemu tome je pol kandidata od manje važnosti za birača³⁵.

Partijska pripadnost igra zapravo najvažniju, dominantnu ulogu u mnogim izbornim sistemima. Tako npr. veliki broj birača može odmah reći za koju su partiju glasali, ali mnogi ne mogu da navedu ime gotovo nijedne osobe sa njene liste.

Dakle, ako birači kao poslednja prepreka zapravo i ne škode mnogo ženama, onda mora da se značajno odbacivanje žena kandidata događa upravo u prve dve, prethodne faze.

Kao što je primećeno gore, stvarno najkritičnija faza u ovom procesu je druga faza, to jest, kada partija bira svoje kandidate. Razlog za ovo je što rezultat prve faze iako umanjuje broj žena u pulu aspiranata još uvek ostavlja partijama na raspolaganju dovoljan broj žena da popune sva mesta za nominacije i to ne jednom već više puta. Ako oni to ne čine koristeći tradicionalne razloge, "žene se ne interesuju za politiku" ili čak i da "nema dovoljno kvalitetnih žena", odmah je jasno da se radi o diskriminišućoj, dugotrajnoj praksi ukorenjenoj u tradicionalnoj podeli rodnih uloga.

Matematički dokaz za to izračunat je na navedenom primeru norveške Laburističke partije kod izbora održanih 2001. godine.

Ono što fazu unutarpartijskog izbora čini važnom i vitalnom je, dakle, što se od izborne faze koja sledi ne očekuje da suštinski utiče na reprezentaciju žena. Takođe, dok je faza koja prethodi fazi biranja možda dovela do rodne neproporcionalnosti pula kandidata u kome preovlađuju muškarci u proporciji koja je daleko veća od njihovog učešća u sastavu biračkog tela, žena je ipak više nego dovoljno tako da je relativno lako za partiju da prikupi dovoljno ženskih kandidata, samo ukoliko to želi.

Time je zapravo identifikovana jedna od najvažnijih funkcija kvota. Kvote su mehanizam koji nadoknađuje neravnotežu koja se stvara u prvoj fazi regrutovanja članova parlamenta. Ukoliko se partija odluči za navodno rodno neutralnu proceduru kandidovanja ("nama je važan kvalitet a ne pol", "birajmo najbolje" i sl), malo je verovatno da će to dovesti do jednakog predstavljanja, već će jednostavno odražavati i čak pojačavati neravnotežu koja je postojala pri prelasku iz kategorije kvalifikovanog građanina do aspiranta.

Kvote zaista mogu ispraviti ovu neravnotežu tako što će osigurati da žene dobiju veći deo nominacija od uobičajene, spontane srazmere njihovog učešća u pulu aspiranata. Pozitivna diskriminacija kroz kvote ili navodna rodna neutralnost su dve otvorene opcije za partije kada odlučuju o licima koja prelaze iz pula aspiranata u status kandidata. Treća opcija, je sigurno ona koja je bila istorijski

³⁵ Kuvajtski primer međutim, ukazuje na suprotno, jer se birači nisu opredelili ni za jednu od kandidovanih žena. No, treba imati u vidu da se radilo o istorijski prvim izborima na kojima su kuvajtske žene prvi put ostvarile pravo da biraju i budu birane.

najdugotrajnije u upotrebi i najznačajnija, da partije budu otvoreno diskriminatorne i da izaberu manje žena od njihove stvarne proporcije u aspirantskom pulu. U evropskom kontekstu, čini se da je kritična faza upravo ona u kojoj partije biraju svoje kandidate i odlučuju se između ova tri modela.

Deskriptivna i supstancijalna zastupljenost žena

Kada su se žene iz različitih delova sveta borile da dobiju pravo glasa, očekivale su da će to neizbežno voditi većoj predstavljenosti žena u parlamentima. Njihova očekivanja uopšte nisu bila tako brzo ispunjena. Umesto toga, usledila je jedna druga, decenijama duga i teška borba za to da žene uopšte budu birane u predstavnička tela nacionalnog i lokalnog nivoa

Tek krajem dvadesetog veka u Pekinškoj platformi za akciju (1995), više od 180 vlada je na globalnom nivou javno izrazilo svoje slaganje u vezi sa ovim pitanjima sledećim rečima: "Postizanje cilja ravnopravne participacije žena i muškaraca u donošenju odluka omogućiće ravnotežu koja je potrebna kako bi se učvrstila demokratija i kako bi se unapredilo njeno pravo funkcionisanje".

Pri zastupanju izbornih rodnih kvota najčešće se barata argumentima da će kvote popraviti ne samo brojčanu zastupljenost (deskriptivna zastupljenost) žena, već istovremeno i suštnsku, (substantivna zastupljenost), tj. da će doprineti poboljšanju vođenja "ženske" politike, odnosno politike zastupanja specifičnih interesa žena. Naime, očekivani rezultat kvota nije samo povećanje broja žena i njihove proporcije u predstavničkim telima, već je očekivani rezultat i viši nivo zastupljenosti "ženske problematike" jer se time dolazi do političkog programa koji više uvažava ili više sadrži elemente politike koja štiti interese žena.

Ipak, postoji jasna razlika između brojčane i suštinske zastupljenosti žena. U parlamentu može rasti prisustvo žena dok vlada može i dalje neometano da ignoriše ženske interese ili čak da se ponaša neprijateljski prema njima. Primer za takvu situaciju je npr. vlada premijera Malrunija u Kanadi u vreme 80tih i 90tih kada nikada nije bilo više žena u predstavničkim telima, ali je vlada sistematski uskraćivala podršku ženskim inicijativama, projektima i organzacijama. Važnost ženskih interesa kao da je potpuno iščezla iz političke agende te vlade. Rodna neravnopravnost običnih žena je bila u padu istovremeno dok je rastao broj uglednih političarki na važnim državnim pozicijama donošenja odluka, što je svojevrsni politički paradoks.

Cilj kvota ili drugih sličnih mera svakako nije da primarno obezbede profesionalni plasman i bolju karijeru ženama najviših ešelona društva i političkih partija pod firmom rodne ravnopravnosti. A upravo je to ono što se kao rezultat sistema kvota do sada često dešavalo.

Institucionalna muškost

Borba za povećanje broja žena u parlamentu, nije međutim, jedina borba. Kad žene uđu u parlament, njihova borba je daleko od toga da bude završena jer se one tek onda nađu na "muškoj teritoriji", u parlamentu koji je istorijski i organizaciono ekskluzivni domen muškaraca. Naime, parlamenti su uspostavljeni, organizovani i njima dominiraju muškarci koji deluju u skladu sa svojim interesima kroz procedure uspostavljene da budu udobne muškarcima. Nije bilo namerne zavere kako bi žene bile isključene ili onemogućne ali je većina dugo postojećih parlamenata proizvod političkih procesa kojima su istorijski dominirali muškarci i koji su dugo vremena od svojih početaka uključivali samo muškarce³6. Ali naredne skupštine su modelovane prema prethodno uspostavljenim skupštinama. Neizbežno, ove organizacije kojima su vekovima dominirali muškarci odslikavaju određene muške predrasude, čija tačna vrsta zavisi od zemlje i od kulture.

Sve do nedavno, ova "institucionalna muškost" je bila nevidljiva, ali efikasno funkcionišuća karakteristika parlamenata. Naime, nevidljivost žena u javnom životu, sakriva funkcionisanje i ženskosti i muškosti u institucijama i politici³⁷. Tek nedavno je ta muška institucionalnost parlamenata analizirana i dovedena u pitanje. Zaista, u mnogim zemljama, politička uloga žena u parlamentima je postala pitanje od javnog značaja tek u drugoj polovini 20-og veka, kada se shvatilo da ako se analiza institucija kao i građanskih prava liši aspekata roda, klase, rase i pretvori tako u apstrakciju, time se samo ojačava privilegija već dominirajućih grupacija³⁸.

Kao i sa prethodnim naporima da pomognu biranje žena u parlament, današnje žene se unutar parlamenta organizuju, mobilišu, motivišu i pomažu napredak žena. One razvijaju strategije i rade kako bi promovisale pitanja važna za žene i kako bi olakšale promene u zakonodavstvu.

Stvaran uticaj koji mogu da ostvare žene parlamentarke zavisi od velikog broja promenljivih koje variraju od zemlje do zemlje. To uključuje ekonomski i politički kontekst u kome određena skupština funkcioniše, pozadinu, iskustvo i broj žena koje su u parlamentu i pravila parlamentarne igre. Svaki od ovih faktora ima značajnu osnovu u tome u kojoj meri žene ČP mogu da promene stvari kad budu bile izabrane.

U stvari prethodno pitanje je, šta je tzv. politika iz ženskog ugla, šta u stvari žene žele. Po rezultatima istraživanja Interparlamentarne unije žene u politici že-

³⁶ 2005. godine, žene su činile 16% članova parlamenta (ČP) širom sveta. U nordijskim zemljama, njihov broj je najveći sa 40%, dok u arapskim zemljama njihovo predstavljanje (od januara 2005. godine) je bilo samo 6.5%.

³⁷ Enloe, Cynthia (2004): *The Curious Feminist, Searching for Women in a New Age of Empire.* Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.

³⁸ Phillips, Anne (1998): Feminism & Politics. New York: Oxford University Press.

le rešenja a ne vlast i moć, u poređenju sa muškarcima više su sklone ka postizanju konsenzusa, traženju rešenja za određene probleme, a manje su orijentisane na sticanje poena i fokusiraju se na revitalizaciju zajednice i stvaranje stvarne sigurnosti i mogućnosti za građane³⁹.

Žene su različite od muškaraca i ako te razlike nisu eksplicitno priznate, politička analiza će nastaviti da analizira muškarce pod naslovom opštosti i univerzalnosti. Žene su manje agresivne od muškaraca, one mnogo više cene vrednost komuniciranja sa drugima umesto pobeđivanja svojih suparnika, imaju više smisla da sagledavaju pitanja na duge staze, kao što je budućnost čovekove okoline, nego kratkotrajne materijalne dobiti. Žensko iskustvo je stoga često viđeno kao politički model za jednu uljudniju i manje konfliktnu demokratiju⁴⁰. Tome treba dodati i inače poznatu pojavu da interakcija između davno uspostavljenih političkih elita i elita u usponu može imati povoljno dejstvo na demokratsko funkcionisanje institucija⁴¹.

Kako žene mogu ostvariti uticaj na politički proces kroz parlament? Koje su strategije najkorisnije za povećanje njihove efektnosti? Koja znanja i iskustva žene ČP mogu podeliti sa onima koje tek dolaze? Na koje načine su žene uticale na političke procese? Najprostiji odgovor leži pre svega u ulasku žena u parlament. Ali, stvaran uticaj koji žene parlamentarke mogu da naprave će zavisiti ne samo i ne isključivo od njihovog broja, već pre od raznih promenljivih, uključujući ekonomski i politički kontekst u kome funkcioniše skupština, političku i društvenu pozadinu, iskustvo i broj žena koje su u parlamentu i pravila parlamentarne igre.

Domen i vrsta uticaja žena u parlamentu veoma zavisi od broja onih žena u parlamentu koje su motivisane da predstavljaju ženska pitanja i interese. Feministkinje često prigovaraju da su žene pionirke u parlamentima postale surogat muškaraca – da su se socijalizovale u muškim partijama i parlamentima u tolikoj meri da je postalo nemoguće razlikovati ih od muškaraca i da sem sopstvene lične promocije od njih nema nikakvih koristi za žene uopšte.

To nije tačno, jer žene u parlamentima doprinose raznim promenama i poboljšanjima i ostvaruju trajne društvene i političke efekte. Naime, poznato je da se muškarci ponašaju drugačije kada su žene odsutne. Prisustvo samo jedne žene će promeniti ponašanje muškaraca; prisustvo nekoliko žena će to promeniti još više. Zapadnoevropsko iskustvo pokazuje da čak i mali broj može dovesti do značajnih rezultata. Iako prisustvo samo i jedne žene može promeniti stvari, najverovatnije je da će se dugoročne značajne promene postići samo ako postoji značajan broj žena u parlamentu koje su motivisane da predstavljaju ženske inte-

³⁹ Rezultati istraživanja koje je sprovela Interparlamentarna unija. Interparliamentary Union. *Plan of Action*. Serie "Reports and documents" No. 22, Geneva 1994.

⁴⁰ Phillips, Anne op.cit.

⁴¹ Koenen-Iter, Žak (2005): Sociologija elita. Beograd: Clio.

rese. Žene ČP mogu to ostvariti kroz aktivno partnerstvo sa svojim muškim kolegama. Test da je kritična masa žena za postizanje promena ostvarena jeste postojanje akcija koje poboljšavaju situaciju za njih same a i za žene uopšte.

Onda kada su prisutne u dovoljnom broju i voljne da deluju zajedno u ime žena, žene ČP mogu prevazići fenomen "površnog poštovanja", tj. uobičajeno kurtoazno ponašanje prema "damama" kojim se u stvari izbegava njihov ravnopravan tretman i priznanje kolegijalne ravnopravnosti. To im dalje omogućava da formiraju interaktivna, strateška partnerstva unutar parlamenata i van njih. Unutar parlamenata kritična masa olakšava prelaženje partijskih barijera, a posebno uspeva da angažuje muške kolege – drugu polovinu formule važne za društvenu transformaciju. Njihovo prisustvo kao kritične mase takođe povećava mogućnosti i stepen njihove komunikacije sa organizacijama građanskog društva, što zauzvrat, pojačava impuls potreban za uticanje na parlamente i njegove politike.

Žene političarke su radile na tome da regrutuju druge žene i razvile novo zakonodavstvo i institucije od kojih će žene imati koristi. Kako je njihov broj rastao postalo je lakše biti žena političarka i predstava u javnosti o njima se promenila.

Uočena je i pojava da kada je broj žena bio nizak, od oko 15 do 20%, žene ČP su manje ličile na žene glasače i poput svojih muških kolega ČP ličile su na muške glasače. Razlike se javljaju zbog neravnoteža izazvanih procedurama regrutovanja koje su dizajnirane kako bi se birali između mnogih odgovarajućih muškaraca oni najbolji. Da bi uspele u takvim procesima, žene moraju da poseduju "muške kvalifikacije", npr. njihove karakteristike će biti one koje se očekuju i od muškaraca ČP-ova. Na primer, dobro je da imaju karijere u profesijama kojima dominiraju muškarci, kao što je biznis ili pravo.

Strategije promena

"Ubeđena sam da će se onda kada budemo uspostavili sistem zasnovan na pravoj ravnopravnosti i radili sa njim, kvalitet učešća žena povećati."

Brigitta Dahl, bivša predsednica švedskog Parlamenta

Da bi se tvrdilo da predstavnice žena prave promenu u političkim procesima, neophodno je uspostaviti jasan kriterijum za merenje njihovog uticaja. Osnovna komponenta takvog kriterijuma je da žene parlamentarke rade, bar deo vremena, za ženske interese. Pri formulisanju takvog kriterijuma, trebalo bi takođe priznati da: (a) postoji mnogo, međusobno različitih, ponekad konfliktnih, ženskih interesa koje treba zastupati, i (b) već i samo prisustvo žena u tradicionalnom muškom okruženju stvara rodnu svest i menja očekivanja.

Ono što žene zaista mogu da postignu će varirati u skladu sa njihovim brojem u parlamentu. Broj čini važan, neophodan ako ne i dovoljan uslov za održiv uticaj. Potreban je značajan broj žena da bi se osiguralo preduzimanje efikasnih parlamentarnih aktivnosti. Kako broj žena raste, trebalo bi očekivati i povećano učešće žena u svim aspektima parlamentarnog života, uključujući i intervencije u raspravi, predlaganje i sponzorisanje zakona, pristup parlamentarnim resursima i zauzimanje vodećih pozicija.

Još jedno merilo za utvrđivanje uspeha je da ženski uticaj mora biti vidljiv u zakonima o ženskim pitanjima. Sa rastućom efikasnošću žena i povećanim predstavljanjem žena, nacrti zakona će u redovnoj raspravi više uzimati u obzir perspektive žena. Vrlo značajan pokazatelj ženskog uticaja će biti povećano pokretanje ženskih pitanja od strane muškaraca kao i pridruživanje ženskim glasovima na svim zakonskim raspravama od strane muškaraca kao izraz njihovog razumevanja ženske perpsektive.

Važan aspekt uspeha će uključivati interakciju između različitih agenasa promene – vlade, žena ČP, ženskih organizacija i drugih pripadnika građanskog društva, lokalno, regionalno i internacionalno.

Trebalo bi uvek imati na umu da je partnerstvo između žena i muškaraca ključni sastojak u procesu promene i uticaja. Mnoge žene ČP otvoreno priznaju da se pokušaj da rade same bez muškaraca, nije pokazao kao izvodljiv.

Vrste strategija

Povećati javnu svest. Kampanje sa medijima bi trebalo da usmere pažnju javnosti na važnost proporcionalnog učešća i predstavljenosti žena i muškaraca. Političke partije ili ženske organizacije mogu biti finansirane da organizuju takve kampanje i aktivnosti koje su u vezi sa tim.

NVO koje su zainteresovane da podrže participaciju žena u političkom životu su često bile aktivne u podizanju javne svesti. Kako bi ohrabrili takve kampanje, žene i muškarci političari moraju biti proaktivni u identifikaciji i uspostavljanju odnosa i unapređivanju ovih pitanja kod ključnih pripadnika građanskog društva kao i kod medijskih producenata i prezentera.

Rad u partnerstvu sa muškarcima. Ovo zahteva dizajniranje programa, bilo unutar ili izvan specifičnih političkih foruma koji uzimaju u obzir muške interese i perspektive s obzirom na solidarnost sa ženama političarima. Ova ideja sada dobija kredibilitet sa povećanim shvatanjem da ženama treba podrška njihovih muških kolega, partnera i biračkog tela kako bi se povećala efikasnost njihovih strategija i vrednost njihove socijalne i političke poruke.

Uvećanje broja kvalifikovanih žena pretendenata. Ovo znači povećavanje interesa žena za bavljenje politikom kao i povećavanje njihove umešanosti u

politiku. Kvalifikacija i umešnost u politici su delom stvar pristupa opštim resursima kao što je obrazovanje, prihod i vreme, a delom stvar specifičnih resursa kao što je poznavanje i informacije o politici i političkom iskustvu. Politike za povećavanje pristupa žena visokom obrazovanju, plaćenom poslu i različitim socijalnim i ekonomskim organizacijama pružaju kontekst za učešće u politici koja je sve gostoljubivija prema ženama. Međutim, čak i tamo gde im nedostaju adekvatni resursi za političko učešće, žene razvijaju kreativne strategije da to prevaziđu.

Preduzimanje pozitivne akcije. Kvote su posebno bile efikasne kod povećanja prisustva žena u predstavničkim telima. I model postepenog povećanja i "fast-track" model su korišćeni efikasno. Primer postepenog modela povećanja je Švedska, gde su žene koristile nekoliko sredstava da pritisnu svoje partije da nominuju žene kandidate i postave ih na povoljne pozicije na partijskim listama. Jedan način je bio jednostavno da se stave imena žena ispred, taktika koja je bila vrlo važna u početnim fazama. Takođe su sproveli kampanje za promovisanje žena kandidata i izdali predloge za postavljanje žena na bolje pozicije na partijskim listama. Konačno, delovale su kao nadzornice (watchdogs) i protestovale kad god je došlo do preokreta. Ovaj proces obezbeđivanja značajnog povećanja izborne sreće žena postignut je bez posezanja za formalno obaveznim kvotama. Preporuke, argumenti i pretnja pritiskom za kvote uspeli su u postavljanju ciljeva zahtevajući od žena da dobiju 40% nominacija. Kada su ovi ciljevi postavljeni, postignut je značajan progres. Fast-track modeli su mnogo češće korišćeni u tranzicionim i zemljama koje se tek (re)demokratizuju.

Zakonske promene, kako bi dozvolili pozitivnu diskriminaciju. Takve prakse su nekad bile retke u politici. U prošlosti vlade nisu koristile zakon da utiču na partije da promovišu žene, ne samo zato zato što su takve politike često bile suprotstavljene drugim pravnim principima. Ali ovo je oblast promene, jer su vlade inicirale zakone da privuku (Belgija), da pruže podsticaj (Francuska, Italija) ili da dozvole (UK) mere kako bi garantovale bolje predstavljanje žena parlamentarki. Osim toga, neke zemlje su uvele zakone koji zahtevaju da žene drže određenu proporciju mesta u telima koja je postavila vlada. Takvi zakoni su uvedeni u Danskoj 1985. godine, Finskoj 1987. godine, Švedskoj 1987. godine, Norveškoj 1980, Holandiji 1992. godine i Nemačkoj 1994. godine. U Nemačkoj je dalje tokom mandata prošle, socijaldemokratsko-zelene savezne vlade 2001. godine usvojen zakon o ravnopravnosti muškaraca i žena u saveznoj upravi i saveznim sudovima. Njime je obezbeđeno da se u pojedinačnim ustanovama, zavisno od potreba i vrste, određuje obavezujuća kvota za žene. Izričito je zabranjena svaka diskriminacija i utvrđena obaveza da se muškarci i žene jednako tretiraju i kada je reč o smanjenju personala i ukidanju radnih mesta, da žene ne bi bile u lošijoj poziciji od muških kolega.

Objavljena statistika u ovim zemljama pokazuje da se učešće žena u takvim telima od tada stalno povećavalo. Vlade mogu takođe koristiti podsticaje.

Ovo je posebno lako tamo gde država finansira političke partije. Na primer, holandska vlada je bila u mogućnosti da obezbedi finansijsku podršku za političke partije zavisno od njihovih pokušaja da povećaju učešće žena u svojim izbornim telima.

Povećanje opšteg standarda života i pristup sredstvima za sve žene. Visoka dostignuća skandinavskih žena potiču od kombinacije vladine politike, partijske inicijative i demografskih promena. Izvanredna pozicija žena u skandinavskoj politici počiva na društveno/demografskim osnovama uključujući značajne promene u strukturi porodica žena, ekonomskih i društvenih života. One su verovatno nepovratne. Politike ravnopravnosti kod predstavljanja su uključivale vladine reforme ravnopravnosti koje su delovale u vezi sa uticajem ženskog pokreta, funkcionišući i autonomno i kroz političke partije.

Izgrađivanje i održanje veza sa ženskim organizacijama i sa institucijama građanskog društva u celini. Održavanje veza sa ženskim pokretom je ključna i za njihovu podršku i za informacije o problemima i potrebama. Slično tome i ženskom pokretu su potrebne veze u političkim partijama i u predstavničkim telima.

Partijsko povezivanje. Ovo omogućava ženama ČP da razmenjuju informacije, ideje, resurse i podršku. Povezivanje može biti unutar partije, među partijama (vrlo retko), lokalno, regionalno i internacionalno. Sastanci, konferencije, seminari, bilteni i zjedničke obuke u političkim veštinama, javnom nastupu i umrežavanju su korisna sredstva za povezivanje. Konsultacije sa ženskim organizacijama istraživanje koje meri potrebe žena (potražnja) i njihova praktična ograničenja (ponuda) omogućava ženama ČP da usmere svoje napore na aktivnosti koje će biti najkorisnije i najefikasnije. S obzirom na ovo, obuke za korišćenje informacija i tehnologiju komunikacija, i za uvođenje u nastajuće ne-vladine prakse će postati sve neophodnije kako za žene tako i muškarce ČP.

Efikasna upotreba medija. Žene ČP moraju koristiti medije, posebno sredstva koja nude žene emiterke programa, urednice i novinarke, kako bi komunicirale o svojim interesima i naglasile relevantna pitanja. Kao i za popravljanje imidža žena ČP i promovisanje njihovih političkih ideja, mediji su oruđe za obrazovanje i mobilisanje glasača, posebno u ruralnim oblastima – važan interes posebno u zemljama u razvoju gde žene, sa ograničenim sredstvima, mogu imati poteškoća da dopru do tih glasača.

Formiranje ženskih odbora i drugih mehanizama odgovornih parlamentu. Ovo pruža mogućnosti ženama da steknu iskustvo za ženska pitanja i perspektive rasprave i potreban publicitet.

Sakupljanje, nadgledanje i širenje statističkih podataka i činjenica o ženskoj političkoj participaciji i reprezentaciji. Ovo omogućava ženama zastupnicama u parlamentu da analiziraju poziciju žena u donošenju odluka i da definišu probleme, razvijaju odgovarajuća rešenja i traže političku podršku za

rešenja koja preferiraju. Posebno je stalna potreba upoređivanje podataka o tome kako su žene ČP zaista uspele da promene stvari kroz svoja predstavnička tela.

Dovođenje ženskih pitanja u glavne političke tokove. Osigurati da rodna pitanja budu integrisana u različite političke, socijalne i ekonomske interese, kako bi se otkrila međuzavisnost i veze sa pitanjima iz drugih oblasti. Krajnjni cilj povećanja kvaliteta ženske političke participacije je cilj na kome treba konstantno raditi. Isto kao što političko investiranje muškaraca stalno stremi ka poboljšanjima, žene ne bi trebalo da budu zadovoljne u pogledu svojih doprinosa političkom procesu. Učestvovanje u politici je proces koji je u nastajanju i razvoju. Oni koji su uključeni u ovaj proces trebalo bi da uvek budu spremni da teže nastavljanju promena.

Žene i muškarci uključeni u ovaj proces bi trebalo da rade zajedno da budu agensi promene, konstantno svesni da su prepreke samo sredstva za ostvarivanje novih strategija i strategija u razvoju. Žene i muškarci političari su postigli mnogo u oblasti ženske participacije. Političari oba pola su doprineli unapređivanju učestvovanju žena u politici uopšte, a posebno u strukturama predstavničkih tela. Iako je pred njima još dugačak put, lekcije naučene kroz akumuliranje iskustva mogu značajno osvetliti i izgladiti mnoge staze koje tek treba preći.

Strategija pravila⁴²

Mogu da se identifikuju razne strategije i mehanizmi koje žene koriste i mogu iskoristiti kako bi uticale na parlamentarni proces ali se do sada kao najefikasnija pokazala strategija nazvana "strategijom pravila".

Moglo bi se reći da je ovo period u kome žene uče pravila parlamentarne igre i koriste to znanje kako bi promovisale ženska pitanja i interese delujući unutar parlamenata raznih zemalja. Radeći to, one ne samo da povećavaju izglede za sopstveni uspeh, nego takođe otvaraju put za novu generaciju žena koja će ući u parlamentarni proces.

Strategija se sastoji iz tri dela: učenje pravila, upotreba pravila i izmena pravila. Pod pravilima se podrazumevaju običaji, konvencije, neformalne prakse i specifične regulative koje upravljaju time kako funkcioniše zakonodavno telo.

⁴² Sledeća razmatranja se u velikoj meri oslanjaju na: Karam, Azza; Lovenduski, Joni (2002): *Women in Parliament: Making a Difference.*

Dostupno na http://www.idea.int/publications/wip/upload/4%20_Karam.pdf, kao za sada najdubljoj analizi funkcinisanja žena u parlamentima, prepreka na koje nailaze, načinima i strategijama prilagođavanja i ponašanja u toj instituciji sa namerom da se ostvare kako institucionalne, tako i šire društvene promene.

Ovo uključuje procese donošenja zakona, podelu rada u skupštini, hijerarhijske strukture, ceremonije, discipline, tradicije, navike i norme skupštine uključujući njeno unutrašnje funkcionisanje i njen odnos prema drugim delovima vlade i prema narodu kome je izabrana da služi.

Ova strategija učenja, upotrebe i izmene pravila zasnovana je na uverenju da postoji potreba za promenom kao i da institucionalni parlamentarni okvir realno omogućava promene. Suštinski postoji četiri tipa promena⁴³ koje će poboljšati stvari za žene.

Učenje pravila

Prvi korak za žene ČP je da razumeju kako funkcioniše predstavničko telo kako bi bile sposobne da iskoriste ovo znanje za efikasniji rad.

Predstavnička tela raspravljaju o politikama, donose zakone, ispituju njihovu primenu i efekte, pružaju osnovni izvor za vladu i nadgledaju aktivnosti vlade. Većina predstavničkih tela ima budžetsku funkciju: one su odgovorne i za formalno raspoređivanje budžeta i za reviziju troškove vlade. Organizovane su u prednje i zadnje klupe, vladu i opoziciju, i odbore. Kroz takve strukture su organizovane rasprave, nadgledanje, ispitivanje i interpolacija. ČP teže da se specijalizuju za posebne oblasti i stvore sebi parlamentarnu reputaciju na osnovu svog učinka u različitim strukturama i parlamentarnim procesima.

Da bi žene bile efikasne parlamentarke, moraju dobro da razumeju funkcije predstavničkog tela i moraju da nauče pravila igre – i pisane i nepisane kodekse i procedure i mehanizme za obavljanje poslova u parlamentu. One moraju prvo da nauče unutrašnje prakse parlamenta kako bi se opremile i bolje koristile ova pravila i razvijale efikasne strategije kako bi promenile pravila da bi promovisale ženske interese i ciljeve.

Primena pravila

Učeći kako da primenjuju pravila, žene mogu iskoristiti prilike da učestvuju u ključnim parlamentranim odborima i pozicijama, da učine da se njihov glas čuje u parlamentarnim izlaganjima i raspravama i da u potpunosti koriste svoje veštine i sposobnosti.

Sledeći korak je da se nauči kako primenjivati pravila radi ostvarivanja maksimalnog uticaja. Jedan od problema sa kojim se mnoge žene parlamentarke su-

⁴³ Te promene se mogu podeliti na kategorije institucionalno/proceduralnih promena, promena u predstavljanju, trajne društvne promene i trajni uticaj na javni diskurs.

očavaju je da im nije dato vremena u izlaganjima i raspravama i nalaze da im je teško da budu izabrane u ključne odbore i na ključne pozicije. Stoga nisu u mogućnosti da u potpunosti iskoriste svoje veštine i sposobnosti i njihov doprinos ne može biti precizno procenjen ili se procenjuje kao minimalan.

Međudržavne organizacije kao što je Savet Evrope, Sekretarijat Komonvelta, Evropska unija i Ujedinjene nacije i međunarodne nevladine organizacije (NVO) mogu igrati i igraju vitalnu ulogu u pomaganju ženama da nauče da primenjuju pravila olakšavajući razmenu informacija. Njihovi sastanci povezuju eksperte i političare da bi kroz komunikaciju razmenili ideje, a njihove publikacije čine ove rasprave o ženskim potrebama, strategijama i dostignućima dostupnim široj publici.

Menjanje pravila

Iskustva žena u različitim parlamentarnim ulogama stvaraju politički kapital koji se može iskoristiti za obezbeđivanje daljeg napretka u pogledu promene postojećih pravila i struktura i mogu pomoći novim generacijama žena političara. Prisustvo žena i uvođenje ženskih interesa će neizbežno dovesti u pitanje postojeća uređenja i procedure⁴⁴.

Jedna od najznačajnijih promena koju smo primetili je povezivanje žena izvan partijskih granica. Sve češći je slučaj međupartijske saradnje žena parlamentarki u Evropskom parlamentu, Južnoj Africi, SAD, Holandiji, Francuskoj, Belgiji i Italiji kod pitanja kao što su predstavljanje žena, nasilje u porodici, reproduktivna prava, silovanje i ravnopravnost pri zapošljavanju.

Moguće su četiri glavne oblasti promene, institucionalno/proceduralne, promene u predstavljanju, uticaj na društvene promene i promene u javnom diskursu.

Institucionalno/proceduralne promene se odnose na mere koje menjaju prirodu institucije kako bi je učinile više "prijateljskom" prema ženama. Veća svest o rodnim pitanjima trebalo bi da bude praćena proceduralnim promenama dizajniranim da više odgovaraju ženama članovima.

Prvi korak je da žene ČP razumeju kako predstavnička tela funkcionišu kako bi bile sposobne da iskoriste ovo znanje da bi efikasnije radile unutar njih. ČP mogu dobiti ovo znanje na različite načine, uključujući specifične obuke i orijentacione programe kao i procese političke socijalizacije. Na primer, uobičajeno je za parlamentarne lidere i druge zvaničnike da ponude tzv. parlamentarnu orijentaciju novim članovima, o tome kako skupština funkcioniše. Često i političke partije takođe organizuju takve obuke.

⁴⁴ U najmanju ruku, parlamentarni rasporedi, mesta sastajanja, odredbe za brigu o deci, radno vreme i putni aranžmani mogu biti promenjeni kako bi bolje odgovarali ženama.

Obuke političkih partija su posebno korisne jer nude uvid u to kako partija ČP-a razume procedure i kako se sama partija uklapa u procedure. U nekim delovima sveta političke partije nude obuku u specijalnim političkm veštinama posebno za žene, jer one mogu imati manje iskustva u parlamentarnim procedurama od muškaraca. Međutim, u mnogim delovima sveta koji su u razvoju većina partija nema sredstava ili volje da ponudi takve obuke. Političke partije u nekim arapskim i latinoameričkim zemljama, na primer, ne dozvoljavaju nikakva strukturalna poboljšanja i još uvek rade na pretpostavci da ženske perspektive i ženska pitanja ne zaslužuju nikakav specifičan prioritet. Ovo ima reperkusije unutar partija, i onih koje su u parlamentima i onih koje su izvan.

Povezivanje je ključni mehanizam političke socijalizacije za žene ČP-ove. Povezivanje pruža brzi pristup znanju za koje inače mogu biti potrebne godine iskustva da bi se steklo i omogućava ženama ČP-ovima da se nađu zajedno i raspravljaju o svojim interesima i podele svoje znanje i stručnost, što u mnogome povećava njihove mogućnosti da efikasno deluju. Takvo povezivanje se dešava i unutar i (ređe) izvan granica partije. Međupartijski savezi žena ČP-ova su bili uspešni u mnogim zemljama uključujući Švedsku, Francusku, Holandiju, Južnu Afriku, Hrvatsku i Egipat. Predmeti su raznoliki kao što su zakoni o silovanju, izborna reforma, institucionalna reforma.

Takođe vredno pomena je i formiranje "grupa podrške" sačinjenih od žena profesionalki i ČP-ova, fenomen posebno prisutan u evropskim zemljama. Po rečima jedne finske ČP, Riite Uosukainen, "Činjenica da su ove žene sposobne da se nađu izvan granica partije, preko profesionalnih oblasti i pruže podršku jedne drugima ne samo lično, već i da nađu način da to urade profesionalno, je neprocenjiva". Mentorisanje (tj. nadgledanje i davanje saveta i uputa) od strane žena ČP sa većim iskustvom je još jedan važan način pružanja specijalnog treninga za nove žene ČP. U Holandiji, na primer, sistem "podrške iz senke" je razvijen i žene koje su oklevale da se nominuju za izborne pozicije bile su pomognute od strane izabranih članica kako bi stekle samopouzdanje.

Jedna globalna struktura koja želi da pruži prostor za žene kako bi razmenjivale ideje i strategije između nacija je Interparlamentarna Unija. Ovo telo radi na povećanju vidljivosti i efikasnosti žena lokalno, regionalno i internacionalno i takođe pruža ženama ČP mentorstvo, podršku u usavršavanju i informacije.

Kao dodatak programima posebno prilagođenim za žene, važne su i orijentacijske vežbe koje uključuju i žene i muškarce. U isto vreme, muški ČP postaju svesni ženskih pitanja i važnosti omogućavanja ženama ČP da deluju efikasno u predstavničkom telu. Ovo poslednje je korak od posebne važnosti pri prevazilaženju osećaja pretnje koju mnogi muškarci osećaju *vis-a-vis* koleginica, jer to ne samo da pruža mogućnost za podizanje svesti o rodnim pitanjima, nego i ukazuje na meru u kojoj su ona povezana sa većinom drugih socijalnih, ekonomskih i političkih interesa. Stoga obuka i orijentacija muških parlamentaraca igra važnu

ulogu u uvođenju u glavnu političku agendu *mainstreaming* ženskih pitanja i perspektiva.

Većina žena ima problema da javno bude ubedljiva i da deluje sa pozicija autoriteta, iako umeju dobro da rukovode. Naime, žene na vodećim položajima su prema rezultatima istraživanja⁴⁵ samopouzdanije od muškaraca, imaju izrazitiji osećaj za društvenost i bolje znaju da motivišu saradnike. Direktor firme Kaliper, Herbert Grinberg, povodom tog istraživanja izjavio je: "Ako u nekim društvima još uvek sumnjaju u žene na vodećim položajima, ovo istraživanje bi jednom za uvek moralo da im razbije sve sumnje."⁴⁶ Kada su međutim u pitanju parlamenti, neke žene još uvek imaju teškoće da ih uopšte i čuju u velikim parlamentarnim salama. Nove učesnice, posebno u razvojnim demokratijama, priznaju da nalaze da je teško dobiti priliku za obraćanje i znati ono što je "in" i što je "out" u parlamentarnim procedurama obraćanja. Efikasnost bivše glumice Glende Džekson u britanskom Donjem domu, na primer, dokazuje da trenirani ženski glas može imati isti uticaj kao i muški.

Neke žene ČP u novouspostavljenim demokratijama su takođe organizovale medijske obuke. To uključuje, između ostalog, seminare i radionice gde se ČP informišu o "medijskom govoru" (tj. za koju vrsta informacija su mediji zainteresovani i kako im ih je najbolje pružiti) i na kojima im se daju saveti kako da se povežu sa medijskim ličnostima i koje od njih su najnaklonjenije ženskim pitanjima.

Formalne i neformalne parlamentarne uloge su često dodeljivane po ustanovljenim pravilima i procedurama. Preostalo je, ipak, nešto mesta za uticaj i mešanje koje bi žene trebalo da što bolje iskoriste. Na primer, žene ČP bi trebalo da daju primer nominovanjem žena na internim izborima i glasanjem za njih, predlaganjem imena žena za neformalne pozicije i skretanjem pažnje na odsustvo ili relativno odsustvo žena na ključnim pozicijama.

Posebnu pažnju bi trebalo obratiti na mogućnosti i prilike koje pruža rad u odborima, pošto ima dosta dokaza da u davno uspostavljenim demokratijama žene bolje obavljaju posao u odboru nego što raspravljaju u plenarnim salama. Naravno, žene ne treba da napuste plenarne rasprave jer se obično tamo stiče ugled u parlamentu i skreće pažnja medija. Veština raspravljanja uopšte je posebno važna i može biti podstaknuta i sponzorisana kroz parlamentarne mreže povezane sa školama, to jest, kroz nastavne planove, kao i kroz razne institucije. Ženske parlamentarne mreže takođe mogu igrati ključnu ulogu u pružanju podrške ženama govornicama i u nastojanju da se usvoje manje neprijateljski stilovi raspravljanja.

⁴⁵ To je rezultat istraživanja koje je obavilo savetodavno preduzeće za istraživanje kadrova Kaliper, sa sedištem u Singapuru: B92. *Šefice bolje od šefova*.

Dostupno na http://www.b92.net/info/vesti/in dex.php?yyyy=2006&mm=06&dd=01&nav_category=15.

⁴⁶ U istraživanju je učestvovalo 177 poslovnih žena iz različitih zemalja, koje rade u području industrije, bankarstva, poslovnih finansija i sličnih delatnosti.

Pošto državničke karijere slede iz parlamentarnih karijera, napredak žena kroz odbore i kroz parlamentarnu hijerarhiju je važna komponenta u njihovoj kvalifikaciji za više državne pozicije, kao i rad u tzv. vladama u senci. Na primer, između 1992. i 1997. godine četiri žene Laburistkinje ČP u UK su bile ministri u senci za žene. Sve četiri su bile postavljene na važne državne pozicije (dve na nivou kabineta) kada su Laburisti dobili izbore 1997. godine. Pokazale su se kao pouzdani zastupnici rodne ravnopravnosti i podržavale su ženske interese u svojim resorima. Njihov broj se povećao 2001. godine. To ukazuje (a) da takve pozicije ne moraju biti geto za žene, već mogu biti sredstva za napredak, i (b) da mogu da olakšaju uvođenje rodne osetljivosti u delovanje vlade.

Promene u parlamentarnim strukturama i procedurama mogu uključivati uvod u norme proporcionalnosti za članstvo muškaraca i žena u odborima, uspostavljanje ženskih *whips* (odgovornih za organizovanje parlamentarnih glasova žena u određenoj partiji) i formalnih i neformalnih kvota za žene za razne parlamentarne pozicije. Interni dobrovoljni partijski sistemi kvota su efikasno korišćeni u Nemačkoj na lokalnom i nacionalnom nivou a u Francuskoj su uvedeni zakonski. U zemljama gde su obavezne kvote politički teške, mogu se postaviti dobrovoljni ciljevi.

Trebalo bi da budu uspostavljeni mehanizmi za nadgledanje implementacije kvota koji bi bili odgovorni skupštini. Ovo bi obezbedilo da redovne rasprave o napretku u toj oblasti postanu sastavni deo rasporeda rada parlamenta. Osnivanje odbora za ženska pitanja i nacionalnih tela za žensku politiku koji su takođe odgovorni parlamentu imaju isti efekat. Odgovornost parlamentu obezbeđuje da njihov rad bude nadgledan, raspravljan i objavljen, pružajući brojne dodatne prilike za raspravu o ženskim interesima. Važan zadatak je obezbediti da institucionalni mehanizmi održe veze sa grass-roots aktivistima, tako da ČP budu svesni onoga što se dešava izvan zidova parlamenta.

Suštinskija promena je u načinu na koji se gleda u parlamentarnoj hijerarhiji na određena pitanja bliža ženskim interesima i u kojima su žene stručne (npr. obrazovanje, socijalna politika, porodična politika). Razliku između "tvrdih" i "mekih" pitanja je teško održati i moguće je da će ona nestati. Ovaj proces će se razviti iz povećanog interesa za "meka" pitanja od strane svih političara, dok žene postaju sve uspešnije u stavljanju tih pitanja na dnevni red parlamenta.

Promene u predstavljanju uključuju specifične akcije kojima se osigurava nastavljeni i povećani pristup žena predstavničkim telima. To uključuje ohrabrivanje žena kandidatkinja, unapređivanje zakonskih propisa o rodnoj ravnopravnosti, ili regulative o paritetu ili jednakosti, i uključuje akcije u parlamentu koje su dizajnirane da postave žene na važne parlamentarne pozicije i da osiguraju njihovo prisustvo u vladi. To takođe mora uključivati promene u političkim partijama koje dovode više žena u predstavnička tela.

Institucionalna pravila, običaji i procedure su ključ za određivanje parlamentarnih pozicija i funkcija, kao što su zadaci odbora i učešće u parlamentarnim raspravama uzimanjem reči.

Odbori za rodnu ravnopravnost

U nekim zemljama, takvi putevi mogu biti parlamentarni ili vladini ženski odbori ili komiteti za veću ravnopravnost koji uključuju ženska prava u svom mandatu. Formalni i neformalni odbori za rodnu ravnopravnost su npr. uspešno uspostavljeni u Holandiji, dok skupštine Škotske i Velsa imaju široko zasnovane odbore za ravnopravnost. Takođe su efikasni odbori ženskih parlamentarki kao što su oni u SAD, na Novom Zelandu i u Australiji.

U drugim slučajevima, nacionalne organizacije (nevladine) ili jake grassroots organizacije mogu delovati kao katalizatori za dovođenje žena u ključne oblasti. Još puteva može biti otvoreno kroz obuku i obrazovne programe, ili kroz pritisak za predstavljanje od strane medija. Međunarodni pritisak takođe može biti iskorišćen za ohrabrivanje vlada da uključe žene na svim nivoima vlasti i donošenja odluka.

Žene na ključnim pozicijama ne samo da povećavaju sopstvenu sposobnost da izvrše uticaj; one takođe olakšavaju prilike za druge žene da progovore. Na primer, studija o predstavničkom telu države Kolorado je merila razlike u govornom ponašanju članova parlamentarnih odbora po polu, hijerarhiji, interesu i partijama. Zaključeno je da žene bolje kontrolišu dijalog i bolje se čuju ako je još neka žena prisutna, vidljiva (sedi tako da se može videti) i na poziciji od autoriteta. Ovo istraživanje je takođe pokazalo da je muška dominacija u razgovoru, raspravama i na sastancima povećala moć muškaraca i umanjila moć nekih žena čak i tamo gde su formalne pozicije muškaraca i žena jednake.

Jedan od načina za izgradnju političkih karijera žena, a stoga i njihov napredak na ključne pozicije je učenje o tome kako iskoristiti medije za povećanje vidljivosti i samopouzdanja žena parlamentarki. Zapravo, jedan od ključnih problema u većini medija je nedostatak žena na mestima gde se donose odluke, što suštinski znači da odluke koje se tiču uredništva i produkcije većinom kontrolišu muškarci. Kako se prisustvo žena u medijima širi, tako se šire i mogućnosti žena ČP i žena političara, novinara i drugih emitera programa i pisaca da se povežu na osnovu zajedničkih interesovanja i interesa.

Tipične oblasti specijalizacije društvene politike u kojima su angažovane žene jesu obrazovanje, zdravlje i porodični odnosi. Mnoge žene ČP veruju da je neophodno uspostaviti prisustvo žena na tradicionalno uticajnim mestima unutar parlamenata, kao što su finansije, odbrana i međunarodni odnosi. Druge prigovaraju da razlika ne može biti opravdana. Evropski politikolozi su istakli

važnu stvar, da svrstavanje nekih društvenih pitanja u "meka" karikira ta pitanja kao nevažna i ignoriše činjenice da su ove oblasti, u kojima su evropske žene najaktivnije, odgovorne za najveći deo javnih troškova – obrazovne, zdravstvene i socijalne usluge na lokalnim i regionalnim nivoima. Žene biraju ove oblasti zato što ih preferiraju i prihvataju da donose vrlo teške odluke kao što je da li da prioritet bude briga o starijima ili deci. Tradicionalna razlika između "tvrdih" i "mekih" pitanja je staromodna i neprecizna i trebalo bi da je žene ospore.

Idealno bi trebalo da bude razvijana dvostruka strategija: s jedne strane, važnost tih oblasti se mora stalno naglašavati. S druge strane, trebalo bi istovremeno preduzeti napore kako bi se obezbedilo aktivno učešće žena u svim oblastima politike:

- · vršiti pritisak na političke partije kako bi se osiguralo da žene budu nominovane za mesta koja mogu da osvoje u parlamentima;
- · dizajnirati proceduralne mehanizme kako bi se osiguralo potpuno prisustvo žena u svim parlamentarnim pozicijama; i
- · dizajnirati tip zakonodavstva koji stvara političke strukture, kako bi se osiguralo da ženski interesi budu reprezentovani.

Širenje političkih struktura, bilo putem stvaranja novih ministarstava ili širenja veličine kabineta na primer, pokazalo se kao korisno sredstvo za obezbeđivanje predstavljanja žena. Modernizacija i reforma postojećih zakona ili stvaranje novih zakona nude mogućnosti za obezbeđivanje ili povećanje predstavljanja žena.

Dobar primer je Škotska gde su feministkinje uticale na proces izmene ustava kako bi obezbedile škotski parlament u kojem su žene pošteno reprezentovane. Pod kišobranom Škotske ženske koordinacione grupe one su lobirale Ustavnu konvenciju i političke partije da bi uzele u obzir rodnu ravnopravnost u raspravi o devoluciji. Učestvovale su i u raspravama o dizajniranju institucija i regrutovanju članova parlamenta. Zalagale su se u radu skupštinskih odbora ali nisu napustile salu za parlamentarnu raspravu. Bore se za uspostavljanje pozicija jednake prilike u vladi i ministarstvima za ženska pitanja. Vode kampanje za širenje postojećih struktura kako bi uključile žene. Kada je prvi škotski parlament izabran 1999. godine, 37% njegovih članova su bile žene, kao i 30% ministara i 41% članova odbora, uključujući šest od 17 resora. Sve brojke su porasle u narednim izborima 2003. godine. Međutim, ustavne izmene su samo mogućnost, ne garancija, kao što pokazuje iskustvo Istočne i Centralne Evrope.

Iskustvo Holandije pokazuje da je stvaranje parlamentarnih odbora za ženska pitanja jedan od načina za stvaranje pozicija dostupnih ženama. Takvi odbori nadgledaju sve zakone za njihov rodni sadržaj i stoga pomažu širenje ženskih

programa. Oni takođe povećavaju svest o postojanju rodne (gender) prirode mnogih političkih pitanja. Odbori "hrane" zakonodavne procese i takođe igraju ulogu u stvaranju javnih rasprava povodom tih pitanja.

Žene su izrazile zabrinutost u mnogim zemljama kojima takvi mehanizmi mogu služiti samo da odvoje i "getoiziraju" ženska pitanja i političare koji ih podržavaju. Iako "getoizacija" može biti riskantna kratkoročno, iskustvo pokazuje da vremenom takvo delovanje postaje prihvaćeno i zapravo, potvrđuje i šire legitimiše rodna pitanja. Osim toga žene dobijaju vredno iskustvo služeći u ženskim odborima, na rezervisanim mestima i u ženskim ministarstvima. Onda mogu proširiti svoj uticaj radeći sa drugim odborima na drugim pitanjima, na primer nadgledajući primenu Pekinške platforme za akciju ili drugih međunarodnih sporazuma.

Ženski odbori ne moraju biti stalne strukture, ali dok postoje mogu omogućiti ženama da iskažu svoje veštine i stoga služiti kao lansirne platforme za karijere u drugim političkim oblastima. Osim toga žene koje imaju iskustva sa programima o polnoj ravnopravnosti nose ovu povećanu svest o *mainstreaming-u* ženskih interesa.

Mreže žena ČP su bile uspešne kod promene pravila selekcije kandidata koja će omogućiti ženama pristup političkim položajima. Kao efikasne su se pokazale specijalne mere kao što su kvote ili pravila minimalne proporcije za oba pola na kandidatskim listama, rezervisana mesta za žene i javna sredstva namenjena za političke partije koje aktivno podržavaju rodnu ravnopravnost.

Političke partije su bile u centru većine efikasnih strategija kako bi povećale mogućnosti predstavljanja žena. Uglavnom su bile radikalnije, upornije, posvećenije i maštovitije u pogledu razvijanja strategija za dovođenje žena na pozicije unutar partije, nego što su bile za kandidovanje žena za izborne položaje.
Njihova najefikasnija akcija je bila uvođenje različitih vrsta unutarpartijskih kvota. Kvote su u većini slučajeva, privremene mere dizajnirane da bi se prevazišla
neravnoteža koja postoji između muškaraca i žena. One su pokušaj da se promeni
politički ekvilibrijum između žena i muškaraca.

Još jedna važna strategija predstavljanja je širenje definicija predstavljanja kako bi uključivale sva javna tela za donošenje odluka i vođenje kampanje za uključivanje žena na više službene položaje i u pravosuđe⁴⁷. Takve kampanje su sprovele Austrija, Nemačka, Finska, Holandija, UK i druge zemlje. Težak, ali neophodan sledeći korak će biti proširenje takvih zahteva na privatni sektor, kao što se desilo u Finskoj.

Da bi se raspravljalo o uticaju žena predstavnika, korisno je napraviti razliku između ženskih pitanja i ženskih perspektiva. Ženska pitanja su pitanja koja

⁴⁷ Izborom Monike Harms za saveznog državnog tužioca prvi put je u nemačkoj istoriji na tu funkciju došla žena. Monika Harms je stručnjakinja za poresko krivično pravo. Ona je od 1987. godine bila sudija u Saveznom sudu, a od pre šest godina predsedava Petim većem ovog suda u Lajpcigu.

uglavnom pogađaju žene, fizički (npr. snimanje raka dojke, reproduktivna prava) ili socijalno (npr. polna ravnopravnost ili politika o brizi o deci). Ženske perspektive su ženska viđenja svih političkih pitanja. Neka istraživanja pokazuju da iako su većinom ista pitanja značajna za oba pola, ženska perspektiva pitanja se razlikuje od perspektive muškaraca. Na primer, istraživanje sprovedeno u Britaniji 1996. godine je pokazalo da, iako i žene i muškarci daju prednost ekonomskim pitanjima, žene su bile više zabrinute za posao sa pola radnog vremena, problem niskih plata i penzijska prava, dok su muškarci bili više zabrinuti za opšti problem nezaposlenosti.

ČP moraju da imaju znanje i razumevanje i ženskih pitanja i ženskih perspektiva – jedino zbog toga, kao što su mnogi saradnici na ovom tomu izrazili, da vide drugu stranu realnosti – kako bi proizveli učinak koji ima povoljan uticaj na žene. Vrsta uticaja koju ČP žele da imaju će neizbežno varirati od partije do partije.

Ali potreba za znanjem i informacijama postoji bez obzira na perspektivu partije. Žene ČP su uspešno koristile različita sredstva, održavanje bliskih veza sa ženskim organizacijama svih vrsta i nadovezivanje na njihovu stručnost i sredstva. Takve veze sa ženskim pokretima takođe povećavaju legitimnost ČP-ova i drže ih u kontaktu sa promenama, koje često variraju, ženskim interesima i potrebama politike. 48

Istraživanje o pitanjima politike je veliko političko sredstvo i ČP ga mogu sakupiti i koristiti tako što će učestvovati na konferencijama koje organizuju ženske organizacije i na partijskim sastancima sa drugim ČP koje imaju slične interese. Partijski sastanci su i deo učenja i primene pravila. ČP zainteresovane za određeno pitanje, na primer zapošljavanje i zdravlje žena, mogu se sastati da bi identifikovale važne buduće glasove i rasprave odbora i odlučivati o taktici i strategijama kako bi uticale na učinak. Druga strategija je da se ženama glasačima olakša da dođu u vezu sa svojim predstavnicima u parlamentu⁴⁹.

Trajne društene promene se odnose posebno na "feminizaciju" ili genderizovano zakonodavstvo (zakonodavstvo u koje su uvršćeni rodni aspekti) i druge efekte politike, to jest u kojoj meri su se zakoni i politike izmenili ili uticali u korist žena. To uključuje i stavljanje ženskih programa rada i osiguravanje da svi zakonski propisi budu "prijateljski" prema ženama i rodno osetljivi.

Poznavanje proceduralnih pravila je često korišćeno za vršenje uticaja na parlamentarni program uvodeći ženske interese u inače rodno-slepe rasprave – usmeravajući raspravu na pitanja kao što su reproduktivna prava, jednaka zarada, briga o deci i dečija prava – kao i predlažući zakonske propise za jednakost polo-

⁴⁸ Evropski parlamentarci su iskoristili dobru volju i znanje akademskih eksperata za nacrte politika o pitanjima kao što je nasilje u porodici, vezivanje žena, trafikovanje žena, briga o deci i starima, penzije i zdravstvena pitanja žena.

⁴⁹ U Škotskoj je npr. uvedena služba čuvanja dece za posetioce skupštine kako bi se osiguralo da oni koji imaju obaveze da brinu o deci (obično žene) mogu tražiti i sastati se sa svojim predstavnicama.

va i amandmane. Parlamentarci su uveli javna ispitivanja o statusu žena i stanju a onda koristili rezultate da ih unesu u parlamentarne programe. Čim se ta pitanja jednom nađu na programu, ponašanje političara se menja. Svuda je naime uočeno da je po pravilu mnogo teže javno politički istupiti protiv ravnopravnosti žena nego što je sprečiti da pitanja vezana za ravnopravnost polova uopšte dospeju na program⁵⁰.

Ima mnogo slučajeva u nekim delovima razvijenog sveta, međutim, gde se žene uzdržavaju od bilo kakve povezanosti sa nacrtima zakona o ženama. To je uglavnom zbog njihovog osećaja da bi takvim argumentima nedostajala podrška i odobrenje njihovih kolega i da bi mogle doprineti njihovoj marginalizaciji kao i određenim negativnim stigmama koje se vezuju za "feministkinje".

Budžet i ekonomski interesi, na primer, nisu i ne bi trebalo da budu viđeni kao muški interesi pošto utiču na svakog. Slično, zdravstveno osiguranje, socijalna pomoć i obrazovanje ne utiču samo na žene.

Jedan jasan pokazatelj da su žene izvršile uticaj je činjenica da kvote postoje za žene u političkim partijama i parlamentu. Trajni uticaji su neizbežni jer žene postaju sve efikasnije u unapređivanju ženskih pitanja i interesa. Onda kad se postave ženska pitanja i kada dobiju podršku u programu, ona onda brzo obezbeđuju interes svih političara. Ovaj interes se može primeniti na mnoštvo pitanja – politička, ekonomska, socijalna i čak i kulturološka.

Nedavna istraživanja ukazuju da je najefikasniji način za trajne drušvene promene i čak unapređivanje ženske ravnopravnosti davanje finansijskih podsticaja programima prilagođenih ženama. Holandska vlada je prethodno koristila sistem javnog finansiranja političkih partija da bi namenila specijalna sredstva za unapređivanje žena kandidata kod svih partija. Finansijski podsticaji mogu biti direktno usmereni na predstavljanje žena vezujući javno finansiranje političkih partija za broj izabranih žena u predstavničkim telima. Ova politika je primenjena u Italiji, za izbore za Evropski parlament i u Francuskoj, za izbore za Narodnu skupštinu tako da se partije koje ne nominuju ili izgube određeni broj žena parlamentarki samim tim odriču jednog dela javnog finansiranja.

Trajni uticaj na parlamentarni i javni diskurs uključuje promene komunikacione/jezičke kulture, stila i rečnika kako unutar tako i izvan parlamenta. Ne samo da se treba potruditi da bi se izmenio parlamentarni jezik kako bi ženske persprektive bile aktivno uočene i normalizovane, već takođe treba iskoristiti par-

⁵⁰ Primer u UK je Akt o polnoj diskriminaciji kandidata iz 2002. godine koji dozvoljava političkim partijama da koriste afirmativne akcije kako bi povećali broj žena ČP i kandidata. Napravljen je nacrt zakona koji je dobio podršku svih partija i skoro nije bilo onih koji se nisu slagali jer oni koji su mu se protivili su bili tihi, i nisu želeli da se protive predstavljanju žena u javnosti. Iz sličnih razloga mnogi muški protivnici su se uzdržali od učešća u francuskoj raspravi o paritetu u Narodnoj skupštini 2000. godine.

lamentarnu platformu kako bi se izmenili stavovi javnosti i politički diskurs tako da žena političarka postane česta pojava u političkom prostoru kao što je i muškarac. Takvo "virenje kroz prozor" koristi parlamentarnu mogućnost većeg pristupa medijima i javnosti uopšte kako bi povećala svest o ženskim pitanjima i ženskim političkim kapacitetima u javnim raspravama.

Parlamenti imaju svoj osobeni jezik koji je proizvod njihovih specijalizovanih zadataka i funkcija i njihove kulture kao i njihovog tradicionalno muškog članstva. U Ujedinjenom Kraljevstvu (UK), na primer, Donji dom je imao diskurs koji je karakterisao formalni komplet titula, načina obraćanja i pravila raspravljanja, kao i "kasarnski", seksistički i skatološki "humor", zbog dugog niza godina muške dominacije. Sve to su žene ČP smatrale uvredljivim, pogotovo kada se ticao žena. Upoznavanje sa tehnikama govorenja i raspravljanja može pomoći pri smanjivanju takvih "uličarskih" dobacivanja. Britanske žene su uspešno koristile medije da privuku pažnju na seksizam u Domu Lordova otkrivši primere takvog ponašanja ženama u medijima i drugim novinarima voljnim da kritikuju loše ponašanje ČP-ova. Rezultat toga je bila serija štampanih i emitovanih programa o detinjastom i seksističkom ponašanju ČP-ova. Javnost koja prethodno nije bila svesna ovoga, sa negodovanjem je reagovala na takvo ponašanje svojih ČP-ova.

Pre ulaska značajnog broja žena u skandinavske parlamente, većina političara uopšte nije raspolagala potrebnim rečnikom da bi raspravljala npr. o rodno zasnovanoj diskriminaciji, neravnopravnosti, seksualnom uznemiravanju ili seksualnom nasilju. Većina je čak imala problema sa korišćenjem reči koje se odnose na žene i pribegavali su korišćenju eufemizama. Vremenom je povećano prisustvo žena u nordijskim zemljama izmenilo stil vođenja kampanje, uvodeći adekvatnije i saosećajnije izraze kao i reference na porodicu. U Holandiji proučavanje parlamentarnih rasprava otkriva kako su ženske intervencije bile dovođene u vezu sa menjanjem načina na koji se raspravljalo o politici abortusa, njegovo značajno pomeranje iz domena medicine ili religije u pitanje ljudskih prava i prava na izbor.

Istraživanje iz Velike Britanije pokazuju da intervencije žena ČP-ova obično idu u pravcu navođenja primera kako politike i odluke utiču na pojedince i porodice, dok muški ČP-ovi potežu apstraktne pojmove kao što su građani ili birači.

Učešće žena političara u glavnim međunarodnim konferencijama takođe je imalo važnog uticaja na stvaranje javne svesti o tome šta zapravo žene mogu da urade.

Žene ČP su postale svedoci toga šta su ženske NVO uspele da postignu i povezale su se sa njima u pogledu pitanja od zajedničkog interesa. To je takođe omogućilo ženskom pokretu da shvati da može imati potencijalne saveznike u ženama ČP-ovima pošto su im mnogi ciljevi i interesi zajednički. Bez obzira na to šta se zapravo moglo dogoditi kasnije, bar se desila vidljiva promena u svesti i kod ČP-ova i kod ženskih organizacija. Jednako važna je i promena svesti javnosti i percepcija žena kao aktivista i političara.

Javnosti je pokazano da su ženska pitanja, bilo da su u pitanju promene u porodičnom pravu, reproduktivnim pravima ili ženskom siromaštvu u stvari deo njihovih opštih interesa. Pored toga postalo je jasno i da žene koje pokreću ta pitanja nisu gomila koja neobuzdano vrišti, već se radi o sposobnim i inteligentnim ženama jasno izraženih interesa koje treba da budu saslušane i shvaćene ozbiljno.

U saradnji sa ženskim pokretima, parlamentarci u nekim zemljama su proširili program npr. na diskusije o nasilju u porodici, silovanje, prava samohranih majki i lezbejki.

Dalje promene u ovoj oblasti diskursa mogu doći onda kada same žene postanu više ponosne na svoj identitet žene. Bivši član Evropskog parlamenta Hedy D'Ancona daje primer nekih od najuticajnijih žena MEP⁵¹ u 1990-tim i dokazuje da su time što se nisu stidele svoje "ženstvenosti", već su bile ponosne na svoj identitet žene uvećale svoj rad, uticaj i učinak. Žene su često pre diskretne u pogledu svog ženskog identiteta nego što su spremne da ističu tu činjenicu, da se njome ponose ili crpu dodatno samopouzdanje. Promena u načinu na koji žene političari same sebe doživljavaju ključna je za promenu načina na koji javnost doživljava žene i reaguje na ono što one čine.

Polni identitet žene i njen "autsajderski" status mogu čak povećati izbornu privlačnost, posebno u vreme ustavne krize. Kao relativno novi, nepotrošeni učesnici u politici, žene se često ne vezuju za korumpirane i autokratske prakse režima u propadanju. Umesto toga mogu postati simboli progresa, poštenja, demokratije i brige za opšte dobro, koji su kao potencijali neprocenjivi za reformske pokrete.

Proces povećavanja proporcije žena u predstavničkim telima je deo šireg fenomena promene političkih slika tako da politika počne da se posmatra kao normalna aktivnost za žene. Da bi se održala, takva promena stava zahteva značajnu podršku u medijima i podršku u ženskom pokretu.

Pitanja bez odgovora

- 1. Da li je dobro da se sistem kvota promoviše, razvija i podržava kao nezavisno političko pitanje, odvojeno od svih drugih ili pak da ide u "paketu" sa nekim drugim pitanjima kao što su pitanja zaštite prava i političke participacije manjina, pitanja državne bezbednosti, ili procesi evropske integracije?
- 2. Kome su potrebne političarke? Da li njihovim muškim partijskim kolegama koji u toj prvoj generaciji političarki vide ne samo potencijalne rivalke, već potencijalne ciljeve sopstvenih političkih manipulacija i zloupotreba? Ili međunarodnim organizacijama koje imaju u svojim programima jačanje uloge že-

⁵¹ Skraćenica za člana Evropskog parlamenta, za razliku od "MP" koji je član nacionalnog parlamenta.

- na u politici? Drugim rečima, šta učiniti da se sistem kvota prihvati kao instrument za dobrobit žena, građana, političkih partija i uopšte demokratskog razvitka čitavog društva?
- 3. Šta očekivati od žena koje su došle do političkih funkcija zahvaljujući sistemu kvota a dolaze iz konzervativnih, desničarskih političkih partija? Da li su one neprijateljice demokratije ili njene saveznice, kakav je njihov odnos sa ženama iz drugih političkih partija? Kakav je njihov odnos prema političkim pitanjima koja se odnose na ravnopravnost polova, ili spadaju u tzv. večita ženska pitanja? Da li one promovišu postojanje sistema kvota ili naprotiv, doprinose njegovom slabljenju? Da li će one biti "otvaračice vrata" za druge žene i naredne generacije političarki?
- 4. Pod kojim uslovima sistem kvota zaista doprinosi osnaživanju žena? Kada kvote mogu da dovedu do nenamernih negativnih posledica kao što je stigmatizacija i marginalizacija?

To su suštinska pitanja na koja odgovori moraju da budu dati kroz istraživanja i sondiranja javnog mnjenja kao i od strane međunarodnih organizacija i nevladinih organizacija.

Možda je danas manje poznato ali žene su u novinarstvo ušle teško i napredovale sporo. Karl Akerman (Carl Ackermann) student prve generacije novinarstva renomiranog Kolumbija Univerziteta a kasnije i njegov dekan, svedoči o oštrom protivljenju upisu žena u prvu generaciju 1912. godine citirajući profesora koji je govorio:

"Ni jedan nastavnik ne bi mogao da uči matematiku dečaka ukoliko je u sobi žena, a ako bi dečak i uspeo da nauči matematiku, dok je devojčica u sobi, znači da nikada neće postati muškarac".

Na Kolumbiji je kasnije dozvoljen upis studentkinja pod prinudom strogog sistema kvota koje su ostale na snazi sve do kraja 1960-tih. ⁵²

Celu raspravu o kvotama najbolje je dakle završiti naglašavanjem da se radi o privremenoj meri. ⁵³ Koliko su kvote nepotrebne i sa današnje perspektive njihova primena deluje potpuno anahrono na univerzitetu, kao što se npr. vidi iz navedenog primera Univerziteta Kolumbija, isto tako će jednog dana u ne tako dalekoj budućnosti delovati i njihova primena u politici.

⁵² Milivojević, Snježana (2004): Žene i mediji, strategije isključivanja. U *Čitanka: Evropska politika jednakih mogućnosti*, Beograd: Fond centra za demokratiju. Uredila: Nataša Vučković.

⁵³ Mršević Z., (2006), *Implementing Quotas: Legal Reform and Enforcement in Serbia and Montenegro*, 48-53. Ed: Francesca Binda and Julie Ballington, The Implementation of Quotas: European Experiences.

KVOTE I EVROPSKA UNIJA

Razvoj koncepta rodne ravnopravnosti ka rodnoj ravnomernosti u procesima odlučivanja⁵⁴

Savet EU je 1984. usvojio prvu Preporuku o promociji pozitivne akcije za žene, ali je ona fokusirana samo na tržište rada. U njenoj preambuli se navodi da su tradicionalne antidiskriminativne mere nedovoljne za eliminaciju svih postojećih neravnopravnosti. U preporuci se posebna pažnja poklanja činjenici da javni sektor treba da se dodatno potrudi i deluje kao dobar primer za druge sektore. Savet preporučuje državama članicama da usvoje politike pozitivne akcije sa namerom da se eliminiše postojeća neravnopravnost žena na radu i da promovišu ravnomernost među polovima u zapošljenju.

U martu 1996. Savet Ministara je pozvao Evropsku komisiju da da mišljenje o tome kako poboljšati zastupljenost žena u procesima odlučivanja u institucijama EU kao i državama članicama. Tako je doneta Preporuka o ravnomernom učešću žena i muškaraca u procesima odlučivanja koja je bila predstavljena Savetu i usvojena u decembru 1996.⁵⁵

Priznaje se da je ravnomerno učešće muškaraca i žena u procesima odlučivanja preduslov za demokratiju. Preporučuje se državama članicama da usvoje obimne, integrisane strategije za promociju ravnomernog učešća žena i muškaraca u procesima odlučivanja i u razviju ili da uvedu odgovarajuće mere da bi postigli te ciljeve, kao na primer, gde je to potrebno, zakonske i/ili regualtorne mere i/ili stimulanse.

Potrebno je da države promovišu ravnomerno učešće žena i muškaraca na svim nivoima u vladinim telima i odborima i da razviju i primene mere za podsticanje jednakih mogućnosti u javnom sektoru i poštovanje koncepta ravnomernog učešća žena i muškaraca. Država treba da podiže svest o tome među građanima, da poboljša prikupljanje statističkih podataka na tu temu i da ih objavljuje i treba da se usredsredi na ta pitanja u obrazovnom sistemu.

⁵⁴ Ovo poglavlje je napisala Bojana Balon.

⁵⁵Council of the European Union. *Recommendation of 2 December 1996 on the balanced participation of women and men in the decision-making process* (1996) Dostupno na http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c10920.htm.

Unutar okvira Trećeg akcionog programa o jednakim mogućnostima za žene i muškarce je osnovana Evropska mreža eksperata "Žene u procesima odlučivanja". Mreža je doprinela evropskom procesu prikupljanja podataka i informacija o ženama u procesima odlučivanja i kroz aktivnosti koje su inspirisale žene političarke, istraživačice i NVO.

Unutar Trećeg akcionog programa je Komisija inicirala širok spektar aktivnosti uključujući istraživanje i podizanje svesti i vidljivosti. Glavni događaji kao što je Evropska konferencija u Atini (1992) i Rimu (1996) doneli su važne političke deklaracije – Atinsku deklaraciju i Rimsku Povelju, koje su potpisale žene na visokim političkim mestima. Evropska kampanja "Glasajte za rodnu ravnotežu u Evropskom parlamentu" doprinela je povećanju broja žena u Parlamentu 1994. Prikupljanje podataka iz cele EU je otkrilo obim problema i doprinelo promeni svesti političkih lidera o značaju smanjenja raskoraka na tom području.

Amsterdamski ugovor

Taj Ugovor, koji je donet 1997. dopunio je Ugovor o osnivanju i poveo je Uniju preko garantovanja formalne ravnopravnosti ka proaktivnijem pristupu eliminaciji neravnopravnosti i po prvi put se obavezao da će promovisati ravnopravnost među muškarcima i ženama u svim politikama Unije. On takođe dozvoljava državama članicama da usvoje mere pozitivne akcije da bi u praksi obezbedile punu ravnopravnost žena i muškaraca. Unija je usvojila *gender mainstreaming* kao efikasnu strategiju za promovisanje rodne ravnopravnosti. Ravnomeran broj žena i muškaraca u telima odlučivanja predstavlja odgovarajuću meru za postizanje politike koja ima sluha za rodne osobenosti.

U godinama kada je ta tema dobila na značaju, Amsterdamski ugovor je predstavljao inspiraciju, vodio je ka mobilizaciji ženskih organizacija i izazvao nova kretanja na nacionalnom nivou. U nekim državama je došlo do promena izbornih zakona (Belgija 1997 i Italija 1998) i ustava (Portugal 1998, Francuska 1999).

U aprilu 1999, prateći korake Atinske i Rimske Evropske konferencije, Komisija i francuska vlada su okupile ministre iz svih država članica EU. Pod naslovom: "Žene i muškarci na vlast: društvo pažnje, dinamična ekonomija, vizija za Evropu". Na konferenciji su raspravljali o svim glavnim pitanjima, metodama i mehanizmima za unapređenje rodne ravnoteže u procesu donošenja odluka. Pariska deklaracija koju su potpisali ministri, obavezala je njihove vlade, da će ubrzati napore u toj oblasti. Deklaracija želi da obezbedi ravnomerno učešće žena i muškaraca i preporučuje evropskim institucijama, vladama i političkim partijama da preduzmu odgovarajuće mere.

Ministarska Konferencija u Parizu⁵⁶

Francuska vlada je za vreme predsedavanja EU održala ministarsku konferenciju o "Ženama i muškarcima na pozicijama moći" u Parizu 2000. Ministri su usvojili i potpisali "Deklaraciju pariske konferencije" i u njoj pozvali države članice EU da preduzmu mere i akcije da bi postigli ravnopravnost u procesima odlučivanja i da bi postigli paritet. Raspravljali su o tri teme: pristup ženama u procesima odlučivanja, usklađivanje porodičnih i radnih obaveza i mainstreaming pristup rodnoj ravnopravnosti. Ministri i Komesar su se složili da je potrebno da se definišu jasni ciljevi ili ciljevi koji su vezani na vremenski rok za unapređenje žena na mestima odlučivanja, u javnoj sferi i u ekonomskoj i socijalnim sferama. Pomenuta je, takođe, potreba adaptacije statističkog sistema kao i potreba razvijanja strategije za proširenje partnerstva na osnovi razmene iskustava, istraživanja, informacija i komunikacija.

Rezolucije, odluke, saopštenja, izveštaji

Rezolucija Saveta o ženama u nauci 2000⁵⁷

Savet EU prepoznaje da je nedovoljna zastupljenost žena na području naučnog i tehničkog istraživanja velika briga za sve države članice kojom Zajednica mora da se pozabavi, ali takođe priznaje da problem nedovoljne zastupljenosti nije samo na području istraživanja. To pitanje može da se reši efikasnom i održivom akcijom na regionalnom, nacionalnom kao i na nivou same Unije. Pri tome treba uzeti u obzir socijalne i ekonomske faktore kao i presudnu ulogu obrazovanja u kome će se podsticati efikasno učešće žena. *Gender mainstreaming* u istraživačkoj politici nije ograničen samo na promociju žena kao istraživača nego i na to da se obezbedi da istraživanje odgovara potrebama svih državljana i da doprinese razumevanju pitanja od značaja za rodne odnose.

Predviđeno je uvođenje specifičnih ciljeva u vezi sa učešćem žena u panelima, savetodavnim odborima i među stipendistima, gde one treba da predstavljaju 40%. Takođe treba da skupljaju statistiku o personalu angažovanom u razvojnim istraživanjima.

Odluka Komisije iz 2000

Ta Odluka se odnosi na postizanje rodne ravnopravnosti u odborima i ekspertskim grupama koje osniva Komisija⁵⁸. Uprkos Preporuci Saveta iz 1996. o

⁵⁶ Konferencija ministara koji su zaduženi za rodnu ravnopravnost održana je 2000. godine u Parizu.

⁵⁷ Council of the European Union. Resolution of 20 May 1999 on women and science (1999) Dostupno na http://legislationline.org/legislation.php?tid=99&lid=5635&less=false.

⁵⁸ Commission of the European Union. *Commission Decision of 19 June 2000 relating to gender balance within the committees and expert groups established by it* (2000) Dostupno na http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c10920a.htm.

ravnomernom učestvovanju žena i muškaraca u procesima odlučivanja, žene su ostale i dalje nedovoljno zastupljene svuda, pa i u onim telima koja je osnivala Komisija. Rezolucija EP iz 1994. o ženama u procesima odlučivanja je pozvala države članice EU da preduzmu posebne mere na tom području i tome je sledila Rezolucija Saveta 1995. o ravnomernom učešću žena i muškaraca u procesima odlučivanja. Usvajanje posebnih mera za postizanje ravnomernog učestvovanja smatra se primerenim jer se time postiže poštovanje principa jednakih mogućnosti za žene i muškarce.

Komisija se obavezala da će ostvariti 40% žena u odborima i panelima na području istraživanja. To će biti cilj koji treba ostvariti i u ostalim oblastima, unutar ekspertskih grupa i odbora koje je osnivala Komisija. Komisija se tako obavezuje da kreira rodnu ravnotežu u ekspertskim grupama i odborima koje osniva. Srednjoročni cilj je postizanje najmanje 40% članova jednog pola u svakoj ekspertskoj grupi i komitetu. Kod ekspertskih grupa i komiteta koji već postoje Komisija će pokušati da ispravi rodnu nesrazmeru koristeći priliku kada neki član treba da bude zamenjen, npr. kad prestane članstvo ili istekne mandat nekom članu stručne grupe ili komiteta.

Saopštenje Komisije iz 2000

Saopštenje o Odluci Komisije o postizanju rodne ravnoteže unutar odbora i ekspertskih grupa koje ona osniva je namenjeno državama članicama.⁵⁹

Preporuka ne definiše šta je "ravnomerno učešće". Iako skandinavske države i Velika Britanija ciljaju na 50%-tno učešće, većina država smatra da procenat učešća oko 30% predstavlja optimalni minimum da bi žene ili muškarci mogli da ostvare pravi uticaj. Komisija se odlučila da definiše 40% kao kratkoročni minimalni cilj participacije ili žena ili muškaraca u ekspertskim grupama jer to predstavlja prihvatljiv kompromis sa procedurama koje poštuju države članice.

Rezolucija Evropskog parlamenta o ženama u procesima donošenja odluka⁶⁰

Prema rezoluciji Evropskog Parlamenta, Amsterdamski ugovor je napravio veliki napredak u priznavanju pozitivne akcije kao legitimnog sredstva u postizanju cilje eliminacije neravnopravnosti među ženama i muškarcima na radnom

⁵⁹ Commission of the European Union. Communication from the Commission of 7 July 2000 addressed to Member States on the Commission Decision relating to a gender balance within the committees and expert groups established by it (2000) Dostupno na http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&num-doc=32000Y0718(01)&model=guichett.

⁶⁰ European Parliament. Resolution on women in decision-making (2000) Dostupno na http://legislationline.org/legislation.php?tid=99&lid=5738&less=false.

mestu. EP pozdravlja povećani broj žena u EP, kojih ima 30% posle izbora 1999, za razliku od 27% koje su izabrane 1994, pozdravljajući takođe činjenicu da je po prvi put od prvih direktnih izbora 1979. godine EP izabrao ženu za predsednicu.

Žene su i dalje nedovoljno zastupljene u telima odlučivanja na svim nivoima i u svim EU institucijama, na primer u EP žene predstavlaju samo 20% zaposlenih u upravnim telima, 22% svih direktora, 15% šefova divizija i nisu zastupljene na nivou Generalnih direktora. EP traži od Komisije da je izvesti o akcijama koje su preduzete i rezultatima u statističkom smislu gde je to moguće, pošto je prošlo 6 godina od kad je usvojena ta rezolucija. Primećuje se da upotreba kvota kao tranzitne mere pomaže u izjednačavanju žena i muškaraca u političkom životu i poziva političke partije da organizuju političke treninge i da informišu kandidatkinje tako da mogu da počnu da rade u političkom životu sa punim samopouzdanjem. Poziva države članice da aktivno pokušaju da postignu ravnomerniju participaciju žena i muškaraca u svim institucijama EU.

Prioritet treba da bude poboljšanje statističkih baza podataka i uspostavljanje celog dijapazona redovno vođene statistike o ženama u procesima odlučivanja u EU. I muškarci i žene su neophodni u procesima donošenja odluka jer su posebni kvaliteti oba pola komplementarni i to može samo da vodi ka boljem upravljanju.

Izveštaj Komisije iz 2000

Izveštaj Komisije o primeni Preporuke Saveta 96/694 iz 1996. o ravnomernom učešću žena i muškaraca u procesima odlučivanja je upućen Savetu, Evropskom parlamentu i Ekonomskom i socijalnom odboru. Komisija je utvrdila, da su žene nedovoljno zastupljene i da bi srednjoročni cilj trebalo da bude najmanje 30% žena na svim nivoima odlučivanja i da postoji problem prikupljanja rodno senzitivnih podataka podataka o imenovaanim pojedincima u odbore i vladina imenovanja u delegacije za međunarodne organizacije i o kandidatima na izborima. Preporuka iz 1996. ne daje definiciju "ravnomerne participacije", ali se smatra da ako broj žena ili muškaraca u procesu odlučivanja padne ispod 30%, pravi uticaj te grupe ne može da bude postignut. Takođe priznaje, da je problem nedovoljne zastupljenosti žena u telima odlučivanja problem strukturalne prirode koji zahteva kompleksan odgovor u smislu političkih i društvenih mehanizama.

⁶¹ Commission of the European Union. Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee on the Implementation of Council Recommendation 96/694 of 2nd December 1996 on the Balanced Participation of Women and Men in the Decision-Making Process (2000) Dostupno na http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=52000DC0120&model=guichett.

U izveštaju Komisija naglašava da i dalje postoje velike razlike među državama članicama u pogledu zastupljenosti žena u telima odlučivanja. Prosek žena u vladama je 24,5% i 22,5% u nacionalnim parlamentima, sa velikim razlikama među državama članicama. Najbolji rezultati su postignuti u državama sa dugom tradicijom politike jednakih mogućnosti, kao što su Švedska i Finska koje imaju 52,6% i 44,4% žena u vladama.

U EU je napravljen veliki napredak od 1990. Od 1991. do 1999. je procenat žena porastao od 19% do 30% u EP, od 10% do 25% u Evropskoj komisiji i od 11% do 23% u vladama država članica. Da bi se postigao napredak na tom području Komisija predlaže uvođenje pravila koje predviđa povećanje javnog finansiranja za partiju sa više ženskih kandidata na partijskoj listi, ili da se sankcionišu one partije koje nemaju dovoljno žena na listama kandidata.

Rezolucija i izveštaj Evropskog parlamenta⁶²

EP je doneo Rezoluciju o Izveštaju Komisije o primeni Preporuke Saveta iz 1996. o ravnomernom učešću žena i muškaraca u procesima odlučivanja. U njoj ponavlja potrebu za celokupnom integrisanom strategijom i pozitivnim merama za promociju rodno uravnoteženog učešća u demokratskim institucijama i u svim centrima odlučivanja.

Žene u strukturama EU

Procenat žena u EP je porastao od 17,3% posle 1984. izbora na 31% u 2003. i pao na 30,3 na izborima 2004. Mora da se napomene, da postoji velika razlika među zemljama, od 57,9% iz Švedske do nijedne žene iz Malte i Kipra, kao što postoje razlike i između političkih grupacija⁶³.

⁶² European Parliament. Resolution on the Commission report on the implementation of Council Recommendation 96/694 of 2nd December 1996 on the balanced participation of women and men in the decision-making process (1996) Dostupno na http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PUBREF=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2.

⁶³ Prema Rezoluciji EP (koja nije obavezujuća) o proceduri za izbore u EP (1998) treba uzeti u obzir cilj postizanja ravnomernosti žena i muškaraca u pripremi kandidacionih lista za izbore za EP i to primarno treba da postignu političke partije. Ipak, ostavljeno je državama članicama i nacionalnim političkim partijama da definišu svoja pravila za izbore za Evropski parlament. Zastupljenost žena u Evropskom parlamentu je godinama neprekidno rasla, osim stagnacije posle poslednjih izbora 2004. Greboval, Cecile (2004): *Introducing Quotas, the role of the international community, the European Women's Lobby.* Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004. Dostupno na http://www.idea.int/publications/quotas europe/upload/Idea quota low.pdf.

Prosečno je u parlamentima država članica u donjem domu 21,2% žena, u državama članicama je u 2004. 24% žena u parlamentima, a u pridruženim članicama i Balkanskim zemljama 1997. bilo ih je samo 14%.

Političke grupacije u EP. Situacija nije dobra ni po pitanju ženske zastupljenosti u upravljačkim telima EP. Situacija se pogoršala posle 2004. Žene predstavljaju samo 15% predsednika parlamentarnih odbora i 20% predsednika političkih grupacija (samo dve političke grupacije imaju pored muškog predsednika i žensku predsednicu). To ukazuje da žene još uvek imaju slabu poziciju unutar EP. Među potpredsednicama političkih grupa je 39% žena.⁶⁴

Savet ministara. Pošto je Savet ministara sastavljen od nacionalnih ministara, procenat žena direktno zavisi od prisutnosti žena u nacionalnim vladama i iznosi oko 23%.⁶⁵

Evropska komisija. Do aprila 2004. 25% komesara su bile žene, što ne ukazuje na napredak ako ga uporedimo sa prošlošću. Trenutno je osam žena od 25 komesara u Evropskoj komisiji, što predstavlja 29.6 % žena ali, samo jedna od potpredsednika je žena i da dodamo da žena nikada nije bila predsednica tog tela.⁶⁶

Podaci za Evropsku komisiju za najviše položaje unutar Generalnih direktorata L1 nivo 11% Ž, 89% M, L2 nivo 18% žena, 82% M.

Evropski parlament: L1 nivo Ž 10%, M 90%, L2 nivo Ž 33%, M 67%.

Savet EU: L1 nivo 15% Ž, 85% M, L2 nivo 18% Ž, 82% M.

Evropski sud: Predsednik muškarac, članovi suda 12% žena, 88% muškarci. Evropski sud prve instance: predsednik muškarac, 36% Ž, 64% M.

Evropski revizorski sud: predsednik muškarac, članovi: 17% ž, 83% M. Ombudsman: muškarac.⁶⁷

Tekst napisala Bojana Balon

Rodna ravnopravnost kao evropska vrednost

Države članice Evropske unije su mnogo puta javno iskazale svoju posvećenost vrednostima rodne ravnopravnosti kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou i Evropskoj Uniji. Rodna ravnopravnost je u vezi sa suštinskim idejama o kvalitetu ljudskog života, o društvenoj pravdi, ljudskim pravima i pri-

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Commission of the European Union. *The Commissioners*. Dostupno na http://ec.europa.eu/commission barroso/index en.htm.

⁶⁷ Commission of the European Union. *Women and Men in Decision-Making. Database*. Dostupno na http://ec.europa.eu/employment_social/women_men_stats/measures_in4_en.htm

rodi demokratije. Uključivanje oba pola u kreiranje politike vodi ka adekvatnijim odlukama koje bolje odgovaraju različitom sastavu stanovništva i tako unapređuju bolju raspodelu javnih sredstava⁶⁸. Takođe, rodna ravnoteža vodi ka uvođenju novih pitanja u političke agende ili ka aktuelizovanju onih koja su neopravdano zaboravljena i onih koja su još nerešena. Konačno, kao većina stanovništva i poreskih obveznika, žene moraju biti obuhvaćene na ravnopravnoj osnovi sa muškarcima procesima donošenja političkih odluka uključujući one o ekonomskim pitanjima i potrošnji javnih sredstava. Zbog toga nije preterano reći da je rodna ravnopravnost preduslov za participativnu demokratiju, ljudski i ekonomski stabilan razvitak.

Paritetna demokratija je neophodan pravac kretanja demokratije u Evropi. To je pojam koji označava paritetnu zastupljenost žena i muškaraca u telima za donošenje političkih odluka. Paritetna demokratija se zasniva na osnovnoj ideji da je suština ljudskosti njen dualitet jer se sastoji od ženske i muške komponente, pa da prema tome, žene i muškarci moraju da budu predstavljeni podjednako gde god se donose odluke koje se tiču njihovih života. Takođe se smatra da je ravnopravnost tim veća ukoliko se različiti ljudski položaji smatraju, ne jedan višim ili nižim od drugog, već jednostavno, kao drugačiji. Paritet je dakle strategija koja ima za cilj suštinsku transformaciju načina na koji demokratija funkcioniše.

Bez obzira na svoje biološke različitosti, dokazano je da u sadašnjem stanju društvenog razvitka žene i muškarci imaju dosta različita ponašanja, interese i prioritete⁶⁹. Ipak treba naglasiti da paritetna demokratija ili ravnopravna zastupljenost žena i muškaraca u donošenju odluka nije samo stvar brojeva, to je jedan uslov za promene koji podrazumeva suštinsku promenu društvenog ugovora, kao i društvenih struktura koji već vekovima namenjuju različite uloge ženama i muškarcima.

Nejednakost u procesu donošenja odluka je izazov za demokratiju; demokratija ne može biti kompletirana bez ravnopravnog učešća žena u procesima donošenja odluka u svim oblastima i na svim nivoima. Isključujući i diskriminatorni mehanizmi protiv žena koji su ugrađeni u političke sisteme i društvene strukture treba da budu izbrisani sa namerom da se postigne paritetna demokratija i rodna ravnopravnost u donošenju odluka.

⁶⁸ Fuchs, Gesine; Hoecher, Beate (2004): Without Women merely a Half-Democracy, The political Perception of Women in the East European Accession States. The Eurokolleg Serie, Uredila Anne Seufferth, Izdala Indijska kancelarija Friedrich Ebert Stiftung. www.fes.de/idexi-pa.html

⁶⁹ Izjava Evropskog ženskog lobija 2006. Komisiji za status žena UN-a: For an integrated approach to achieve gender equality in decision-making. Evropski ženski lobi je nevladina međunarodna rganizacija koja okuplja članstvo od 4000 ženskih organizacija u Evropi koje žele da rade zajedno na pitanjima unapređivanja ravnopravnosti između žena i muškaraca radi obezbeđenja da pitanja rodne ravnopravnosti i ženskih ljudskih prava budu uzimana u bzir u svim politikama Evropske unije.

Rodna ravnopravnost nije više pitanje biološki zadatih, nepromenljivih razlika već je pre svega stvar ravnoteže društvene i političke moći. Ljudski odnosi nisu zadati nepromenljivi jednom zauvek. Suština leži u uspostavljanju partnerstva zasnovanog na ravnopravnosti radi postizanja zajedničkog progresa. Ključ uspeha je stvaranje političke volje da se moć preraspodeli i da se promene ustaljeni odnosi moći sa ustaljenom podelom rodnih uloga radi uspostavljanja rodne ravnopravnosti.

Ambijent EU pre proširenja 2004

EU ima zemlje sa dugom tradicijom egalitarizma kao što su Nemačka i Holandija ali i zemlje sa mnogo jačim uticajem crkve i religije i slabijom tradicijom ženske ravnopravnosti. Od "starih" članica EU, npr. Portugal je tek 1974. odobrio pravo glasa ženama, Grčka 1952. a Belgija 1948. dok je u većini ostalih članica EU to urađeno još u vreme posle Prvog svetskog rata.

Kada su 1995. Švedska, Finska i Austrija pristupile Evropskoj Uniji, kao zemlje sa dugom tradicijom primene politika rodne ravnopravnosti, pitanje učešća žena u politici u EU dobilo je snažan zamah i podsticaj koji se ogledao u porastu broja žena na raznim vodećim i odgovornim mestima u EU, formiranju Radne grupe pri Komisiji za jednake mogućnosti i sl. Zbog toga postoji opravdan strah od suprotnog dejstva pristupa novih 10 zemalja što će možda označiti korak nazad kada su u pitanju napori ka povećanju učešća žena u politici i celog političkog koncepta politike rodne ravnopravnosti⁷⁰.

Koraci nazad prisutni su i kod "EU 15": francusko iskustvo sa Zakonom o paritetu je izazovno za razmišljanje. Taj Zakon obavezuje partije da imenuju isti broj žena i muškaraca na svojim listama. Uprkos tome broj kandidatkinja na poslednjim izborima jedva da je dostigao jednu četvrtinu jer su političke partije radije izabrale da plaćaju novčane penale predviđene zakonom nego da imenuju dovoljan boj žena.

Istovremeno, primeri Finske i Danske pokazuju da ni opozivanje sistema kvota dovodi do smanjenja broja nominovanih žena⁷¹. Jasno je da je za svaku zemlju specifična odlučujuća mešavina kulturnih, institucionalnih i socio strukturalnih faktora. Od svih njih kao najuticajniji se stalno pokazuje faktor političke kulture kao odlučujuć za povećano učešće žena u politici.

⁷⁰ Dahlerup, Drude (2004): No Quota Fever in Europe? U Julie Ballington i Francesca Binda, ur. *The Implementation of Quotas: European Experiences. Quota Report Series.* Dostupno na www.quotaproject.org/CS/CS_Europe-Drude05.pdf.

⁷¹ Fuchs, Gesine; Hoecher, Beate (2004): Without Women merely a Half-Democracy, The political Perception of Women in the East European Accession States. The Eurokolleg Serie, Uredila Anne Seufferth, Izdala Indijska kancelarija Friedrich Ebert Stiftung. Dostupno na www.fes.de/idexipa.html.

Ono što je od skora uočeno da može da poveća broj žena u nacionalnim parlamentima i drugim organima vlasti je sve veća zainteresovanost vodećih muških političara za pozicije u strukturama Evropske unije koje nose veća primanja i druge povlastice i privilegije pa su privlačnije iz tih ali i iz raznih drugih razloga. To ostavlja prostora u domaćim institucijama za žene i to ne samo u starih 15 zemalja članica već je to novi fenomen koji se primećuje i u novih 10 zemalja.

Žene u EU

Žene u Evropskoj uniji rade više sati⁷², žive zdravije, i duže i imaju viši obrazovni nivo od muškaraca, ali ipak, još uvek zarađuju manje, otkriva statistički zavod EU, Eurostat, u svom najnovijem nalazu o postojanju rodne disproporcije u zaradama "gender wage gap" u državama članicama koje sugeriraju da će sigurno proći neko vreme dok se taj jaz ne premosti. Prema toj studiji, žene EU, koje čine većinu svih univerzitetskih studenata u gotovo svim državama članicama, još uvek zarađuju 15 procenata manje od muškaraca kada diplomiraju. Te statistike pokazuju da žene postižu bolji opšti obrazovni nivo od muškaraca, ali da to nema pravog odraza na tržištu rada.

Kada su u pitanju plate, najveća razlika postoji na Kipru, Estoniji i Slovačkoj, čak 25% a najmanji jaz je pronađen na Malti, Portugaliji u Belgiji gde on iznosi svega oko 5%.

Zbog toga je EU komesar za socijalna pitanja Vladimir Špidla predstavio marta 2006. novi plan u 6 tačaka za postizanje rodne ravnopravnosti, ciljajući na usklađivanje rada i privatnog života, rodno zasnovano nasilje i nepravedno razlikovanje u platama između polova⁷³. "Nije prihvatljivo da jedna polovina stanovništva EU još uvek dobija gori tretman od druge polovine", izjavio je. On je još istakao da su mere koje se preduzimaju potrebne ne samo zbog postizanja ideala ravnopravnosti već da se od toga očekuje da unaprede rast u celoj Uniji. "Rodna ravnopravnost nije samo dobra ideja – ona oslobađa ljudske potencijale i igra značajnu ulogu u činjenju EU mnogo kompetitivijom."

U međuvremenu, pojedine države članice unapređuju mere za rodnu ravnopravnost kao što je usvajanje minimalnog broj ženskih političara na izbornim kandidacionim listama, ili pravo na roditeljsko odsustvo za očeve.

⁷² U svim zemljama EU-a izuzev u Švedskoj, žene takođe imaju duži radni dan od muškaraca, što uključuje plaćeni rad zaposlene žene, studije i rad u kući. U međuvremenu, kada je u pitanju očekivani životni vek, žene u EU-u žive prosečno 81.2 godina, u poređenju sa 75.1 koliko žive muškarci. Gledano iz ugla svakodnevnog života, studija otkriva da italijanski i španski muškarci provode najmanje vremena u obavljanju domaćih poslova što iznosi jedan sati i 36 minuta dnevno. Na drugom kraju skale su Estonijanci, Slovenci i Madžari koji rade dva sata i 40 minuta dnevno.

⁷³ Teresa Küchler, Evropske žene ne uživaju plodove svoga rada, EU Observer/Brisel, 06.03.2006, objavljeno na regionalnoj e-mail listi "Ženska posla", mart 2006.

Zajednička pravila, standardi i politike EU-a poznati kao *aquis communa-utaire* sadrže princip aktivnog unapređivanja ravnopravnosti između muškaraca i žena kao što je predviđeno Amsterdamskim ugovorom iz 1997. Zemlje koje pristupaju EU moraju sa jedne strane da primene direktive o rodnoj ravnopravnosti koje je doneo Savet evropske unije, i da istovremeno grade institucije i upravne procedure koje omogućavaju stvarnu primenu principa jednakih mogućnosti. U načelu, nema pristupa bez usvajanja i primene principa jednakosti mogućnosti.

U praksi, postavlja se pitanje, može li se zaista očekivati da novoprimljene zemlje primene "*gender aquis*" kada je on za sada realizovan doista samo fragmentarno i to na relativno skromnom nivou i u 15 starih zemalja članica?

Evropske zemlje pokazuju promene u držanju kako muškaraca tako i žena u pogledu sve veće prihvatljivosti ideala društvene pravde i političkog egalitarizma.

Pa iako je relevantnost ravnopravne političke participacije žena za demokratiju od suštinskog značaja, mora da se konstatuje da su dosadašnji napori da se unapredi politička participacija žena nedovoljni i često samo simboličkog značaja⁷⁴.

Evropski parlament

Rezolucija Evropskog parlamenta sadrži Nacrt procedure za izbore za Evropski parlament iz 1998. Predviđa se da "kada se sastavljaju liste kandidata za evropske izbore mora da se uzme u obzir postizanje cilja ravnopravnosti muškaraca i žena i primarno je na političkim partijama da direktno postignu taj cilj". Ipak, finalna odluka nije doneta o zajedničkoj izbornoj proceduri za evropske izbore pa je na svakoj državi članici i nacionalnim političkim partijama da definišu sopstvena izborna pravila za Evropski parlament⁷⁵.

U Evropskom parlamentu broj žena stalno raste, izuzev izvesne stagnacije na poslednjim izborima u junu 2004. Učešće žena raste od 1984. kada ih je bilo 17,3% do 31% u 2003. i blagog pada u 2004. na 30,3%.

U nacionalnim parlamentima država članica Unije ima 20,7% žena.

Kada je juna 2004. godine 25 zemalja glasalo za Evropski parlament, to je bio najveći demokratski događaj u evropskoj istoriji. Ali samo 45,5% birača je glasalo, najmanje u 25-togodišnjoj istoriji Evropskog parlamenta. Ti poslednji

⁷⁴ Commission of the European Union. Employment and Social Affairs. Gender Equality in the European Union, Examples of good practices, Employment & Social affairs, European Commission. Dostupno na http://ec.europa.eu/employment social/equ opp/fund en.html.

⁷⁵ Telo koje se naziva Evropska Unija stvoreno je 1957. Rimskim ugovorom (Treaty of Rome). Prvi neposredni izbori za Evropski parlament održani su 1979.

održani nacionalni izbori i izbori za Evropski parlament ukazuju na postojanje onoga što se naziva "evropskim jazom" (Euro Gap). U EU 15, 74,6% birača je glasalo na nacionalnim izborima a za Evropski parlament 52,9%. U 10 novih članica na poslednjim nacionalnim izborima je glasalo 69,3% a za Evropski parlament 40,2%. Uočena je i velika razlika od zemlje do zemlje, pa je recimo, preko 90% građana Belgije i Luksemburga glasalo za razliku od manje od 20% građana Slovačke i Poljske.

Evropski parlament sada ima 31% žena i kao takav je po pitanju učešća žena ispred mnogih nacionalnih parlamenata država članica. Na primer, 40% francuskih članova Evropskog parlamenta su žene dok u samoj Francuskoj ima samo 12% žena u Narodnoj skupštini. Institucije EU mogu da igraju inspirativnu ulogu dobrog primera. S tim u vezi potrebno je povećati i broj žena članica Evropske komisije i lobiranje u tom pravcu se upravo dešava.

Ne treba ispustiti iz vida ni da je učestvovanje u izborima u opštem padu posmatrano po izlasku birača na izbore. Nivo apatičnosti ili čak cinizma prema izborima predstavlja razlog za zabrinutost kako u tzv. novim demokratijama tako i u onim koje se označavaju kao "stare demokratije". Istovremeno, postoje stalne prepreke i okolnosti koje deluju destimulativno na određene grupe biračkog tela, npr. žene, mlade, pripadnike nekih manjina i sl. da glasaju, pa je jasno da izborni sistem mora da pretrpi određena prilagođavanja. Faktori koji doprinose apatiji i nezadovoljstvu demokratskim institucijama i izbornim telima, kao i osećaj lične i grupne bespomoćnosti i isključenosti nisu dovoljno proučeni u svim svojim mehanizmima delovanja i ishodima. Ali je jasno da nedostatak sopstvenih predstavnika među kandidatima kao i specifičnih programskih pitanja vezanih za interese pomenutih grupa sigurno deluju destimulativno. Gubitak iluzija u odnosu prema politici dostigao je dakle visoku tačku u naše vreme. Političke institucije su viđene kao sve više korumpirane, zatvorene u sebe i sve manje inspirativne. Tendencije veće inkluzivnosti mogu da pribave protivtežu tom cinizmu i apatiji. Inkluzivni princip nas osposobljava da mislimo kritičkije o isključenosti koja se još uvek široko primenjuje pod firmom uključenosti. On nam pomaže takođe da budemo maštovitiji kada zamišljamo mnoge načine na kojima bi se još uvek politika mogla transformisati⁷⁶.

Kao što je već napomenuto, žene nisu dovoljno zastupljene u evropskim vladajućim telima i ta situacija se čak i pogoršala posle poslednjih izbora. Žene su predsedavajuće u samo 15% odbora Parlamenta, samo 2 političke grupacije imaju žene za kopredsedavajuće, a samo 6 od 20 članova Kancelarije evropskog parlamenta su žene. Ukratko, uticaj žena unutar Evropskog parlamenta je za sada mali.

Ministarski savet je sastavljen od ministara država članica i oslikava prisustvo žena u nacionalnim vladama, što je prosečno preko 20%.

⁷⁶ Phillips, Anne op. cit.

Institucije Evropske unije su vrlo iskusne u baratanju sa raznim kvotama i kombinacijom kriterijuma za dodelu mesta u telima u kojima se donose političke odluke. Tu postoje npr. kvote po zemljama, političkim partijama i sl. ali uprkos tome, kvote za manje predstavljeni pol kao da još uvek izgledaju neprihvatljive ili nepraktične.

Nedostatak političke volje doprineo je da Konvencija o budućnosti Evrope ne sadrži neophodnost obaveznog sistema kvota tako da ta formalna podrška u postizanju rodne ravnopravnosti na mestima političkog donošenja odluka nije postignuta.

Pregled učestvovanja žena u parlamentima u zemljama članicama, kandidatima i potencijalnim kandidatima za članstvo u Evropskoj uniji

	ZEMLJA	% ŽENA ČLANICA PARLA
		MENTA
1.	Švedska	45,3
2.	Danska	38
3.	Finska	37,5
4.	Holandija	36,7
5.	Španija	36
6.	Belgija	35,3
7.	Austrija	33,9
8.	Nemačka	32,2
9.	Bugarska	26,2
10.	Letonija	21
11.	Poljska	20,2
12.	Luksemburg	20
13.	Sovačka	19,3
14.	Portugal	19,1
15.	Estonija	18,8
16.	Ujedinjeno Kraljevstvo	17,9
17.	Hrvatska	17,8
18.	Češka republika	17
19.	Grčka	14
20.	Irska	13,3
21.	Francuska	12,2
22.	Slovenija	12,2
23.	Italija	11,5
24.	Kipar	10,7
25.	Rumunija	10,7
26.	Litvanija	10,6
27.	Mađarska	9,8
28.	Malta	9,2
29.	Turska	4,4

Žene u nacionalnim vladama u zemljama članicama Evropske unije⁷⁷

Zemlja	Kada je vlada imenovana	Procenat žena
1. Švedska	12.10.98	50
2. Nemačka	22.09.02	43,6
3. Danska	21.12.00	42,9
4. Norveška	15.03.00	42
5. Finska	15.04.99	38,9
6. Island	15.05.99	33,3
7. Uj. Kraljevstvo	15.10.99	32,9
8. Austrija	01.02.00	31,3
9. Francuska	18.10.00	29,4
10. Luksemburg	10.08.99	28,6
11. Belgija	12.07.99	23,5
12. Irska	26.06.97	21,9
13. Lihtenštajn	05.04.01	20
14. Španija	03.05.00	17,6
15. Italija	04.05.00	14,1
16. Estonija	29.03.99	13,3
17. Grčka	13.09.00	12,5
18. Poljska	19.10.00	12,5
19. Portugal	08.11.99	9,8
20. Malta	01.10.98	7,1
21. Mađarska	08.07.00	6,1
22. Slovenija	27.02.97	5,6
23. Češka Republika	17.07.98	0

Izvodi iz ustava nekih evropskih država

Suština navođenja ustavnih odredaba nekih evropskih zemalja je da se promoviše drugačiji, savremeniji pristup problematici ustavnog regulisanja rodne ravnopravnosti od onoga koji je prisutan kod dela pravnih teoretičara i političara u Srbiji. Naime, po tom "našem" nekadašnjem shvatanju, cela problematika je okončana postojanjem ustavne odredbe koja određuje da su žene i muškarci ravnopravni i da je diskriminacija na toj osnovi zabranjena. Ta ustavna odredba koja inače predstavlja nasleđe francuske revolucije odavno nije dovoljna da odgovori zahtevima 21. veka i shvatanjima rodne ravnopravnosti našeg vremena. Zbog toga je dobro imati jedan pregled ustavnih rešenja zemalja Evropske unije radi uočavanja razlika

⁷⁷ Procentualno učešće žena u nacionalnim parlamentima zemalja članica Evropske Unije i kandidatskih zemalja, na dan 30. juna 2004. godine.

⁷⁸ Po starom Ustavu.

između dva shvatanja ustavnopravnog regulisanja rodne ravnopravnosti, kao i shvatanja u kom pravcu idu moguće potrebe za promenama i osavremenjivanjima, a pre svega ka afirmisanju mera među kojima je sistem izbornih kvota najznačajniji.

Ustav Austrije u čl. 7.2 priznaje princip neophodnosti postojanja faktičke ravnopravnosti između žena i muškaraca i mere koje streme ka tom cilju uopšteno gledajući se smatraju prihvatljivim.

Nemački Ustav u čl 3.2 navodi da će država unapređivati aktuelnu primenu principa jednakih mogućnosti za žene i muškarce i preduzimati mere da se eliminišu nejednakosti koje još uvek postoje.

Grčka (u aprilu 2001. donet je amandman): pozitivne mere za unapređenje ravnopravnosti između muškaraca i žena ne predstavljaju rodnu diskriminaciju. Država će preduzeti mere da ukine nejednakosti koje postoje u praksi, posebno one koje su štetne po žene.

Mađarska u čl 70/A stav 3: Republika Mađarska unapređuje realizaciju ravnopavnosti pozitivnim merama koje su u suprotnosti sa nejednakošću prilika.

Italija, Član 51

- (1) Svi građani bilo koga pola su sposobni za javne funkcije i izabrane pozicije pod uslovima jednakosti, i u skladu sa zahtevima uspostavljenim pravom. Republika do kraja sprovodi specifične mere u nameri da unapredi jednake mogućnosti za muškarce i žene.
- (2) Član 117 (država i regionalna legislatura): (7) Regionalni zakoni će ukloniti sve prepreke koje onemogućavaju punu ravnopravnost muškaraca i žena u društvenom, kulturnom i ekonomskom životu, i unapređivaće jednak pristup muškarcima i ženama svim izbornim funkcijama.

Portugal, Član 109, Učestvovnje svih građana u politici. Direktno i aktivno učestvovanje muškaraca i žena u politčkom životu je zahtev, i osnovni instrument za konsolidovanje demokratskog sistema. Taj zakon mora da unapređuje ravnopravnost kroz vršenje građanskih i političkih prava i kroz nediskriminaciju na osnovu roda u pristupu političkim pozicijama.

Španija, Član 9.2. Na javnoj vlasti je da unapređuje uslove tako da sloboda i ravnopravnost pojedinaca i grupa kojima oni pripadaju postane stvarna i efektivna, da eliminiše prepreke koje sprečavaju ili onemogućavaju ispunjenje i da olakša učestvovanje svih građana u političkom, ekonomskom, kulturnom i društvenom životu.

Belgija, čl. 11 (amandman). Zakoni, uredbe ili regulative kako je predviđeno u članu 134, garantuju ženama i muškarcima ravnopravno korišćenje njihovih prava i sloboda i, posebno, promovišu ravnopravni pristup izabranim ili javnim funkcijama. Odbor ministara i vlada zajednice regiona se sastoji od osoba različitog pola.

Francuska, član 3 & 4. "Zakon promoviše jednaki pristup ženama i muškarcima izboranim pozicijama i izboranim funkcijama," i "političke partije i grupe (...) doprinose implementaciji principa, spomenutih u poslednjem paragrafu člana 3 pod uslovima koje predviđa zakon."

Proces pristupanja i politika rodne ravnopravnosti Evropske unije

Od pregovora za pristupanje Evropskoj uniji se dosta očekuje a posebno prihvatanje "*gender aquis-a*" koji treba da popravi socioekonomski položaj žena u smislu ukidanja rodne diskriminacije u domenu radnih odnosa kao i da otvori nove mogućnosti i puteve društvenom angažmanu žena.

Do sada ne postoje striktno obavezujući pravni instrumenti za uvođenje ravnopravne zastupljenosti žena i muškaraca u političkom životu, kako kada su u pitanju članice EU-a tako i zemlje kandidatkinje za taj status.

Međutim EU poseduje sistematski vođenu politiku rodne ravnopravnosti koja se oslanja na tri stuba. Primarna je uloga EU-a koja se tiče tržišta rada i dostupnosti zaposlenja. Trenutno postoji 10 direktiva (tzv. sekundarno pravo) koje zabranjuju radnu diskriminaciju, diskriminaciju u dostupnosti radnih mesta, merama socijalnog staranja, predviđaju zaštitu materinstva i roditeljsko odsustvo, dok je Evropski sud pravde prioritetno rešavao slučajeve koji se odnose na jednakost zarada i indirektnu diskriminaciju žena.

Drugi stub politike rodne ravnopravnosti Evropske unije čine različiti akcioni programi kao što su okvirni programi za jednake mogućnosti ili programi za borbu protiv nasilja prema ženama (*Daphne*).

Konačno, treći stub čini politika *gender mainstreaming-a* koju je Evropska Komisija proklamovala 1996. da bude obavezna kroz čitav niz politika Unije. Uključivanje aspekata rodne ravnopravnosti znači sistematsku integraciju čitavog niza elemenata (prioriteti, potrebe, uticaji) na sve oblasti politike i na ponašanje vladinih institucija radi podrške ravnopravnosti muškaraca i žena.

Za razliku od dosledne primene principa jednakih mogućnosti u domenu radnih odnosa, Evropska Unija se do sada uzdržavala od usvajanja i primene snažnije politike i direktiva u oblasti rodne ravnopravnosti u domenu učešća u politici, zadržavajući se samo na neobavezujućim preporukama i rezolucijama.

Treba reći da se za vreme pregovora o pristupanju, pitanja rodne ravnopravnosti ni kao pojedinačna a niti kao opšteg karaktera (*gender mainstreaming*) ne pojavljuju kroz važna dokumenta. Na primer, Agenda 2000. ili Pregled zakona (*Law Screening*) koji se koriste da unapred ukažu u kojem obimu nacionalni zakoni treba da se prilagođavaju zakonskom prostoru EU-a. Ako kandidatske ze-

mlje odlože usvajanje "*gender aquis*"-a ili čak privremeno odbiju da ga usvoje, biće veoma blago upozorene na propuste te vrste, kao što je bio slučaj sa npr. Poljskom 2001. u Izveštaju o progresu.

Dalje, iako se sve EU direktive tehnički prenose u nacionalno zakonodavstvo, regulative njihove praktične primene su često neadekvatne ili potpuno nedostaju. Implicitna poruka pregovora o pristupanju je jasna: jednaka prava žena i muškaraca, kako u politici tako i u profesionalnom životu nisu toliko važna. Standardi Amsterdamskog ugovora nisu dovoljni da se već sada govori o dugoročnim postignućima a možda čak ni o postojanju zaista jednog korpusa evropskih pravila koja se odnose na rodnu ravnopravnost (zato se "gender aquis communitaire" uvek i piše pod znacima navoda).

S druge strane pregovori o pristupanju mogu da politizuju i energizuju istočnoevropske ženske organizacije i političarke, posebno one koje su već članice nacionalnih parlamenata. Oni shvataju da evropski *aquis* i evropske politike mogu ponuditi dosta jaku legitimaciju ženskim zahtevima kao i političkim mogućnostima da strukturiraju sopstvene strategije pritiska na nacionalne političke elite kojima se upućuju odgovarajući programski zahtevi.

Dosadašnje iskustvo govori u prilog efikasnosti "sendvič" strategije koju sa jedne strane čine pritisci iznutra (zajednički koordinirane aktivnosti nevladinih organizacija, drugih aktera građanskog društva i lobističkih grupacija), a s druge standardi EU 15 zemalja. To je dovelo do toga da u novih 10 zemalja tokom pregovora o pristupanju nije došlo do odlaganja inkorporacije gender direktiva, navodno u ime ubrzanja postupka pristupanja. Sada te iste ženske organizacije i političarke imaju mogućnost da utilizuju EU "gender aquis" prema sopstvenim potrebama i nacionalnim specifičnostima. Kao prvi cilj pred sve njih stavlja se povećanje učešća žena u politici kao preduslov pre svih drugih uslova za postizanje rodne ravnopravnosti.

Do sada su te šanse koristile uglavnom samo nevladine organizacije novih zemalja EU članica koje se u svakodnevnom radu sreću sa problemima kao što su ženska nezaposlenost i siromaštvo, nasilje prema ženama, ugrožavanje raznih ženskih prava, problemi na tržištu rada, i sl, koji svi zahtevaju praktična i trenutna rešenja. Dotle su političarke, poput svojih muških kolega, pomalo "zaspale na lovorikama", tj. pasivizirale se u samozadovoljstvu zbog uspešno okončanog procesa evropskih integracija, nemajući energije i motive da kapitalizuju postignuća i otvore vrata političkih struktura i sledećim generacijama političarki.

EVROPSKE ZEMLJE U TRANZICIJI

Situacija u zemljama Balkana, Istočne i Centralne Evrope

U tim zemljama politika se još uvek smatra kao prljav posao, u kome caruju korupcija i kriminal⁷⁹, i koji zbog svega toga predstavlja nekoristan i neodgovarajuć način angažovanja žena⁸⁰. Političkom kulturom tih zemalja još uvek dominira antagonizam između "naroda" tj. društva i države, što je ostatak tzv. realnog socijalizma, kada su se građani identifikovali kroz podelu na "mi"⁸¹ i "oni"⁸². Dinamičke političke promene u periodu tranzicije nisu pogodovale nestanku tih nasleđenih podela već su ih u pojedinim situacijama čak i jačale⁸³.

Tranzicija takođe ne omogućava dovoljno pravnih i političkih instrumenata za svakodnevnu primenu ljudskih prava, npr. na život, na život bez nasilja, na slobodan izbor, na fer suđenje pred nezavisnim pravosuđem, nezavisne medije, na pravo da se bude različit ali ravnopravan. U tranziciji takođe nestaju resursi potrebni za zadovoljenje svakodnevnih potreba najslabijih kao što su bolesni, deca, žene, stariji, invalidi, manjine svih vrsta, manje obrazovani i manje bogati.

U tim uslovima građani su široko razvili "underground" strategije preživljavanja nastavljajući se na, u socijalizmu uvek postojeće, ilegalno (mada tolerisano) tržište stranom valutom, lekovima, brendiranom zapadnom džins

⁷⁹ Mihailović, Srećko (2005): Susret slabe države i nekompetentnih građana. U *Pojedinac i država*, 179-188. Beograd: Institut društvenih nauka.

⁸⁰ Đurić Kuzmanović, Tatjana: Rodnost i razvoj u Srbiji, od dirigovanog nerazvoja do tranzicije. Novi Sad: Budućnost.

⁸¹ Mi, narod, ljudi koji se ne bave politikom, ne saučestvuje ni kakvim odlukama, obespravljen, nepredstavljen.

 $^{^{82}}$ Politička elita, beskrupulozni karijeristi, vlast i doušnici vlasti, oni koji odlučuju, imaju informacije i veze, pivilegovani.

⁸³ Antić, Milica (2004): *Overview of Quota System in the Region*. Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.

odećom i drugom robom koja je nedostajala. Međutim strategije preživljavanja možda funkcionišu na individualnom nivou poboljšavajući život pojedinaca ali ne nose nikakve promene na širem društvenom i ekonomskom planu. One u stvari čak podržavaju *status quo* jer apsorbuju energiju građanskog nezadovoljstva koja bi bila usmerena u pravcu promena. Te, za tranziciju tipčne strategije individualnog preživljavanja dakle ne mogu da spasu jednu zajednicu od dugotrajnih međuetničkih sukoba, galopirajuće inflacije, nefer privatizacije, masovne nezaposlenosti, opšteg pada standarda življenja, organizovanog kriminala, nedemokratskih institucija, korupcije, nefer izbora i sl.

Ono što mora da se promeni je ulazak predstavnika svih društvenih grupacija na mesta donošenja političkih odluka.

Period državnog socijalizma⁸⁴

U periodu komunizma (socijalizma) tzv. "žensko pitanje" smatralo se delom klasnog pitanja koje se rešava ili je rešeno kroz aktivnosti komunističke partije, radnika samoupravljača ili kroz aktivnosti partijskih organa. Nije se smatralo da postoji potreba za bilo kakvom nezavisnom ženskom organizacijom Tako je nastao termin "državni feminizam" jer je pitanja koja su u drugim delovima sveta tada pokretale feministkinje, u socijalističkim zemljama pokretala, (ako i kada) i rešavala sama država. U politici su bile prisutne tzv. "alibi drugarice", tj. žene koje su postojale kao dokaz ženske ravnopravnosti ali koje nisu zastupale interese žena već podržavale odluke partijskih organa i svojim prisustvom svedočile o demokratičnosti državnih struktura u kojima bez diskriminacije eto ima mesta i za žene.

Ne treba, međutim, ispustiti iz vida da su za vreme socijalizma rešena zaista mnoga od suštinskih pitanja položaja žena: obezbeđena je načelna, pravna zabrana rodno zasnovane diskriminacije, žene su dobile pravo glasa, čime je uspostavljena formalna ravnopravnost, pravo na abortus se zasnivalo na ustavnim ili zakonskim odredbama, postojalo je plaćeno porodiljsko odsustvo, jednak pristup svim nivoima obrazovanja, koji su svi bili besplatni licima oba pola bez diskriminacije, ustavno i zakonski je garantovana jednaka plaćenost za jednaki rad i briga o predškolskoj deci bila je organizovana i u najvećoj meri finansirana od strane države, čemu treba dodati i usluge besplatnog zdravstvenog sistema, od strane države beneficiran javni transport i sl.

⁸⁴ Ibid.

Situacija u evropskim zemljama u tranziciji

Mere i politike ostvarivanja principa jednakih mogućnosti još su uvek strane u zemljama tranzicije, čak i u onima koje su već postale delovi Evropske unije ili su njeni kandidati. Zato je jedan od problema koji prate uvođenje kvota to neshvatanje vrednosti i značaja principa jednakih mogućnosti kao i neophodnosti postojanja instrumenata za njegovu praktičnu realizaciju. Ponekada su još uvek prisutna reliktna shvatanja kvota kao instrumentalizovane prinude na bavljenje politikom ili kao diskriminacija sposobnih muškaraca koji su silom "nepravednih" zakonskih odredaba zamenjeni "manje sposobnim" ženama.

Početkom devedestih, primećen je u svim zemljama tranzicije značajan pad broja žena na svim mestima odlučivanja. Feministčke i ženske organizacije nisu tada prepoznavale vrednost sistema kvota, smatrajući ga zaostatkom komunističkih vremena i mehanizmom koji zapravo ponižava žene umesto da ih unapređuje.

Liberalni model tržišne privrede koji je od početka preovladao ekonomijama zemalja u tranziciji najviše je pogodio privredne sektore u kojima su većinu činile žene, tako da je za njih tranzicija dodatno uglavnom predstavljala gubitak radnog mesta i svih ostalih beneficija koje idu uz radni odnos.

U bivšim socijalističkim zemljama Istočne, Centralne i Južne Evrope rodno zasnovane nejednakosti su nepokolebljivo uvrežene u privatnoj sferi patrijarhalne dominacije i u društvenoj sferi patrijarhalne kulture što se odražava u opštem nedostatku pristupa politici, nižim platama za jednaki rad, ženskoj odgovornosti za kućne poslove i reproduktivne obaveze.

Ako žene ne dobiju mogućnost da učestvuju u donošenju odluka od značaja za njih i celo društvo, i ako to bude prepušteno samo ili u velikoj većini muškarcma, štete tranzicionog procesa biće nepopravljive ma kakvi demokratski odnosi da se kasnije uspostave. Tome svemu treba dodati i uspon nacionalizma, pojačanu društvenu ulogu i uticaj crkve kao i bujanje različitih društvenih konflikata, što je sve sa svoje strane dodatno doprinelo ideji vraćanja žena u domaću sferu kuhinje i odgajanja dece⁸⁵.

U tranzicionom periodu politički prioriteti postali su stvaranje nezavisnih nacionalnih država, privatizacija, tržišna ekonomija, politički i religiozni pluralizam, izgradnja i rekonstrukcija državnih i javnih institucija, što je sve potisnulo "žensko pitanje" na margine gde je postalo gotovo zaboravljeno. Glavna politička scena je ostvarila visoku saglasnost po pitanju žena u njihovom redukovanju na deo nacionalnog bića odgovornog za reprodukciju. Sistem javno proklamovanih vrednosti takođe je sadržao ideal žene majke i domaćice koja se voljno povla-

⁸⁵ Ilustrativna je, mada nije ni jedina niti retka, npr, 2005. Božićna poslanica patrijarha srpskog, gospodina Pavla: "Pozivamo naše duhovne kćeri da rađaju decu, a ne da ih nerođene u utrobi ubijaju izgovarajući se planiranjem porodice".

či sa tržišta rada i prepušta ga muškarcima, hraniteljima porodica, dok se one brinu o deci, što se smatra preduslovom za ostvarivanje povećanog nataliteta kao i branom protiv kriminala, korišćenja droga i sl.

U evropskim zemljama tranzicije takođe su kao zajedničke uočene neke opšte prepreke za rešavanje pitanja rodne ravnopravnosti kao karakteristike javnog života koje sprečavaju pokretanja mnogih pitanja iz domena rodne ravnopravnosti. Na primer, politička kultura se strastveno usmerila na "velike teme" bile one nacionalnog tipa, evropskih integracija ili teme iz domena političkih skandala. To je kombinovano sa građanskom pasivnošću nasleđenom iz prethodnog socijalističkog perioda kao i antifeminizmom, snažnom patrijarhalnom političkom kulturom, slabim ženskim pokretom, slabim ili nepostojećim mehanizmima za rodnu ravnopravnost, neudobnim izbornim sistemima, nestabilnim partijskim scenama i muško dominantnim političkim elitama. Uopšteno rečeno, bez obzira na samopromotivnu samopercepciju vladajućih političkih elita koje listom proklamuju da je sa padom komunizma posao završen i demokratija nastupila preko noći, radi se o situaciji nedovršenih, nedostatnih demokratija, ili demokratija u izgradnji i nastanku.

Iluzije u pogledu postojanja rodne ravnopravnosti

Nerazumevanje koncepta političke ravnopravnosti polova potiče od socijalističke proklamacije da je ravnopravnost polova odavno postignuta u tim zemljama i da su deklarativne ustavne odredbe u tom pravcu dovoljna garancija za njihovo sprovođenje. Takođe se često ističe da nikakva diskriminacija polova ne postoji u oblastima, npr. u obrazovanju i primeni i ostvarenju političkih i građanskih prava.

Sve je to kombinovano sa uverenjem da su mehanizmi liberalne demokratije u politici i u ekonomiji i tržištu pravi mehanizmi koji deluju podjednako na žene i muškarce, bez diskriminacije, dajući dovoljno prostora za afirmaciju i napredovanje svim sposobnim pojedincima bez obzira na njihovu polnu pripadnost. U skladu sa tim, zahtevi za uvođenjem institucionalnih mehanizama radi obezbeđenja političke ravnopravnosti žena i muškaraca se smatraju u najboljem slučaju redundantnim ili čak nelegitimnim i neprihvatljivim. Inače, prema Izveštaju beogradskog Centra za ljudska prava o stanju ljudskih prava u Srbiji u 2005, žene i nacionalne manjine su bile najdiskriminisanije grupe. U dodatku, slično prethodnim godinama oko 48% građana smatra da su žene neproporcionalno zastupljene u politici.

To prihvatanje pojednostavljene liberalno demokratske šeme organizacije javnog života odbacuje promišljanje stukturalnih odnosa između javnog i privatnog, diskriminativnosti rodno stereotipiziranh uloga i odnosa i njihove nepromenljivosti kao navodno prirodne i biološki zadate.

Zbog svega rečenog, žene se u tranzicijskim zemljama konfrontiraju sa političkom kulturom prožetom snažnim uverenjem u snagu individualnih političkih prava i tržišne ekonomije i koja ne podržava potrebu da je za veće učešće žena na mestima donošenja političkih odluka potrebno uvođenje posebnih mera. To sve objašnjava između ostalog zašto su u nekim zemljama propali pokušaji da se kvote izglasaju u nacionalnim parlamentima.

Reakcija žena u tranzicionom periodu

Treba imati još i u vidu da u mnogim zemljama tranzicije feminiziam još uvek ima jaku negativnu konotaciju nekakvog militantnog pokreta koji se služi neprihvatljivim metodama. Većina žena takođe smatra da feministička teorija i feministički pokret nisu odgovarajuć način popravljanja položaja žena u društvu i politici.

Žene su doduše, još u ranim devedesetim otkrile nevladine organizacije kao specifični organizacioni tip odgovora na teškoće i nedaće koje su nastupile i to je bio njihov odgovor na ratna nasilja i razaranja, izbeglištvo, nesreće i humanitarne katastrofe, siromaštvo i nezaposlenost kao i činjenicu da su njihove socijalističke države blagostanja jednostavno preko noći prestale da postoje u ratovima.

U većini tranzicionih zemalja počele su da se kao odgovor formiraju nezavisne ženske organizacije u organizacionoj formi nevladinih organizacija, male veličine, malog uticaja i usmerene uglavnom na parcijalna pitanja položaja žena (uglavnom pitanja nasilja prema ženama, ženskog preduzetništva i sl). Sve one su u početku bile potpuno zavisne od inostranih fondova i donacija u finansijskom pogledu, ali takođe i u pogledu transfera znanja, razvitka organizacione kulture (*know-how, capacity building*). Kao slabe, retke, malobrojne i zavisne nisu mogle da imaju velikog javnog uticaja, pogotovo kada su dolazile u sukob sa stavovima javne politike. U nekim slučajevima postojao je čak i naglašeni animozitet jer su ne retko od javnosti bile shvaćene kao "inostrane agenture", što je bio slučaj i sa organizacijama za ljudska prava, ekološkim organizacijama i drugim nevladinim organizacijama koje su od sredine devedesetih počele naglo da se razvijaju u tranzicionim zemljama pomognute sa Zapada.

Ali već sredinom devedesetih neke žene, npr. one na Balkanu su već shvatile da nevladine organizacije nisu dovoljan odgovor i jedino rešenje jer radeći u njima ostaju zauvek marginalizovane u ulogama žrtava ili onih koje pomažu žrtvama ali da u svakom slučaju nemaju mnogo uticaja na konzervativne, ratoborne muške politike svojih naroda.

Ženski pokret je u tim zemljama imao više uspeha kada je organizovano zahtevao očuvanje nekih starih prava (npr. pravo na abortus) nego što je imao

dovoljno organizacione snage kada su u pitanju bili neki novouočeni problemi, kao što je uvođenje sistema kvota kao odgovor na nesrazmerno malo učešće žena u politici⁸⁶. Sve u svemu, rad većine ženskih nevladinih organizacija u njihovim zemljama ali i manjim sredinama ostajao je nevidljiv i nepoznat javnosti. Bazirano na tom, deceniju i po dugom iskustvu, danas jasno da se mora postati deo glavnog političkog toka ako se želi na njega uticati iznutra jer spoljni uticaji ostaju bez rezultata.

Politička kultura

Politička kultura zemalja Balkana, Istočne i Centralne Evrope je često opisana kao predominantno paternalistička i elitistička koja kao takva postavlja znatne prepreke učešću žena u politici⁸⁷. Zanimljivo je da iako preovlađuju tradicionalno stereotipizirane rodne uloge, da socijalistički lik žene radnice nije iščezao. Socijalizam nije menjao rodne uloge već je postojećim, tradicionalnim ženskim ulogama samo dodao teret radnog angažovanja.

Muška dominantna i vodeća uloga nije narušena za vreme socijalizma već samo ojačana tipičnom ulogom industrijskog radnika, partijski ili sindikalno angažovanog ili sa druge strane, borca za ljudska prava, disidenta i od režima progonjenog intelektualca.

Ojačana uloga crkava svih religija ima negativan uticaj na prihvatljivost širenja javne uloge žena u političkom životu⁸⁸. Na sve to je dodata nova komponenta liberalno individualističkih vrednosti koja sprečava uopšte i otvaranje diskusije o strukturalnim elementima diskriminacije žena svodeći sve na individualnu slobodu i mogućnosti pojedinih žena koje neke iskoriste a druge ne.

Ono što pogoduje reaktiviranju ženske političke uloge je da široki slojevi društava u tranziciji iskreno usvajaju i dele ideologiju egalitarizma kao vrednosti

⁸⁶ U stvari postoji bojazan da sve što je u poslednjoj decenji bilo tematizovano u domenu ženskog i feminističkog pokreta ostalo i nadalje marginalizovano, nepriznato i manje više neprepoznato. Uvodno razmatranje, 10. međunarodni seminar "Žene i politika", Inter-univerzitetski centar, Dubrovnik 18.-21. maja 2006.

⁸⁷ Dahlerup, Drude (2003): Comparative Studies of Electoral Gender Quotas. Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji "Implementacija kvota, latinoamerička iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Lima, Peru, 23-24 februar 2003.

⁸⁸ Borić, Besima (2004): *Primena kvota u Evropi: pravne reforme i njihovo sprovođenje u Bosni i Hrecegovini*. Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.

koja nije sporna kao vrednost. U većini zemalja tranzicije sa nadprosečnim prisustvom žena na političkoj sceni postoji i duga tradicija postojanja ženskog prava glasa (izuzev u Bugarskoj) jer su žene dobile pravo glasa već posle Prvog svetskog rata, sa sticanjem nacionalne nezavisnosti.

Kao pozitivno nasleđe prošlih socijalističkih vremena ostalo je široko rasprostranjeno dobro obrazovanje žena koje se decenijama školuju pod jednakim uslovima kao i muškarci njihove generacije. Tako je ideal ravnopravnog obrazovanja u bivšim socijalističkim zemljama postignut još šezdesetih godina, mnogo pre nego što je taj ideal postignut u zemljama Zapadne Evrope. Tome treba dodati tradicionalnu visoku stopu zaposlenosti ravnomerno raspoređenu na žene i muškarce. Rezultat toga je da je tzv. *gender gap* u nezaposlenosti žena još uvek manje pisutan nego u zemljama Zapadne Evrope. Sve to omogućava dobre preduslove za učešće u politici i za predstavljenost žena u najvišim političkim strukturama.

Kao otežavajuća okolnost ipak ostaje striktno rodno podeljena zaposlenost žena i muškaraca, tj. radno angažovanje žena u tipičnim slabo plaćenim i sve slabije cenjenim profesijama kao što su oblasti zdravstva, obrazovanja i socijalnog staranja. To doprinosi činjenici da je u sadašnjem trenutku razlika između primanja žena i muškaraca mnogo veća u zemljama Balkana, Istočne i Centralne Evrope nego u zemljama Zapadne Evrope.

Ženama u tranziciji često nedostaju elementarna novčana sredstva i neformalne mreže koje se angažuju radi postizanja društvene promocije i osvajanja vodećih menadžerskih pozicija u ekonomiji. Ali tamo gde žene postižu te pozicije, otvaraju sebi najkraći put ka političkom liderstvu u političkim partijama a kasnije i u državnim telima.

Ukratko, iako su žene tranzicionih zemalja visoko obrazovane i nadprosečno zaposlene, postoje drugi faktori koje im umanjuju mogućnosti da se politički angažuju.

Neposedovanje vremena usled imperativa ispunjenja rodno stereotipnih porodičnih uloga je znatna prepreka ženama u njihovom punom političkom angažovanju. Kriterijum njihove političke podobnosti je ne retko i uspešnost njihove dece i čak muževa, i klasično ustrojena prodica gde svako "zna svoje mesto". Tu opet dolaze do izražaja muške neformalne mreže iz kojih proizilazi značajan obim društvene moći a koje bez ikakvih problema isključuju žene.

Otvoren i nekažnjeni seksizam u javnoj sferi, kako politike tako i obrazovanja i medija često efikasno uništava moralni integritet žena u političkom životu onemogućavajući i eventualno dolazeće žene u mogućnostima ostvarenja javne karijere⁸⁹.

⁸⁹ Milivojević, Snježana op. cit.

Političke partije⁹⁰

Kako su partije i dalje ulazni i polazni momenat za bavljenje politikom tj. za ulazak u političku arenu, neophodno je javno preispitati rad partija i pojačati pritisak na njih da u konstitutivne partijske dokumente uvrste mere za postizanje trajne i sistemske rodne ravnopravnosti. Treba uočiti da su u većini slučajeva, političke tenzije na glavnoj politčkoj sceni takvog intenziteta da žene iz različitih, međusobno suprotstavljenih partija parlamentarke ili ne, retko i komuniciraju jedna sa drugom ako su iz različitih partija, da ne govorimo o saradnji koja jednostavno ne postoji. Takođe, mnoge ako ne i većina žena u političkim partijama, kao i njihove muške kolege, veruju da postoje mnogo važnija i hitnija pitanja da se rešavaju od pitanja rodne ravnopravnosti.

Unutarpartijska dinamika

Problem i prepreka za povećanje broja izabranih žena je što postoje partije koje su osvojile dosta mesta u parlamentu ali ne stavljaju žene na svoje kandidacione liste na ona mesta na kojima imaju izgleda da budu kandidovane⁹¹. Dalje, partije koje dobijaju malo mesta u parlamentu imaju žene smeštene na mestima na kandidacionim listama koja imaju dobre izglede ali usled malog broj osvojenih mesta one ne dolaze u poziciju da budu izabrane.

Ako partije imaju stabilan broj žena izabranih i nominovanih kroz više izbornih ciklusa, trend je da se, i taj broj i konkretno te žene, zadrže. Štaviše, ta pojava dovodi takođe i do povećanja broja žena kandidovanih i eventualno i nominovanih od strane te partije.

Dinamika partijskog života pak ukazuje i na suprotne tendencije jer pojava gubljenja partijskog rejtinga, odnosno osipanje birača usled smanjene popularnosti neke partije uglavnom dovodi do unutar partijskog eliminisanja žena. Iz bilo kojih razloga izazvana pojava "zbijanja" redova, reorganizacija, promena partijskog liderstava, prelazak u opoziciju i sl, po pravilu rezultira eliminisanjem ili samoeliminisanjem žena sa pozicija koje mogu da ih doveđu do izabranih funkcija i iz partijskog članstva uopšte. Taj trend nastavlja se i kada partija popravi rejting, tj. povrati popularnost ali broj žena teško poraste i vrati se do nekadašnjih proporcija.

⁹⁰ Dahlerup, Drude (2004): No Quota Fever in Europe? U Julie Ballington i Francesca Binda, ur. *The Implementation of Quotas: European Experiences. Quota Report Series.* Dostupno na www.quotaproject.org/CS/CS Europe-Drude05.pdf.

⁹¹ 6. Mršević Z., (2005), **Uvođenje i funkcionisanje izbornog kvota sistema u Britaniji**, *Pravni život*, vol. 54, br. 5-8, str. 145-163.

Dinamizam partijske scene

Previše dinamična patijska scena u jednoj zemlji koja se karakteriše čestim pojavama novih partija, nestankom postojećih partija, opštom kratkotrajnošću partija koje postoje samo kroz jedan izborni period, stvaranjem novih koalicija i krupnim promenama cele scene u svakom predizbornom ciklusu, predstavlja okolnost koja eliminiše žene iz njega. Nasuprot tome, stabilna partijska scena, mali broj velikih partija i njihova trajnost pogoduju povećanju broja žena u politici.

Percepcija partijskog života u javnosti

Percepcija partijskog života i partija kao mesta navodnih prljavih poslova, kriminalnih aktivnosti, političkog nemorala i korumpiranosti, pogoduje odsustvu žena koje retko u većem broju uzimaju učešća u takvoj situaciji, bez obzira da li je takva percepcija tačna ili preterana.

Jedan od problema je partijska muška dominacija koja se sastoji u tome da je broj žena u organima partija koji odlučuju u nesrazmeri sa brojem žena članica te partije, što otežava kako donošenje rodno senzitivnih unutarpartijskih odluka tako i značajniju nominaciju žena u predizbornom periodu.

Partijski program, dokumenta i interne regulative

Partijski programi dominantnih partija su od značaja za učešće žena u politici i njih može da bude više samo ako partijske ideologije, formalna i neformalna partijska pravila i organizacione strukture sistemski sadrže komponentu rodne ravnopravnosti. Ako to nije slučaj ili se čak javljaju i suprotne tendencije eksplicitnog negiranja rodne ravnopravnosti, uloga žena u tim partijama se svodi uglavnom na humanitarni i administrativni rad i predizbornu logistiku usmerenu na podršku kandidatima muškarcima što postepeno dovodi do sigurne eliminacije žena. Takođe, javni uticaj takvih partija u političkom životu jedne zemlje je nedvosmisleno suprotan principima participativne demokratije i rodne ravnopravnosti.

Problem je i što se većina partija orijentiše u svojim političkim programima na "velika" nacionalna, međunarodna i ekonomska pitanja a pitanja koja su od interesa žena ne smatraju se vrednim prioritetne pažnje. To je rezultat zanemarivanja ženskog glasačkog tela kao relevantnog, što dodatno sa svoje strane doprinosi tome da žensko glasačko telo zaista nema izgrađen sopstveni identitet i ne

uviđa ni sopstvene interese a ni sopstvenu izbornu snagu. U toj situaciji u partijskom životu ima mesta samo za retke, jake ženske ličnosti koje se onda obično koriste kao "dokaz" da svaka žena koja zaista ima kvalitete, sposobnosti i upornost može bez ikakvih kvota da nađe sebi odgovarajuće mesto u partijskim strukturama i u skladu sa tim, i u izbornim telima.

Žene u političkim partijama

Partijski sistem u zemljama tranzicije je još uvek nestabilan i veoma fragmentiran. Identifikacija sa partijama i članstvom je veoma niska. Partijski programi privlače samo mali broj građana. Partije su organizovane oko lidera koji udaraju pečat političkom profilu partije doprinoseći time relativizovanju partijskih programa, članstva i ostalih partijskih atributa.

Žene su članice uglavnom levo orijentisanih partija ili partija centra u proporciji jedne četvrtine do jedne trećine članova dok je njihov interes za partije desne političke orijentacije nešto manji. Neproporcionalno svome članstvu, žene su gotovo potpuno odsutne iz partijskih vrhova i tela koja rukovode partijama. Što je pozicija više locirana unutar partijske hijerahije to je na njoj manje žena.

Stabilne partijske strukture još uvek nedostaju, proces izbora nije transparentan, nedostaju formalizovani mnogi procesi uključujući proces nominacije na kandidacionim listama. Partijske kvote su gotovo nepostojeće i nalaze se samo ponegde u nekim levo orijentisanim partijama u Litvaniji, Hrvatskoj⁹², Poljskoj, Slovačkoj i Sloveniji, kao i za neke partijske pozicije nekih partija u Mađarskoj i Češkoj⁹³. Uticaj Socijalističke Internacionale podigao je učešće žena u organima Socijaldemokratskih partija članica ali samo do 25%. Odatle postoje izveštaji da su takve unutarpartijske odredbe dovele do žestokih međusobnih sukoba žena rivalizovanih oko zagarantovanh partijskih pozicija. To sve vodi do rezultata da se minimalne untarpartijske kvote doduše ispune ali da njihovo funkcionisanje nikada ne vodi ka očekivanom koraku dalje, tj. do opšteg povećanja broja žena i preko tih obaveznih procenata putem tzv. političke zaraze.

⁹² Na poslednjim parlamentrnim izborima u Hrvatskoj, februara 2004, SDP je pretrpela znatan poraz uprkos primeni partijske kvote od 40% žena, što je sigurno obeshrabrujuć primer za druge partije koje razmatraju uvođenje kvota.

⁹³ Taljunaite, Meilute (2004): Discourses and Lobbying Strategies used by the Women's Movment in Lithuania. Rad prezentiran na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.

Ženski forumi

Uticaj postojanja unutarpartijskih ženskih grupacija, tzv. ženskih foruma, nije još uočen kao sistematski uzročnik povećanog broja žena, članica tih partija u kandidacionom izbornom procesu. Za verovati je ipak, da svaka takva struktura dovodi do povećanog unutarpartijskog interesa i povećanja sluha za pitanja rodne ravnopravnosti. Mogući su međutim i suprotni efekti, naime unutarpartijska getoizacija ženskih foruma kao neke manje važne partijske instance gde će žene da ostanu zaokupljene svojim pitanjima bez uticaja na glavne partijske organe i bez velikih šansi da u njima ravnopravno i učestvuju.

Uticaj kvota je nedvosmislen u smislu da one predstavljaju mehanizam za brzo povećanje broja žena u politici i da su delotvoran mehanizam za poboljšanje učešća marginalizovanih grupa, manjina i sl.

Ženske partije

Što je veća obuhvaćenost žena u partijskom članstvu i liderstvu i što su veće mogućnosti koje partije omogućavaju ženama da budu kandidovane i izabrane, to je manja potreba za formiranjem ženskih partija⁹⁴.

U nekim istočno evropskim zemljama formiraju se ženske partije kao što je slučaj u državama naslednicama Sovjetskog Saveza. Najjača i najuticajnija je partija Žene Rusije sa tradicionalnim, nefeminističkim programom.

Predsednički sistemi i personalizovani izborni običaji naveli su žene da traže nove načine postizanja političkog uticaja u formi organizovanja sopstvenih političkih partija. U Litvaniji je bivša premijerka Kazimjera Pruskiene osnovala sopstvenu patiju pošto je eliminisana od strane svojih muških partijskih kolega. Njena partija je bez značajnijeg uticaja u društvu i na izborima je donela kao jedini rezultat njoj samoj jedan izborni mandat. U Bugarskoj je car Simeon Saskoburgotski osnovao savez sa Partijom bugarskih žena u nameri da osvoji glasove i žena i muškaraca. U Poljskoj je osnovana Partija žena protiv teškog života ali je na izborima osvojila samo jedno mesto u parlamentu. U Mađarskoj je ženska partija bez pravog programa i sa nejasnom ciljnom grupom, sasvim marginalna pojava.

⁹⁴ Dahlerup, Drude (2003): Comparative Studies of Electoral Gender Quotas. Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji "Implementacija kvota, latinoamerička iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Lima, Peru, 23-24. februar 2003.

Žene u parlamentima

U nekim državama tranzicije procenat žena u parlamentima je veći nego u nekim državama članicama EU posebno onim južnoevropskim. To je npr. slučaj sa Rumunijom i Bugarskom gde ima oko 16% žena dok npr. Malta 7,7% ili Kipar imaju 10,7%. Bugarska ima isti procenat parlamentarki kao i Austrija, Estonija kao Velika Britanija a Mađarska kao Italija.

Parlamentarke se obično angažuju na tzv. "mekim" temama socijalnog karaktera, ili to i nije stvar toliko njihove odluke koliko im po automatizmu rodno stereotipnih uloga to namenjuju. One su takođe "newcomers & backbenchers" i kao takve prilično nevidljive ili bolje rečeno, pomalo izgubljene u parlamentarnim uslovima. Odbori koji se bave spoljnim poslovima, pitanjima državne bezbednosti ili ekonomskim pitanjima po pravilu su stvar muškaraca i žene su vrlo retke u njihovim sastavima⁹⁵. Iako ima dosta žena u postkomunističkim, levičarskim partijama, njihovo prisustvo je znatno i u hrišćanskim i nacionalističkim partijama, npr. jedna četvrtina poslanika Lige poljskih porodica su žene.

Lokalne skupštine

Kada su u pitanju lokalni izbori, primetno pravilo je da što je veći grad ili opština da su tim manje šanse žena da budu izabrane kao gradonačelnice. Situacija je upravo obrnuta kada su u pitanju članice lokalnih skupština gde ima više žena što je grad veći nego u ruralim, malim ili malobrojnim opštinama.

Vlade

Prisustvo žena u vladama je još manje od njihovog prisustva u parlamentima i ima država kao šti su Estonija i Slovačka gde uopšte i nema žena ili je samo po jedna u njihovom sastavu. U Bugarskoj pak jednu petinu ministarskih mesta drže žene. Postavlja se pitanje da li postoji veza između broja žena u sastavu parlamenata i njihovog broja u vladi i očito je da su ta dva broja povezana ili čak i uslovljena⁹⁶

⁹⁵ Dahlerup, Drude (2004): No Quota Fever in Europe? U Julie Ballington i Francesca Binda, ur. *The Implementation of Quotas: European Experiences. Quota Report Series.* Dostupno na www.quotaproject.org/CS/CS Europe-Drude05.pdf.

⁹⁶ Fuchs, Gesine; Hoecher, Beate (2004): Without Women merely a Half-Democracy, The political Perception of Women in the East European Accession States. The Eurokolleg Serie, Uredila Anne Seufferth, Izdala Indijska kancelarija Friedrich Ebert Stiftung. Dostupno na www.fes.de/idexipa.html.

na način da što ima više žena u predstavničkom telu to će ih biti više u vladi⁹⁷. Vlada je takođe mesto gde imenovanje jedne ili dve "alibi" žene ostavlja dobar utisak da se situacija menja nabolje, da vladajuća politička garnitura ostvaruje egalitarnu političku kuluru koja daje podstrek ženama i da one zapravo nemaju probleme ili prepreke da se nađu i na najvišim mestima i funkcijama u državi.

Oko polovina žena na ministarskim mestima zauzima tipično "ženske" resore kao što je obrazovanje, socijalno staranje, dečija zaštita, porodični odnosi i sl, ali je činjenica da je polovina onih drugih žena na tzv. "jakim" resorima kao što su odbrana, unutrašnji poslovi, finansije i spoljna politika. Njihov ukupan broj je međutim premali da bi se iz toga odnosa ma šta moglo izvesti kao zaključak. Činjenica je da ista nesklonost ka imenovanju žena na mesta šefova parlamentarnih odbora dovodi i do retkog imenovanja žena na ministarska mesta

Ostaje ipak, nedovoljno potkrepljeno podacima, prisustvo žena u vladi u tzv. drugom "ešelonu", prvom iza ministarskih pozicija. Radi se o zamenicama ministara, savetnicama, načelnicama i šeficama raznih odeljenja i službi od vitalnog značaja za sprovođenje politike i mera vlade i ministarstava. Po nekim podacima, broj žena na tim položajima premašuje ne samo broj parlamentarki nego je veći i od broja muškaraca na sličnim položajima a vredna uloga koju te žene imaju predstavlja pravu promociju ženskih profesionalnih, organizacionih i političkih sposobnosti.

Zaključak je da je uloga žena u novim članicama EU marginalna i još uvek daleko od ravnopravne političke zastupljenosti.

Izborni sistemi i njihov uticaj na prisustvo žena u politici

Gde god postoji jaka tradicija, tj. dugotrajno postojanje nekih izbornih tela, ženama je mnogo teže da im pristupe nego što je slučaj sa nekim novim administrativnim jedinicama.

Izborni sistem koji pogoduje izboru žena je nesumnjivo proporcionalni sistem koji se kroz praksu pokazao kao mnogo pogodniji od većinskog. Dalje, za povećanje broja žena je bolje kada glasači glasaju za više kandidata sa liste a ne samo za jednog. Šanse žena da budu izabrane rastu sa povećanim, višim pragom prolaznosti jer je to instrument koji ukrupnjava političke partije i smanjuje i eliminiše broj manjih partija. Samim tim šanse žena da kroz veće partije koje dobijaju više osvojenih mesta dođu do nominacije su veće nego u situaciji rasitnjeno-

⁹⁷ Mršević Z., (2006), **Mesto i značaj kvota izbornog sistema: iskustva Francuske i Norveške,** *Pravni život*, vol. 55, br. 12, str. 1057:1072.

sti osvojenih mesta među mnogim partijama jer je ženama teže da budu nominovane u situacijama kada partije imaju mali broj osvojenih mesta.

Dalje je primećeno da, iako ni jedna od tranzicijskih zemalja ne koristi izborni sistem koji bi bio očigledno nepovoljan za žene, razni nacionalni sistemi koji predviđaju partijsku i glasačku selekciju u malim izbornim jedinicama faktički smanjuju mogućnosti žena da budu zaista izabrane. Očiti primeri za to su Mađarska i Slovenija u kojima ima veoma malo izabranih žena u izbornim telima upravo zahvaljujući takvim izbornim sistemima.

Međunarodna dokumenta

Međunarodna dokumenta mogu da budu veoma važan izvor podsticaja za pomeranje i unapređivanje ravnopravnosti žena i muškaraca u oblasti donošenja odluka. Zbog toga je neophodno učiniti donosioce odluka svesnim njihovog postojanja i odgovornim za njihovu primenu na evropskom i međunarodnom nivou. Ravnopravnost muškaraca i žena na mestima donošenja političkih odluka je snažno prisutna u međunarodnim dokumentima:

Dokument Evropske komisije "Žene na mestima političkog donošenja odluka" navodi da su regulative kvotama važan instrument kojim se ženama daje pristup vodećim političkim položajima (2000. p 17).

Uprkos tome, kvote su još uvek kontroverzno pitanje i njihova primena se stavlja pod znak pitanja iz više pravnih i političkih razloga. U Britaniji se čak ozbiljno postavljalo pitanje da li je takva vrsta pozitivne akcije zapravo legalna, odnosno dozvoljena Direktivom EU o jednakom tretmanu (Equal Treatment Directive 76/207/EEC), koja predviđa jednaki tretman u domenima pristupa zaposlenju i unapređenju, obuci i radnim uslovima.

Međunarodna legislativa koja se odnosi na ljudska prava prihvata princip pozitivne akcije: UN Odbor za ljudska prava, General comments no. 18 Međunarodne Konvencije o građanskim i političkim pravima, član 7 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i član 4 UN Konvencije 1986 CEDAW.

Čl. 7 i 8 CEDAW-a⁹⁸ koju je ratifikovala većina evropskih zemalja predviđaju da će sve države potpisnice "preduzimati sve potrebne mere da eliminišu diskriminaciju žena u političkom i javnom životu", dok čl. 4 navodi da usvajanje "privremenih posebnih mera sa ciljem ubrzanja *de facto* ravnopravnosti između muškaraca i žena neće biti smatran diskriminacijom".

"Žene na vlasti i na mestima donošenja odluka" je jedna od 12 oblasti kojima se bavi Pekinška Akciona platforma (BPFA) usvojena 1995. na IV Svetskoj

⁹⁸ Convention on Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, ratifikovana 1981. i od strane tadašnje SFRJ.

Konferenciji žena. Platforma sadrži precizne mere sa namerom da se "ženama obezbedi ravnopravan pristup i puno učešće strukturama moći i donošenja odluka" kao i "povećanje ženskih kapaciteta da učestvuju u donošenju odluka i liderstvu".

Iako Ugovor Evropske Unije predviđa jasne odredbe o rodnoj ravnopravnosti, on nema pravno obavezujućih odredaba za obezbeđivanje rodne ravnopranvosti u domenu političkog donošenja odluka u evropskim institucijama.

Pozitivna akcija u pogledu zapošljavanja ima za osnovu član 141.4 Amsterdamskog Ugovora (1999) koji predviđa posebne prednosti i favorizovanje manje zastupljenog pola⁹⁹. Kao posledica usvojena je 2002. direktiva koja u članu 2.8 predviđa da: "Države članice mogu podržati ili usvojiti mere u okvirima značenja čl. 141.4 Ugovora u pogledu obezbeđivanja pune ravnopravnosti u praksi između muškaraca i žena."

Komisijina Odluka u pogledu Rodne ravnopravnosti u odborima i stručnim grupama 19/06/00 ima za srednjoročni cilj postignuti minimum 40% pripadnika jednog pola u svakoj stručnoj grupi i odboru.

Drugim rečima, bez obzira na konceptualni pristup kvotama, princip pozitivne akcije u pogledu predstavljanja žena je usvojen i podržan na međunarodnom planu.

Međunarodne aktivnosti

Smatra se da ne postoji nijedan uspešan primer uvođenja i primene sistema kvota bez snažne međunarodne podrške domaćim koalicijama ženskog pokreta i bez političarki angažovanih na promociji tog izbornog instrumenta. To nije potpuno tačno jer je makar Srbija primer da je do kvota došlo bez ikakvih intervencija sa strane. Ali je takođe sigurno da međunarodni ambijent doprinosi stvaranju jedne društvene klime rodne egalitarnosti, povećane vidljivosti ženskih političkih aktivnosti kao i želje da se ne bude negativan primer i izuzetak i ne zaostane za regionalnim i međunarodnim standardima.

Žene i UN

Danas, nekih osamdeset godina posle osnivanja Lige naroda i skoro šezdeset godina od osnivanja Ujedinjenih nacija, učešće žena u Sekretarijatu UN-a, kao i mnogim agencijama i programima UN-a ne prelazi 40% dok ih je značajno

⁹⁹ Tu se navodi da princip ravnopravnog tretmana ne treba da spreči države od podržavanja ili usvajanja mera koje obezbeđuju posebne pogodnosti u nameri da se manje predstavljenom polu olakša profesionalno napredovanje.

manje na svim višim, rukovodećim položajima. Prva žena koja je postala asistentkinja Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija je Helvi Sipila iz Finske, 1972. Ona je uspešno lobirala vlade da imenuju više žena u svoje delegacije, što predstavlja značajnu promenu u strategijama ženskog političkog aktivizma. Kao rezultat počela je da raste kritična masa žena u delegacijama. To je sa svoje strane doprinelo da se na međunarodnom nivou pokrenu mnoga pitanja diskriminacije žena što je rezultiralo nizom konferencija UN-a o ženskim pravima, u Meksiku, Najrobiju, Kopenhagenu i Pekingu 1995. Iako se napredak sporo ostvaruje, on je ipak vidljiv i novi politički momenat na međunarodnom planu za postizanje njegovog ubrzanja su aktvnosti vezane za desetogodišnjicu pekinške Akcione platforme.

Mreža za Centralnu i Istočnu Evropu¹⁰⁰

Aktivistkinje koje su počele da se okupljaju oko različitih grupa i projekata u tranzicionim zemljama shvatile su da je hitno neophodno da se žene vrate u javnu arenu i da stvore prihvatljive uslove za sopstveno učešće u političkom životu. Tako je stvorena Mreža za Centralnu i Istočnu Evropu¹⁰¹. Taj veliki zadatak koji se pred Mrežu postavio početkom devedesetih godina praćen je dodatnim teškoćama, uslovima života običnih ljudi, nezaposlenošću i stalnim smanjivanjem sredstava za razičite socijalne službe i usluge.

Metode Mreže su se od početka suštinski razlikovale od uobičajenih metoda rada feminističkih organizacija. Naime, dok su feminističke organizacije nastojale na individualnim ženskim pravima, propuštale su da ostvare širi društveni dijalog o statusu žena i rodnoj ravnopravnosti. Ne retko je formiranje državnih mehanizama za rodnu ravnopravnost primano neprijateljski usled sumnje u mogući rivalitet kod inostranih donatora, ili sumnjičavo u pogledu "pravih" motiva angažovanih žena (karijerizam, lična korist, "nečija" eksponentkinja i sl).

Za to vreme većina žena je nastojala da se prilagodi teškoćama svakodnevnog života, uslovima ekonomije preživljavanja, opšte nesigurnosti, rastućeg siromaštva i nezaposlenosti. Politika je postala nedostižni domen, luksuz o kojem mnoge nisu više mogle ni da pomišljaju usled trajnog nedostatka vremena i mnogih drugih ličnih i društvenih problema. Izlaz iz zatvorenog kruga je ipak i jedino politika sama po sebi a ulaz u nju su političke partije.

¹⁰⁰ CEE Network.

¹⁰¹ Šilović, Daša (2004): Lobbying for Quotas, The Experience of the CEE Network for Gender Issues. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.

Šansa se pojavila kada je Evropski Forum za demokratiju i solidarnost osnovan kao savez evropskih socijalističkih i socijaldemokratski orijentisanih fondacija bliskih Partiji Evropskih Socijalista (PES). Kao rezultat toga, Mreža nija postala i ostala samo još jedan od NGO-ova i postala je deo Evropskog foruma posvećen podržvanju gender mainstreaming-a kroz svoje aktivnosti. Takođe se kao zadatak Mreže postavilo pitanje podizanja svesti o postojećoj rodnoj diskriminaciji i načinima njenog prevazilaženja u pojedinim partijama kao i o potrebi pozitivih mera radi jačanja uticaja ženskih foruma, drugih unutarpartijski orijentisanih ženskih grupa kao i žena pojedinki, u ulogama partijskih liderki.

Mreža je organizovana kao regionalna grupacija sa još jednim strateškim cljem, prekograničnog prenosa iskustava i širenja ideja, metoda i uspešnih modela (cross border fertilisation) kao i organizovanja prekograničnih, regionalnih zajedničkih aktivnosti.

Evropski forum je pribavio Mreži političku platformu, mogućnost širenja sopstvenog uticaja i načine da utiče na razvitak visokog političkog nivoa podržanog adekvatnim zaleđem snažnog Evropskog foruma.

Mreža se usredsredila na teme kao što su žene u politici i političko liderstvo, žene članice manjina kao problem demokratije i ravnopravnosti, reproduktivna prava kao problem ravnopravnosti i ljudskih prava žena, društvena i ekonomska tranzicija i njen uticaj na ženska prava i nedavno proširenje Evropske Unije sa aspekta rodne ravnopravnosti.

Metodi rada koji su dali najbolje rezultate Mreže su istraživanja i analize, direktni, neposredni aktivizam sa partijskim liderima, muškarcima i ženama. Mreža uspostavlja širok krug pristalica i saveznika imajući kontakte i saradnju sa ženama iz drugih partija kao i nevladinih organizacija. Uspostavljena je čvrsta veza sa liderkama pojedinih političkih partija u zemljama Istočne i Centralne Evrope. Mreža je član Upravnog odbora Evropskog foruma i učestvuje u radu PES stalnog odbora žena. Na taj način se postiže politička sprega sila i mogućnosti proširenog uticaja.

Previše je nevladinih aktivistkinja koje su ostale da se vrte u istom začaranom krugu propovedanja rodne ravnopravnosti onima koji su odavno u nju poverovali. Zato Mreža nastoji da se kreće uz tok glavnih političkih zbivanja da bi predala svoje političke poruke o neophodnosti postizanja rodne ravnopravnosti šireći se iz oblasti građanskog društva u domen visokog političkog odlučivanja.

Uspesi tokom devedesetih su vidljivi jer danas malo ko može da ospori opravdanost zahteva žena za proporcionalnim političkim učešćem u vlasti. To je sve rezultat dobro osmišljene i ciljane političke strategije sprovođene zajedno sa advokatiranjem, podizanjem kapaciteta i izgradnjom partnerstava na svim nivoima. Mreža insisitra da je sve to zadatak muškaraca i žena na panevropskom nivou na kome treba da se primenjuju i instrumenti međunarodnog prava kao što su oni koje su usvojili i promovisali Evropska Unija i Savet Evrope.

Evropski ženski lobi¹⁰²

Evropski ženski lobi (European Women's Lobby – EWL) je nevladina organizacija pri Evropskoj komisiji koja okuplja preko 4 hiljade organizacija koje rade na unapređenju ravnopravnost žena i muškaraca kao i poštovanja ženskih prava u Evropskoj Uniji. Lobi se u svom radu usmerava na nekoliko akcionih oblasti kao što su npr:

- 1. žene i ekonomska pravda, žene na tržištu rada, penzije i rodno osetljivo budžetiranje,
- 2. žene na mestima donošenja političkih odluka i institucionalna pitanja kao što je revizija Unijinih ugovora,
- 3. nasilje protiv žena i poštovanje ženskih ljudskih prava,
- 4. proces pristupanja novih držva Uniji i uključivanje novih nevladinih organizacija novih država članica i država kandidata za članstvo,
- 5. 10 godina primene Pekinške Akcione platforme.

Da bi se ostvarila ravnopravnost žena i muškaraca, potrebne su sistematske promene na mnogim nivoima, i da bi se osiguralo da taj proces neprekidno traje, Evropski ženski lobi radi na postizanju nekoliko ciljeva:

- · Da osigura potpunu informisanost žena i ženskih organizacija o razvitku politike Evropske Unije koja ima uticaja na njihove živote i koja je u stanju da organizuje svoj odgovor na te političke mere na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i evropskom nivou.
- · Da lobira nivo Evropske Unije da bi se postiglo da donosioci odluka budu svesni zabrinutosti, interesa i potreba žena u svim oblastima politike Evropske Unije.

EWL ima dvostruku ulogu povezivanja ženskih organizacija i institucija Evropske Unije kao i olakšavanja protoka informacija od strane tih institucija ka lokalnim, nacionalnim i evropskim ženskim organizacijama. Kako EWL ima i savetodavni karakter u Ekonomskom i socijalnom savetu Ujedinjenih nacija i Savetu Evrope, njegova aktivnost je vidljiva na međunarodnom nivou.

Lobiranje je vršenje uticaja na donosioce odluka u pogledu usmeravanja odluka koje se odnose na ravnopravnost polova. Lobiranje se dešava na svim

¹⁰² Greboval, Cecile (2004): *Introducing Quotas, the role of the international community, the European Women's Lobby.* Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", koju je organizovao International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004. Dostupno na http://www.idea.int/publications/quotas_europe/upload/Idea quota low.pdf.

nivoima, od članova Evropskog Parlamenta do Komisije u Briselu, kao i na nivou predstavnika vlada i političkih predstavnika država članica preko svojih članova/organizacija.

EWL je imao dva strateška pravca u pogledu izbora za evropski parlament 2004. godine. Kao prvo, podržavao je organizacije, sopstvene članice da na nacionalnom nivou preduzimaju odgovarajuće akcije promovisanja povećanog prisustva žena na kandidacionim listama, a kao drugo, uputio je zvaničan poziv svim nacionalnim partijama da uključe žene na kandidacione liste na mesta koja omogućavaju i nominaciju.

Integrisani pristup rodnoj ravnopravnosti podrazumeva strategiju povezivanja različitih pitanja postojanja rodne neravnopavnosti sa problematikom ženskog učešća u politici, kao što su npr. diskriminacija žena u oblasti rada, porodična organizacija, rodno osetljiva socijalna politika, medijsko predstavljanje žena i sl.

Srednjoročni cilj je lobiranje za novu Evropsku direktivu koja će sadržati odredbe o kvotama na isti način formulisane kao što je zabrana radne diskriminacije žena i poboljšanje unutrašnjih pravila Evropskog parlamenta radi postizanja rodne ravnopravnosti u njegovom administrativnom funkcionisanju.

U ovogodišnjoj inicijativi, EWL naglašava¹⁰³ da čitav niz različitih mehanizama dovodi do slabe predstavljenosti žena na mestima donošenja odluka. Među takve mehanizme spadaju npr: 1) Ženska ekonomska subordinacija: društvena, ekonomska i kultura sredstva su nužno povezana sa mestima na kojima se donose odluke; 2) Simbolički faktori povezani sa rodnim ulogama: odlučivanje se još uvek shvata kao domen muškaraca dok se kućni poslovi smatraju i dalje ženskim; 3) Izborne institucije, zakoni i funkcionisanje: izbornog sistema, uloga političkih partija i sl; 4) Ekonomske i društvene strukture, naročito nedostatak pristupačnih usluga za brigu o zavisnim licima stvaraju dodatne barijere.

EWL navodi da različite zemlje koriste različite strategije za unapređenje zastupljenosti žena, ali tempo promena treba da bude ubrzan. U poslednjh 15 godina, 50 zemalja sveta je uvelo zakonski obavezne kvote. Zahvaljujući kvotama neke afričke i latinoameričke zemlje su danas bolje u pogledu proporcije ženske zastupljenosti od nekih članica EU. To dokazuje da je *fast track* pristup za postizanje kritične mase žena u politici korak koji je ujedno neophodan i moguć.

U situaciji datih barijera koje isključuju žene iz potpunog učešća u procesima donošenja odluka, odgovornost je na državama da promene načine na koje politika funkcioniše kao i ostale društvene strukture. Kvote ili paritetna demokratija su jedan od načina kompenzacije za prepreke sa kojima se žene suočavaju. Zbog toga EWL poziva UN i zemlje njegove članice da usvoje obavezujuće teksto-

¹⁰³ *Izjava Evropskog ženskog lobija 2006. Komisiji za status žena UN-a:* For an integrated approach to achieve gender equality in decision-making.

ve koji bi obezbedili paritetnu demokratiju i ravnopravnu zastupljenost žena i muškaraca na izbornim i nominovanim telima na svim nivoima donošenja odluka.

EWL poziva zemlje članice da preduzmu akcije (uključujući i finansijske sankcije) prema političkim partijma da uklone prepreke za rodnu ravnopravnost u procesima donošenja odluka, a koje zavise od struktura i funkcionisanja političkih partija.

Šest završnih tačaka

- 1. Procesi ekonomske i političke tranzicije od totalitarnih režima sa nedemokratskim institucijama ka višepartijskim društvima tržišne ekonomije otvaraju nove i stvarne mogućnosti promene i izjednačavanja odnosa među polovima. To se naročito odnosi na neophodnost povećanja nedovoljnog učešća žena u politici.
- 2. Procesi evropskih integracija otvaraju nove mogućnosti za demokratizaciju institucija pa u vezi sa tim i demokratizaciju odnosa polova. To vodi ka poboljšanju društvenog položaja žena kao i brzo povećanje njihovog učešća u politici kroz moguću primenu nekog oblika sistema izbornih kvota, ali ne sadrže zakonski obavezna rešenja niti su kvote preduslov za pristupanje Evropskoj Uniji.
- 3. Političarke, aktivistkinje ženskog pokreta i druge akterke u saradnji sa svojim političkim (muškim) saveznicima imaju istorijsku šansu da u vremenima velikih promena i suštinske preraspodele društvene moći ostvare, kako za sebe tako i žene svojih zemalja, istorijske dobitke nove pozicije kroz povećanje učešća žena u politici.
- 4. Međunarodne organizacije i prekogranična saradnja idu na ruku tim nastojanjima da se uspostavi rodna ravnopravnost i pravednije učešće žena u politici nudeći političku podršku, primere i praktične strategije, obuku, inicijalne fondove i sl, ali same po sebi ne mogu da instaliraju gotova rešenja niti da ih donesu gotove "na tanjiru". To se odnosi kako na preferencijalne kvote za žene tako i na zakonska rešenja o drugim važnim pitanjima rodne ravnopravnosti.
- 5. Primeri sa drugih kontinenata, pre svega Južne Amerike i Afrike gde su mnoge zemlje prošle sličan tranzicioni put uspostavljanja demokratskih režima posle diktatura, mogu da posluže kao inspiracija i dokaz da je i u društvima koja su mnogo nerazvijenija od evropskih, sa kraćom ili nepostojećom tradicijom rodne ravnopravnosti, moguće, za relativno kratko vreme, učešće žena u politici dovesti na pravedniji i egalitarniji nivo.
- 6. I u Srbiji, u kojoj su takođe u toku procesi političke i ekonomske tranzicije i pristupanja evropskim integracijama, uvođenje i primena izbornih kvota deo je aktuelne pravne i političke agende koja vodi ka očekivanim rezultatima u vidu povećanja političke participacije žena.

PRIMENA KVOTA U REGIONU LATINSKE AMERIKE

Prepreke i podsticaji

"Suština demokratije podrazumeva potpuno uključivanje i integrisanje svih ljudi u život nacije."104

Region gde se posmatrano u globalnim razmerama, najšire primenjuje sistem izbornih kvota nije Evropa već Latinska Amerika¹⁰⁵. U Latinskoj Americi se primenjuje zakonski sistem izbornih kvota kombinovan sa partijskim kvotama u mnogo dužem periodu nego što je to slučaj u mnogim evropskim zemljama, posebno tranzicionim¹⁰⁶.

Iako postoje najmanje tri značajna faktora koja suštinski ometaju uvođenje sistema kvota, uticaj i prisustvo Katoličke crkve, tradicionalne vrednosti domorodačkih kultura i liberalno demokratski uticaji Sjedinjenih Država, kvote su u tom regionu našle svoje mesto široke primene i autentičnu političku prihvaćenost.

a) Latinska Amerika se cela, bez izuzetka, karakteriše konstantno snažnim prisustvom Katoličke crkve na političkoj i društvenoj sceni kao aktera koji je svuda, globalno za očuvanje tradicionalističkog društvenog ustrojstva sa jasno podeljenim rodnim ulogama (muškarci-javna sfera, žene-sfera privatnosti i doma). Izborne kvote predstavljaju direktnu suprotnost tim stavovima Crkve. Kvote su naime, mehanizam koji ne samo da daje šansu, već i snažan podsticaj ženama da se bave javnim poslovima i državnom politikom na svim nivoima.

^{104 &}quot;The essence of the democracy assumes the full inclusion and integration of all peoples into the life of the nation, no matter what language they speak". Miklós Haraszti, Predstavnik za slobodu medija Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju u Evropi. Dostupno na http://www.southeasteurope.org/subpage.php?sub_site=2&id=17373&head=hl&site=8.

¹⁰⁵ Maria Jose Lumbertino, "Pioneering Quotas: The Argentine Experience and Beyond", u: *The Implementation of Quotas: Latin American Experiences*. Institute for Democracy and Electoral Assistance: IDEA, str 32-42. Lima, Peru, 2003

¹⁰⁶ IDEA (2003) *The Implementation of Quotas: Latin American Experiences*. Institute for Democracy and Electoral Assistance: Stockholm.

- b) Treba takođe uzeti u obzir da je u mnogim državama regiona još uvek živo prisustvo tradicije, tj. domorodačkih kultura koje nisu zasnovane na zapadnjačkoj ideji građanske jednakosti i ravnopravnosti polova. Kao primer može se uzeti tzv. Aymara demokratija Aymari su jedna od najbrojnijih urođeničkih grupacija u Boliviji u kojoj samo muškarci mogu da učestvuju u javnom odlučivanju i raspravama koje mu prethode. Opštinska skupština "parlakipawi" kao najviši autoritet i centar života zajednice ne dozvoljava učestvovanje žena u svom radu. Da budu izabrani kao lokalne vođe "jilakata" i "kuraka", je privilegija koju uživaju samo oženjeni muškarci, oni koji poseduju zemlju i glave su porodice. Kriterijumi za odabiranje šefova seljačkih zadruga su takođe jednostavni na sličan način: kandidat mora biti muško, glava porodice, oženjen, vlasnik zemlje i da je odslužio vojsku. U svim slučajevima za izbor lokalnih organa tradicionalni kriterijumi isključuju žene, omladinu, neoženjene i one koji ne poseduju zemlju.
- c) Društveni tokovi koji su suprostavljeni tradicionalnim kulturnim vrednostima, međutim, uglavnom dolaze iz pravca Sjedinjenih Američkih Država čiji su uticaji doveli do prihvatanja liberalnog individualizma koji je suzbio etničke identitete i tradicionalnu praksu lokalnih društvenih i kulturnih učesnika. Ali ti uticaji sadrže kao glavne vrednosti ideju slobodne utakmice na slobodnom ekonomskom i političkom tržištu gde najsposobniji i najjači pobeđuju, navodno na dobrobit svih, u šta se sistem izbornih kvota uopšte ne uklapa.

Činjenica da su izborne kvote u regionu Latinske Amerike uprkos divergentnim uticajima ipak našle svoj put do najšire praktične primene rezultat je snažnih društvenih i političkih pokreta širom kontinenta za obnovom demokratije koja se u mnogim zemljama posle huntističkih, autoritarnih i pučističkih režima uspostavlja i jača kroz različite institucionalne mehanizme participativne demokratije. Ideja isključenosti nekih društvenih slojeva iz procesa političkog odlučivanja široko se odbacuje od strane većine stanovnika upravo zbog negativnih iskustava u ranijim decenijama. Širokim društvenim konsezusom se usvaja koncept demokratije zasnovane na ravnopravnosti, demokratije u kojoj postoji uravnotežena zastupljenost žena i muškaraca u svim institucijama, kao jednog je od načina ostvarivanja demokratije, njenog učvršćivanja i unapređivanja (Sineau, 2003:46).

Karakteristični periodi autokratije i suspenzije građanskih prava, kao i u drugim latinoameričkim državama, smenjeni periodima redemokratizacije društva i institucija, ujedno su predstavljali vreme porasta broja i uticaja žena u političkom životu i predstavničkim telima, kao što ilustruju primeri Brazila i Meksika. Te najmnogoljudnije latinoameričke zemlje sa ukupno 300 miliona stanovnika, predstavljaju ujedno i paradigmu napora toga regiona da kroz demokratske mehanizme ostvari i učvrsti demokratski ideal što šire društvene inkluzije kao najefikasnije prepreke pojavi društvenih konflikata svih vrsta.

Politika i građanska prava u Latinskoj Americi i Istočnoj/Centralnoj Evropi postaju demokratski kroz reformisanje modela predstavničke prakse. Sve više se ukazuje na izuzetnu važnost primenjenih praktičnih modela predstavljanja građana u periodima demokratske rekonfiguracije politike u posttranzicionim zemljama.

Potrebno je uporediti iskustvo postsocijalistčkih zemalja Evrope i Latinske Amerike da bi se analizirali specifični oblici manifestacije političkog subjektiviteta i aktivnosti građana i da bi se uporedilo kako se demokratija definiše i praktikuje u tim regionima kroz slične procese kao što su neoliberalizam i globalna cirkulacija normativnih modela demokratije.

Politike predstavljanja u svim tim "novodemokratskim državama" zahtevaju redefinisanje institucija, dajući legitimitet širokom dijapazonu građanskih inicijativa i posebno, pribavljajući važnost građanskom identitetu. Zahtevi za uspostavljanjem legitimnosti države i vlasti znatno zavise od efektivne primene novih definicija prava i mehanizama koji omogućavaju široko i fer učestvovanje u politici kroz mere afirmativne akcije, kvote i primenu principa jednakih mogućnosti.

Istovremeno, savremene evropske postsocijalističke i latinoameričke postautoritarne države, kao i prodemokratski građanski pokreti u stvari se nadovezuju na trajna shvatanja i vrednosti građanskih prava i klasična pitanja odnosa građana sa vlastima. Usvajanje kvota se shvata u kontekstu demokratskih inovacija, uz uočavanje da se zahtevi za kvotama paradigmatično javljaju u periodima demokratske tranzicije ili u periodima stvaranja/izgradnje novih demokratskih institucija. U tim slučajevima kvote su bile uključene u šire pakete političkih reformi u nameri da se obezbedi politička zastupljenost tradicionalno neprivilegovanim društvenim grupacijama kao i da se uspostavi nacionalni međunarodni legitimitet novog režima¹⁰⁷

Poređenje Latinske Amerike i Istočne Evrope daje mogućnost sagledavanja kako građani demokratski rekonfigurišu politiku između ostalog i kroz promenjene prakse političkog predstavljanja. Uspostavljanje stvarnog demokratskog modela predstavljanja daje legitimitet građanskim i državnim, institucionalnim aktivnostima. Važno je i to da obični građani dolaze u kontakt sa tim predstavničkim modelima tako što sebe prepoznaju kao ravnopravne članove demokratskih društava.

Komparativni pristup nam dozvoljava da se nadovežemo na bogate specifičnosti regionalnih istorija i praksi kako postsocijalističkih evropskih tako i postautoritarnih latinoameričkih država, kao i da govorimo o mogućnostima novih oblasti demokratskih akcija i modela predstavljanja još šireg tipa.

Predstavljanje je, konačno, i kritički instrument za razumevanje kako se u savremenom istorijskom momentu demokratska legitimnost lako može izigrati ili čak falsifikovati ispunjavanjem formi, a da se pritom ne omogući ostvarenje pra-

¹⁰⁷ Krook, Mona Lena (2004): Reforming representation: the diffusion of candidate gender quotas worldwide. Predstavljeno na godišnjoj međunarodnoj konvenciji International Studies Association, u Montrealu, Kanadi, 17-20. marta 2004.

ve suštine predstavničkih modela. Na primer, broj žena u predstavničkim telima zaista poraste kao rezultat uvođenja kvota, ali se položaj žena u društvu, barem u prvom periodu njihove primene (a možda i uopšte?), baš nimalo ne promeni.

Poređenje oba regiona, Latinske Amerike i evropskih zemalja u tranziciji, postavlja još jedno značajno pitanje o svrsi nominalnih političkih prava u situaciji koja se može okarakterisati kao nepostojanje realnih uslova za formiranje slobode ličnosti nekih društvenih grupacija. Naime, kakvu svrhu imaju zakonske odredbe i garancije, npr. zakonsko uvođenje sistema izbornih kvota, ukoliko je politički, kulturni i socijalni ambijent takav da kod nekih grupa građana, npr. žena, tradicionalno, ili ne stvara potrebu za političkim pravima ili čak, izaziva zazor od njihovog korišćenja?

To dovodi do krajnjeg zaključka da je pod političkim pravima potrebno smatrati i prava od kojih zavisi spremnost i objektivna mogućnost da građanin/ građanka, kao slobodna, upućena i odgovorna ličnost, realizuje korišćenje političkih prava u užem smislu¹⁰⁸. S tim u vezi, kvote predstavljaju prvi korak ka kvantitativnom menjanju situacije korišćenja prava na dostupnost javnih službi ali takođe imaju mogućnost da dublje i šire utiču na promenu mentaliteta i podstaknu kvalitativno bolje korišćenje ženskih potencijala u tom pravcu.

Demokratija kao institucionalna stvarnost uslovljena je postojanjem takvog oblika vladavine koji sadrži niz demokratskih, inkluzivno integrišućih, institucionalnih tehnika političkog odlučivanja. Mehanizmi uključivanja posebno oni koji pomažu integrisanje tradicionalno isključenih društvenih slojeva u procese političkog odlučivanja spadaju u efikasne i dokazane savremene mehanizme institucionalne demokratizacije. Njihov *ratio* je pre svega u gašenju "večitih" žarišta društvenih sukoba. Smirivanje ili eliminacija tih žarišta potencijalnih društvenih konflikata koji se hrane društvenim nepravdama i nejednakostima je vrhunski prioritet i veoma poželjan cilj svakog društva. Time društvo u celini postaje pravednije, bezbednije, tolerantnije i manje izloženo izlivima socijalnih nemira i sukoba.

Tri glavna principijelna kriterijuma biranja pojedinaca da upravljaju državama: odabiranje na osnovu krvi, to jest porekla (karakteristično za aristokratski period), na osnovu imovine (karakteristično za buržoaski period) i na osnovu postignuća, tj. zasluga predstavljaju svi zapravo kriterijume za odabir muškaraca. Načelo dostignuća, (zasluga) rano ulazi u kombinaciju s drugim načelima, ali je postalo odlučujući kriterijum društvenog uspeha tek u uslovima ojačane demokratije. Problem sa sukcesijom ova tri kriterijuma je da su svi predstavljali kriterijume za odabir kandidata isključivo unutar kategorije muškaraca tako da su do skora žene bile potpuno isključene. Time je politički jaz među polovima ostajao dubok i teško premostiv a socijalni problemi proizašli iz njega brojni i okarakterisani konfliktnim potencijalom.

¹⁰⁸ Beljanski, Slobodan (1999): Pravo i iluzija. Beograd: Republika, biblioteka XX vek.

Sličnosti između latinoameričkog regiona i postsocijalističkih evropskih zemalja u tranziciji su mnoge a zajedničko im je to da su njihove demokratske institucije nedovoljno razvijene i pri tom po svom karakteru neefikasne, birokatizovane, korumpirane i socijalno neintegrativne. Na to sve treba dodati i kulturološki ukorenjene predrasude prema ženama, npr. uverenje u njihovu profesionalnu i političku neadekvatnost usled navodnog nedostatka iskustva, hrabrosti, obrazovanja, obuke i veština da preuzmu političke odgovornosti. Zbog svega toga je posebno zanimljivo da je Latinska Amerika zapravo vodeći svetski region, gde se posmatrano u globalnim razmerama, najšire primenjuje sistem izbornih kvota.

Širenje kvota kroz region Latinske Amerike poticao je između ostalog i usled široke upotrebe španskog jezika u većini zemalja toga regiona 109. Iako relativno dugo u upotrebi, sistem izbornih u zemljama Latinske Amerike zapravo nije nikada u potpunosti ispoštovan što upravo rezultira iz činjenice nesavršenosti demokratskih procesa kojima predstoji još dosta razvojnih etapa. Naročito u Brazilu mogu da se uoče nedostatak jasnih pravnih mehanizama za njihovu praktičnu implementaciju, prinudnu primenu i sankcije za nepoštovanje kao i specifični implementacioni problemi tzv. skraćenih lista. Ali broj izabranih žena porastao je na svim nivoima zahvaljujući upravo sistemu kvota iako su rezultati još uvek nezadovoljavajući. Primećeno je i pravilo da njihov broj opada kako raste nivo predstavničkog tela, kao i da one imaju veću podršku u levo orijentisanim i manjim partijama.

Tu se verovatno radi o čestoj i dosta analiziranoj pojavi¹¹⁰, da se kvote relativno lako ili čak jednoglasno usvajaju jer lideri partija, članovi parlamenata ili političke elite ne shvataju da će sistem kvota bilo kako uticati upravo na njihovu situaciju, ili što smatraju da kvote jednostavno nikada neće biti primenjene ili da će biti proglašene neustavnim ili nezakonitim pre nego što se primene u praksi.

Postojanje i aktivnosti institucionalnih, nacionalnih tela za rodnu ravnopravnost doprinelii su poboljšanju funkcionisanja sistema izbornih kvota.

Takođe se dokazuje pravilo koje je kao praksa uočeno i u evropskim zemljama, da povećano prisustvo već izabranih žena u predstavničkim telima dovodi do aktivnosti institucionalizacije, legalizacije i stabilizacije toga povećanja.

U Latinskoj Americi sistem izbornih kvota treba da se posmatra ne samo u svetlu procesa demokratskih promena već i kao posledica visoke ženske političke mobilizacije i učešća u duštvenim pokretima koji su prethodili društvenim promenama, kao i znatnog učešća žena u nevladinim organizacijama i političkim partijama. To je doprinelo da se pitanja poštovanja ljudskih prava, među kojima i pravo na ravnopravnost između muškaraca i žena, uvrste kao stalna stavka u programe političkih partija, vlada i ostalih političkih aktera. Sistem izbornih kvota za žene Latinske Ame-

¹⁰⁹ Krook, Mona Lena: op. cit.

¹¹⁰ Ibid.

rike deo je procesa simboličkog izlaska žena iz političkog "nepunoletstva"¹¹¹, kako se parafrazira Kant, za koje su one i same "odgovorne onda kada nemaju odrešitosti i odvažnosti da se služe svojim razumom bez vođstva nekog drugog".

Danas u Latinskoj Americi postoji tradicija primene sistema izbornih kvota a takođe postoji i opšti konsenzus o korisnosti kvota kao neophodnog instrumenta za osiguranje učešća žena u političkim procesima donošenja odluka kao i opštem procesu postizanja ravnopravnosti između muškaraca i žena. Istraživanja javnog mnjenja daju rezultate da čak dve trećine stanovništva smatra kvote povoljnom i korisnom merom za ceo region, dok 57% stanovništva smatra da kvote vode ka boljim vladama jer su žene poštenije i bolje u donošenju odluka¹¹²

Prva zamlja koja je uvela sistem izbornih kvota je Argentina sa svojim Ley de Cupos, 1991. Oko deset drugih zemalja sledilo je taj primer uglavnom tokom 1996. i 1997. Proces je sada ušao u drugu fazu, uvođenja poboljšanja kao što je slučaj u Kosta Riki ili Meksiku¹¹³, gde se pravi pomak od zakonske preporuke do zakonske obaveznosti sa striktnim sankcionisanjem nepoštovanja. U Peruu se primenjuje reformisani sistem kvota sa višim kvotama no što je do sada bio slučaj, kombinovan sa striktnim sankcijama u slučaju nepoštovanja.

Postoje različiti sistemi izbornih kvota: ustavni, zakonski, partijski. Postoje takođe i indikativne kvote gde se kvote u vidu procenata ustanovljavaju ali bez specifikovanog načina primene i bez sankcija za neprimenjivanje, i obavezujuće kvote kod kojih je propisano kako će se predviđeni procenat ispoštovati, kako će se liste praviti sa kojim rasporedom kandidata po polu, sa sankcijama za nepoštovanje svakog od tih načina realizacije sistema kvota. Indikatvne kvote postoje u Brazilu i Paragvaju dok npr. Argentina, Urugvaj, Kosta Rika i Bolivija imaju obavezujuće kvote.

Meksiko	1996. 30%
Paragvaj	1996. 20%
Kosta Rika	1997. 40%
Peru	1997. 25%
DominikanskaRepublika	1997. 25%
Ekvador	1997. 20% 2000. 30%
Bolivija	1997. 30%
Kolumbija	2000. 30%
Panama	1997. 30%
Venecuela	1997. 30%
Brazil	1997. 30%

¹¹¹ Tadić, Ljubomir (1987): Ogled o javnosti. Nikšić, Beograd: Univerzitetska riječ, 40.

¹¹² Peschard, Jacqueline (2003): Quota implementation in Mexico. U *The Implementation of Quotas: Latin American Experiences*. Stockholm: IDEA.102-104.

¹¹³ Quesada, Ana Isabela Garcia (2003): Legal reform in Costa Rica. U *The Implementation of Quotas: Latin American Experience*. Lima: Institute for Democracy and Electoral Assistance, 88-98.

UTICAJ MEĐUNARODNIH ORGANIZACIJA NA UVOĐENJE SISTEMA IZBORNIH KVOTA¹¹⁴

Uvod

Uticaj međunarodnih organizacija na povećanje zastupljenosti žena u procesima odlučivanja je složen i različit u različitim državama, gde pored tih spoljnih uticaja, postoji i istovremeno sadejstvo više različitih unutrašnjih faktora.

Počelo je posle 2. svetskog rata kada su na međunarodnom nivou najpre usvojene konvencije o ljudskim pravima koje su garantovale da žene i muškarci imaju jednaka prava i da je zabranjena diskriminacija na osnovu pola. Tek kasnije se unutar međunarodnih organizacija počelo baviti pitanjima rodne neravnopravnosti i pitanjem kako povećati procenat žena u procesima odlučivanja, kako unutar država članica tako i unutar samih organizacija. Organizovale su se velike konferencije, usvajale preporuke, vršile analize.

Danas se mora konstatovati da su međunarodne organizacije imale velik uticaj na uvođenje sistema kvota u državama jer su tu temu uvele u svetsku agendu, obezbedile prostor za raspravu, podstakle analize i usvojile preporuke za države kako da poboljšaju položaj žena. Postoje primeri kada su unutrašnje rasprave o kvotama posledica ili su podstaknute transnacionalnim širenjem informacija, putem akademskih radova, međunarodnih konferencija, ličnih kontakata, studijskih putovanja. Međunarodne konferencije obezbeđuju neophodan prostor razmene informacija i definisanja standarda. Neki od skupova su globalni; učesnici dolaze iz celog sveta na sastanke UN i Interparlamentarne unije, a transmisija se najčešće dešava među zemljama sa sličnim jezicima ili preko političkih partija slične programske orijentacije.

Argentina je prva latinoamerička zemlja u kojoj su usvojene kvote. Žene u Argentini su o kvotama saznale kroz učestale kontakte sa ženama španske Socijalističke partije. Posle Četvrte UN Konferencije o ženama Argentina je postala model unutar regije, o njoj su raspravljali na mnogobrojnim sastancima latinoameričkih političarki i posle 1995. to je kulminiralo uvođenjem kvota u

¹¹⁴ Ovo poglavlje je napisala Bojana Balon.

14 latinoameričkih država. Širenje sistema kvota u Zapadnoj Evropi proizilazi delimično iz veza među socijalističkim i socijaldemokratskim partijama u regionu.

Drugi način za transnacionalnu razmenu informacija i znanja se dešava preko ličnih kontakata i iskustava. U Egiptu su uveli rezervisana mesta za žene u 1979. posle posete supruge predsednika Sadata Sudanu gde su kvote već postojale nekoliko godina. U procesu transnacionalnog kopiranja akteri mogu da upotrebe jasne preporuke za akciju razvijanja svoje nacionalne strategije i mogu da razviju svoje strategije.¹¹⁵

Veliki uticaj na uvođenje rodnih kvota imala su međunarodna dokumenta, preporuke, koje su usvojene na međunarodnim sastancima i konferencijama koje obavezuju države da pronađu načine za poboljšanje učešća žena u političkom odlučivanju. Dva od najvažnijih dokumenata na tu temu su Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (usvojena 1979) i Pekinška platforma za akciju (usvojena 1995), obe nastale u okviru UN. U poslednjih nekoliko godina su i druge organizacije usvajale deklaracije i preporuke. U međuvremenu se pojavio veliki broj transnacionalnih aktera koji su počeli da vrše pritisak za usvajanje kvota svugde u svetu, pogotovo posle Konferencije u Pekingu 1995. Ti akteri uključuju nevladine organizacije, grupe koje su formirane pod vodstvom međunarodnih organizacija, formalne i neformalne grupe naučnika, aktivista i političara. Sa prenosom njihovih informacija preko granica prenose se i uspešna iskustva iz drugih zemalja.

U postkonfliktnim društvima međunarodni akteri često imaju direktnu ulogu u uvođenju kvota. U drugim primerima su idejni oslonac kampanjama transnacionalna iskustva, tako da je međunarodni elemenat bio samo podstrek ali ne inicirajući momenat procesa.

Istorijski osvrt na mere koje su usvajale međunarodne organizacije pokazuje da trenutno postoji konsenzus u svim bitnijim međunarodnim organizacijama da su kvote najvažniji faktor za *de facto* povećanje procenta žena u procesima odlučivanja (uz usvajanje i drugih mera i programa) i da zbog strukturalnih, ideoloških, kulturalnih faktora deklarativna zabrana diskriminacije nije dovoljna da bi se postigla ravnopravnost žena i muškaraca.

Istorijski pregled razvoja mera i politika može da posluži kao dobar argument za sve koji se protive uvođenju kvota. Dokumenta koja su usvojena unutar UN i Saveta Evrope u poslednjih 10 godina jasno definišu da su kvote poželjan privremeni mehanizam ili mera za postizanje rodne ravnopravnosti u političkim telima odlučivanja, kao i da to nije jedini način koji utiče na povećanje prisustva žena u politici, nego je pomoćni sistem koji treba da utiče na promenu stavova, kultura, prakse.

¹¹⁵ Krook, Mona Lena (2004): op. cit.

Na osnovu primera iz razvijenih država i država u razvoju može da se zaključi da na promociju i usvajanje rodnih kvota utiče široki dijapazon nacionalnih, međnarodnih i transnacionalnih aktera. Takođe, bez unutrašnje građanske mobilizacije žena skoro nigde nije došlo do uvođenja kvota. Dalje, političke elite prepoznaju strateške prednosti u podržavanju usvajanja rodnih kvota koje su konzistentne sa novim predstavama o ravnopravnosti i reprezentaciji. Kvote dalje podržavaju i međunarodne norme.

Ujedinjene nacije

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena - CEDAW

U Dekadi žena (1975/85) koju su proglasile UN, Generalna skupština UN usvojila je 1979. Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacija žena (CE-DAW Konvencija). Tu je po prvi put u nekom međunarodnom dokumentu predviđena uloga i odgovornost vlada da upotrebe sve mere da obezbede ravnopravno učešće u političkom odlučivanju i odlučivanju o vođenju poslova društva. Mnogo država je izrazilo rezerve na određene članove CEDAW Konvencije ali treba reći da nijedna evropska zemlja nije izrazila rezerve na član 7 o ravnopravnom predstavljanju i učešću u političkom odlučivanju ili na član 8 o jednakim mogućnostima muškaraca i žena da predstavljaju vlade na međunarodnom nivou i učestvuju u radu međunarodnih organizacija.¹¹⁶

U članu u 4 CEDAW jasno definiše da privremene posebne mere koje su usmerene ka podsticanju *de facto* ravnopravnosti žena i muškaraca neće biti shvaćene kao diskriminacija. Prema definiciji diskriminacije iz ove konvencije, mere će se otkloniti kad ciljevi jednakih mogućnosti i tretmana budu postignuti.

Pekinška deklaracija i Platforma za akciju

Pekinška platforma za akciju¹¹⁷ predstavlja najambiciozniji globalni plan za podršku ženama i eliminaciju diskriminacije žena. U oblasti učešća žena u procesima odlučivanja postoji strateški cilj da se preduzmu mere za ravnopravan pristup i puno učešće žena u strukturama moći i procesima odlučivanja, kao i da se povećaju sposobnosti žena da učestvuju u procesima odlučivanja i liderstva.

Vlade treba da se obavežu da će postići ravnopravnu zastupljenost žena i muškaraca u vladinim telima i odborima kao i u telima javne uprave, pravosuđu,

United Nations. *Convention on Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*. Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm#article7.

 $^{^{117}}$ United Nations. Beijing Platform for Action. Dostupno na http://www.un.org/esa/gop-her-data/conf/fwcw/off/a--20.en .

da uvedu posebne ciljeve i mere implementacije da bi povećale broj žena s namerom postizanja rodne ravnopravnosti na svim vladinim i javnim administrativnim pozicijama, ako je to potrebno, onda sa pozitivnom akcijom.

Potrebno je preduzeti mere da se podstaknu političke partije da integrišu žene na pozicije u stranci na istom nivou kao i muškarce. Političke partije treba da razmotre partijske strukture i procedure da bi otklonile prepreke koje direktno ili indirektno diskriminišu žene. Vlade, nacionalna tela, privatni sektor, političke partije, sindikati, organizacije poslodavaca, istraživačke i akademske institucije, nevladine i međunarodne organizacije treba da preduzmu pozitivnu akciju da izgrade kritičku masu žena liderki i menadžerki na strateškim mestima odlučivanja.

UN treba da primene postojeće i usvoje nove politike i mere za unapređivanje rodne ravnopravnosti među zaposlenima, pre svega na višim nivoima, do 2000. godine i razviju mehanizme za nominaciju žena na seniorske pozicije u UN, specijalizovanim agencijama i drugim organizacijama i telima unutar sistema UN. Organizacija UN treba da nastavi da prikuplja kvantitativne i kvalitativne podatke o ženama i muškarcima u procesima odlučivanja i da analizira napredak ka postizanju 50% zastupljenosti žena na menadžerskim i pozicijama odlučivanja do 2000. godine.

Na području institucionalnih mehanizama za unapređenje žena potrebno je osnivati ili ojačati nacionalne mehanizme i druga vladina tela, integrisati rodne perspektive u zakonodavstvo, javne politike, programe i projekte, kao i voditi rodno senzitivnu statistiku i informacije za planiranje i evaluaciju.¹¹⁸

U nekim državama žene su od tada postigle više političke pozicije, sve veći broj država primenjuje afirmativnu akciju u tim sferama, uključujući sistem kvota, razvijeni su programi obuke u političkim veštinama za žene i uvedene mere za usklađivanje porodičnih obaveza žena i muškaraca. Iako postoji opšte shvatanje o potrebi veće ravnomernosti u telima za odlučivanja na svim nivoima, još uvek postoje razlike između *de facto* i *de jure* ravnopravnosti. Stvarno učešće žena na najvišim pozicijama odlučivanja na nacionalnom i internacionalnom nivou nije se povećalo u peridu od 1995.¹¹⁹

Žene su nedovoljno zastupljene u politici, procesima sprečavanja sukoba, ekonomiji, medijima, zaštiti okoline što sprečava uključivanje rodne perspektive u te odlučujuće sfere uticaja. Tradicionalno pripisane uloge ograničavaju izbore žena u obrazovanju i profesionalnoj karijeri i pritiskaju žene da preuzmu teret kućnih obaveza. Zato je potrebno da vlade na nacionalnim nivoima uspostave eksplicitne kratkoročne i dugoročne ciljeve koji mogu da se izmere, kvote gde je

¹¹⁸ United Nations. *World Conference on Women*. Dostupno na http://www.un.org/women-watch/daw/beijing/platform/ .

United Nations General Assembly. *Resolution on Further Actions and Initiatives to Implement the Beijing Declaration and Platform for Action.* Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/daw/followup/reports.htm.

to moguće, da bi unapredile rodnu ravnotežu, uključujući ravnopravan pristup i puno učestvovanje na osnovi ravnopravnosti u svim oblastima i nivoima javnog života, posebno u procesima odlučivanja, u političkim partijama i političkim aktivnostima, u ministarstvima. Potrebno je da vlade obezbede jednake mogućnosti i povoljne uslove za žene svih starosnih uzrasta i porekla na ravnopravnim osnovama sa muškarcima sa podsticanjem da se bave politikom i da učestvuju u donošenju odluka na svim nivoima. Vlade treba da podstiču nominaciju više kandidatkinja, među ostalog, i kroz političke partije, kvote ili ciljeve koji mogu da se izmere ili druge odgovarajuće načine za izbore u parlamente i druge zakonodavne strukture, da povećaju njihov udeo i doprinos u formulaciji javnih politika. Potrebno je da razviju i održavaju konsultativne procese i mehanizme u partnerstvu sa ženskim organizacijama, uključujući nevladine organizacije i grupe, da obezbede da sve žene budu uključene i informisane o odlukama koje će imati veliki uticaj na njihove živote.

Preporuke CEDAW komiteta¹²⁰

Veliki značaj na uvođenje kvota s namerom da se poveća učešće žena imale su i Generalne preporuke CEDAW komiteta koji nadgleda implementaciju CEDAW konvencije, pogotovo broj 5, 8, 23 i 25.

Komitet predlaže:

- Ustav i zakoni moraju biti usklađeni sa CEDAW Konvencijom. Država treba da obezbedi da i političke partije i sindikati, koji nisu direktno vezani na ispunjavanje ove Konvencije poštuju principe o ravnopravnoj zastupljenosti žena u donošenju odluka.
- > Države treba da identifikuju i implementiraju privremene posebne mere da bi obezbedile ravnopravnu zastupljenost žena u svim oblastima koje pokrivaju članovi 7. i 8.
- One države koje su iskazale rezerve u vezi sa članovima 7 ili 8 treba da objasne zbog čega je tako (da li je to posledica tradicionalnih stereotipnih stavova o ulozi žene u društvu) i koji su koraci preduzeti da se to promeni.
- Države treba da identifikuju mere za postizanje ravnomerne zastupljenosti žena i muškaraca na javno izabranim pozicijama.
- > Države treba da preduzmu takve mere koje će omogućiti ravnopravnu zastupljenost žena u oblikovanju vladinih politika, jednake mogućno-

¹²⁰ United Nations. *General recommendations made by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women*. Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm.

- sti ženama i muškarcima u pristupu javnoj funkciji, proces regrutovanja žena koji je usmeren ka ženama.
- U izveštajima CEDAW-a komitetu države treba da izveste o merama i politikama koje su uvedene da bi se postigla rodna ravnopravnost u procesima odlučivanja i da informišu o faktorima koji doprinose nedovoljnoj zastupljenosti žena u vladi, partijama, sindikatima, profesionalnim udruženjima.
- ➤ Izveštavajući po pitanju člana 8 države treba da obezbede statistiku sa procentom žena u diplomatiji, uključujući broj žena u međunarodnim delegacijama, i o njihovom položaju, nivou, visini, uz navođenje koje su objektivne mere uzete u obzir u procesima imenovanja i napredovanja žena na relevantne pozicije i u zvanične delegacije.
- U okviru člana 8 treba da budu identifikovane mere, primenjene i monitorisane za postizanje rodne ravnoteže u svim telima UN.

U 2004. je Komitet CEDAW-a usvojio **Preporuku broj 25 o članu 4, paragrafu 1 CEDAW-a o privremenim posebnim merama**.¹²¹

Komitet u tom dokumentu razjašnjava prirodu i značaj člana 4, paragrafa 1, o privremenim posebnim merama. U preporuci Komitet se osvrće na strukturalne razloge za diskriminaciju žena koje je potrebno ispraviti. Zato se primenjuju privremene posebne mere u skladu sa Konvencijom, a jedan od načina da se postigne *de facto* ili suštinska ravnopravnost za žene je uvođenje "privremenih posebnih mera" i da se utiče na strukturalnu, socijalnu i kulturalnu sferu da se isprave prošle i sadašnje forme i efekti diskriminacije nad ženama.

Privremene posebne mere su deo neophodne strategije koje treba države da preduzmu da bi postigle *de facto* ravnopravnost žena i muškaraca. I ako primena posebnih mera često ispravlja učinke diskriminacije iz prošlosti, obaveza država da poboljšaju položaj žena da bi postigle *de facto* ravnopravnost ne zavisi od postojanja dokaza o tome da je u prošlosti diskriminacija stvarno postojala. Komitet smatra, da države koje preduzmu takve mere ne diskriminišu muškarce.

Privremene mere se tako zovu jer neće trajati zauvek, samo dok se ne postigne traženi rezultat. Mere su posebne jer imaju poseban cilj. One podrazumevaju širok dijapazon zakonskih, izvršnih, administrativnih i drugih regulativnih instrumenata, politika i praksi kao što su programi poseta ili programi podrške, ponovnu preraspodelu resursa ili njihovu drugačiju podelu, preferencijalni tret-

¹²¹ United Nations. *General Recommendation No.25*, on article 4, paragraph 1, of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, on special temporary measures (2004) Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/General%20recommendation%2025%20(English).pdf.

man, usmereno zapošljavanje, zapošljavanje i promocija, brojčani ciljevi vezani za vremenske rokove i sistemi kvota.

Države bi trebalo da analiziraju položaj žena u svim sferama života kada budu primenjivale privremene posebne mere i da analiziraju kakav će uticaj imati te mere. Kada budu izveštavale CEDAW komitetu države treba da objasne zašto su izabrale određene mere, a ako nisu uspele da ih uvedu da objasne zašto, kao i da izveste o institucijama koje su zadužene za implementaciju i vrednovanje takvih mera.

Komitet takođe podstiče države da tu preporuku prevedu i o njoj obaveste zakonodavnu, izvršnu i sudsku granu vlasti, upravu, civilno društvo, medije, akademsku zajednicu.

Praksa CEDAW komiteta

U razmatranju izveštaja koje su CEDAW komitetu slale države u proteklim godinama Komitet je polagao pažnju na primenu posebnih privremenih mera, uključujući sistem kvota u javnom i političkom životu ili kroz proveru kako su ih države primenile ili savetujući državama da ih primene. Komitet se zalagao za primenu sistema kvota da bi se smanjio pad broja žena u parlamentima i da bi se postigao napredak u postizanju rodne ravnopravnosti. Uvek je predlagao da države kad je to neophodno promene ustave i izborne zakone da bi dozvolile takve mere. Takođe je podsticao države da utiču na političke partije da uvedu kvote za ženske i muške kandidate.

Položaj žena u sistemu UN

Pekinška platforma za akciju je pozvala UN da postigne rodnu ravnopravnost među zaposlenima u profesionalnim i višim kategorijama, sa posebnim osvrtom na postizanje 50:50% rodnog balansa na menadžerskim pozicijama i onima na kojima se donose odluke, do 2000. godine (193a i c). Iako je do danas registrovan napredak, paritet još uvek ostaje cilj, a ne realnost.

Platforma je takođe pozvala države članice da nominuju kandidatkinje za izbore ili imenovanja unutar tela UN-a, specijalizovanih agencija i drugih autonomnih organizacija unutar UN-a i drugim međunarodnim forumina (192i)

U 1999. je usvojena Administrativna instrukcija o posebnim merama za postizanje rodne ravnopravnosti. 122

¹²² United Nations. *Administrative instruction. Special measures for the achievement of gender equality.* Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/STAI19999.PDF.

U 2004. su žene predstavljale u profesionalnim ili višim kategorijama sa imenovanjem za jednu godinu ili više: ¹²³ 37,2% svih na tim pozicijama, sa 1,7% povećanja od 1998. otkad postoje podaci za tu grupu.

Među ženama na seniorskim mestima, na nivou zamenika Generalnog sekretara i pomoćnika generalnog sekretara podaci su sledeći:

- ➤ 15% na nivou USG (zamenici Generalnog sekretara), sa povećanjem od 4% od 1998 (6 žena od 40),
- ➤ na nivou ASG (pomoćnici Generalnom sekretaru) 20.4% sa povećanjem od 7.4% od 1998 (10 žena od 49).

Među zaposlenima u profesionalnim kategorijama procenat žena raste što je niži profesionalni nivo. Tako je rodni balans postignut na najnižem, P-2 nivou, sa 50,2% žena na tim mestima, a procenat pada na svakoj od sedam viših kategorija. U najvišim profesionalnim pozcijama (D-1 i D-2) ima 26% žena. Žene predstavljaju većinu zaposlenih u Generalnoj službi (*general service*), sa 61,6%, što predstavlja porast od 57,8 u 1995. Trend od 1998. u zastupljenosti žena na profesionalnim pozicijama ukazuje prosečni godišnju rast od 0,4%.

Slični su podaci za sistem UN-a, rodna ravnoteža je postignuta samo u dve organizacije UN-a: Populacioni fond (Population Fund) sa 50%, UN Institut za trening i istraživanje sa 56%, UN Dečiji fond 46%, UNESCO 45%.

Od 1998. se monitoring rodne situacije radi za sve profesionalne pozicije u Sekretarijatu UN-a, sa posebnim osvrtom na seniorska mesta. Od 2000. je sistem nadzora proširen i od tad uključuje ceo sistem UN-a. U 2004. je GS zatražila od Generalnog sekretara da izveštava GS na svakom drugom zasedanju o zaključcima takvog monitoringa.

Savet Evrope

U 2003. je bio procenat žena u delegacijama Parlamentarne skupštine (PS) 19,4%, a 6 nacionalnih delegacija uopšte nije imalo žena, iako u Evropi više ne postoje parlamenti bez žena poslanika. Svetski prosek za procenat žena parlamentarki je bio u 2003. 15,2%. Od svih država je u 2003. bilo 15 delegacija od 45 sa zastupljenošću žena od 30% ili više, 12 delegacija sa zastupljenošću između 20 i

¹²³ United Nations. Improvement of the status of women in the UN system: A verbal report in response to General Assembly resolution 59/164 of 20 December 2004 (2004) Presented byMs. Rachel Mayanja Assistant Secretary Genera, Special Adviser on Gender Issues and Advancement of Women (2004) Dostupno na www.un.org/womenwatch/osagi/fpdocumentation.htm.

28%, sa druge strane 12 delegacija imalo je manje od 9% žena, 6 delegacija uopšte nije imalo predstavnica (Jermenija, Irska, Malta, San Marino, Slovenija, Ukrajina).

U 2003. je bilo najmanje žena u nacionalnom parlamentu Turske (4,4%), Ukrajine (5,3%), Jermenije (5,4%) i Albanije (5,7%). Ali su Turska i Albanija imale u delegacijama u PS SE, Turska 9,9%, Albanija 25%. Ukrajina i Jermenija nisu imale ni jednu. Podstaknuta takvom situacijom Parlamentarna skupština je usvojila **Rezoluciju 1348(2003) o rodno ravnomernoj zastupljenosti u PS.**¹²⁴

Parlamentarna skupština je primetila da u svim nacionalnim parlamentima država članica ima žena, a da njihova zastupljenost varira od 3,1% do 45%. Ali, da bi bio stvarno reprezentativan, parlament bi trebalo da odražava sastav biračkog tela kome treba da služi, a polovina njega su žene. Potrebne su nove incijative da bi se postigla ravnopravna zastupljenost u nacionalnim delegacijama u Parlamentarnoj skupštini.

Parlamentarna skupština tako poziva nacionalne parlamente da kada glasaju o kandidatima za delegate u PS:

- obezbede da žene budu uključene u nacionalne delegacije barem u istom procentu kao u nacionalnom parlamentu, sa namerom da se uključi najmanje 30% žena i da se izbegava izbor delegacije koju bi sastavljali samo pripadnici jednog pola, u svakoj delegaciji treba da bude zastupljen barem jedan predstavnik svakog pola. Svaki parlament će informisati Skupštinu o metodama koje su upotrebili da bi imenovali u delegaciju članove kao i o broju žena u delegaciji. Taj član su uneli takođe u promenjeni Poslovnik o radu PS.
- ➤ poziva političke grupe u PS da poštuju princip rodne ravnopravnosti u predlganju kandidata za *Bureaux of assembly committees* (Kancelariju skupštinskih odbora) i poziva nacionalne delegacije da uzmu u obzir principe rodne ravnopravnosti kad predaju predloge za potpredsednike PS.
- ➤ PS poziva parlamentarne odbore, da imenuje više žena kao predsednice ili potpredsednice potkomiteta i da uzmu u obzir rodni aspekt u svojim izveštajima.

Takođe je PS usvojila dve rezolucije sa kojima je uvela rodnu kvotu za kandidate za sudije Evropskog suda za ljudska prava: **Rezoluciju 1366(2004)**¹²⁵ i

¹²⁴ Council of Europe. *Resolution 1348 on Gender-balanced representation in the Parliamentary Assembly* (2003) Dostupno na http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA03/ERES1348.htm.

¹²⁵ Council of Europe. Parliamentary Assembly Resolution 1366Candidates for the European Court of Human Rights (2004) Dostupno na http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta04/ERES1366.htm.

Rezoluciju 1426(2005)¹²⁶ **o kandidatima za Evropski sud za ljudska prava** jer su žene još uvek nedovoljno zastupljene u Evropskom sudu za ljudska prava i jer je samo 11 od 44 sudija žena.

Parlamentarna skupština je tako donela rezolucije prema kojima neće uzimati u obzir kandidatske liste koje ne uključuju po barem jednog predstavnika oba pola, osim u primerima kada kandidati pripadaju polu koji je nedovoljno zastupljen na sudu, znači koji predstavlja manje od 40% svih sudija. Jedan od kriterija koje će uzeti u obzir će biti da u slučaju da dva kandidata imaju iste kvalifikacije prednost će biti data kandidatu koji pripada nedovoljno zastupljenom polu u sudu.

Preporuke Saveta Evrope državama članicama za povećanje učešća žena u političkom i javnom odlučivanju. Parlamentarna skupština je takođe usvajala preporuke za države članice o tome kako povećati zastupljenost žena u političkom životu država članica jer je njihova zastupljenost u nacionalnim parlamentima nedovoljna.

Preporuka 1413 (1999) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o ravnopravnoj predstavljenosti u političkom životu¹²⁷ poziva države članice da uvedu posebne mere za ispravljanje nedovoljne zastupljenosti žena u političkom životu, posebno osnivanjem parlamentarnih odobra za rodnu ravnopravnost i jednake mogućnosti, za uspostavljanje rodne ravnopravnosti u političkim partijama i da njihovo finansiranje zavisi od postizanja ovog cilja, usvajanjem mera za pomirenje porodičih i javnih obaveza i uvođenjem ravnopravnog obrazovanja, da bi se obezbedio ravnopravan pristup i šanse na svim nivoima obrazovanja. Još se ne predlaže uvođenje kvote ali se priznaje da je primetan kvalitativan napredak u društvima gde je prisustvo žena oko 30%.

Takođe skupština preporučuje Komitetu Ministara da pripremi preporuku državama članicama o ravnopravnoj zastupljenosti u političkom i javnom životu sa posebnim merama i da pozove države članice da primene princip ravnopravnosti i usvoje posebne mere koje predviđa CEDAW.

U 2003. je Komitet ministara Saveta Evrope usvojio Preporuku za ravnomerno učešće žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju u kojoj su najdetaljnije razrađene mere za postizanje tog cilja. 128

¹²⁶ Council of Europe. *Parliamentary Assembly Resolution 1426 Candidates for the European Court of Human Rights* (2005) Dostupno na http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta05/ERES1426.htm.

 $^{^{127}}$ Council of Europe. Recommendation 1413 Equal representation in political life (1999) Dostupno na http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta99/EREC1413.htm .

 $^{^{\}rm 128}$ Council of Europe. Balanced participation of women and men in political and public decision-making

Recommendation Rec (2003) 3 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 12 March 2003 and explanatory memorandum (2003) Dostupno na https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2229&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75.

U Komitetu ministara priznaju da i uz postojanje formalne ravnopravnosti obimi političkih prava žena i muškaraca, političkih aktivnosti i donošenje odluka o vođenju poslova društva nastavljaju da budu dominirani od strane muškaraca. Muškarci definišu političke prioritete, politička kultura nastavlja da bude muški orijentisana. Postoji veliki broj prepreka koje sprečavaju da se žene više uključe u političko i javno odlučivanje.

U Preporuci za ravnomerno učešće žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju se razmatraju strukturalni, kulturalni i ideološki uzroci nedovoljne zastupljenosti žena. ¹²⁹

Savet Evrope poziva države članice da se obavežu da će unapređivati ravnomernu reprezentaciju žena i muškaraca sa javnim priznavanjem da ravnopravno učešće na mestima odlučivanja žena i muškarca različitog porekla i starosti jača i bogati demokratiju. Savet Evrope preporučuje državama da promovišu i podstiču posebne mere za stimulaciju i podršku žena da učestvuju u političkom i javnom odlučivanju. Takođe, države treba da postave ciljeve i rokove u kojima će postići ravnomerno učešće žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju. Države se obavezuju da će na sadržaj ove preporuke upozoriti sve relevantne političke institucije i javna i privatna tela, pre svega nacionalne parlamente, lokalne i regionalne vlasti, političke partije, upravu, javne i polujavne organizacije, preduzeća, sindikate, udruženja poslodavaca i nevladine organizacije. Države će nadgledati napredak u postizanju tih ciljeva i redovno izveštavati Komitet ministara o preduzetim merama i napretku na tom području. U skladu sa namerama ove preporuke pod ravnomernim učešćem žena i muškaraca se podrazumeva da učešće nijednog pola u svakom telu odlučivanja u političkom i javnom životu ne sme da padne ispod 40%. Preporuka predlaže određene zakonske i upravne mere za postizanje ciljeva preporuke.

U državama je potrebno doneti ustavne ili zakonske promene koje bi stimulisale postizanje ravnoteže u učešću žena i muškaraca u javnom i političkom donošenju odluka, potrebno je da se poštuje ravnomerna zastupljenost na mestima ili funkcijama na koje se nominuju vlada, ministri ili druge javne vlasti, obezbediti da bude izbor i nominovanje za najviša mesta u javnom odlučivanju rodno senzitivan i javan, i da obezbedi rodno ravnomernu zastupljenost u svim delegacijama u međunarodnim organizacijama i forumima. Javna uprava bi trebalo da postane uzor po pitanju zastupljenosti oba pola na mestima odlučivanja i pružanju uslova za ravnopravni razvoj karijere za žene i muškarce. Države bi trebalo da usvoje administrativne mere koje bi omogućile da zvanični jezik odražava ravnomernu podelu moći među ženama i muškarcima.

Tamo gde izborni sistem ima negativan uticaj na političko predstavljanje žena u izbornim telima, potrebno je prilagoditi ili reformisati te sisteme da bi se promovisala rodna ravnopravnost. Potrebno je razmotriti usvajanje zakonskih re-

¹²⁹ Ibid.

formi za uvođenje pariteta za kandidate na lokalnim, regionalnim i nadnacionalnim nivoima. Gde postoje proporcionalne liste potrebno je razmisliti o uvođenju zip sistema, i takođe promovisati rodnu ravnopravnost i kroz javno finansiranje političkih stranaka. Potrebno je infomisati političke partije o različitim strategijama koje se koriste u različitim zemljama da bi se unapredilo ravnomerno učešće žena i muškaraca u parlamentima, i da se unapredi ravnomerna pariticipacija žena i muškaraca na mestima odlučivanja unutar partijskih struktura.

Države bi trebalo da usvoje odgovarajuće zakonske i administrativne mere za podršku izabranim predstavnicima u usklađivanju javnih i porodičnih obaveza, i da podstiču parlamente i lokalne i regionalne vlasti da obezbede da njihovi metodi rada i raspored rada omogućuju izabranim predstavnicima oba pola da usklade i porodične i radne obaveze.

Potrebno je razmotriti uspostavljanje baze podataka žena koje su spremne da rade na mestima odlučivanja i razvijaju programe obuke za njih. Potrebno je razvijati i podržavati mentorisanje, učvršćivanje poverenja, obuke za *leadership* i medije za žene koje bi se uključile u politički i javni život, kao i podsticati obuku za kandidatkinje i izabrane predstavnice u korišćenju informacionih i komunikacionih tehnologija.

Da bi Parlamentarna skupština i dalje podstakla države članice na povećanje učešća žena u procesima odlučivanja, amendirala je Preporuku 1413 (1999) o ravnopravnoj zastupljenosti u političkom životu **Preporukom 1676 (2004) o participaciji žena na izborima**¹³⁰ (u kojoj zaključuje da je samo jedna država postigla paritet – Švedska, i ispunila obavezu preporuke Saveta ministara o 40% zastupljenosti žena u političkom i javnom odlučivanju) najnovijom rezolucijom: **Rezolucija 1489(2006) Mehanizmi za obezbeđivanje povećane participacije žena u procesima odlučivanja**¹³¹.

Parlamentarna skupština Saveta Evrope priznaje u toj rezoluciji, da je usvajanje akcionih planova i uvođenje institucionalnih mehanizama za jednake mogućnosti žena i muškaraca retko vodilo ka pravom povećanju i učešću žena na najvišim nacionalnim i međunarodnim nivoima donošenja odluka. Mnogo evropskih država nije uspelo da postavi rodnu ravnopravnost kao prioritet, a i tamo gde zabrana diskriminacije postoji u zakonima diskriminacija postoji u praksi. To znači, da je samo zakonodavstvo o rodnoj ravnopravnosti retko doprinelo postizanju željenih rezultata.

Parlamentarna skupština je ubeđena da je potrebno nadoknaditi izgubljeno vreme u vezi sa nedovoljnom zastupljenošću žena na mestima odlučivanja. Zato

¹³⁰ Council of Europe. *Recommendation 1676 on Women's participation in elections* (2004) Dostupno na http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta04/EREC1676.htm.

¹³¹ Council of Europe. *Resolution 1489 Mechanisms to ensure women's participation in decision making* (2006) Dostupno na http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/ERES1489.htm.

je urgentno da se promovišu pozitivne mere, jer sve ostalo što je bilo usvojeno sa namerom da poveća učešće žena u procesima odlučivanja je imalo ograničen uticaj. Ona poziva države članice na implementaciju Preporuke Saveta Ministara 2003. 3. Skupština poziva države članice i posmatračice da postave ciljeve za postizanje rodne ravnopravnosti u procesima odlučivanja sa inicijalnim ciljem postizanja kritične mase od najmanje 40% žena u svim vladinim i izbornim telima, da daju prioritet implementaciji Preporuke ministara, da obezbede rodno ravnopravnu zastupljenost u međunarodnim delegacijama, monitorisanje napretka kroz kvalitativna i kvantitativna statistička istraživanja o ženama i muškarcima na svim nivoima u javnom i privatnom sektoru na mestima odlučivanja. Ona ukazuje da se to može postići revizijom procedura izbornih sistema, ako je to potrebno, da bi se do 2020. postigla najmanje 40%-tna zastupljenost žena u parlamentima i drugim izbornim skupštinama, kao i davanjem finansijskih podstreka onim političkim partijama koje postižu minimum 40%-tnu zastupljenost žena u partijskim telima odlučivanja i među izabranim kandidatima, zatim obezbeđivanjem da sve javne institucije postave za cilj 40% zastupljenosti žena na najvišim pozicijama da bi se ispravila neizbalansiranost u zastupljenosti žena i muškaraca.

Danas je procenat žena u delegaciji u PS SE Turske povećala na 16,7%, Ukrajine sa 0% na 8,3%, u Albaniji ostaje procenat isti (25%), a Jermenija nema i dalje nijednu ženu. Kao i San Marino, Irska, Malta. Slovenija, koja je još u 2003. bila jedna između šest država bez žena u delegaciji u PS, u 2006. je u PS zastupljena sa 100% ženskom delegacijom. 132

Interparlamentarna unija¹³³

Interparlamentarna unija (IPU) jedna od retkih međunarodnih organizacija, koja je usvojila specifične mere i mehanizme za promociju rodne ravnopravnosti unutar organizacije. U 2004. su žene predstavljale 15% u parlamentima država članica, iste godine je na skupštini IPU učestvovalo 28,7% žena. Učešće

¹³² Council of Europe. *National delegations to the Parliamentary Assembly of Council of Europe*. Dostupno na http://assembly.coe.int/Composition/APDelegationsList_E.asp.

¹³³ Interparlamentarna unija (IPU) je osnivana 1889. i uključuje više od 140 nacionalnih parlamenata. Cilj IPU je promocija demokratije sa jačanjem institucije parlamenta. U IPU veruju, da je ravnomerna participacija žena i muškaraca u upravljanju javnim pitanjima bitno svojstvo svake demokratije. Član 4 Univerzalne deklaracije o demokratiji Interparlamentarne unije definiše da je za postizanje demokratije potrebno stvarno partnerstvo između muškaraca i žena u vođenju poslova društva u kome oni rade u uslovima jednakosti i komplementarnosti, uzajamno se obogaćujući svojim razlikama.

žena u IPU nikad nije bilo tako veliko do sad. To je posledica jakog pritiska za uvođenjem posebnih mera i mehanizama, koje su afirmativna akcija ili kvote.

Kvote prema shvatanju IPU-a nisu glavni način promocije većeg ženskog učešća u politici. Prednost se radije daje postepenim promenama nego obaveznim merama. Ali, organizacija prepoznaje da su kvote najefikasniji mehanizam za postizanje većeg učešća žena u politici, kada je promena suviše spora.

Stav organizacije o afirmativnoj akciji i kvotama je definisan u Planu akcije za ispravljanje neravnopravnosti u participaciji muškaraca i žena u političkom životu, koju je Interparlamentarni savet usvojio 1994. Plan je utemeljen na činjenici, da posle 40 godina od usvajanja Konvencije o političkim pravima žena i uprkos velikog napretka postignutog na tom području, političkim i parlamentarnim životom nastavljaju da dominiraju muškaraci u svim zemljama.

Privremeno mogu da se primene mere afirmativne akcije. Kada je izabrana mera afirmativne akcije sistem kvota, predlaže se da ona ne treba da se usmeri samo na žene nego da u smislu ravnopravnosti treba da bude definisan tako da nijedan pol ne sme da zauzme procenat ispod određenog minimuma. 134

Po prvi put se to pitanje pojavilo unutar IPU-a u devedesetim godinama i potrebno je bilo mnogo rasprava i dokazivanja da bi se takav sadržaj usvojio. Nezavisno od toga nije došlo do velikog pomaka u broju žena u nacionalnim delegacijama. Iako ta organizacija sama ima samo ograničen uticaj na učešće žena u nacionalnim parlamentima bilo je jasno, da bi reforma unutar IPU-a mogla da doprinese promociji većeg učešća žena u politici na međunarodnom i nacionalnom nivou.

U 1947. je samo 1.2 % žena bilo zastupljeno u delegacijama na konferenciji IPU u Kairu, u Egiptu. Do 1975. se broj popeo na 7,8%; napredak nije bio veliki do 1990. kada je procenat iznosio 12%. Učešćea žena nije bilo zadovoljavajuća ni u drugim telima IPU-a, Izvršnom i Upravljačkom odboru. Prva žena je bila izabrana u Izvršni odbor 1987. godine, skoro sto godina posle osnivanja IPU. Tek u 1999. je prva žena izabrana za predsednicu IPU-a.

Prema podacima IPU-a u parlamentima sveta je u proseku 16,6% žena (prosek za gornji i donji dom). Najveći je prosek u nordijskim zemljama (40,0%), u Severnoj i Južnoj Americi (20,6%), u Evropi uključujući nordijske zemlje 19,2%, u Evropi bez nordijskih zemalja 17,3%, u Aziji 16,4%, Pacifiku 12,1%, a najmanji je procenat žena u arapskim zemljama 8,2%. ¹³⁵

Posle trogodišnjeg procesa u IPU-u su 2001. usvojili nekoliko mera afirmativne akcije i kvota da bi učvrstili participaciju žena unutar organizacije.

 $^{^{134}}$ Interparliamentary Union. Plan of action to correct present imbalances in the participation of men and women in political life. Dostupno na http://www.ipu.org/wmn-e/planactn.htm .

 $^{^{135}}$ Interparliamentary Union. Women in national parliaments. Dostupno na http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm.

Skupština je sastavljena iz parlamentaraca koji su nominovani kao delegati od strane nacionalnog parlamenta. S obzirom na kvote koje su uvedene 2001. nacionalni parlamenti su obavezni da u delegaciju nominuju muške i ženske poslanike i da obezbede ravnopravnu zastupljenost muškaraca i žena. Prema novini u članu 10. Statuta IPU svaka delegacija koja tri puta zaredom bude sastavljena samo od poslanika jednog pola automatski će izgubiti jedan glas.

U Izvršnom odboru je uvedena kvota od 20% za izabrane članove. (Član 23) Izvršni odbor je inače sastavljen od predsednika Interparlamentarne unije, predsednika-ce Koordinativnog komiteta sastanka žena poslanica i 15 članova koji pripadaju različitim parlamentima. Tih petnaest članova bira Upravljački odbor (Governing council) i među njima barem 3 moraju da budu žene. Samo poslanici iz država koje obezbeđuju pravo glasa i pravo da budu izabrane žene mogu da budu izabrani za članove Izvršnog odbora. Savaka članica IPU je predstavljena u Upravljačkom odboru sa tri poslanika, pod uslovom da su uključeni predstavnici oba pola. Delegacije sastavljene od predstavnika jednog pola biće limitirane na dva člana. Među ostalim funkcijama Upravljački odbor može da osniva *ad hoc* ili specijalne odbore ili radne grupe u kojima mora da obezbedi geopolitičku, geografsku i ravnopravnu rodnu zastupljenost u sastavu. (Član 21)

Socijalistička internacionala¹³⁸

U principima Socijalističke internacionale (SI) stoji da u postizanju rodne ravnopravnosti ona uvodi pored ostalih i sledeće mere: zakonski i programski regulisane mere pozitivne akcije koje obezbeđuju punu ravnopravnost žena i muškaraca. Tako prema statutu SI zastupljenost jednog pola u svim izbornim statutarnim i nestatutarnim telima ne sme da bude manja od jedne trećine. To mora da se odražava i na sastav delegacija država članica SI kongresa i saveta.

Bratske organizacije SI su Socijalistička Internacionala žena (SIW), Međunarodna unija socijalističke omladine (IUSY) i Socialistička obrazovna internacionala, koje imaju pravo da glasaju i učestvuju u njenom radu. Savet SI sastavljaju sve partije članice i bratske organizacije.

 $^{^{136}}$ Interparliamentary Union. Statutes of the Inter-Parliamentary Union. Dostupno na http://www.ipu.org/strct-e/statutes-new.htm 1

 $^{^{137}}$ Interparliamentary Union. $Rules\ of\ the\ Governing\ Council.$ Dostupno na www.ipu.org/strct-e/cnlrules-new.htm .

 $^{^{138}}$ Socialist International. Dostupno na $\underline{\text{http://www.socialistinternational.org/4Principles/dofpeng.html.}$

¹³⁹ Socialist International. *Statutes of the Socialist International*. Dostupno na http://www.socialistinternational.org/3Statutes/statutes.html.

Socijalistička internacionala žena

Socijalistička internacionala žena (SIW) se posebno usredsredila na internu demokratizaciju partija, radila na promociji uvođenja sistema rodnih kvota kao privremene posebne mere s namerom da se obezbedi bolja zastupljenost žena unutar članstva tih partija kao i u telima odlučivanja.

SIW je usvojila dva dokumenta vezana za pitanje uvođenja kvota. U 1998. je usvojila Izjavu "Žene i podela vlasti: liderstvo i strategije". Delegacija promoviše afirmativnu akciju za promociju žena u vladama i partijskim strukturama. ¹⁴⁰ U izjavi stoji da je ravnopravna participacija žena i muškaraca u vladi, privredi, kulturnom životu i društvu pokazatelj nivoa demokratije u tom društvu. Prava demokratija ne može da isključuje i ne isključuje žene. Ali, za SIŽ cilj nije samo da bude više žena izabrano na pozicije moći u parlamentima u svetu. Pre svega je potrebno promeniti društvene, ekonomske i političke strukture koje sprečavaju žene da stvarno uživaju i koriste svoja prava u demokratskom društvu.

Potrebno je uvesti mere sa kojima će se obezbediti da žene budu zastupljene na svim nivoima vlasti i u partijskim strukturama. Afirmativna akcija mora da se uvede da bi promovisala žene unutar tih institucija. Na primer: potrebno je sastavljati rodno balansirane liste kandidata na izborima svih vrsta, potrebno je obezbediti rodno ravnomernu zastupljenost u partijskim strukturama, promovisati žene na vodećim položajima, na primer u vladi, i na izvršnim pozicijama u međunarodnim organizacijama. Potrebno je istražiti kako mediji predstavljaju žene na javnim pozicijama i da li su ženske teme prisutne na javnoj agendi.

Takođe je SIW usvojila **Rezoluciju "Implementacija rodnih perspektiva u javnim politikama"** u 1999.¹⁴¹ U njoj zaključuje da ugrađivanje rodnih perspektiva u javne politike promoviše ravnopravnost i na taj način smanjuje uzroke i posledice diskriminacije. Smatra se da je potrebno primeniti posebne mere afirmativne akcije da bi se postigli ti ciljevi i povećao broj žena na mestima odlučivanja.

SIW pozdravlja nacrte za ravnopravnost i korake ka pozitivnoj akciji koji su bili urađeni u mnogim zemljama u poslednjoj dekadi. Planovi za ravnopravnost, mere pozitivne akcije i rodno senzitivna statistika su osnovni elementi za postizanje veće rodne ravnopravnosti i potrebno ih je uvesti tamo gde još ne postoje. Mere pozitivne akcije ne promovišu samo ravnopravnost nego omogućuju ženskoj viziji života da postane fundamentalni deo upravljanja.

¹⁴⁰ Socijalistička internacionala žena. *Statement - Women and power-sharing: leadership and strategies* (1998) Dostupno na http://www.socintwomen.org.uk/RESOLUTIONS-ENGLISH/Norway%201998/Oslo.html.

¹⁴¹ Socijalistička internacionala žena. *Resolution – Implementing a gender perspective in Public Policies* (1999) http://www.socintwomen.org.uk/RESOLUTIONS-ENGLISH/Buenos%20Aires%201999/Buenos-Aires.html.

Partije članice Internacionale koje su uvele sistem kvota za žene (podaci iz oktobra 2006)¹⁴²

ANGOLA	MPLA 30%
ARGENTINA	PS 30%
	UCR 30%
JERMENIJA	ARF 25% za liste kandidata
AUSTRALIJA	ALP 40%
AUSTRIJA	SPÖ 40% za oba pola
BELGIJA	PS 20%
	SPA 25%
BOSNA I	SDP BiH, 30%
HERCEGOVINA	
BOCVANA	BNF 30%
BRAZIL	PDT 20% samo za partijske strukture
BUGARSKA	BSD 30% samo za partijske strukture
KAMERUN	SDF 25% samo za partijske strukture
KANADA	NDP/NPD 50%
ČILE	PRSD 20% samo za partijske strukture
	PPD 40%
	PS 30%
KOLUMBIA	PLC 30% samo za partijske strukture
KOSTA RIKA	PLN 40%
HRVATSKA	SDP 40% za oba pola
KURASAO	MAN 30% za liste kandidata
KIPAR	Movement of Social Democrats 25%

¹⁴² Socijalistička internacionala žena. *The Quota System, Member parties that have introduced a quota system for women (as of October 2006)* Dostupno na http://www.socintwomen.org.uk/QUOTA/QUOTAEng1.html.

ČEŠKA	SDP 25% samo za partijske strukture
DANSKA	SDP 40% za oba pola
DOMINIKANSKA	PRD 33%
REPUBLIKA	
EKVADOR	PID 30%
FINSKA	SDP 40% za oba pola i za partijske strukture
FRANCUSKA	PS 50%
MAKEDONIJA	SDSM 30% za oba pola
NEMAČKA	SPD 40% za oba pola
GRČKA	PASOK 40% za oba pola i za partijske strukture
HAITI	KONAKOM 25%
MAĐARSKA	MSzP 20%
IRSKA	The Labour Party 25%
IZRAEL	Israel Labour Party 20%
	Yachad Party 40% za partijske strukture i za oba pola
ITALIJA	SDI 66% maksimum za oba pola i za partijske strukture
	DS 40% za oba pola
OBALA	FPI 30%
SLONOVAČE	
LITVANIJA	SDP 30%
MALI	ADEMA-PASJ 30%
	RPM 30%
MALTA	Labour Party 20%
MEKSIKO	PRD 30% za oba pola
	PRI 50%
MONGOLIJA	MPRP 25% za partijske strukture
MAROKO	USFP 20%

MOZAMBIK	Frelimo Party 30%
HOLANDIJA	PvdA 50%
NIKARAGVA	FSLN 30% minimum
NORVEŠKA	DNA 40% za oba pola
PARAGVAJ	PRF 30% minimum
FILIPINI	PDSP 25%
PORTUGAL	PS 33% za oba pola
ROMUNIJA	PSD 25%
SENEGAL	PS 25%
SRBIJA I CRNA	SDP 30%
GORA	
SLOVAČKA	SMER 20%
SLOVENIJA	SD 33%
JUŽNA AFRIKA	ANC 30%
ŠPANIJA	PSOE 40% za oba pola
ŠVEDSKA	SAP 50% za sve liste kandidata
ŠVAJCARSKA	SP/PS 40%
TUNIS	RCD 20%
TURSKA	CHP 25% za oba pola
UKRAJINA	SDPU 33%
URUGVAJ	PSU 36% minimum
USA	DSA 50% samo za internu organizaciju
VENECUELA	AD 30%
JEMEN	YSP 30%

Međunarodna unija socijalističke omladine (IUSY)

U Statutu IUSY-a stoji (član 3) da IUSY promoviše rodnu ravnopravnost. Njihov cilj je da se postigne 50% zastupljenosti žena u IUSY-u kao i u svim organizacijama članicama. Da bi postigli taj cilj, svi, uključujući sva IUSY tela i sve IUSY organizacije članice treba da preduzmu mere da bi podržale i podsticale žene. ¹⁴³

Kvote se tako primenjuju da bi se postigla ravnopravna rodna zastupljenost u svim telima odlučivanja u socijalističkom pokretu. Kvota je vanredna mera. Potrebna je, da bi promenila savest u vezi sa tradicionalnim ulogama, ponašanjem i političkim strukturama. Kao korak ka postizanju ravnopravnosti, minimum 45% žena mora biti izabrano u sva IUSY tela (prezidium i nadzorna komisija). U svim aktivnostima potrebno je poštovati kvotu od 50%. U Međunarodnom kongresu (*International Congress*)¹⁴⁴, Savetu sveta (*World Congress*) i Regionalnim komitetima (*Regional Committees*) će delegacije koje nisu poštovale zahteve za ravnomernom zastupljenošću žena izgubiti polovinu svojih glasova.

Uticaj međunarodne zajednice na učešće žena u procesima odlučivanja u postkonfliktnim društvima

U poslednjih nekoliko godina možemo da primetimo veliko povećanje u broju žena na mestima odlučivanja u javnoj sferi u Africi na regionalnom, nacionalnom i lokalnom nivou. 145 Godine 1960. su samo 1% članova parlamenata u podsaharskoj Africi bile žene, u 2003. se taj procenat povećao na 14,3%. Zanimljivo je, da su mnoge od zemalja sa najvećim procentom žena u strukturama odlučivanja nedavno izašle iz oružanog sukoba. Prema podacima IPU-a, u poslednjih nekoliko godina je primetno, da se države koje su izašle iz građanskog rata ili oružanog sukoba nalaze među 30 zemalja sa najvećim procentom žena u parlamentima. U 2004. su postkonfliktne zemlje kao što su Mozambik, Ruanda i Južna Afrika bile među 17 država na svetu sa više od 30% žena u parlamentima. Stručnjaci pripisuju takav razvoj određenim institucionalnim odlukama koje su donesene u postkonfliktnom periodu, na primer o upotrebi partijskih kvota, kao rezultat podrške ili pritiska od strane međunarodnih organizacija i nacionalnih ženskih pokreta. 146

¹⁴³ Međunarodna unija socijalističke omladine. *Statutes of International Union of Socialist Youth*. Dostupno na http://www.iusy.org/index2.php.

¹⁴⁴ Međunarodni kongres Socialističke Omladine je najviše telo IUSY-a. Definiše politike i obezbeđuje implementaciju unutar Deklaracije principa i statuta koje može da menja. Nadzire rad ostalih tela IUSY-a. Delegacije punopravnih članica ima pravo na 4 delegata i dva glasa, pod uslovom da delegacija ispunjava rodnu kvotu.

¹⁴⁵Mršević Z., (2006), **Izborni kvota sistem kao globalni mehanizam socijalne inkluzije, 133-146.** Ed: Dragan Popadić, Uvod u Mirovne studije, II tom Grupa Most, Beograd.

¹⁴⁶ Facts and figures on Women, Peace and Security. Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/feature/wps.

Tome je mnogo doprinelo i usvajanje Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN o ženama, miru i bezbednosti ¹⁴⁷, gde SB poziva države da obezbede povećanu zastupljenost žena na svim mestima odlučivanja na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou i u institucijama i mehanizmima za sprečavanje i rešavanje konflikata, kao i za upravljanje njima.

Posle završetka građanskog rata u Ruandi žene imaju skoro 50% mesta u Donjem domu i skoro 35% u Gornjem domu parlamenta, u Istočnom Timoru ima 25% žena u nacionalnom parlamentu. U kosovskom privremenom parlamentu i opštinskim odborima ima 27% žena što predstavlja pozitivan korak napred ka postizanju ciljane kvote od 33%. U Burundiju postoji kvota od 30% za nacionalni parlament, i posle izbora u 2005. žene predstavljaju 30% nacionalnog parlamenta i imaju ženu predsednicu parlamenta, 32% u Senatu i 35% ministarskih mesta (između ostalog spoljne poslove, pravosuđe, trgovinu i industriju). Predsednica Ustavnog suda u Burudniju je žena. I ako je izborni zakon u Liberiji predvideo kvotu od 30% žena, samo je 14% od svih kandidata na izborima bilo žena. Ali je u novembru 2005. Liberija izabrala prvu ženu na mesto predsednika države. Predsednica vlade u Mozambiku je žena. U Iraku su žene dobile 25% mesta u Nacionalnom parlamentu na izborima u 2005. ¹⁴⁸ U Avganistanu je na izborima 2005. izabrano u Donjem domu 68 od 249 žena (27,3%), u Gornjem domu 23 od 102 (22,5%).

Savet bezbednosti UN u Rezoluciji 1325 takođe poziva Generalnog sekretara da imenuje više žena u mirovne operacije, pre svega među vojne posmatrače, policiju i personal koji se bavi zaštitom ljudskih prava i humanitarnim pitanjima. Već je i Pekinška platforma za akciju tražila da se postigne paritet među zaposlenima u UN, pre svega na profesionalnim i višim pozicijama.

UN i dalje nisu ni blizu postizanja cilja 50/50% rodne distribucije u vojnim i policijskim komponentama mirovnih operacija. U decembru 2005. su žene prosečno predstavljale samo 1% vojnog personala u mirovnim operacijama, što predstavlja pad u odnosu na 2000. godinu kada je bilo 3% žena. U 2005. među 30 država koje šalju najviše vojnika u mirovne operacije, 13 uopšte nije imalo žena, među 6 zemalja koje su slale najviše žena, u proseku je njihov procenat iznosio 4,9%. U mirovnim misijama je 4% žena na vojnim položajima predstavljalo maksimum. ¹⁴⁹ U julu 2005. je u sastavu mirovnih operacija UN bilo 25% žena.

¹⁴⁷ United Nations Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security. Dostupno na http://www.peacewomen.org/un/sc/1325.html.

¹⁴⁸ United Nations. *Facts and figures on Women, Peace and Security*. Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/feature/wps.

¹⁴⁹ United Nations. *Improvement of the status of women in the United nations system: a verbal report in reposnse to General Assembly Resolution 59/164 of 20 December 2004 presented by Rachel Mayanja, Assistant Secretary General, Special Advisor on Gender Issues and Advancement of Women.* Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/osagi/fpdocumentation.htm.

Gender Balance 1997-2001. Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/osagi/fpgender-balancestats.htm.

U 2005. je 10 od 18 mirovnjačkih i političkih misija imalo savetnika za rodna pitanja zaposlenog za puno radno vreme a to su: misije u Avganistanu, Burundiju, Obali Slonovače, Kongu, Haitiju, Kosovu, Liberiji, Siera Leone, Sudanu i Istočnom Timoru. Prve kancelarije za pitanje rodne ravnopravnosti su osnivane na Kosovu i Istočnom Timoru još pre usvajanja Rezolucije Saveta bezbednosti o ženama, miru i bezbednosti (2000). Među 26 UN mirovnih operacija samo su tri žene šefice misija. Zamenica šefa misije je u Avganistanu.

Uopšteno govoreći žene i dalje ostaju na marginama mirovnih pregovora i postkonfliktnog upravljanja društvom, uprkos Rezoluciji Saveta bezbednosti 1325 i radu mnogobrojnih organizacija. Iskustvo pokazuje, da žene, iako su međusobno veoma različite, mogu da naprave jedinstvenu agendu, ako im se obezbede prostor, vreme, obuka i pomoć u tom procesu. Žene se sreću sa praktičnim preprekama kao grupa i kao pojedinke da učestvuju u mirovnim pregovorima, zbog pitanja bezbednosti, slobodnog vremena, tradicionalnih ograničenja kretanja, porodičnih obaveza. Bez odgovarajuće podrške, strukture i mehanizmi za rodnu ravnopravnost često nisu u dovoljnoj meri uzeti u obzir, a obaveze iz domena rodne ravnopravnosti ne primenjuju dosledno ni političke partije ni vlada. Na taj način žene ostaju nedovoljno zastupljene na rukovodećim položajima i ako postoji čak i pravni propis za to. Činjenica, da nekoliko žena uspe da bude izabrano na rukovodeće pozicije ne garantuje postojanje veće svesti o rodnim pitanjima. Zato je potrebna stalna obuka i istrajavanje u naporima da se postigne razumevanje i žena i muškaraca što zapravo znači rodno senzitivno upravljanje na izabornim ili imenovanim mestima.

Tekst napisala Bojana Balon

¹⁵⁰Mršević Z., (2006), Mesto kvota izbornog sistema u procesima demokratizacije institucija i društva, 60-69. **Ed: Nataša Perišić-Pavlović, Žene to mogu, Kako skrojiti politiku jednakih mogućnosti.** HORA, Valjevo.

POSEBAN DEO

ARAPSKE ŽENE: NEDAVNE PROMENE

Promene se ipak događaju i u arapskom svetu. Pre dve godine Jordan je postavio kvotu kako bi se osiguralo da u parlament bude izabrano najmanje šest žena. Maroko i Alžir imaju relativno velik broj žena u parlamentu u odnosu na ostatak regije. Pa čak i Saudijska Arabija – koja ženama daje manje političkih prava nego bilo koja druga zemlja na svetu – nedavno je dopustila da dve žene budu izrabrane u odbor direktora Trgovačke komore grada Džede. Taj, možda mali korak, ipak je u očima mnogih arapskih žena vrlo važan.

Posle 40 godina borbe za svoja politička prava, u maju 2005. kuvajtske žene su konačno dobile pravo glasa kao i pravo da budu birane. U početku su bile 32 žene kandidatkinje za delegate u parlamentu (420 kandidata, 32 žene 320 muškaraca, za 50 mesta). Do izbora u junu 2006. ostalo je 28 žena i ni jedna od njih nije izabrana.

Ono što je tom porazu jedino ohrabrujuće jeste činjenica da je izašlo da glasa više žena nego muškaraca. Naime, od 340 hiljada birača, glasalo je preko dvesta hiljada žena, prvi put u kuvajtskoj istoriji. To je stvarno zadivljujuć rezultat s obzirom na pesimistične prethodne procene koje su ukazivale da će jedva 25% žena sa pravom glasa glasati dok će ostale biti sprečene raznim religioznim, porodičnim i običajnim zabranama. U stvari, kuvajtske žene su odlučile o izgledu sadašnjeg parlamentarnog sastava.

Zahvaljujući tom neočekivanom entuzijazmu da glasaju, kuvajtske žene će se neminovno naći u žiži interesovanja potencijalnih kandidata za buduće izbore koji će morati da obrate pažnju na ženske interese a posebno na pitanje njihove zaposlenosti, jer će se time nadmetati za dobijanje ženskih glasova. Iako postoje indicije da je većina žena zapravo glasala za islamističke kandidate, to je normalna pojava svuda jer žene glasaju za konzervativne političke opcije onda kada im nisu ponuđeni konkretni programi koji odgovaraju njihovim interesima.

ARGENTINA: ZAKON O KVOTAMA¹⁵¹

Istorijski momenat u kome je u Argentini uopšte otvorena mogućnost za vođenje političke debate o pitanjima društvene moći i pravednosti njene raspodele došao je sa povratkom demokratije 1983. Ostvareno je ponovo funkcionisanje demokratskih državnih institucija kao i političkih partija u višepartijskom demo-

¹⁵¹ Zakon o kvotama no. 24.012

kratskom sistemu. Ali što je još važnije, stvorena je tzv. klima participativnosti, tj. široko rasprostranjenog uverenja da pitanja vlasti i donošenja odluka ne smeju više nikada da budu ekskluzivno pravo nikakve uzurpatorske političke elite ili malog broja "nedodirljivih" ljudi.

Takođe, postojala je široko rasprostranjena svest o značajnoj ulozi koju su imale žene u zajedničkoj borbi protiv diktature. To je rezultiralo u aktivnoj ulozi i učešću žena u novostvorenim političkim partijama, takvog nivoa i obima koji nikada ranije nije bio poznat u istoriji te zemlje. U stvari, većina članova svih partija izuzev Justicialističke partije bile su žene.

Povratak i obnavljanje demokratije u Argentini bila je preduslov za izlazak žena iz političke ilegale na političku glavnu scenu, kao što se dešavalo i sa mnogim političkim liderima muškarcima. No, dok su ovi drugi sukcesivno dobijali liderske pozicije i šansu da predstavljaju svoje zajednice, žene su ostale izvan formalnih pozicija, tvoreći samo snažnu političku pozadinu novonastaloj demokratiji.

Demokratski uslovi novootvorenosti zemlje doprineli su ostvarivanju kontakata i uspostavljanju odnosa sa ženama iz inostranstva, iz raznih političkih i društvenih organizacja i političkih uverenja, što je dovelo do razmene iskustava i do razvitka ideje o neophodnosti razbijanja stereotipnih ograničenja nametnutih ženama u pogledu njihove eventualne uloge u javnom životu.

Najbliži kontakti ostvareni su sa ženama iz PSOE (Španija), SDP (Nemačka) i PDS (Italija), kao i ženama iz progresivnih, radničkih ili revolucionarnih partija i pokreta iz Urugvaja, Čilea, Brazila, Kosta Rike i Paragvaja.

Učešće argentinskih žena na Svetskoj konferenciji UN-a u Najrobiju 1985. doprinelo je širokom upoznavanju argentinske javnosti sa pratećim dokumentima sa te konferencije kao i sa dokumentima UN-a o ženskim pravima, pre svega sa Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacje prema ženama (CEDAW). Rezultat je bio prvi zakonski predlog o ravnopravnosti žena 1988.

U toj novouspostavljenoj demokratiji, argentinskim ženama kao društvenoj grupi desila se kvalitativna promena što je doprinelo da budu priznate i da same sebe spoznaju kao žene sa određenim zajedničkim atributima društvenog statusa, kao zajedničkim imeniteljem nezavisnim od njihove političke pripadnosti i ideoloških uverenja. U osnovi je bila novostvorena svest o zajedničkom diskriminisanom položaju u društvu, uzrocima te diskriminacije i mogućnostima uticanja na društvene promene i na poboljšanje položaja žena.

Učešće žena u političkoj rekonstrukciji demokratije u Argentini je značajno u periodu 1983-1989. ali je njihovo formalno prisustvo u predstavničkim i vladinim telima bilo više nego retko i sporadično. Iako su činile više od polovine biračkog tela, žene nisu mogle da računaju na više od 3% mesta u lokalnim izbornim telima i Kongresu (Predstavnički dom). U isto vreme bilo je, prema zvaničnim podacima, 48% žena članova partija, a poznato je i da su činile većinu u većini partija aktivnih i popularnih u najnaseljenim delovima zemlje.

Svest o sopstvenoj brojnosti i vrednostima, sposobnostima i mogućnostima pomogla je razotkrivanju nepravednosti činjenice njihovog potpunog odsustva sa svih pozicija gde se donose društveno relevantne odluke.

U tim okvirima usvajanje zakona o kvotama shvaćeno je kao neophodan instrument u ubrzanju očekivanih društvenh promena. Uvođenje izbornih kvota postalo je zastava pod kojom su se ujedinile žene različitih političkih gledišta u zajedničkim političkim aktivnostima koje su se vodile oko suštinskih rasprava o položaju žena u društvenom i političkom životu. Prodor u patrijarhalni sistem vrednosti je načinjen ali uz očuvanu svest o postojanju razlika koje moraju da se poštuju radi ostvarivanja zajednčke koristi i zajedičkih napora u redefinisanju prostora "javnosti" i "privatnosti". Ti napori u svođenju političkog života na etičku dimenziju označili su širenje prostora demokratije za celo društvo.

Postalo je jasno da su kvote jedini mehanizam da značajno žensko prisustvo na političkoj sceni stvarno i rezultira u adekvatnom prisustvu žena u predstavničkim telima. Dileme su bile da li da se uvedu obavezne partijske kvote, ili zakonske izborne kvote i da li samo za Predstavnički dom ili i za Senat. Odlučeno je da se simultano prate svi pomenuti pravci.

U novembru 1989. senatorka pokrajine Mendoza predložila je amandmane na nacionalni Izborni zakon kojim bi se predviđao minimum od 30% žena na listama za izborne pozicije u pozicijama koje im daju stvarne šanse da budu izabrane. Nešto kasnije nacionalna predstavnica grada Buenos Ajresa predstavila je sličan zakonski predlog po kome ni jedna partijska kandidaciona lista ne može da ima više od 70% osoba jednog pola kombinovano sa zahtevom da na svaka dva kandiata jednog pola mora da dođe kandidat suprotnog pola, smenjujući se tako od početka liste.

Ovi zakonski predlozi dobili su snažnu podršku među ženama, srednje kotiranim političkim liderkama svih političkih partija. Sve one su odlično shvatile da je to pravi način da prevaziđu zatvoreni krug moći koji drže njihove muške kolege ne dozvoljavajući im odgovarajući pristup, marginalizujući ih i dajući im kao stalnu i "prirodnu" drugorazrednu partijsku i političku ulogu.

20. septembra 1990. raspravljalo se o zakonskom predlogu i Senat ga je prihvatio sa velikom većinom, uz protivljenje samo dva senatora iz partije Justicialista. To je ostvareno uz snažno i brojno prisustvo žena na demokratski otvorenoj senatskoj galeriji. One su odatle vršile pritisak na prisutne senatore i potpuno preokrenule diskusiju u korist zakonskog predloga neprestano uzvikujući argumente za, suprotstavljajući se bukom i skandiranjem pojedinim senatorima koji su se protivili. Posle cele noći takve rasprave, u ranim jutarnjim časovima, shvatajući da govor naroda – "vox populi" sa galerija zahteva legitimnu političku inkluziju žena, zakonski predlog je bio usvojen. Godinu dana docnije, u novembru 1991. o zakonu se raspravljalo u Predstavničkom domu i uz snažnu podršku vladajuće koalicije koja nije dozvolila da Justicialistička partija obori kvorum, on je i usvojen.

1983. kada se demokratija ponovo uspostavila u Argentini bilo je 4,7% izabranih žena u Predstavničkom domu i 6,5% senatorki. Posle donošenja Zakona o izbornim kvotama taj broj je polako rastao na 14% u 1993. preko 27,6% u 1995. godini da bi 2003. bilo 29.6% žena u Predstavničkom domu i čak 36,1% u Senatu.

Lekcija argentinskog iskustva je da borba žena protiv nasleđene podređenosti ne treba i ne mora da bude usporena ili odložena zbog nekih drugih borbi protiv drugih prisilnih podređenosti i društvenih nepravdi, već su svi ti napori kompatibilni i jačaju jedni druge kada se vode simultano.

AVGANISTAN, PRIMER UTICAJA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE¹⁵²

U Avganistanu je posle završetka konflikta krajem 2001. došlo do zahteva za uključivanje žena u proces rekonstrukcije društva i političkih institucija. UN su već bile prisutne u toj državi u obliku Specijalne misije u Avganistanu, koja je osnivana u decembru 1993., posle dva mirovna dogovora, koja su prekinula višegodišnji građanski rat. Posle završetka talibanskog režima u decembru 2001., UN su organizovale konferenciju u Bonu o prelaznim odredbama o uspostavljanju trajnih vladinih institucija¹⁵³. Misija UN-a je osnovana 2002., i jedan od zadataka, osim izgradnje mira, bio je i da se obezbedi učešće žena u tom procesu.

Zbog poznavanja problema kršenja ženskih ljudskih prava pod talibanskim režimom, prelazna vlada je između ostalog dobila zadatak, da obezbedi učešće žena u novoj vladi i u parlamentu. Dve žene su nominovane na mesto ministara u prelaznoj vladi.

U martu 2003. su ženske grupe u Avganistanu učestvovale na konferenciji koju su zajednički organizovali Ministarstvo za ženska pitanja (koje je finansirano od strane UN organizacija) i agencije UN-a, da bi uticale na proces pisanja ustava. Tražile su 25% ženskog prisustva u parlamentu, učestvovanje žena u procesu pisanja ustava i pristup zdravstvenom sistemu i obrazovanju za žene. U septembru 2003. organizovana je druga konferencija pod nazivom "Žene u ustavu, Kandahar 2003", u organizaciji ženskih nevladinih organizacija. Na toj konferenciji su žene usvojile Povelju o pravima, koja je predata predsedniku Karzaiju u kojoj su tražile i ravnopravnu zastupljenost žena u parlamentu.¹⁵⁴

¹⁵² Naslov o Avganistanu je napisala Bojana Balon.

¹⁵³ Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-Establishment of Permanent Government Institutions – Bonn Agreement. Dostupno na http://www.afghango-vernment.com/AfghanAgreementBonn.htm.

¹⁵⁴ Dahlerup, Drude; Nordlund, Anja Taarup (2004) *Gender Quotas – a key to equality? A case study of Iraq and Afghanistan*. Dostupno na www.statsvet.su.se/quotas/iraq_afghanistan_04.doc .

Krook, Mona Lena: op. cit.

Bitno za donošenje odluke o uvođenju kvota je da je nekoliko izabranih žena učestvovalo u procesu pripreme ustava. Ujedinjene nacije i Sjedinjene Države su bili ključni faktori u tom procesu. Godinu dana posle invazije u Avganistanu je osnovana Komisija za pripremu ustava, od devet članova, od kojih su dve bile žene. Komisija za nadgledanje ustava je takođe osnovana, i od 35 članova, sedam je bilo žena. Od 502 delegata u telu u kome se raspravljalo o nacrtu ustava i koje je usvojilo ustav njih 89 (18%) su bile žena. Ustav je usvojen u januaru 2004. Novi ustav je uključio sistem kvota za izbore Gornjeg doma (Meshrano Jirga) i za Donji dom (Wolesi Jirga). U Donji dom mora biti izabrano najmanje 25,6% žena, jer svaka provincija mora da pošalje barem dve žene u parlament. Predsednik države imenuje 1/3 članova gornjeg doma, 50% njih mora biti žena, što predstavlja kvotu od 17% za Gornji dom. Takođe Izborni zakon iz 2004. predviđa pravne sankcije: ako nema dovoljno žena na kandidatskim listama u određenoj izbornoj oblasti, ta mesta će ostati prazna do sledećih izbora. Na izborima 2005. je tako izabrano u Donjem domu 68 od 249 (27,3%), u Gornjem domu 23 od 102 (22,5%). 155

Tekst napisala Bojana Balon

BELGIJA: PRIMER USPEŠNO UVEDENIH KVOTA¹⁵⁶

Početak borbe za ozakonjenje izbornih kvota

Ocenjujući početkom devedesetih godina da je broj žena u belgijskoj politici ekstremno mali i da je ta očita diskriminacija prisutna već decenijama, belgijske feministkinje su smatrale da je propisan prag/granica prisustva oba pola neophodna mera da bi se prevazišle kulturne barijere koje se postavljaju pred ženama kada pokušaju da uđu u javni život. Neke su to nazivale pragom a neke kvotama ali je suština bila manje-više ista, tj. zahtevani su zakonski mehanizmi afirmativne akcije za podizanje prisustva žena u predstavničkim telima.

Više članova Predstavničkog doma preduzimalo je tada inicijative i podnosilo razne amandmane i zakonske predloge koji su sadržali različita rešenja u smislu zakonskog obezbeđivanja određenog minimalnog prisustva žena u pred-

¹⁵⁵ Afghanistan government web site. Dostupno na http://www.afghangovernment.com/.

¹⁵⁶ Meier, Petra (2004): Implementing Gender Quotas in Belgium: Lessons from their Legal Enforcement. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.

stavničkim telima. Mnoge od tih inicijativa išle su čak i korak dalje i predviđale su kvote za izvršne organe vlasti a ne samo za predstavnička tela.

Osnovna ideja je bila da partijski primenjene kvote ne mogu da se pokažu kao dovoljno efikasno sredstvo. Naime, kao prvo, nisu bile obavezne za sve partije, drugo, unutar partija koje su ih prihvatale uvek je bilo nesporazuma da li je njihova primena adekvatna u svakom političkom momentu, a najčešće je sve zavisilo od partijskog lidera ili liderstva. Ostalo je jasno na osnovu tog iskustva da kvote nisu dalekog dometa ako nisu obavezne po zakonu za sve jer je bez toga sve bilo dosta voluntaristički, nejednako i bez sistema.

Iako je početni argument bilo postizanje ravnopravnosti žena i muškaraca u politici, domet sistema kvota je ubrzo definisan i kao otvaranje mogućnosti primene te mere u formi rezervisanih mesta za određene lingvističke grupe. Ali ni jedna od svih tih ideja nije postala zakon početkom devedesetih jer je uvek nedostajao potreban broj glasova u parlamentu.

Vodeća uloga vlade

Posle izbora 1991. došlo je do intenzivnog dijaloga između vlade i građanskog društva koji je rezultirao vladinom Deklaracijom koja je sa svoje strane doprinela da Savezna vlada postane vodeća u pogledu uvođenja kvota.¹⁵⁷

Kao rezultat te Deklaracije pripremljen je i donet Izborni zakon 1994. sa ciljem da unapredi ravnotežu u predstavljanju žena i muškaraca na izborim listama. Predviđeno je bilo da na svakoj izbornoj listi ne može da bude više od dve trećine pripadnika jednog pola a partije koje podnesu liste koje nisu u saglasnosti sa tom odredbom bile bi odbacivane. Čak i one partije koje nisu podnosile potpune liste sa maksimalnim brojem kandidata svejedno morale su da se pridržavaju odredbe o maksimalnom dvotrećinskom prisustvu pripadnika jednog pola.

Taj Zakon je stupio na snagu 1996. ali je probno primenjen već 1994. na lokalnim i provincijskim izborima. Sve do 1999. svi izbori koji su održani imali su za važeće izborno pravilo da kandidacione liste sadrže najviše 3/4 pripadnika jednog pola (prelazna mera kao primeni dvotrećinskog praga) a od 1999. kandidacione liste moraju da ispunjavaju uslov od 2/3 maksimalnog prisustva pripadnika jednog pola.

Lokalni izbori održani 1994. imali su ulogu ispitivanja primenljivosti privremeno uvedenih kvota i kada je taj test dobro prošao, kvote su postale zakonski i politički učvršćene za nacionalne izbore 1999-2000.

0d 2002. bila je izglasana serija novih rodnih kvota u formi zakonskih odredaba. Naime, one prethodne su bile neprestano kritikovane kao nefer i nedovoljne. Smatrano je da su nefer zato što nisu predviđale podjednako, 50:50 prisustvo mušakraca i žena na kandidacionim listama. Neefikasnim su smatrane zato što

¹⁵⁷ Mršević Z., (2004), **Izborne kvote za manje zastupljeni pol u Litvaniji, BiH i Belgiji,** *Strani pravni život*, vol. 44, 3-4: 65-83

nije postojao tzv. dupli sistem kvota koji bi obezbeđivao ne samo odnos kandidata oba pola već i poštenu podelu izglednih mesta na kandidacionim listama jer je cela ideja lako izigravana tako što su žene smeštane u donje, neizgledne za eventualnu nominaciju, delove kandidacionih listi odakle bi malo koja ili ne bi ni jedna mogla da zaista i dobije nominaciju.

Zbog svega toga je predlagano da ako se uopšte želi sistem kvota, on mora da bude znatno poboljšan. Novi sistem sadržao je odredbu o jednakom prisustvu kandidata oba pola na listama kao i odredbu da na prva dva mesta na listama ne smeju da se nalaze lica istog pola. Nepoštovanje ovih propisa dovodilo je do odbacivanja liste i ona nije uzimana u obzir na izborima.

Te odredbe su takođe sadržavale privremene mere pa je tako kao privremena mera na prvim sledećim izborima bilo primenjeno pravilo da prva tri mesta na kandidacionim listama ne smeju da zauzimaju lica istog pola. Dakle, dok je glavna zamisao bila da se ženama omogući već drugo mesto na listi, ova privremena mera prinudno je obezbeđivala samo treće mesto.

Kumulativno dejstvo zakonskih i partijskih kvota

Većina političkih partija shvativši da su kvote ujedno sadašnjost ali u poboljšanoj formi i budućnost belgijskih izbora, okrenula se ka uvođenju unutarpartijskih kvota kao meri za identifikovanje, pridobijanje i obučavanje kvalitetnih ženskih kandidata. Mnoge partije su počele da se obraćaju stručnjakinjama ili ženama istaknutim u javnom životu nastojeći da obezbede njihovo prisustvo na svojim kandidacionim listama, a druge su uvodile striktnu primenu kvota za unutarparijske izbore kako bi se kandidatkinje obučile za upravljanje, donošenje odluka i uopšte za politički život.

To se sa svoje strane pokazalo kao dobitna kombinacija, naime zakonski obavezna kvota kombinovana sa dobrovoljno primenjenim partijskim kvotama sprečila je većinu problema koji prate primenu sistema kvota, posebno onih koji se odnose na očigledno neadekvatne kandidatkinje.

Partijske kvote su dovele do rivaliteta i konkurencije kvalitetnih žena unutar parijskih struktura, a zakonske kvote su primorale partije koje su na to gledale sa neodobravanjem da moraju da prihvate određene proporcije prisustva žena na listama. Jednom kada su kvote postale zakonski obavezne, počela je tendencija u partijama da ih unutarpartijskim kvotama nadmaše a sve u želji da se partija učini kompetitivnijom s obzirom na što bolju usklađenost s postojećim izbornim pravilima.

Zakonske kvote su uzete samo kao polazna osnova izgrađivana i nadgrađivana partijskom praksom i regulativom. Tako je zakon doprineo da se podigne nivo intervencije od potpuno nepostojećih mera za postizanje rodne ravnoteže ka

ostvarivanju postignutog rodnog minimuma prisustva oba pola. Podizanje unutarpartijskih kvota i primena drugih mera da bi se što bolje odgovorilo na zakonski zahtev za kvotama doprineli su da i zakon u svojim promenama može da podigne kvote još većeg prisustva žena.

Dobijeno kumulativo dejstvo dokazuje kako su obe mere bile potrebne jer partijske mere sigurno neće biti primenjene svuda i sistematski ako iza njih ne stoje obavezujuće zakonske kvote, a zakonske kvote bez partijskih predstavljaju slab instrument kojim se ne obezbeđuje prava afirmacija žena već se partije više izlažu prinudnim, neprijatnim merama nego što ih stimulišu da demokratizuju unutrašnju strukturu. Zakon tako pomaže partijama da profilišu sopstvenu politiku i program u saglasnosti sa zakonom.

Zajedno sa kumulativnim dejstvom zakonskih i partijskih kvota, išla je i poboljšana reputacija već izabranih žena. Naime, one koje su prve izabrane na osnovu sistema kvota otvorile su vrata povećanom broju drugih žena jer je postalo jasno da se tu ne radi o povlašćivanju nesposobnih, već davanju prave šanse itekako vrednim i važnim političkim ličnostima koje zbog svoje polne pripadnosti nisu imale priliku da rade na korist društva u celini.

Rezultati primene sistema kvota u ciframa

U drugoj polovini 1970-tih bilo je svega 5% žena u Predstavničkom domu i Senatu. Do sredine devedesetih broj žena je porastao do 10% u oba doma. U celini gledano nikada do tada nije postojala nikakva razlika između broja žena izabranih u ova dva belgijska predstavnička doma i tako je bilo sve do 1995.

Tada se zahvaljujući zakonskom sistemu kvota broj žena senatora odjednom udvostručio i dostigao 24% mada je istovremeno broj poslanica u Predstavničkom domu ostao 12%. Na izborima 1999. broj žena u Predstavničkom domu popeo se na 19% ali senatorke su "porasle" do 28%. Na poslednjim održanim izborima u maju 2003. broj žena u Predstavničkom domu je 35% a u Senatu 38%. Tako je Predstavnički dom gotovo uspeo da prebrodi razliku koja je postojala između prisustva poslanica u njemu i Senatu koja je nastala od 1995.

U celini gledajući, broj izabranih žena na saveznim izborima popeo je inače ranije u tom pogledu relativno zaostalu Belgiju među prvih 10 zemalja u svetu po najvišem broju izabranih žena i Belgija je danas iznad evropskog proseka.

A na lokalnim izborima sistem kvota je takođe doneo znatno povećano prisustvo izabranih žena:

Savet nemačke zajednice je bio prvi direktno izabran 1989. i u njemu je bilo 4% žena. Broj žena je progresivno rastao: 12% u 1990, 20% u 1995. i 32% 1999. i 2004.

Savet briselskog regiona imao je 24% žena izabranih 1989. i taj broj je rastao na 29% u 1995, 36% u 1999. i čak 45% u 2004.

Flamanski savet je počeo sa 17% žena u 1995, 20% u 1999. i 31% u 2004. Veliki izuzetak je Valonski savet gde je 1995. bilo 12% žena, 11% u 1999, i 19% u 2004.

Partijska pilarizacija, zahtevi za rodnom ravnopravnošću i anticipacija kvota

Smatra se da se u belgijskom političkom životu desila tzv. pilarizacija političkih partija koja je dovela partije u situaciju da moraju da se snažno takmiče za glasače. Takođe, u javnosti su postali veoma snažni i svuda prisutni zahtevi za rodnom ravnopravnošću koji se nisu mogli niti ignorisati niti marginalizovati. Zbog svega toga unutarpartijske kvote su postale politički profitabilne u takmičenju za naklonost glasača i za njihove glasove.

Svemu tome doprineo je i fenomen tzv. anticipacije kvota od strane partija. Naime, u vreme važenja privremenih mera pre ozakonjenja kvota, sve partije su nastojale da se unapred prilagode još uvek neozakonjenim kvotama i tako budu naprednije od drugih, konkurentskih partija. Zbog toga je samo ozakonjivanje rodnih kvota postalo tim lakše kada su se one kao prihvaćen standard pojavile kao već važeće u velikom delu političke javnosti koja je nastojala da učini veći napor u pogledu uključivanja žena od onog što je zakonski trenutno bilo zahtevano.

Sve ovo pomaže da se shvati koliko je promocija rodne ravnopravnosti politički zanimljiva jer samo u takvoj situaciji partije nastoje da prevaziđu konkurentske partije. To je zapravo bio ključan momenat koji je zakonske odredbe učinio delotvornim jer su prve kvote sadržale samo neophodan minimum prisustva drugog pola ali ne i njihovo mesto na listama, dok je drugi talas zakonski regulisanih kvota doneo samo obavezno proporcionalno prisustvo žena i muškaraca regulišući samo prva mesta ali ne i celu listu pa da nije bilo prethodno primenjenih partijskih instrumenta, žene bi takođe mogle da se smeštaju na donje delove listi i da nikada ne budu u prilici da budu izabrane.

Izborni sistem i sistem kvota

Izborni sistem koji postoji u Belgiji je proporcionalan sistem sa poluzatvorenim listama koji omogućuje nominaciju uglavnom s obzirom na redosled na kandidacionim listama. Glasači radije glasaju preferencijalno za nosioca liste nego što biraju pojedinačne kandidate sa tih listi. Smatra se dalje, da po tradiciji belgijski izborni sistem daje dobre šanse članovima manje zastupljenih društvenih grupacija da budu izabrani posebno ako se taj sistem uporedi sa pluralno većinskim sistemom.

Posebno je važan za primenu rodnih kvota postojeći relativno zatvoren sistem kandidacionih listi. To implicira da redosled po kome su kandidati svrstani na listama daje veće šanse za nominacijom onima koji su svrstani na višim mestima. Ono dakle, što ženama daje mogućnost da budu izabrane je mesto na listama a ne njihov ukupan broj ili odnos sa brojem muškaraca na listama.

Zato su žene ostale manje zastupljene čak i kada je u ranim devedesetim njihov broj na kandidacionim listama počeo da raste bez sistema kvota. Posle zakona 1994. malo se promenilo jer on nije obezbeđivao ženama visoka mesta na listama pa je tek Zakon iz 2004. regulisao, ako ništa drugo, ono bar ona najuočljivija vodeća dva mesta na listama. U tom smislu zakon o kvotama je načinio razliku i doprineo promenama.

Izborne reforme koje su ukrupnile izborne okruge takođe su doprinele povećanom prisustvu žena. Najviše žena došlo je upravo iz najvećih okruga što je objašnjenje za neverovatan skok broja iazbranih žena u Senatu 1995, Predstavničkom domu u maju 2003. i Savetima Brisela i Flandrije.

Glavne lekcije naučene u belgijskom uspešnom slučaju su inspirativnost/ zaraznost političke profitabilnosti kvota, potreba za kombinovanom primenom zakonskih i partijskih kvota kao i da izborne kvote imaju više efekta ako su prilagođene izbornom sistemu. Sa pravnotehničkog aspekta, ako se reforme izbornog sistema prave tako da omogućavaju efikasnu primenu kvota, sigurno će cela zamisao imati više efekata ukoliko se kvote ugrađuju u izborni sistema koji olakšava njihovu primenu.

BOLIVIJA

Političko učestvovanje žena u Boliviji¹⁵⁸ je započelo 1947. i 1949. godine kada je samo nekoliko članica vladajuće oligarhije dobilo pravo da glasa na opštinskim izborima. S Nacionalnom revolucijom 1952. godine i univerzalnim pravom glasa 1956. godine, bolivijske žene su počele da ostvaruju politička građanska prava. Ali tek u poslednje vreme (od 1997) – s uspostavljanjem kvota kao rezultatom borbe žena predvođenih Koordinatorkom za ženska pitanja¹⁵⁹, Kance-

¹⁵⁸ Benavides, Jimena Costa (2003): Women's Political Participation in Bolivia, Progress and Obstacles, The Implementation of Quotas: Latin American Experiences, Workshop Report, Lima, Peru, 23-24 February 2003. IDEA: Stockholm, 104 –110.

¹⁵⁹ Op.cit. "Coordinatora de la Mujer: Plataforma de la Mujer, Union de Mujeres Parlamentarias de Bolivia".

larijom podsekretara za ženska pitanja i ženama iz političkih partija grupisanih zajedno u Političkom forumu žena – "Foro Politico de Mujeres" – Izborni zakon je uvažio zahtev da partije imaju najmanje 30% žena na svojim nacionalnim listama kandidata, raspoređenih tako da najmanje jedan od svaka 3 kandidata bude žena.

Ustavna reforma 1995. godine koja je modernizovala državu, uključila je novi način izbora Predstavničkog doma: "*Mixed Member Proportional (MMP)*" izborni sistem. Politička građanska prava su uključila sve bolivijske građane, žene i muškarce koji imaju 18 ili više godina, a predviđene su i izborne kvote u vidu zahteva da najmanje 30% kandidata na partijskoj listi budu žene.

Napredak koji je napravljen – učvršćivanje demokratije – imao je velikog uticaja na sposobnost političkih partija da postignu sporazum o tome da reformišu režim. Ostala je činjenica političke stvarnosti Bolivije u kojoj politički sistem ne prestaje da reprodukuje serije tradicionalnih i štetnih pojava koje uveliko produbljuju politčke krize, uključujući npr. "prebendarizam" (postojanje crkvenih poseda koje imaju na uživanje visoki sveštenici i koji od tih imanja imaju prihod), "klijentelizam" (koruptivna povezanost državne vlasti i organizovanog kriminala do potpune prožetosti dva sistema), "padrinazgo", "patrimonijalizam", "caudillismo".

Među tim negativnim pojavama pominju se posebno i diskriminativne tendencije isključivanje žena iz procesa donošenja političkih odluka, kao većinskog stanovništva koje sačinjava 50,2% stanovnika.

Ako se pogleda broj izabranih žena na nacionalnim izborima 1997. i 2002. i opštinskim izborima 1999. godine, vidi se da su se one u samo 5 godina već približile jednoj trećini. Ako se trend nastavi, u narednih 5 godina se može očekivati da će broj žena koje učestvuju u politici i premašiti 30%. 1993. izabranih žena je bilo 7,6% glavnih i 13% zamena; 1997 – 10% glavnih i 22% zamena a 2002. (čiji rezultati važe do 2007) izabranih žena je već 21,5% glavnih i 24,6% zamena.

Problemi sa kojima se suočavaju kandidatkinje prilikom izbora uprkos postojanju sistema kvota su mnogi. Jedno istraživanje¹⁶⁰ pokazuje da je glavna smetnja za žene povezana što većinski princip ima negativan uticaj na društvene i socijalne karakteristike bolivijske političke zajednice:

Dvojni ili mešoviti izborni sistem (proporcionalni i jednostavno većinski) funkcioniše kod kvota kao smetnja. Prvo, on smanjuje partijske granice sigurnosti samo na 1. i 2. poziciju. U takvom vrlo kompleksnom scenariju mogućnosti koje su ponuđene kvotama su ograničene, jer ako znamo da su žene skoro matematički smeštene na svako 3. mesto na glasačkom listiću, jasno je da će gotovo uvek biti izabrane jedino kao alternative (zamene).

¹⁶⁰ Projekat je uradila Lourdes Zavala i odnosi se na žensko političko učestvovanje u Nacionalnom Kongresu nakon uvođenja Zakona o kvotama.

Bolji rezultat je ostvaren 1999. godine kada su opštinske vlade u skladu s novim Izbornim zakonom uvele princip od 30% žena plus zamena na listi za izbor članova opštinskog veća: "prvi muško/ženski savet će imati žensko/muške zamene. Drugi i treći glavni članovi saveta će biti određeni naizmenično, tj: muško – ženski, žensko – muški". Rezultat je bio 46,6% žena kandidovanih za zamene, 29,4% za glavne članove saveta, 21% žena većinski izabrana (1995. godine ih je bilo samo 12%), i 32% žena izabranih u opštinske savete (1995. godine je bilo tek 8,3% žena). Iako je to prvi put da je novi zakon primenjen na opštinskim izborima, minimalna obavezna kvota je bila premašena.

Iako cifre i procenti ukazuju na promene nabolje, iza njih stoje razni problemi. Na primer, kada je primena 30 procenata postala obaveza, onda su počele da se traže sestre, rođake, snahe ili jednostavno neke uslužne i poslušne žene koje neće prigovarati uticajnim muškarcima u opštinskim vlastima. Nije važno to što one nisu imale nikakvu pripremu, bilo je važno samo da se obezbedi njihova potpuna lojalnost zasnovana na nerazumevanju politike, što sve zapravo doprinosi nastavljanju iste prakse nemešanja žena u "muške poslove".

Prema izveštajima najveći problemi s kojim se žene suočavaju su ekonomski troškovi političkih kampanja i ne retko prisutno protivljenje porodice kandidovanju žene. Treba pomenuti jedan drugi problem koji se pojavio na opštinskim izborima: postizborno maltretiranje i uznemiravanje uključujući i fizičko i psihičko nasilje s ciljem iznuđivanja ostavki žena, već izabranih članica, a sve to ne zbog političkih već iz kulturnih razloga.

Uprkos otkrivenim ograničenjima može se zaključiti da je bolivijski Zakon o kvotama pokazao pozitivne rezultate povećavajući mogućnost biranja žena u skupštinske domove i opštinske savete. U 1993. godini nominovanih žena je bilo tek 10%, 1997. ih je bilo 24%, dok su 2002. godine (nakon uvođenja kvota), dostigle skoro 50% ukupnih nominacija. Treba svakako imati u vidu i još jedan važan efekat kvota. Naime, kvote su takođe preventivni mehanizam za zaustavljanje opadanja broja žena poslanika.

Iako dakle nesumnjivo postoje suštinska postignuća, treba se zapitati ne samo koliko žena je ušlo u Kongres, već kakva je situacija kad one jednom dođu tamo. Aktivnosti i ponašanje žena parlamentarki je sledeća okolnost koja je analizirana.

Rad u parlamentu gledano spolja je često nevidljiv i čini se da kod žena, parlamentarki postoji nedostatak inicijativa i slabo izraženo učestvovanje u procesu odlučivanja i aktivnostima koje vode ka višem pozicioniranju unutar parlamenta. Posledica tog relativno čestog ženskog neučestvovanja je da su sve više rangirane pozicije u parlamentu ostale u rukama muškaraca.

Istraživanja pokazuje da žene poslanici otežano rade u skupštini: njima često nedostaju veštine, nemaju dovoljno informacija i znanja o upotrebi skupštinskih instrumenata kao i kongresnih pravila i procedura, što je takođe veoma čest

slučaj i među muškarcima. Međutim, dok muški poslanici nadoknađuju individualni nedostatak određenih znanja konsultujući se međusobno, tražeći odgovore na konkretna pitanja i savete unutar svojih partijskih poslaničkih grupa, kroz formalne i neformalne muške mreže i solidarnost, te mogućnosti tradicionalno nisu na raspolaganju ženama parlamentarkama.

Ono što se najviše zamera bolivijskim parlamentarkama je da one gotovo uopšte ne stavljaju na dnevni red skupštine upoznavanje sa problemima rodno zasnovane diskriminacije kao svoje glavne ciljeve i tako propuštaju istorijsku mogućnost da uvedu afirmativne mere i na raznim drugim instancama.

Ukazano je i na druge probleme: nedostatak povezanosti i koordinacije među ženama članicama Kongresa kada su u pitanju specifični interesi i želje žena, konfliktni odnosi među njima i nedostatak strateške vizije kada je reč o formiranju saveza i paktova, kao i ulaženju u sporazume koji ih razjedinjuju i onesposobljavaju da deluju kao zajednički subjekat sa sposobnošću da efikasno primene određeni pritisak.

Partijski sistem je često označen kao kočnica većem i boljem političkom angažovanju žena, a on je pravi odraz društva iz kojega sve dolazi. Naime, u partijskom sistemu političari reprodukuju stil ponašanje društva. Jedan naglašeni problem bolivijske demokratije jeste što proces ideološke transformacije ne ide uporedo s bržim institucionalnim promenama. Kao rezultat, pravila igre se menjaju delimično, ili se uopšte ne menjaju.

U bolivijskoj demokratiji političke partije imaju monopol na političko predstavljanje i građani mogu ostvarivati svoja prava putem vršenja javnih funkcija i učestvovanjem na izborima preko partija i kroz njih. To je prepreka političkom angažovanju žena koje se suočavaju s brojnim partijskim slabostima, ograničenjima i preprekama.

Unutrašnje karakteristike političkih partija, veoma slično situaciji u evropskim zemljama tranzicije – s malim varijacijama između njih – jesu sledeće:

- 1. personalizacija, tj. unutrašnja partijska organizacija je visoko koncentrisana oko partijskog lidera
- 2. unutrašnje podele, frakcije, grupašenje
- 3. slabi procesi institucionalizacije, netransparentnost, odsustvo striktnih statutarnih unutarpartijskih pravila
- 4. nedostatak koherentnog sistema ideoloških faktora za učvršćivanje unutrašnjeg jedinstva, i
- 5. trajno prisustvo autoritarnih i "tradicionalnih" odnosa, kao što su "*padrinazgo*", "*prebendalizam*" *i "klijentelizam*".

Svi ovi faktori vode u sve dublju krizu vezanu za legitimnost i predstavljanje, pa shodno tome i za politički sistem.

Analiza mehanizama za podsticanje političkog učestvovanja žena u statutima političkih partija, pokazuje da su dva osnovna instrumenta za ostvarivanje tog zadatka: kvote uspostavljene zakonom i partijski sekretarijati za pitanja žena u kojim bi trebalo da se raspravlja o problemima važnim za partiju (što se uglavnom ne dešava), i koji bi trebalo da uživaju podršku partijskih lidera (što je dešava još ređe).

Prema jednoj drugoj studiji¹⁶¹, ti sekretarijati mogu imati različit pozitivan uticaj na žene u partijama, ali takođe mogu biti i organizaciono sredstvo isključivanja i marginalizacije, zavisno od političke partije. Uzimajući 14 političkih partija s najvećim prisustvom u političkom partijskom sistemu analiza pokazuje da samo u dvema od njih (*Movimiento Nacionalista Revolucionario* – MNR i *Movimiento Sin Miedo* – MSM) postoje kvote i unutar partije i za javne funkcije, tj. izbore.

Glavni problem učestvovanja žena u politici je pored unutrašnje nedemokratske organizacije političkih partija i nedostatak opšte transformacije političke kulture. Partije su prihvatile i primenjuju kvote zbog zakonske obaveze, a ne zbog demokratskih uverenja. Partijska rukovodstva stoga često protestuju da je usvajanjem kvota stvorena lažna slika političkog "tržišta" jer kvote na njemu "privileguju" neke igrače, tj. žene čime se "veštački" smanjuju mogućnosti za izbor "najboljih i najsposobnijih" kojima se po pravilu i ustaljenoj praksi smatraju muškaraci.

Sve bolivijske partije koje su već iskusile neki stepen unutrašnje demokratizacije su karakteristične po značajnom učestvovanju žena u političkom životu u poređenju s onim partijama koje nisu demokratizovane. Ipak, MNR je bila jedina partija u kampanji 2002. godine koja je imala primenjene kvote i unutar partije.

Puko uvođenje Zakona o kvotama nije dovoljno da osigura suštinski napredak u političkom učestvovanju žena. Potrebno je preduzeti korake prema ideološkoj transformaciji političkog sistema, partijskog sistema i naročito civilnog društva, ali i da žene same menjaju svoje ponašanje i svoja očekivanja.

Može se zaključiti da u razvoju demokratije u bolivijskoj političkoj kulturi postoje pozitivni faktori: pluralizam, pravo na neslaganje, sloboda mišljenja, izražavanje, pravo na izdvajanje mišljenja i aktivnosti i udruživanje, kao i napor da se dostigne sporazum i da se ustanovi mehanizam odgovornosti. Takođe postoje negativni faktori: nejednaka raspodela mogućnosti onemogućava odgovorno opredeljenje, diskriminatorni kriterijum "zasluga", korupcija, netolerancija, nametanje većine manjinama, i diskriminacija raznih marginalizovanih grupa ali i većinskog dela stanovništva, tj. žena.

Dodatni problem jeste duboka fragmentacija socijalnih pokreta i pritisak grupa unutar civilnog društva. Ne postoji nijedan sektor koji bi pristao da izražava opšte interese i težnje na artikulisan i dosledan način. Pokreti za prava urođe-

¹⁶¹ Benavides navodi kao autore: Karin Monasterios i Luis Tapia Mealla

nika, etnički pokreti, pokreti za zaštitu okoline, radnički pokreti, udruženja suseda, između ostalih, doduše ne dele zajedničke ciljeve ili ideologije, ali pri tom ne uviđaju potrebu stvaranja sasvim mogućih zajedničkih strategija na minimalnim zajedničkim programskim platformama. Rezultat je da pluralističko društvo ne može da prevlada sopstvenu parcijalizovanost koja vodi ka isključenosti i uzajamnim konfrontacijama.

Jedan od glavnih problema s bolivijskim procesom demokratizacije je što on nije bio praćen politikom usmerenom na ideološku transformaciju i promociju demokratske i participativne kulture u ostvarivanju prakse potpunih građanskih prava. Rezultat je da se predstavnička demokratija u Boliviji suočava s nerazvijenom kulturom političkog učestvovanja. Stanovništvo još vidi državu kao dobrotvora i identifikuje demokratiju sa rešavanjem socijalnih i ekonomskih problema više nego sa povećanjem odgovornog učestvovanja građana u vlasti i ograničavanje samovoljnog ponašanja vlasti. To je dakle predstavnička demokratija po formi, ali ne i po suštini. Ona deluje kao ugovorna demokratija. Uočena je takođe i nova tenzija, narasla između ideološkog procesa demokratizacije u nekim sektorima i odbrane problematičnih tradicionalnih praksi u drugim sektorima – odnosi se na norme i ponašanja koji nisu demokratski i transparentni, ne samo unutar političkog sistema, nego takođe u društvu.

Uprkos svim tim ograničenjima bolivijska ugovorna demokratija je unapredila stabilnost režima, ali je takođe uvela razne političke reforme koje su omogućile stvaranje institucija koje promovišu veće predstavljanje i učestvovanje građana u strukturiranju moći. Dosledno sprovođenje rodno preferencijalnih izbornih kvota jeste sigurno jedno od takvih dostignuća.

BOSNA I HERCEGOVINA¹⁶²

Društvena i politička situacija

Efekti dugog rata i masivnog preseljavanja stanovništva nastavljaju da oblikuju posleratnu obnovu Bosne i Hercegovine. Situacija bosanskih žena i evolucija njihovih političkih prava mora da se posmatra u kontekstu zemlje u tranziciji od ruševina rata ka trajnom miru i demokratizaciji.

Politička i društvena rekonstrukcija Bosne predstavlja polje otvorenih mogućnosti za narasla očekivanja i žena i muškaraca da rade zajedno u izgradnji

¹⁶² Besima Borić, (2004): Primena kvota u Evropi: pravne reforme i njihovo sprovođenje u Bosni i Hercegovini. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", koju je organizovao International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.

mira i uspostavljanju prioriteta. Ali uređenje države, mira i privrede u tim uslovima brzo su postali isključivo muški posao i privilegija.

Da bi se stvarno iskoristio zakonski mehanizam kvota, mora se ići izvan domena zakonske regulative i videti šta ustalasano civilno društvo Bosne može da doprinese u inicijativama, aktivnostima i promociji žena. Samo one mogu da promovšu žene kao adekvatne za javne službe i pozicije i samo one mogu da stvore neophodan p*ool* stručnih žena spremnih da se upuste u procese društvenih promena zastupajući interese žena.

Činjenica je da bi bez kvota žene ostale zauvek udaljene od procesa i mesta odlučivanja što se jasno vidi iz potpunog odsustva žena iz izvršne vlasti gde se kvote ne primenjuju. Kvote su imale pozitivan uticaj osposobljavajući žene da ostvare svoja prava na učestvovanje u javnom i političkom životu. Takođe je važno da su kvote doprinele vidljivosti žena na javnoj sceni, njihovih sposobnosti i političkih kvaliteta što sve deluje pozitivno u pravcu razbijanja predrasuda o njihovoj navodnoj nesposobnosti ili nezainteresovanosti. Jasno je da su žene još vrlo daleko od posedovanja nekog stvarnog političkog uticaja ili moći budući da su tek na početku i kao takve potisnute u senku muških lidera.

Žena danas u BiH ima 21,9% u kantonalnim skupštinama, 21,4% u Federalnom Predstavničkom domu, u Narodnoj skupštini Republike Srpske 16,9% i u BiH Domu predstavnika 14,3%. U poređenju sa prethodnim periodom to je nivo koji je u Bosni postojao pre 1980.

Za sagledavanje uloge bosanskih žena u procesima donošenja političkih odluka važno je reći i to da žene u nezavisnoj BiH nikada nisu bile zastupljene u tripartitnom predsedništvu koje predstavlja kolektivnog šefa države. Žena nikada nije bila premijer BiH, a u vladi su do sada samo tri puta ministri bile žene. Ni entiteti nikada nisu imali ženu premijerku. Među katonalnim ministrima kojih ima više stotina, do sada je samo 8 bilo žena a i one su bile izabrane da se bave samo tipčno ženskim oblastima, kao što je zdravlje, socijalno staranje, dečja zaštita i sl.

Predratni period¹⁶³

U predratnom periodu od 1968 -1975. u Skupštini BiH žena je bilo 20%. To su većinom bila mesta u parlamentu rezervisana za žene. U partijskom članstvu bilo je 27% žena, u Socijalističkom savezu ih je bilo 50% a u Sindikatu 35%.

Kao rezultat politike rezervisanih sedišta u Skupštini Republike Bosne i Hercegovine 1986. bilo je 24% žena a 17% žena je bilo u skupštinama opština. Taj relativno visok procenat učešća žena u predstavničkim telima nije međutim, značio da su one imale neku političku moć. Radije bi se moglo reći da su se one tu našle zbog svojih veza sa nekim od političkih ličnosti ili vodećih političkih kru-

¹⁶³ Mršević Z., (2004), Izborne kvote za manje zastupljeni pol u Litvaniji, BiH i Belgiji, op.cit.

gova a ne zbog svoje političke vidljivosti, jasnog političkog identiteta ili zbog eventualne posvećenosti pitanjima rodne ravnopravnosti. Uticaj patrijarhalne kulture nesmetano je vršen u pravcu od privatne sfere u javnu gde su muško-ženski odnosi zapravo predstavljali kopiju onih tradicionalno negovanih u patrijarhalnoj porodici samo malo "našminkanih" frazeologijom socijalističke jednakosti kombinovane opšte prisutnom glumom moralno političke podobnosti.

Prvi višepartijski izbori

Prvi višepartijski izbori u ranim 1990-tim kada se pravilo rezervisanih sedišta izgubilo, doneli su masivan nestanak žena sa javne političke scene. Od 240 predstavnika u bosanskom Parlamentu bilo je svega 7 (2,9%) žena. U opštinskim skupštinama gde je bilo ukupno 6 299 mesta, žene su dobile 315 ili 5% mesta.

Posleratni izbori

U skladu sa Aneksom 3 Dejtonskog mirovnog sporazuma, Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Herzegovini, prve posleratne izbore organizovala je Prelazna izborna komisija koju je oformio OSCE u BiH i uspostavljena su i Provizionalna izborna pravila Komisije i regulative.

Za vreme tih izbora, tužna slika bespomoćnosti i nezastupljenosti žena u politici se nastavila u javnoj oblasti. U Domu predstavnika u kome su bila predstavljena oba entiteta bilo je izabrano samo 2,4% žena (a kandidatkinja je bilo 9,4%). U Parlamentu Federacije izabrano je samo 5% žena a kandidatkinja je bilo 10,4%. U Narodnoj Skupštini Republike Srpske žena je bilo samo 2,9%, a na kantonalnom, lokalnom nivou žena je bilo izabrano svega 6,4%. I na sledećim izborima koji su održani 1997. sličan trend je nastavljen pa je u Federaciji izabrano 6,2% žena, a u Republici Srpskoj 2.4%.

Uvođenje sistema izbornih kvota

Kao rezultat kampanje koju su vodile žene ukazujući na neprihvatljivost takve situacije Prelazna Izborna Komisija je usvojila član 7.50 tzv. "gender rule" koji je određivao obaveznih 30% žena na svakoj partijskoj kandidacionoj listi, što je praktično značilo da među svakih deset kandidata tri moraju da budu žene. Za žene Bosne ovo je bio prelomni trenutak koji im je otvorio vrata politici.

Sistem kvota kombinovan sa sistemom zatvorenih izbornih listi značajno je doprineo povećanju prisustva izabranih žena na svim predstavničkim telima svih nivoa. Žene su činile 30% u Domu predstavnika Parlamentarne skupštine (13 od

42). Osvojile su 15% mesta u Federalnom parlamentu, a u Narodnoj skupštini Republike Srpske 20%. Na kantonalnom nivou žena je bilo 18%.

Problem u primeni kvota je da na listama kao obavezno prisutne žene nisu imenovane iskusne žene političarke i ugledne stručnjakinje već najčešće sasvim mlade i neiskusne žene, nečije kćeri, supruge, prijateljice, rođake i sl, što je predstavljalo znak da se učešće žena ne shvata ozbiljno već samo kao jedna forma koja mora da se ispuni bilo kakvim ženama od kojih se inače ništa drugo nije očekivalo osim tog ispunjavanja forme. Ali ako ne bi bilo dovoljno žena, Izborna Komisija OSCE-a bi reagovala sankcionišući takve liste odstranjivanjem.

Kvote su se tako našle kao jedno prelazno rešenje i bilo je mnogo pritisaka da se taj sistem ne ozakoni u Izbornom zakonu, kako od strane lokalnih političkih partija tako i od strane međunarodih i lokalnih eksperata koji su učestvovali u procesu primene zakona. Odlučujuću ulogu odigrao je predsedavajući radne grupe Francuz Francois Froement Meurice koji je shvatio da se u Bosni dešava sličan proces kao u njegovoj zemlji Francuskoj u kojoj je tada izglasan paritetni sistem kao obavezan.

Na kraju je ipak član 4.19 ozakonio kvota formulu kao put ka obezbeđenju stalnog priustva žena u predstavničkim telima. Avgusta 2001. taj zakon je usvojen ali uz brojne amandmane donete 2002. i 2003. koji međutim nisu menjali sistem kvota koji je primenjen na prva dva izbora koja su održana posle Dejtonskog ugovora.

Član 4.19

"Kandidati manje predstavljenog pola biće raspoređeni na listi kandidata na sledeći način:

Najmanje jedan kandidat manje predstavljenog pola od dva prva kandidata, dva kandidata manje predstavljenog pola među prvih 5 kandidata, ili tri kandidata manje predstavljenog pola među prvih 8 kandidata. Broj kandidata manje predstavljenog pola mora da bude najmanje jednak ukupnom broju kandidata na listi podeljenog sa tri, zaokruženo na prvi sledeće dolazeći parni broj".

Prvi izbori za zakonski obaveznim kvotama

Prvi izbori održani 2002. sa sistemom kvota i otvorenim listama dali su kao rezultat povećano prisustvo žena. U kantonalnim skupštinama dobijeno je 22% žena, u Domu predstavnika Federacije bilo je 21%, 16,8% u Narodnoj skupštini Republike Srpske i 14% u Parlamentarnoj skupštini BiH. Opšte uverenje je da je ostvareno procentualno prisustvo žena znatno manje od očekivanog zbog upotrebe otvorenih listi.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti

2003. Parlamentarna skupština BiH je usvojila Zakon o rodnoj ravnopravnosti koji garantuje ženama otvoren i potpun pristup svim javnim sužbama. 28 ženskih grupa je tim povodom, plašeći se da Zakon ne ostane mrtvo slovo na papiru, donelo Platformu akcije sa konkretnim praktičnim predlozima kako da se taj zakon primenjuje u praksi. Ta inicijativa se zvala "Kroz zakon do stvarne ravnopravnosti".

Uprkos svega partije su ostale mesta za političku diskriminaciju žena jer su sve te zakonske primene primane nevoljno i bez prave želje da se podrže ženski kandidati. Na primer, na mesta 185 gradonačelnika kandidovalo se 28 žena ali nijedna nije izabrana. Najveće partije SDA, SDS i HDZ nikada nisu imale žene kandidate za ta mesta.

Uticaj primene sistema kvota i preporuke

Kvote donose brzu i vidljivu promenu u smislu značajnog podizanja nivoa prisustva žena u predstavničkim telima kao i u stvaranju jedne promenjene političke klime prihvatljivosti žena na tim mestima, tj. stvaranja poverenja u njihove sposobnosti. Ono što je potrebno dodati zakonski regulisanim kvotama je da: partije počnu da unapređuju i podržavaju žene kandidate a ne samo muškarce; u političkim partijama žene treba da zauzimaju vidljiva i važna mesta u partijskim organima i telima u kojima se donose partijske odluke i na taj način ostvare pozicije moći još u sopstvenom političkom zaleđu; ženski forumi unutar partija treba da postanu uticajniji i da imaju aktivnosti višeg nivoa političke profilacije. Smatra se takođe da je neophodno da se izgradi mreža veza između političarki i građanskog društva, ženskih nevladinih organizacija u zemlji i regionalno, radi razmene iskustava i primera dobrih praksi. Od izabranih žena se očekuje osetljivost za probleme društvene diskriminacije raznih vrsta pa i one osnovane na rodnoj pripadnosti, za socioekonomske probleme i borbe na lokalnom nivou koje iz njih proizilaze.

Lekcije bosanskog primera

Podrška međunarodne zajednice je suštinska u prelomnim vremenima rekonstrukcije i demokratizacije u postkonfliktom periodu jednog društva kako u izgradnji poboljšanih, demokratizovanih institucija toga društva, tako i u podršci civilnom sektoru. Nestabilna politička, bezbednosna i ekonomska situacija predstavlja vreme kada rodna ravnopravnost može lako da bude zaboravljena i zanemarena kao "nevažna" ali je to isto tako vreme kada mogu da se promene mnoge stvari u pogledu poboljšanja rodne ravnopravnosti i institucionalizacije postignutog što onda ostaje kao trajno nasleđe jednog vremena za buduća vemena. Samo uvođenje kvota sistema putem zakona predstavljalo je neophodan korak ka stvarnom uključivanju žena u nacionalne, regionalne i međunarodne tokove političkog odlučivanja.

BRAZIL¹⁶⁴

Politički sistem, pravni i politički kontekst uvođenja i delovanja sistema kvota u Brazilu

Brazil je federativna, predsednička republika, sastavljena od 26 država, federalnih jedinica i jednog federalnog okruga. U Brazilu postoji dvodomni parlamentarni sistem predstavljanja – Savezni senat ili Gornji dom i Donje veće – sastav koji je baziran na sistemu proporcionalnog predstavljanja u svakoj državi. Zakonodavna vlast je organizovana na tri nivoa: savezni nivo – koji se sastoji od Saveznog senata i Veća poslanika koji formiraju Nacionalni kongres; nivo federalnih jedinica/država – koji se sastoji od skupštine; i lokalni nivo koji obuhvata opštine i gradska veća. Senatori imaju mandate od 8 godina dok svi ostali imaju mandat od 4 godine. Izbori za lokalna predstavnička tela i izvršne vlasti se održavaju svake dve godine. Sa izuzetkom izbora za Senat, zakonski izborni sistem je proporcionalan.

Predstavljanje na saveznom nivou je ograničeno veličinom svake federalne jedinice. Važnost izbornog okruga varira zavisno od veličine izbornog tela, ali svaka federalna jedinica ima najmanje 8 i najviše 70 predstavnika. Sistem glasanja je zasnovan na otvorenim partijskim listama.

U Brazilu na izborima redovno učestvuje oko 30 zvanično registrovanih političkih partija. Postoji oko 8 velikih i srednjih partija, među kojima i nekoliko partija levog krila, kao npr. Komunistička partija (PCdoB) i Zelena partija (PV) koje su pokazale određenu institucionalnu stabilnost. Ipak, većina političkih partija u Brazilu prolazi kroz česte promene imena, spajanja i razdvajanja i uopšteno gledano, vrlo su slabo organizovane.

Glasači biraju kandidate, a ne partijske liste. Glasovi mogu da favorizuju pojedinog kandidata i nezavisno od partijske pripadnosti, što ima za posledicu izrazito individualizovano takmičenje kandidata, bez obzira na partijsku pripadnost.

¹⁶⁴ Araujo, Clara (2003): Quotas for Women in the Brazilian Legislative System. The Implementation of Quotas: Latin American Experiences, Workshop Report 23-24 February 2003. IDEA: Lima, 72-87.

Glasači dobijaju informacije i saznanja o kandidatima uglavnom putem individualno organizovane izborne propagande. Naime, kandidati koji imaju široku podršku baze ili značajne sopstvene finansijske izvore, često vode propagandnu kampanju nezavisnu od one koju vodi njihova partija. Biti deo liste partijskog imena ne garantuje podršku partije ili programsku/partijsku prepoznatljivost kandidata u izbornoj trci. U internim partijskim odnosima svake partije najvažniji je broj glasova koji neki kandidat dobije, ali pre nego što ih dobije, partije retko investiraju unapred.

Treba podsetiti još i na to da brazilska demokratija ima problematičnu istoriju. Ona je u dvadesetom veku prošla kroz 2 diktatorska perioda: 1937 – 1945. godine i 1964 – 1984. godine. To je ukupno 38 godina autoritarizma i suspenzije građanskih prava. Drugo, istorijski gledano, politička kultura zemlje zasnivala se na tzv. "patronage", tj. pokroviteljskom, patrijarhalnom tipu upravljanja zemljom koji je između ostalog isključivao žene sa pozicija donošenja odluka.

Periodi značajnih političkih promena u novijoj istoriji uvek su uticali na povećanje broja i na strukturu žena parlamentarki. Ta tendencija, primećena u mnogim zemljama, vezana za evoluciju prisustva žena postoji i u brazilskom parlamentu.

Kao i u drugim latinoameričkim državama, periodi ponovne demokratizacije društva i institucija ujedno su predstavljali vreme porasta broja i uticaja žena u političkom životu i predstavničkim telima. Jedan od najznačajnijih aspekata procesa ponovne demokratizacije Brazila bilo je sistemsko prisustvo pripadnica ženskog pokreta u javnosti i političkim debatama. One su nastupale zajedno sa već izabranim ženama – članicama kongresa i postale su poznate kao "karminski lobi" ("the lipstick lobby").

Ono što i dalje karakteriše brazilsku političku scenu na kojoj odnedavno nastupa povećani broj žena kao političkih akterki, jeste neophodnost posedovanja tzv. političkog kapitala. Odsustvo javnog finansiranja, tradicija vođenja kampanja i individualističkog političkog liderstva, praktično znači da kandidati za političke izborne funkcije treba da imaju neke oblike unapred uspostavljenog političkog kapitala. On može imati razne oblike. Mnogi politički analitičari smatraju da je finansijski kapital osnovni faktor, doduše mnogo više u kampanjama za izbore na državnom i nivou federalnih jedinica nego na lokalnom, opštinskom nivou.

Grupna podrška je drugi oblik kapitala, naročito u slučajevima kada su kandidati lideri lokalnih zajednice ili sindikata, ili kada predstavljaju specifične interesne grupe. Individualna harizma takođe može biti odlučujući faktor u političkom nadmetanju i u Brazilu se kao takvi često sreću i religiozni lideri, estradni umetnici, fudbaleri i slične popularne javne ličnosti. Pripadanje porodici koja tradicionalno daje političare takođe se smatra važnim oblikom političkog kapitala.

Kad se istražuje uticaj i značaj političkog kapitala, uočava se da žene imaju strukturne nedostatke još pre ulaska u takmičenje. U odnosu na finansijski kapital, u nepovoljnom su položaju jer zarađuju manje novca i jednostavno manje poseduju. U pogledu grupne podrške kao političkog kapitala, s izuzetkom raznih nevladinih organizacija i lokalnih udruženja, njihov nedostatak se ogleda u činjenici da one za sada ne zauzimaju značajne pozicije u snažnim društvenim pokretima.

Ti faktori pomažu u objašnjavanju preovlađujućeg profila izabranih žena: one ili dolaze iz malih udruženja lokalnih zajednica i bira ih levica, ili poseduju tzv. porodični kapital (žene, kćerke ili sestre političara) i obično ih biraju partije centra ili desno orijentisane partije. Ta brazilska situacija dokazuje da je društvo tako strukturirano da drži žene izvan politike ili na njenim marginama, što je kao opšta pojava uočeno i u drugim zemljama¹⁶⁵.

Literatura dakle naglašava činjenicu da su uslovi u kojima se odvijaju izborne kampanje, a odnose se na način ostvarivanja podrške, medije, i iznad svega na finansijske izvore – relevantan faktor kada se posmatra sposobnost žena da učestvuju na izborima. U Brazilu su ti faktori presudni u takmičenju u izbornoj kampanji.

Glavni problem se ogleda u nedostatku javnog finansiranja političkih kampanja. Iako partije primaju određena sredstva iz javnih fondova (količina novca je zavisna od broja osvojenih mesta), ona su gotovo beznačajna u odnosu na ukupne troškove kampanje. Svaka partija raspoređuje svoje fondove prema vlastitim političkim kriterijumima koji se zasnivaju na izbornim očekivanjima od kandidata i na njihovim zahtevima. Zakonski sistem kvota ne uključuje bilo kakav oblik mehanizma afirmativne akcije ili instrumenta za osiguranje demokratske raspodele materijalnih sredstava kampanje, a to je samo jedan od elemenata političkog kapitala koji ženama nedostaje. To doprinosi činjenici da primena kvota ne može proizvesti mnogo suštinskih promena u tom dobro poznatom scenariju.

Dalje, mora se konstatovati da je pristup partijskim sredstvima, strukturama, i procedurama političkog odlučivanja ograničen i pristupačan partijskim vođama, autoritetima koji upravljaju partijskim mehanizmima. Intervjui sa kandidatima i partijskim liderima pokazuju da samo nekoliko partija održava unutrašnje sastanke ili definiše specifične strategije za popunjavanje kvota. To je slučaj čak i među partijama koje imaju neki oblik unutarpartijski organizovanog okupljanja žena.

Za vreme zvaničnog perioda kampanje, izborni zakon garantuje svim partijama učestvovanje u izbornoj trci na medijima – radiju i televiziji. Vreme je raspoređeno prema uticaju svake partije u Nacionalnom Kongresu, a partije su te koje određuju koliko će vremena imati svaki kandidat, ili čak koji kandidati uop-

¹⁶⁵ Phillips, Anne: op. cit.

šte mogu da koriste to vreme. Nema dokaza o direktnoj diskriminaciji žena kandidatkinja. Ipak, analiza rasporeda vremena jasno pokazuje dominaciju muških kandidata, s dužim izlaganjima onih kandidata koji predstavljaju prioritete svojih partija.

U tom kontekstu treba sagledati kao netačne i nedozvoljivo pojednostavljene interpretacije nekih partijskih lidera o navodnom "odsustvu volje" samih žena da se bave politikom, ili o "urođenim" slabostima koje umanjuju njihove izglede na izborima. Naime, odsustvo žena ne može da se interpretira kao nekakav tipično ženski problem i kao izražavanje nedostatka njihovog zanimanja za politiku, već pre svega kao posledica rastućih strukturnih problema i obeležja nacionalnog političkog sistema. Zbog toga se javlja imperativ da se u raspravu uključe analize drugih ekonomskih, kulturnih i socijalnih uslova koji sprečavaju učestvovanje Brazilki u politici.

Dalje, literatura sugeriše da su zatvorene ili poluzatvorene liste mnogo povoljnije za žene nego otvorene liste. Ipak, ima primera koji se suprotstavljaju toj tezi, kao što je slučaj Finske. Finska je zemlja sa sistemom otvorenih lista i na izuzetno značajnom je trećem mestu u svetu prema broju žena članova parlamenta. To samo pojačava analitički pristup koji mora da uzime u obzir mnogostruke faktore kada se proučava ulazak žena u politiku.

Pitanje izbornih pravila, tj. prisustvo otvorenih ili zatvorenih kandidacionih listi nije samo obični logistički scenario kada je u pitanju funkcionisanje kvota sistema. Neki istraživači dokazuju da poluzatvorene i zatvorene liste dozvoljavaju veće mešanje partija u domenu organizovanja i prezentacije kandidata. U tom slučaju, kvote mogu biti daleko efikasnije. U isto vreme, slučaj Argentine demonstrira da zatvorene liste mogu biti bolje za uvođenje kvota kada žene imaju dovoljno političke snage da odgovore nekim zahtevima, kao što je borba za naizmenično ređanje kandidata prema polu, ili sprovođenje neke vrsta sankcija kada se ne ispune zahtevi kvota u potpunosti. To je takođe tačno i za poluzatvorene liste. Inače, postoji tendencija da žene budu pozicionirane na dnu partijskih lista.

U Latinskoj Americi postoje nedoslednosti koje se javljaju kod poređenja rezultata ostvarenih zahvaljujući zakonskom sistemu kvota u državama čiji izborni sistemi koriste zatvorene ili poluzatvorene liste, i onih država čiji izborni sistemi koriste otvorene liste. To je značajno pitanje, zato što te države sa istog kontinenta dele neka zajednička obeležja, kao što su kultura, ekonomska politika i demokratska izgradnja (iako stepen političke organizovanosti i vrsta izbornog sistema mogu varirati). Najslabiji rezultati dosad su ostvareni u Panami, gde je broj žena članova Parlamenta povećan sa 9% na 9,7%, i kao što će se videti, u Brazilu. Ali ipak, iako u Peruu postoji sistem otvorenih lista (kao u Brazilu) postignuti su daleko povoljniji izborni rezultati.

Uvođenje sistema kvota u Brazilu

1996. godine Brazil se pridružio ostalim zemljama Latinske Amerike u usvajanju obaveznih kvota za kandidacione liste koji se biraju proporcionalnom većinom. Prvo iskustvo je uvedeno na izborima za lokalna predstavnička tela. 1998. godine obavezne kvote su počele da se primenjuju na saveznom (federalnom) i regionalnom nivou.

Prvi predlog za kvote je odobren 1995. godine. Predlog je predstavila te godine jedna poslanica, članice PT-a (Radničke partije) i odnosio se samo na poslanička mesta u opštinskim predstavničkim telima. Dogovoreno je da najmanje 20% kandidata treba da budu žene.

U Brazilu je debata o usvajanju kvota kao sredstva za povećanje učestvovanja žena u političkim institucijama i partijskim rukovodstvima počela još u kasnim 1980-tim, zajedno s povratkom demokratije u zemlju. Radnička Demokratska Partija (PDT) i Radnička Partija (PT) su bile prve koje su diskutovale i usvojile kvote u svojim nacionalnim i regionalnim direktoratima u 1986. i 1991. godini. Druge, većinom levo orijentisane partije su ih od tada sledile po tom pitanju, s kvotama između 20% i 30%. Među većim partijama, samo PT i PDT (obe levo orijentisane), su uvele kvote i za partijske organe. Ta mera je pomogla da se objasni povećanje učešća žena u političkim partijama.

Brazil je ipak drugačiji od mnogih drugih zemalja u kojima su projekti za uvođenje zakonskog sistema kvota za poslaničke mandate poticali iz prethodnih iskustava političkih partija koje su usvojile kvote na svojim listama za kandidate koji se biraju. Ne postoje izveštaji u kojima se kaže da su brazilske partije usvojile kvote na listama svojih kandidata na jedan spontani način, pre nego što je to postalo obavezno po zakonu. Ta činjenica nije rezultat samo eventualnog otpora muškaraca, partijskih lidera. Pre usvajanja kvota, nije postojalo ni zvanično mišljenje ni organizovano lobiranje od strane feminističkih pokreta unutar partija koji bi mogli voditi proces uvođenja kvota za liste kandidata za poslanička mesta.

Odobravanje kvota u Brazilu nije označeno debatama ili velikim kontroverzama, kao što je bilo u drugim zemljama. Treba spomenuti da do njihovog uvođenja nije došlo zbog opšte saglasnosti o potrebi unapređivanja ženskih političkih prava ili demokratske zrelosti brazilskog društva, već pre zbog nedostatka oba ta faktora. Postojao je naime kratak interval između predlaganja koncepta kvota od strane žena kongresmena – ali ne i od strane ministarstva ili komisija za ženska prava u partijama – i njegovog odobravanja od strane parlamenta, jer predlog nije mobilisao šire delove društva. U stvari, činilo se i da je feministički pokret nezainteresovan ili podeljen. Na jednoj strani, postojala su neka pozitivna očekivanja, dok su na drugoj, postojala pitanja o vrednosti te inicijative. Tako su na početku, budućnost i vrednost sisteme kvota imali vrlo nejasan karakter i u samom žen-

skom pokretu. Smatralo se da je to inovativno, dok su, s druge strane, efikasnost i priroda kvota primani sa oprezom.

Atmosfera koja je rezultirala iz IV UN Svetske konferencije žena¹⁶⁶ je povećala privlačnost tog predloga u parlamentu. Ipak, o tome se nije intenzivnije raspravljalo u Nacionalnom kongresu. Neke partije s desnim tendencijama otvoreno su se suprotstavile kvotama. Za vreme pregovaranja, prigovore je iznosilo i nekoliko levo orijentisanih članova parlamenta, uključujući i PT odakle je predlog potekao. Većina u stvari nije ni učestvovala u debati kao što pokazuju zapisnici sa tih sednica. Postojale su neke nedoumice oko ustavnosti predloga, ali one nisu bile dovoljne da ga odbiju. Njegovo postepeno odobravanje desilo se zahvaljujući sposobnosti nekoliko žena kongresmena da ubede poslanike u valjanost predloga i ličnog osećanja partijskih lidera da čine pravu stvar. Ti lideri su želeli da izbegnu bilo kakve nepotrebne sukobe sa ženskim biračkim telom a izgledalo je i da predviđaju ograničenu primenljivost tog predloga.

Između 1995. i 1997. godine predstavnici u Nacionalnom kongresu su podneli 8 predloga za primenu kvota. Krajem 1997. godine, pravila budućih izbora su bila ustanovljena i kvote su trajno ušle u zakonodavstvo. Zakon broj 9504 je uspostavio 25%-ne kvote za savezne parlamentarne izbore i poslanike federalnih jedinica 1998. godine. Minimum od 25% kvota će na sledećim izborima porasti na 30% kvota za svaki pol.

Omiljeni argument partijskih lidera u vreme usvajanja sistema kvota je bilo naglašavanje njegovog tranzicionog karaktera, doprinos uspostavljanju demokratije i simbolička uloga u ohrabrivanju žena da stave kraj na predrasude, kako one otvorene, tako i one prikrivene.

Sa ženske strane očekivanja su bila veća i njihovi argumenti su išli u pravcu odbrane koncepta pariteta polova kao principa predstavničke demokratije. U tom svetlu kvote se ne smatraju samo kao strategija za jačanje i davanje značaja predstavljanju žena, već se smatraju i kao put do pariteta. Prigovori su bili da je to negiranje jednakih prava i principa jednakih mogućnosti, odnosno da je to samo zvaničan način za potvrđivanje nesposobnosti žena. Iako je takvo razmišljanje više prisutno među konzervativnim sektorima ženskog pokreta, partija desnice i centra, takva pitanja su takođe bila razmatrana i među članovima levo orijentisanih partija, uključujući i PT, partiju odakle je predlog prvobitno potekao¹⁶⁷.

¹⁶⁶ U Pekingu je 1995. održana IV UN Svetska konferencija o pravima žena koja je zaključena završnim aktom, poznatim kao pekinška Platforma akcije. Ona sadrži dvanaest poglavlja kojima se reguliše dvanaest najvažnijih oblasti postojanja diskriminacije žena, među kojima je takođe i pitanje učešća žena u politici.

¹⁶⁷ Postojala je takođe druga linija kritike usmerena na pitanje koliko kvote mogu voditi promenama strukturnih i kulturnih faktora koji podržavaju isključivanje žena iz političkog života. To je argumentovano time da politika kvota može imati površne efekte, pa je kao politički prioritet predložena potreba za širim mehanizmom reforme političkog okvira predstavljanja.

Nakon inicijalnog perioda, izgledalo je da je predlog kvota asimiliran od strane feminističkog pokreta i u domenu politike. Neki politički sektori su ih uveli samo formalno, zbog njihove izborne obaveznosti, a ne toliko zbog ubeđenosti da je to neophodno radi ostvarivanja ženskih prava. Drugi sektori su ih uveli zbog njihovih mogućih prednosti – bilo simboličnih, bilo kulturnih i materijalnih, kao sredstvo za omogućavanje da se poveća broj žena u političkoj areni.

Kako su kvote postale deo nacionalne političke stvarnosti, otvarale su se nove rasprave i problemi. Neki konzervativni sektori prikupljali su i koristili podatke protiv politike kvota u cilju prikazivanja njihove neefikasnosti, dovodeći u pitanje interese žena u borbi za poslanička mesta i osporavajući njihove sposobnosti da budu izabrane. Levo orijentisani sektori su dokazivali da se javila potreba za intervencijom u strukturne, političke i ekonomske faktore koji sprečavaju ulazak žena u političku elitu. Ipak, feminističke nevladine organizacije i žene organizovane u partijama centra i levice su verovale da se kvote mogu smatrati privilegovanim, skoro ekskluzivnim merama za povećanje broja žena na pozicije moći. U slučaju prihvatanja kvota za predstavnička tela, kritike se odnose na otpor ili nedostatak interesa među partijskim liderima koji čine politiku održivom.

Pitanje prisustva žena na svim nivoima predstavljanja povlači za sobom različite analitičke dimenzije. Poreklo tih dimenzija uključuje pozadinu dosadašnje istorijske isključenosti žena iz političkog života, društvene putanje koje su označene uslovima njihovog pola, aspekte povezane sa socio-ekonomskom situacijom i elementima političkog sistema kao što su politička kultura, partije i izborni sistem. Pozitivni rezultati dobijeni od sistema kvota uslovljeni su kombinacijom svih tih faktora, kao što su stepen organizovanosti i snage ženskih pokreta unutar partijskih struktura, politička kultura i uslovi izbornog sistema

Najvažnija praktična slabost zakonskog sistema kvota u Brazilu je tendencija da se ne poštuje zahtev kvota. Prema zakonu, ako minimum uspostavljene kvote (30% od 2000. godine) nije popunjen jednim polom, lista ne može biti popunjena kandidatima suprotnog pola. Ali partije nisu obavezane da predaju kompletne liste kandidata i ne postoje ograničenja ili kazne za kraće liste za koje se pak ne zahteva jednotrećinsko prisustvo ženskih kandidata.

Intervjui sa kandidatima i partijskim liderima pokazuju da je to na izborima 1998. i 2000. godine dovelo do zakonski tolerisanog polovičnog ispunjavanja kvota od strane mnogih partija. U tom kontekstu, mogućnost mobilizacije žena postaje mala i njihovi mogući efekti su svedeni na najmanju meru. U stvari, nedostatak objektivnog mehanizma da stvori i stimuliše debatu vodi zaključku da je proces ograničen birokratskom i formalnom procedurom.

Ta obeležja brazilskog izbornog sistema i usvojenog zakonskog sistema kvota objašnjavaju zašto su kvote odobrene zapravo relativno lako u svim partijama, bez obzira na ideološki profil, u zemlji koju još uvek karakterišu nejasna ostvarivost građanskih prava i postojanje različitih oblika nejednakosti polova. Sistem

kvota je imao mali uticaj na unapređenje menjanja unutrašnje logike izbornog sistema zemlje i posledično, položaja žena u uslovima proporcionalnog predstavljanja.

Žene u političkom životu Brazila

Brazilke su dobile pravo glasa 1932. godine, pedeset jednu godinu nakon proklamovanja republike kada su muškaraci počeli da glasaju. Ta činjenica se često smatra razlogom za njihov kasni ulazak u politiku i jednim od uzroka postojanja asimetrije na relaciji političkog predstavljanja žena i muškaraca. Ali ako se Brazil posmatra kao deo internacionalne scene, on je išao ukorak s nekima od evropskih naroda. Kad se uzmu u obzir ostvarenja na polju glasanja, Brazil je na sličnom nivou kao prosečna zapadna zemlja. Ipak, takva situacija je stvorila strukturni početni deficit žena u političkom svetu.

Iako su žene tradicionalno bile politički prisutne tokom važnih trenutaka u istoriji zemlje, sve do ranih 1980-ih nije bilo efektivnih promena njihovog učestvovanja u nacionalnoj politici i institucijama. Socioekonomski faktori, kao što su povećanje broja žena kao radne snage u školama, i politički faktori, kao što su povratak demokratskog okruženja, su glavne determinante tog procesa.

Povratak demokratije je doneo značajni porast učestvovanja žena u politici. Prisustvo žena u Saveznom veću povećalo se sa 1,7% u 1982. godini na 5,3% u 1986. godini – na prvim izborima posle kraja diktature. Važno je napomenuti da su izabrani parlamentarni predstavnici takođe bili odgovorni za podsticanje nacionalne skupštine da napiše novi ustav. Ustav je donet 1988. godine i ostao je na snazi do danas. Taj događaj je učvrstio demokratsku državu nakon dvadeset godina diktature. Ustav je zaštitio mnoga socijalna i građanska prava stanovništva u celini a posebno žena Brazila.

Nakon izbora 1986. taj porast broja žena parlamentarki je usporen. Političko predstavljanje Brazilki doživelo je novi polet za vreme poslednjih saveznih izbora u oktobru 2002. godine. Rezultati su pokazali da će izbor Luisa da Silve za predsednika imati uticaja na svim izbornim nivoima. U zakonodavnoj vlasti, broj članova orijentisanih ka levom centru je porastao. Došlo je takođe do značajnog porasta broja žena, i u Domu poslanika i u Senatu. Ti izbori imaju uticaja na prisustvo žena u i izvršnim organima – na mestu saveznog guvernera i predsednika opština

Prva žena savezni guverner, Roseana Sarney iz Maranhaoa, je bila prvi put izabrana 1994. godine i reizabrana 1998. godine. 2002. godine dve države su izabrale žene savezne guvernere. U proseku oko 6% izabranih saveznih guvernera 2000. godine su bile žene. Uprkos tim skorašnjim rezultatima, učestvovanje Brazilki u parlamentu ostaje vrlo malo u procentima kad se poredi s drugima

zemljama Latinske Amerike. Učestvovanje ostaje malo čak i kad se poredi sa učestvovanjem žena u nevladinim organizacijama, lokalnim udruženjima građana i ostalim oblicima političkog organizovanja u Brazilu.

Faktor koji je takođe relevantan odnosi se na organizaciju i moć žena unutar partija. Istorija organizovanja feminističkih pokreta u Brazilu, koja vuče koren iz procesa ponovne demokratizacije države, proizvela je izvesnu tenziju između "pripadnica autonomnih pokreta" i onih koje se definišu kao "žene sa političkom pripadnošću". Neko vreme, učestvovanje u političkim partijama se nije smatralo feminističkom aktivnošću, i posmatrano je sa nepoverenjem od strane učesnica "autonomnih ženskih pokreta". Ta tenzija je smetala naporima žena da se organizuju unutar političkih partija, uključujući i one levo orijentisane. Postojale su poteškoće i zbog čestih spajanja i menjanja imena pokreta, a da se ne pominju organizacione teškoće koje su svojstvene brazilskom partijskom sistemu.

Rezultati primene sistema kvota takođe mogu biti vrednovani na temelju njihovih simboličnih i kulturnih dimenzija. U tom aspektu, Brazil ima relativno kratko iskustvo u učestvovanju žena u političkom životu da bi se napravio konzistentan pregled efekata tog iskustva. Pitanje učestvovanja žena bilo je najvidljivije na izborima 2002. godine, uključujući žene kandidate za predsednika republike, potpredsedničkog kandidata u vladajućoj partiji i pet žena koje su birane za vlade federalnih jedinica od kojih su dve izabrane. Rasprava o pravima polova i javnoj politici koja se vodi s tim u vezi, dobija mnogo više prostora u debatama i izbornoj propagandi. Takođe, razmatrane su inicijative za uvođenje afirmativne akcije za političko uključivanje žena i predloženo je da se uključe u mnoge vladine politike. To su ostvarenja vredna pažnje koja se smatraju pozitivnim rezultatima, simboličnim ili indirektnim, do kojih se došlo upotrebom sistema kvota.

Izborni rezultati

1992. bilo je na lokalnom nivou 7,5% izabranih žena, 1996. 11,2% a 2000. 11,6%. Trenutno, u lokalnim predstavničkim telima ima 17,3% žena iako je u 1996. godini minimalna kvota za kandidacione liste bila 20%, koja je povećana na 30% 2000. godine. Posmatrano povećanje broja žena kandidata između 1996. i 2000. godine je malo. Nijedna od 30 registrovanih političkih partija nije se držala minimalnih kvota. Kako su najveće stope primenjene od manjih partija, ukupni broj žena je vrlo mali.

Najveće promene vezane za prisustvo izabranih žena u Saveznom veću desile su se između 1982. i 1986. godine, kada su se održali prvi demokratski izbori u poslednjih 20 godina. Nakon toga, rast je slabio, i posle izbora 1998. godine kada su kvote uvedene prvi put, došlo je do smanjenja broja izabranih žena u Saveznom veću, sa 6,2% 1994. godine na 5,2% 1998. godine. Rezultati izbora u

2002. godini su ipak povoljniji. Broj izabranih žena kongresmena je dostigao 8,2% od ukupnog broja kongresmena.

1998. i 2002. godine najmanje partije su izabrale više žena u relativnim iznosima. Postoji trend levo orijentisanih partija da biraju više žena nego partije centra i desnice. Raspored ukupnog broja izabranih žena zasnovan na ideološkom profilu – levica, desnica i centar – pokazuje da su 50% žena izabrale leve partije, 26,2% centar i 16,7% desne partije.

1994. godine 10 političkih partija je zvanično izabralo žene da bi se taj broj 1998. godine smanjio na samo 7 partija. 2002. godine broj partija koje su izabrale žene za svoje predstavnike se povećao ponovo na 11 od ukupno 30 partija.

2002. godine se beleži povećanje žena predstavnika, većinom zahvaljujući boljim izbornim rezultatima levih partija. Važno je napomenuti da je levica u koaliciji s nekoliko partija centra pobedila na izborima 2002. godine 168. I koalicija centra i desno orijentisanih partija povećale su prisustvo svojih žena predstavnika.

Podaci potvrđuju bolju prihvaćenost žene u manjim partijama, posebno u levo orijentisanim, dok su žene suočene s većim unutrašnjim problemima u velikim partijama, pri čemu su ti problemi veći što su partije konzervativnije.

Posmatrajući podatke koji se odnose na sva tri izborna nivoa – opštinska veća, skupštine federalnih jedinica i Savezno veće – može se zaključiti da broj žena koje se takmiče za poslanička mesta opada kako raste nivo predstavničkog tela. Podaci takođe sugerišu da politika kvota ima inicijalni pozitivni uticaj, ali da su njeni rezultati daleko od onih koji su bili očekivani.

BRITANIJA¹⁶⁹

Izborne kvote koje se primenjuju u Britaniji su one koje su koristile političke partije za selekciju partijskih kandidata. Od početka njihove upotrebe vidljivo su doprinele znatnom povećavaju broja žena u nacionalnom i u regionalnim predstavničkim telima kao što su škotski Parlament i velška Skupština. One su u najširoj upotrebi u Laburističkoj partiji i imaju značajan uticaj na broj ženskih predstavnika izabranih u sva tri parlamenta na izborima održanim u periodu od 1997-2003. za nacionalni Parlament i 1999-2003. za parlamente Škotske i Velsa.

Jedna od specifičnih poruka britanskog iskustva u primeni sistema izbornih kvota¹⁷⁰ je da stvaranje novih predstavničkih tela i upravnih organa u procesu

¹⁶⁸ PT nije samo izabrala predsednika, već je takođe izabrala i veliki broj senatora i njen udeo predstavnika u Saveznom veću se popeo na 57% od ukupnog broja poslanika.

¹⁶⁹ Z., (2005), Uvođenje i funkcionisanje izbornog kvota sistema u Britaniji, op. cit.

¹⁷⁰ Squires, Judith (2004): *Gender Quotas in Britain: A Fasttrack to Equality*. Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.

decentralizacije i devolucije nesumnjivo otvara nove strukturalne mogućnosti za povećano učešće ženskih predstavnica. Da broj žena u političkim predstavničkim telima osetno raste i ako sistem kvota primenjuje vodeća politička partija (ili partije) je drugo značajno britansko iskustvo, ali to je ujedno iskustvo drugih evropskih zemalja koje su tokom protekle decenije počele sa primenom sistema izbornih kvota¹⁷¹.

Međunarodnopravni okvir

Dokument Evropske komisije "Žene na mestima političkog donošenja odluka" navodi da su regulative kvotama važan instrument da se ženama omogući pristup vodećim političkim pozicijama" (2000. p 17).

Uprkos tome, kvote su još uvek kontroverzno pitanje i njihova primena se stavlja pod znak pitanja iz više pravnih i političkih razloga. U Britaniji se čak ozbiljno postavljalo pitanje da li je takva vrsta pozitivne akcije zapravo legalna, odnosno dozvoljena EU Direktivom o jednakom tretmanu (Equal Treatment Directive 76/207/EEC), koja predviđa jednak tretman u domenima pristupa zaposlenju i unapređenju, obuci i radnim uslovima.

Član 141 (4) Amsterdamskog ugovora takođe navodi da princip ravnopravnog tretmana ne treba da spreči države da podržavaju ili usvajaju mere koje obezbeđuju posebne pogodnosti u nameri da se manje predstavljenom polu olakša profesionalno unapređenje.

Međunarodna legislativa koja se odnosi na ljudska prava prihvata princip pozitivne akcije: UN Odbor za ljudska prava, General comments no. 18 Međunarodne Konvencije o građanskim i političkim pravima, član 7 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i član 4 UN Konvencije 1986 CEDAW. Drugim rečima, bez obzira na konceptualni pristup kvotama, princip pozitivne akcije u pogledu predstavljanja žena je usvojen i ima međunarodnu podršku.

Hronologija i uzroci nedavnih promena u zastupljenosti žena u Britaniji

U maju 1997. broj izabranih žena u Donjem domu britanskog Parlamenta se udvostručio: od dotadašnjih 9,2% došlo se do 18,2%

Analiza situacije na prvi pogled je otkrila kako je došlo do te promene u periodu između izbora koji su održani 1983. i 1997. Naime, tada je znatno poras-

¹⁷¹ Slično je belgijsko iskustvo tokom devedesetih. Videti: Petra Meier, Implementing Gender Quotas in Belgium: Lessons from their Legal Enforcement. Rad predstavljenn na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.

tao broj žena Laburističke partije kao i broj laburističkih poslanika koji je neprekidno rastao između 1983. i 1992. a onda dramatično između 1992. i 1997. Takođe, na lokalnim izborima 1997. došlo je do ubedljive pobede Laburističke partije.

Dakle, ključni uzrok povećanja broja žena u Donjem domu je očito politika vodeće Laburističlke partije u pogledu selekcije i kandidovanja žena. Na kraju 1997. u Donjem domu Laburistička partija je imala čak 24,2% žena poslanica a npr. Konzervativna partija samo 7,8%.

U periodu od 1997. desile su se mnoge značajne promene u vidu dramatičnog porasta broja žena u britanskom Parlamentu. Njih su veoma slavili svi oni koji su dugo vodili kampanje za veću predstavljenost žena u nacionalnom predstavničkom telu, ali treba reći da je to pre jedan početak nego kraj dužeg procesa kulturnih i institucionalnih promena u odnosu na predstavljanje žena u Britaniji.

Kvote i političke partije: kako povećati zastupljenosti žena

Kontroverze u primeni britanskih kvota najbolje se razumeju u kontekstu sukobljavajućih koncepcija shvatanja ravnopravnosti od strane glavnih političkih partija.

Partije koje zastupaju koncept ravnopravnosti kao ravnopravnost mogućnosti ili jednaki tretman, uzdržavaju se od korišćenja rodnih kvota i usvajaju pristup političke ravnopravnosti kroz stimulisanje povećanja prisustva žena.

Partije koje usvajaju koncept ravnopravnosti kao ravnopravnost rezultata sklonije su da usvoje rodne kvote i vrlo im je blisko shvatanje "brzog puta" *(fast track)* ka postizanju rodne ravnopravnosti u političkoj oblasti.

Može takođe da se razmatra i tzv. treći put ka ravnopravnosti posebno u novim telima: ravnopravnost kao *gender mainstreaming*. Usvajanje tog koncepta može ali ne mora da podrazumeva korišćenje kvota, ali ipak može dovesti do visokog nivoa ženske zastupljenosti.

Političke partije u Britaniji primenjuju tri vrste strategija da bi povećale broj žena predstavnica:

- retoričko izražavanje partijske privrženosti rodnoj ravnopravnosti i uverenja da su promene i poboljšanja u tom pravcu neophodne,
- afirmativna akcija u vidu mera da se pomogne selekcija žena (edukacija, mentorski sistem), i
- pozitivna diskriminacija (kao što su mere koje su poznate kao uži izbori žena, "zipping", "tvinning" i kvote)¹⁷².

[&]quot;All-women short-lists": ženski uži izbor, pravi se od strane same političke partije između njenih žena, potencijalnih kandidatkinja za izbore, naročito za lokalne izborne jedinice, tako da one na kandidacione liste ne dolaze kroz konkurenciju sa muškarcima, članovima svoje partije, već se za mesta na kandidacionim listama takmiče sa ženskim protivkandidatkinjama sa ženske liste užeg izbora.

Laburistička partija je primenjivala sve tri metode i to duže od jedne decenije u svom doslednom zalaganju za mere povećanja broja žena u predstavničkim telima.

Mere afirmativne akcije primenjivane unutar Laburističke partije obuhvatale su obuke i mentorske šeme za žene. Pozitivne mere primenjene unutar Laburističke partije obuhvatale su interne partijske kvote za nominacije u partijskim organima i telima i kandidacione kvote za parlamentarne izbore od 1993. do 1996. Samo je Laburistička partija primenila kandidacione kvote koje zahtevaju određenu procentualnu zastupljenost žena na kandidacionim listima za izbor u Parlament.

Neke druge partije, npr. Liberalni demokrati i Plaid Cymru usvojili su kvote na ranijem stadijumu izbornog procesa, poznatije kao pravljenje užeg izbora ženskih kandidata (u procesu unutarpartijske selekcije kandidata za kandidacione liste, žene se biraju sa posebnih ženskih lista da bi se izbeglo da ih odmah na početku eliminišu muški protivkandidati).

Između 1993. i 1996. Laburisti su usvojili kandidacione kvote u formi "užeg izbora za žene". Planirana je strategija po kojoj samo žene mogu da se nađu u užem izboru za polovinu mesta koja pripadaju partiji i polovinu mesta koje partija treba da osvoji na izborima.

Ta politika je bila razrađenija politika užeg izbora žena koja je primenjivana između, 1987. i 1992. koja je sada davala samo ženama prolaz za ta identifikovana partijska mesta. Ona je, međutim, bila kontroverza i izazivala je protivljenje u samoj partijskoj bazi. Napuštena je januara 1996. kada je došlo do sudskih sporova pokrenutih od strane dvojice muškaraca pred Trgovačkim sudom u Lidsu. Sud je prihvatio argument da predizborni selekcioni proces omogućava pristup političkim nominacijama koje su po svojoj pravnoj prirodi slične zaposlenju i da je zbog toga podvrgnut regulativi UK Sex Discrimination Act-u koji sprečava svaku radnu diskriminaciju na osnovu pola.

Juna 2001. odnos žena u parlamentu ostaje učvršćen na stalnom nivou ispod 20% čak i označen malim opadanjem – 118 žena je dobilo mesta u parlamentu što je 17,9%. Izbori u junu 2001. bili su prvi izbori posle 1979. kada je broj žena parlamentarki opao. Iako je taj pad bio mali, on je ukazivao na postojanje i opstajanje značajnih, snažnih prepreka procesima selekcije i izbora žena.

[&]quot;Zipping": Znači sistem "rajsferšlusa", tj. kada na partijskim izbornim listama jedan muški kandidat smenjuje jednog ženskog kandidata koji onda naizmenično čine tu izbornu listu sastavljenu od pola žena, pola muškaraca.

[&]quot;Twinning": Izborne jedinice u kojima postoji verovatnoća da će pobediti ista partija stavljaju se u par i onda se muški kandidat stavlja da vodi listu u jednoj a ženski u drugoj izbornoj jedinici. To podrazumeva političku volju i veliko, bona fide poverenje na strani partijskih administratora u izbornim jedinicama da obezbede objektivne kriterijume za identifikovanje koje su izborne jedinice izgledne za dobijanje ili gubljenje više od drugih izbornih jedinica a takođe tu je onda i presudno dobiti prave muške i ženske kandidate koji su izabrani od svojih pratija od kojih se objektivno očekuje da mogu da pobede u određenim izbornim jedinicama.

Nizak procenat žena selekcioniranih da se bore za mesta koja drže Laburisti u 2001. ukazivao je da se ideja o užem izboru ženskih kandidata kao načinu da se svrhovito reformiše partijska kultura u jednom parlamentu pokazala kao preterano optimistična i zapravo neefikasna. Postalo je jasno da treba da se usvoje efikasnije i dugoročnije politike pozitivne diskriminacije da bi se nivo žena predstavnica podigao i održao.

Značajno je da su se u junu 2001. žene loše kotirale prilikom selekcionisanja na izgledna mesta na kandidacionim partijskim listama u sve tri glavne partije. Retorična strategija i strategije pozitivne diskriminacije u obliku ženskih užih izbora koje su usvojene od svih partija koje su učestvovale na izborima 2001. očito nisu imale očekivan uticaj na porast broja žena.

Ubrzani put povećanja zastupljenosti žena – fast track

Povećanje broja žena ka jednakoj zastupljenosti može imati ili pravac postepenog ili ubrzanog povećanja. Postepeno povećanje se dešavalo više od 60 godina u Danskoj, Norveškoj i Švedskoj da bi dostiglo tek 20% a više od 70 godina da bi se došlo do 30%. Zemlje koje su usvojile brzu promenu kao što su Kosta Rika, Argentina i Južna Afrika, uspele su da za kratko vreme sasvim neznatno prisustvo žena u svojim predstavničkim telima povećaju prvo na 19% pa onda i do 35% (Kosta Rika). Južna Afrika je na prvim demokratskim parlamentarnim izborima zahvaljujući brzom putu (fast track) dobila 30% žena. To predstavlja pomak od okvira jednakih mogućnosti ka okviru pozitivnih mera kojima se želi postići ravnopravnost putem aktivnosti koje kompenziraju postojanje strukturalnih barijera.

Laburistička partija je usvojila brzi put *(fast track)* uvođenjem unutarpartijskih kvota i time se odmah razlikovala od ostalih partija koje su usvojile spori, tzv. inkrementalni put postepenog rasta *(incremental route)*. Brzi put je očigledno više u skladu sa popularnom percepcijom fer odnosa polova.

Onda se dalje postavlja pitanje zašto uopšte koristiti spori put ako je iz svih primera jasno da samo brzi put ostvaruje odmah vidljive rezultate. Kratki odgovor je da mnoge partrije jednostavno nisu sklone uvođenju kvota koje se ne uklapaju u njihova politička shvatanja.

I u partijama u kojima se takve mere usvajaju i primenjuju to ne prolazi bez mnogo unutrašnjih problema i rasprava. Iako je npr. Laburistička partija dugo bila prepoznatljiva po svojoj privrženosti idealu ravnopravnosti, o tom principu se uvek iznova raspravljalo na unutarpartijskim telima jer se teško dolazilo do praktične usaglašenosti da li da se ravnopravnost shvata kao jednakost početnih mogućnosti/prilika, jednakost zarada ili kao jednakost u ostvarenim rezultatima. Ipak, kada su u pitanju pozitivne mere u pogledu zastupljenosti žena uvek bi

prevagnuli argumenti da postoji jasna programska orijentacija Laburističke partije koja sebe identifikuje kao inkluzivnu partiju. ¹⁷³ Kroz svoju istoriju dužu od stotinu godina Laburisti su uvek nastojali da omoguće da istorijski isključivane društvene grupacije budu obuhvaćene i angažovane u partijskim strukturama.

Škotska

U međuvremenu, prvi izbori za škotski parlament u maju 1999. doveli su do 48 članica škotskog Parlamenta što je predstavljalo 37,2% učešće žena. Korišćen je proporcionalni izborni sistem koji pogoduje povećanju broja izabranih žena. Od njih, 30 su bile izabrane od strane izbornih jedinica, a 18 sa regionalnih listi. Po partijama gledano, žena je bilo 28 od 56 članova Laburističke grupe (50%), 15 od 35 Škotske nacionalne grupacije (42.9%), 3 od 18 Konzervativaca (16,7%) i 2 od 17 Liberalnih demokrata (11,8%)¹⁷⁴.

Samo su dve partije, Laburistička partija i Škotski socijalisti koristile mere pozitivne diskriminacije da povećaju učešće ženskih kandidata.

Vels

Prvi izbori za Velški parlament u maju 1999. dali su 24 žene od 60 članova Skupštine (40%). Kao i u škotskom Parlamentu kandidati su bili izabrani u izbornim jedinicama i sa regionalnih listi. 47,5% žena je izabrano u izbornim jedinicama i 25% njih izabrano je sa regionalnih listi. Žena je bilo 57.1% u Laburističkoj partiji, 36,3% u Plaid Cymru, ni jedna od Konzervativaca i 50% Liberalnih demokrata.

Majski izbori 2003. doneli su porast žena na 50%: kod Laburista 63,3%, Liberalni demokrati i Plaid Cymru 50% Konzervativci su imali unutrašnje probleme da stave žene na izgledna mesta ali su ipak ostvarili 18,2% pa je tako Vels postao "svetski lider u sprovođenju politike jednakih mogućnosti".

Škotska i velška iskustva

I u Škotskoj i u Velsu više je žena izabrano u izbornim jedinicama nego sa regionalnih listi. Objašnjenje te činjenice je da su partije koje su dobijale mesta u regionima Škotske i Velsa bile nesklone da stavljaju žene na dovoljno visoka, izgledna mesta na svojim listama. Da Laburisti nisu imali strategiju pozitivne diskriminacije, mnogo bi manji broj žena bio izabran u ovim telima.

¹⁷³ Mršević Z., (2005), **Kako skrojiti politiku jednakih mogućnosti**, op. cit.

¹⁷⁴ Procenti označavaju broj žena od izabranih poslanika pomenute partije.

U većini izbornih jedinica za izbore 1999. za škotski Parlament i velšku Skupštinu Laburisti su primenili politiku "tvininga". To znači da su izborne jedinice od strane izbornih štabova političkih partija grupisane po dve, tj. sparivane, na osnovu dva kriterijuma, izgleda da budu dobijene i geografski. Onda su kao vodeći u njima stavljani naizmenično muški i ženski kandidati. Tvining se pokazao kao izuzetno efikasan sistem tako da je povećano prisustvo žena u škotskom Parlamentu i velškoj Skupštini bilo u značajnoj meri rezultat primene tvininga od strane Laburističke partije a ne proporiconalnog izbornog sistema.

Kada su napustili tvining sistem za izbore 2003. velški Laburisti su primenili uže izbore žena u 6 izbornih jedinica, Plaid Cymru primenio je čvrste kvote na regionalnim listama sa obaveznim smeštanjem po jedne žene u okviru prva dva mesta u svakoj listi. Velški Liberalni demokrati nisu preduzeli nikakvu formalnu meru pozitivne diskriminacije ali su vodili proaktivnu politiku ohrabrivanja žena kandidata. Kao rezultat svih tih strategija broj žena u regionalnim parlamentima je opet porastao posle izbora 2003. i predstavljao je kontrast padu broja žena u Vestminsteru. Drugim rečima, izbori u regionalnim skupštinama pokazali su ponovo da mere pozitivne akcije imaju efekata i da donose očekivane rezultate.

U poređenju sa tim u britanskom Donjem domu i dalje ostaje anahrono mali broj žena što je sve zajedno dalo za pravo političkim partijama da to pitanje rodne ravnopravnosti visoko kotiraju na političkoj agendi svojih programskih prioriteta.

Ni Liberalni demokrati niti Konzervativci nisu odlučili da primenjuju kvote. Oni ipak, vode proaktivnu politiku u činjenju pomaka unapred koristeći metode mentorisanja i podrške ženama da postanu sposobne da spoznaju, artikulišu i ostvaruju svoje političke ciljeve. Kod konzervativaca primenu kvota otežava i federalna struktura partijske organizacije ali mnogo više sam partijski etos koji se zalaže za jednake mogućnosti, ali ne i za primenu mera pozitivne diskriminacije kao načina eliminisanja grupne diskriminacije.

Povelja o polnoj diskriminaciji

Laburistička vlada je oktobra 2001. inicirala *The Sex Discrimination (Election Candidates) Bill*, Povelju o polnoj diskriminaciji kandidata za izbore, koja je dobila kraljičin pristanak 26. februara 2002, pošto je prethodno prošla višepartijsko glasanje u Parlamentu. Ta Povelja pravno dozvoljava partijama da primenjuju pozitivne mere kao što su kvote prilikom selekcionisanja kandidata za parlament, lokalne vlade i regionalne skupštine bez opasnosti da budu zakonski gonjene zbog polne diskriminacije. Povelja predstavlja amandman na prethodni Zakon o polnoj diskriminaciji iz 1975. Domen primene Povelje obuhvata izbore za britanski Donji dom, Evropski parlament, škotski Parlament, velšku Narodnu skup-

štinu i izbore za lokalne vlade, a ne odnosi se na izbore za gradonačelnika Londona kao i direktno izabrane gradonačelnike.

Još nisu obrađeni svi rezultati primene ove Povelje ali je jasan njen uspeh koji je postignut na škotskim i velškim izborima, posle kojih je Laburistička partija za izbore 1999. usvojila *tvinning* sistem, usled čega je porastao broj izabranih žena na izborima 2003.

Prihvatanje Povelje išlo je glatko u Donjem domu gde je naišla na potpunu višepartijsku usaglašenost bez problema kroz tri čitanja, dok je u Gornjem domu došlo do određenih neslaganja tek kod drugog čitanja. Razlog te prihvatljivosti leži pre svega u permisivnom karakteru Povelje koja dakle, nije preskriptivnog, naređujućeg karaktera. Poslanici oba Doma su zbog toga bez problema mogli da prihvate taj način smanjenja nejednakosti u broju izabranih žena i muškaraca. Takođe, opšte mišljenje i Donjeg i Gornjeg doma je da žene zaista treba da budu prisutne u Donjem domu u proporciji bliskoj paritetu kojim bi se odražavao odnos žena i muškaraca u izbornom telu.

Faktori porasta zastupljenosti žena

Vidljiv porast broja žena u Vestminsteru 1997. najviše je bio proizvod tri faktora: odluke donete od strane Laburističke partije da uvede uži izbor žena, uspešna primena te politike u periodu od 1993-1996. kao i pobeda Laburista širom zemlje na opštim izborima 1997. To je predstavljao dovoljan signal političke profitabilnosti napora za povećanim uključivanjem žena kao kanditata na svim izborima.

Tome treba dodati ulogu žena parlamentarki u artikulisanju promenjenih normativnih ideala Donjeg doma. S druge strane došlo je do snažne podrške ženskih lobističkih grupa koje su pribavljale neophodne podatke i argumente parlamentarkama koje su se zalagale za mere povećanja broja žena. Zakonske promene bile su i uzrok novih promena, ali i posledica do tada sprovedenih reformi, što je sve zajedno dodatno doprinelo povećanju broja izabranih žena. Veoma je značajno istaći da je Povelja stvorila vitalni prostor u kome političke partije mogu da primene mere pozitivne afirmacije.

Najpoznatija ženska lobistička grupacija *Fawcett* kao i vladina Komisija za jednake mogućnosti pokrenule su kampanju "Žene u javnom životu". Oba tela sprovela su prethodno istraživanje čiji su rezultati dokazali široko rasprostranjeno postojanje diskriminacije žena unutar političkih partija u procesu selekcije kandidata za izbore. Od njihovih aktivnosti još treba pomenuti i upoznavanje javnosti sa pozitivnim i vidljivim pomacima koji su postignuti uvek tamo gde su primenjene pozitivne mere što su uvek bili dobri argumenti kod lobiranja za širenje primene tih mera.

Institucionalna uloga mehanizama za rodnu ravnopravnost¹⁷⁵

U međuvremenu je Jedinica za žene i ravnopravnost vladinog Ministarstva za trgovinu i industriju zajedno sa službenicima Ministarstva za transport, lokalnu vladu i regione nastojala na usvajanju Povelje kao i na njenoj obaveznosti. U dodatku Jedinica je organizovala zajedno sa Ministarstvom za industriju i trgovinu brojne regionalne seminare koji su počeli januara 2002. sa namerom da se ohrabre žene da krenu napred zahtevajući postavljanje na mesta u javnim službama i izabranim telima.

Jedinica za ravnopravnost žena koja je ovlašćena i da koordinira pitanja ravnopravnosti unutar Vlade trenutno se angažuje na pitanjima ravnopravnosti na dva glavna načina: prvo je uspostavljanje nove Komisije za ravnopravnost i Ljudska prava koja bi unapređivala jednakost mogućnosti i borila se protiv diskriminacije. Drugi pravac njihovih aktivnosti je u pogledu politike *gender mainstreamng-a* koja ima za cilj da integriše rodnu perspektivu u sve instance donošenja političkih odluka. Ta dva dostignuća u politici ostvarivanja rodne ravnopravnosti izgleda prioritizuju jednaki tretman i *gender mainstreaming* radije nego pozitivnu akciju koja ima za cilj da doprinese jednakosti u rezultatima a ne samo početnim šansama.

Po pitanju postojanja partijskih institucionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost treba pomenuti da svaka od glavnih političkih partija ima unutarpartijsku žensku organizaciju koja vodi aktivnosti za povećanje broja žena unutar tela sopstvene partije kao i uključivanje tzv. "ženskih pitanja" u partijske programske prioritete. Liberalne demokrate su oformile Radnu grupu za uravnotežene rodne odnose 2001. koja se usredsredila na treninge za potencijalne kandidatkinje.

Sindikalna Mreža radnih žena takođe je nudila obuke i podršku ženama za izbore u Parlament. Konačnu ulogu odigrale su žene parlamentarke koje su ubedljivo iznosile argumente za neophodnost povećanja broja žena u predstavničkim telima čije su bile članice.

Različita shvatanja problema rodne ravnopravnosti

U savremenoj Britaniji, ipak je još uvek prihvatljiviji jednaki tretman od pozitivne akcije koja se prihvata sve više kao normativni ideal ravnopravnosti. Jednake mogućnosti, fleksibilnost i modernizacija postali su središnje norme. Britancima je prihvatljivija ideja o jednakim mogućnostima nego ideja o jednakim rezultatima. Politički korektan rečnik sadrži pojmove "poštenih-fer odnosa", "tolerancija" i "imati jednake životne šanse". Postoji zapravo nerazumevanje činje-

¹⁷⁵ Olsen, Johan (1997): Institutional Design in Democratic Countries. *The Journal of Political Philosophy*. 5 (3), 203-229.

nice da su žene kao grupa i danas nejednake u društvu i da se sistemsko rešavanje rodne nejednakosti treba smatrati političkim prioritetom. Koncept feminizma se i dalje smatra gotovo jednoglasno kao negativan i staromodan termin.

Iako se, dakle, rodne izborne kvote dosta primenjuju, one u Britaniji i dalje predstavljaju kontroverzno pitanje za koje se može naći dosta argumenata i za i protiv. Glavne polazišne osnove su shvatanje ravnopravnosti kao i savremeni pokušaji da se odgovori na pitanje manje zastupljenosti žena u glavnim političkim partijama na način ili jednakog tretmana ili strategijama pozitivne akcije.

Tokom poslednje tri decenije u Britaniji se razlikovalo shvatanje problematike rodne ravnopravnosti. Faze se šematski mogu opisati kao prihvatanje principa jednakog tretiranja koji je preovlađivao tokom sedamdesetih, pozitivna akcija koja je bila preovlađujuća tokom osamdesetih i *gender mainstreaming* koja se pojavila kao ekspanzivna strategija rodne ravnopravnosti od 1990-tih.

Teortičarka Tereza Rees¹⁷⁶ opisuje ta tri pristupa na specifičan način, pa prvi slikovito opisuje kao "podvaljivanje", drugi kao "krojenje" a treći "transformisanje". Ona sugeriše da je jednak tretman pravni način da se muškarci i žene tretiraju kao jednaki, tj. kao da je njihova ravnopravnost već postignuta, dok pozitivna akcija uvažava postojanje razlike između muškaraca i žena i da su te mere neophodne da bi se eliminisale nepogodnosti sa kojima se žene suočavaju kao posledice tih postojećih razlika. *Mainstreaming* se nasuprot tome smatra kao strategija identifikovanja načina na koji postojeći sistemi i strukture uzrokuju indirektnu polnu diskriminaciju što onda nalaže kao prihvatljivu njihovu zamenu i redizajniranje.

Kvote su u tom okviru shvatane kao mera pozitivne akcije koja znači "krojenje" postojećih mehanizama selekcije kandidata sa namerom da se isprave nepravde s kojima se suočavaju žene. One su široko shvaćene kao zasnovane na ravnopravnosti kao "jednakosti rezultata". Pozitivna akcija u formi ženskih užih izbornih listi usvojena od strane Laburističke patije doprinela je rapidnoj promeni i predstavlja najbrži put ka ravnopravnoj zastupljenosti žena koja je usvojena u Britaniji. Ali ne treba ispustiti iz vida da je i sama Laburistička partija ambivalentna u pogledu sopstvene strategije ravnopravnosti koja njihov sistem stalno čini ranjivim i može izazvati njegovu nestabilnost.

Žene kao (ne)jedinstvena društvena grupacija

Rodne kvote su stvorene da bi se povećala zastupljenost broja ženskih kandidata, političkih predstavnica. Kvote uzimaju kategoriju "žena" kao jedinstvenu

¹⁷⁶ Squires, Judith (2004): Gender Quotas in Britain: A Fasttrack to Equality. Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.

društvenu grupaciju. Ali ono što je životna činjenica jeste da postoje mnogi problemi u poimanju žena kao jedinstvene grupe. Npr. Crnkinje se u Britaniji veoma bune još od 80-tih i 90-tih protiv političke konceptualizacije i percepcije žena kao jedinstvene grupe s obzirom na postojanje mnogih nejednakosti između pojedinih društvenih i rasnih kategorija žena.

Iako je tretiranje žena kao jedinstvene društvene grupacije zapravo politički uticajan i efektivan koncept, njegovi nedostaci su brojni i ogledaju se u neidentifikovanju razlika i promenljivosti društvenog identiteta mnogih podgrupa žena. Ostaje da je tretman žena kao jedinstvene grupe opravdan jedino sa stanovišta potrebe povećanja zastupljenosti žena u kontekstu političke borbe. U tom svetlu politika rodnih kvota zaista daje privilegije neizdiferenciranoj kategoriji "svih žena" očito propuštajući da odgovori na specifičnu problematiku marginalizovanih ženskih grupacija unutar te opšte kategorije. To je jak razlog za zabrinutost u pogledu prihvatanja sistema kvota kao mere pozitivne akcije i ohrabruje mnoge da se vrate unazad na mere jednakog tretmana kao normativno poželjnije.

Pošto se kao jedan od argumenata za kvote stalno koristi očekivanje da su izabrane žene te koje mogu najbolje da predstavljaju interese ženskog dela stanovništva, mnogo adekvatnije od svojih muških kolega, rađene su studije ponašanja britanskih parlamentarki. Najbrojnije među njima, laburistkinje, u svojoj parlamentarnoj praksi međutim, pokazuju najviše lojalnosti Blerovoj vladi, čak mnogo više od svojih muških partijskih kolega. U javnosti su zbog toga stekle nadimak "Blerove bebe". Rezultati istraživanja impliciraju da one uopšte nisu doprinele uspostavljanju bilo kakve razlike u poboljšanju položaja žena u odnosu na prethodne periode male zastupljenosti žena.

Nasuprot tome, njihovo viđenje vlastite uloge se bitno razlikuje. Upitane o svom političkom ponašanju u Parlamentu one su nedvosmisleno istakle da suštinski i stalno doprinosile artikulaciji agende prožete pitanjima rodne ravnopravnosti, ili tzv. "feminizaciji političke agende" kako kroz rasprave i glasanje u Parlamentu, tako i kroz rad u parlamentarnim odborima.

Bliže istini je, ipak, utisak koji nepodeljeno imaju i štampa i šira javnost a to je postojanje dosta skepse u prekomerna očekivanja od Laburistikinja, "Blerovih beba".

Pravednost kao argument

Zbog svega toga, a naročito zbog očitog jaza između tzv. deskriptivne i tzv. supstantivne¹⁷⁷ zastupljenosti, glavni argument za održanje sistema kvota u Britaniji usredsredio se najviše na tzv. argumentu "pravednosti" radije no na argumen-

¹⁷⁷ Deskriptivnim se smatra povećanje broja žena a supstancijalnim povećanje zastupljenosti ženskih interesa.

tu zastupanja ženskih interesa što navodno vodi ka atrofiji demokratije. Argument pravednosti implicira da je brojčano jednaka zastupljenost žena i muškaraca u predstavničkim telima sama po sebi indikator demokratičnosti bez obzira na njihovo kasnije ponašanje ili politiku koju sprovode ili podržavaju.

Zaštita interesa žena kao argument

Argument "interesa" međutim smatra da je jedini razlog za povećanje učešća žena u politici očekivanje da će one adekvatno da zastupaju interese ženskog stanovništva i da je to njihova prava politička uloga i opravdanje svih mera koje se primenjuju radi njihovog povećanog učešća na mestima donošenja odluka. Dakle, krajnji cilj nije prisustvo po sebi već određeni kvalitet političkog ponašanja.

Demokratičnost kao argument

Argument "demokratičnosti" sadrži očekivanja da žene treba da uđu na mesta donošenja odluka jer će se angažovati u političkom životu drugačije, revitalizujući demokratiju i tako poboljšati kvalitativno karakter i politike i čitave javne sfere.

Potreba za suštinskim institucionalnim reformama¹⁷⁸

Kritičari kvaliteta političkog života i javne sfere uopšte, sumnjičavi su prema kvotama smatrajući da je cela stvar samo skretanje pažnje sa potrebe da se hitno uvedu mnogo suštinskije reforme i poboljšanja postojećih političkih struktura a ne da se kozmetičkim sredstvima daje pseudo legitimacija postojećem, navodno odavno nezadovljavajućem sistemu reprezentativne demokratije.

Dakle, ako se upotrebi Ris terminologija, kvote su i "podvaljivanje" i "krojenje" koje skreću pažnju sa transformativne političke agende kao hitnog prioriteta. Fokusiranje na problematiku sistema kvota navodno može da bude kontraproduktivno u odnosu na širi cili povećanja supstantivne zastupljenosti žena.

Treći komplet primedaba na sistem kvota koncentriše se na prirodu politič-kog diskursa radije nego na prirodu ženskog. Dakle, postojeće institucije se smatraju sve vreme nespornim samo je u pitanju kako ih nastaniti sa više žena a ne kako ispitati mogućnosti da se one suštinski reformišu ili čak i zamene nekim drugim institucionalnim konceptima umesto dosadašnjih izanđalih, odavno potrošenih, muško centriranih institucionalnih koncepcija političkog predstavljanja i odlučivanja.

¹⁷⁸ Mule, Rosa (1999): New Institutionalism: Distilling some "hard core" propositions in the works of Williamson and March and Olsen. *Politics*, 19 (3), 145-151.

Fokusiranje na uzanu oblast rodne ravnopravnosti kao što se uvek dešava kada se raspravlja o tehnikama primene i opravdanosti sistema kvota, *tvinninga* i *zipinga* ima za posledicu zauvek učvršćivanje cele problematike u datom okviru institucionalne politike. Taj okvir propagira individualizam, ekskluzivitet, zamagljenost do nevidljivosti pravih mesta i načina donošenja odluka, neprijateljstvo svih protiv svih na političkoj sceni kao i konfrontirajući antagonizam kao način donošenja odluka.

Deliberativna demokratija protiv reprezentativne demokratije¹⁷⁹

Sve više se kritika upućuje tom postojećem prostom prikupljanju na jednom mestu nosioca različitih interesa.

Deliberativna demokratija znači transformaciju kao i očekivanje da će ljudi modifikovati svoje shvatanje šta očekuju od društva. Ideja demokratske participacije je manufaktura, mukotrpan rad na donošenju odluka prihvatljivih od većine članova predstavničkih tela, ali ona nije efikasna u otkrivanju i artikulisanju pravog opšteg dobra ili autentičnog zajedničkog interesa društva. Ideal je da demokratsko donošenje odluka izranja iz deliberativnih procedura koje su uključujuće i racionalne.

Deliberativna demokratija, suprostavljena reprezentativnoj demokratiji međutim, uopšte ne skida sa dnevnog reda pitanje kvota koje u oba koncepta ostaju neophodan instrument uključivanje žena bez kojih jednostavno ni jedan koncept demokratije ne može legitimno da funkcioniše. Nije, dakle, potrebno odbaciti kvote kao nepotrebne, već je potrebno i njih uključiti u razmišljanje o mogućnostima da se izmeni način učestvovanja u politici tako da se uznapreduje u odnosu na "podvaljivanje" i "krojenje".

Gender mainstreaming

U tom kontekstu izgleda da najplodniji pravac predstavlja *gender mainstreaming* koji se sve više pokazuje kao neprocenjiv izvor novih ideja. Naime, dok se politika rodne ravnopravnosti pokazuje često kao reaktivna, jer se bavi samo problemima rodne neravnopravnosti ili istorijski nasleđenom neravnotežom moći, *gender mainstreaming* nudi strategiju inkorporisanja rodne ravnopravnosti u sve oblasti pa i u one u kojima nema nikakve neravnopravnosti između žena i muškaraca.

U tom svetlu Povelja o rodnoj diskriminaciji izbornih kandidata iz 2002. predstavlja jasan primer "pravilo-izuzetak" pristupa politici rodne ravnopravno-

¹⁷⁹ Goodwin, Robert (1996): *The theory of Institutional Design*. Cambridge: University Press.

sti koja se javlja kao odgovor na zahtev da neko može da bira između jednakog tretmana (u pogledu normi koje su očigledno rodno prejudikativne) i pozitivne akcije (koja pretpostavlja pol kao zadatu kategoriju).

Suprotno tome, *gender mainstreaming* u pogledu učestvovanja žena u političkom životu, pre i iznad te važne zakonske promene, insistira na potrebi da se razvija jedna šira politička strategija rodne ravnopravnosti¹⁸⁰. Inkorporiranje u glavne političke tokove ovde predstavlja zahtev da se razne vrednosti, interesi i životna iskustva različitih grupa žena uzmu u obzir kada se smišlja i sprovodi učestvovanje u politici. Usvojiti politiku *gender mainstreaming-a* kao različitu strategiju od politike rodne ravnopravnosti zahteva upitanost da li se supstantivna zastupljenost žena ostvaruje bolje pristupom postojećim strukturama predstavničke politike ili da li treba da proširimo razumevanje demokratske participacije da bismo uključili nove, rodno senzitivne oblike političke prakse.

Značajno je da promene ustava pružaju jedinstvenu priliku da se ostvari *gender mainstreaming* u pogledu novostvorenih ili reformisanih političkih struktura.

Proces devolucije je u Britaniji tako doneo ne samo promenu odnosa između centra i regiona već takođe i preraspodelu političke moći između polova.

Zaključak

Visoko procentualno učešće žena u velškoj Skupštini (40%) i u škotskom Parlamentu (37-39.5%) treba shvatiti kao rezultat mera pozitivne akcije a pre svega *tvinninga*, ali takođe to treba shvatiti u kontekstu strategija inkorporiranja rodne ravnopravnosti usvojene od strane žena prilikom oblikovanja ustavnih promena.

Naime, ne treba zaboraviti da je bila formirana široka koalicija ženskih organizacija, *grassroots* aktivistkinja, žena sindikalki, partijskih žena, ključnih insajderki i rodnih eksperata koja je lobirala za ulogu u oblikovanju "za žene prijateljskog ambijenta" škotskog Parlamenta nasuprot tradicionalnim muško dominantnim institucijama. Ukratko, stvoren je Parlament koji će uzimati rodne perspektive u obzir u procesu donošenja odluka i kreiranja politike¹⁸¹.

Ne sme se takođe nikako ispustiti iz vida da princip jednakih mogućnosti i pozitivna akcija imaju još uvek centralnu ulogu: pozitivna akcija u vidu *tvinning* sistema je jedan od sigurno najvažnijih pojedinačnih faktora obezbeđivanja visokog nivoa zastupljenosti žena a princip jednakih mogućnosti ostaje jedan od četiri

¹⁸⁰ Politika *gender mainstreaming-a* u memorandumima o zajedničkom uključenju za buduće zemlje članice, Praktične smernice, Evropska Komisija, Direkcija za socijalna pitanja i zapošljvanje.

¹⁸¹ To, na primer, može da znači da će se Parlament sastajati u vreme koje uzima u obzir zahteve porodičnog života i raspored školskih raspusta.

ključna principa tog Parlamenta. Ustavna promena koja je rezultirala restrukturiranjem britanske države sugerira da najbrži put ka rodnoj ravnopravnosti ne podrazumeva samo usvajanje rodnih kvota već takođe obuhvata i *gender mainstreaming* u odnosu na oblikovanje samih političkih institucija.

Kvote mogu da se razumeju kao oblik pozitivne akcije. Ali one se takođe mogu razumeti u kontekstu tri strategije za postizanje ravnopravnosti: jednakog tretmana, pozitivne akcije i *gender mainstreaming-a*. Mnoge od dilema u pogledu kvota su specifične manifestacije mnogo opštijeg normativnog straha od pozitivne akcije. S obzirom na to da mnogi teoretičari rodne ravnopravnosti istražuju sve potencijale *gender mainstreaming-a* kao nove, poboljšane strategije za postizanje ravnopravnosti, bilo bi vredno razmotriti šta ova strategija može da znači u odnosu na političku zastupljenost.

Ovde cilj ne bi bio da se ženama obezbedi ravnopravan tretman u procesu selekcije (kao što je sadržano u principu jednakog tretmana), niti da se obezbedi da neprivilegovanost žena bude rešavana politikom kvota (kao što je slučaj sa strategijom pozitivne akcije). Umesto toga, radije se kao cilj smatra razmatranje rodnih odnosa u pogledu dizajniranja, primene, nadgledanja i evaluiranja političkih praksi tako da žene i muškarci od njih imaju podjednaku korist i da se postojanje nejednakosti ne indukuje dalje. Tada je argument ne da će žene da učine politiku drugačijom, i da zato treba da budu prisutne u većem broju nego što je do sada bio slučaj, već da politika treba da bude zamišljena drugačijom sa namerom da žene kao i muškarci mogu da podjednako učestvuju u procesima donošenja odluka kao i da doprinose poboljšanju društva i institucija.

Značajno je napomenuti i to da britanska primena kvota može da ima presudni, pozitivan uticaj preko Atlantika. Naime, uspešna, pravno i politički prihvatljiva primena kvota u Britaniji dokaz je da specifičnosti anglo-američkih političkih institucija i izbornih sistema nisu takve da bi onemogućavale primenu kvota i da kvote nisu usko specifično kontinentalno-evropskog karaktera. Ipak, Sjedinjene Države za sada uopšte ne podržavaju kvote niti slične mere pozitivne diskriminacije¹⁸². Najbolji način da se ženama obezbedi uključivanje u proces političkog odlučivanja, kako se u Americi smatra, je kroz pravne i političke reforme koje okončavaju diskriminaciju žena i unapređuju jednakost mogućnosti. Nedostatak kvota, po zvaničnom stavu američke admnistracije je da one doprinose shvatanju da je neka žena dobila poziciju na mestima odlučivanja samo zbog svoje polne pripadnosti a ne zbog svojih zasluga, što je argument koji je u britanskim i kontinentalnim raspravama odavno prevaziđen kao zastareo.

¹⁸² U.S. Explanation of position, ECE Regional preparatory meeting for the ten-year review of implementation of the Beijing Platform for Action (Beijing+10), December 14-15, 2004; Geneva. Dostupno na: www.peacewomen.org/un/Beijing10%20/USEOPECE.pdf.

FRANCUSKA, ZEMLJA PARITETA¹⁸³

Zakon o paritetu koji obezbeđuje jednaku političku predstavljenost za muškarce i žene je po pravi put bio primenjen na opštinskim izborima u martu 2001. godine¹⁸⁴. Njegova osnovna odredba je da: "Političke partije moraju da imaju jednak broj muškaraca i žena kadidata na opštinskim, parlamentarnim izborima i izborima za Evropski parlament".

Zanimljiva je obaveza partija da poštuju i ono što se naziva duhom zakona. Naime, političke partije moraju ne samo da poštuju zakon u pogledu paritetnog imenovanja kandidata na kandidacionim listama, nego i, kao što to kaže član 4 Ustava, "da doprinose njegovom sprovođenju u delo" poštujući tzv. duh zakona. To znači da ga primenjuju dosledno i na razne situacije u kojima ne postoji direktna prinudna regulativa.

Efekti zakona o paritetu u pogledu regionalnih izbora su vrlo pozitivni. Godine 1998, bilo je 27,5 žena izabranih za regionalne odbornice, tri žene bile su izabrane za predsednice regiona, a 20% za potpredsednice. Primena zakona uvela je istinski paritet u regionalne skupštine jer od tada su 47,6% regionalnih odbornika žene. Konstatuje se takođe i povećanje u pogledu potpredsedničkih mesta, jer ih od 2001. ima 37,3%. Osam regija poštovalo je i taj duh zakona izabravši isti broj žena i muškaraca na potpredsedničko mesto: Il-de-Frans, Bretanja, Poatu-Šarante, Midi-Pirene, Pikardija, kao i Gvadelupa, Gijana i Martinik. To nije u potpunosti slučaj sa jedanaest regija gde ima 30 do 40% žena u telima. Nasuprot tome, u sedam regija, preko 70% potpredsednika i dalje su muškarci, čak 75% u u tri regije sa najgorom situacijom: Bas-Normandi, Santr i Korzika¹⁸⁵.

Uprkos uspeha treba reći da se javio velik otpor unutar samih partija, naročito od strane onih koji bi zbog poštovanja toga principa prosto ostali bez posla¹⁸⁶ pa je zbog toga odredba o obaveznom poštovanju "duha zakona" tim značajnija.

Juna 2002. u završnoj rundi parlamentarnih izbora u Francuskoj pobedila je politička opcija desnog centra. Iste godine u prvom krugu predsedničkih izbora u Francuskoj, Jean-Marie Le Pen, vođa krajnje desničarskog Nacionalnog Fronta (FN; National Front), došao je na drugo mesto. Le Penov neočekivani uspeh podstakao je masovne antifašističke ulične demonstracije širom zemlje. Zahvaljujući širokoj društvenoj mobilizaciji u drugoj rundi je Žak Širak¹⁸⁷ kandidat desnog

 $^{^{183}\,\}mathrm{Mr}$ šević Z., (2006), Mesto i značaj kvota izbornog sistema: iskustva Francuske i Norveške, op. cit.

¹⁸⁴ Oni nisu doneli očekivani rezultat u vidu izborne dominacije levice, ali je francuska politika ipak dobila jednu prepoznatljivu roze nijansu sa ulaskom većeg broja žena na lokalne pozicije.

¹⁸⁵ Marie-Jo Zimmermann, Deputat Mozela, generalna izvestiteljka Osmatračnice za paritet između žena i muškaraca.

¹⁸⁶ Stanovništvo 60,144,000 po popisu iz 2003.

¹⁸⁷ Predsednik Širak je kasnije izbegao očigledan pokušaj ubistva atentatom koji je pokušao jedan desničarski ekstremista.

centra pobedio sa 82.2% glasova što je najveća od svih izbornih pobeda u Francuskoj Petoj republici.

Nacija se mobilisala u odbrani demokratije a kao jedan od navodnih načina za njeno održanje bilo je viđeno odustajanje od pariteta. Naime, većina partija se odlučila da plati kaznu radije nego da poštuje paritet. To se opravdavalo pre svega opštim interesom odbrane demokratije. Tu su široko dodavani i tradicionalno prisutni argumenti, da nema dovoljno žena¹⁸⁸, da žene nisu zainteresovane za politiku i ne mogu se zakonskim putem na nju prisiljavati, ili čak, i žene su same protiv postojanja pariteta/kvota jer ih to svrstava u inferiorne građane koji moraju da budu kao takvi štićeni zakonski.

Istorijska perspektiva

Žene su dugo bile slabo predstavljene u francuskoj politici¹⁸⁹. Fransuckinje su tek od 1944. dobile pravo glasa i mogućnost da dobiju izborne funkcije, tj. da budu birane¹⁹⁰. Broj izabranih Francuskinja ostao je mali čitavih 50 godina: 1945. bilo je svega 5% žena poslanica u Narodnoj Skupštini a 1996. njih još uvek ima samo 6% poslanika, iako čine 53% izbornog tela. Posle poslednjih parlamentarnih izbora održanih bez obaveznog pariteta, broj žena je bio 11% u Narodnoj skupštini a u Senatu je bilo samo 5,9%. To je najniži nivo od svih drugih evropskih zemalja osim Grčke. Čak je i Švajcarska koja je tek 1971. odobrila ženama pravo glasa imala je 23% žena saveznih poslanica. Velik broj zemalja u razvoju takođe se približio idealu proporcionalne polne predstavljenosti, kao što su npr. Mozambik i Južna Afrika (30%), Vijetnam (26%) i Kina (22%).

Na lokalnom nivou predstavljanje žena je još slabije. Pre prvih izbora regulisanih Zakonom o paritetu, u Francuskoj je bilo svega 8% gradonačelnica što je čak porast u odnosu na svega 2,3% 1977. Pri tom, većina njih ima tu poziciju u malim opštinama zapravo selima sa manje od 700 stanovnika. Samo tri grada sa više od 50 000 ima žene gradonačelnike, među kojima su npr. Strazbur i Avinjon. Slično je i u vladi. Iako je prva žena ministarka postojala još u dalekim 1930-tim godinama, čak pre nego što je ženama bilo omogućeno da

¹⁸⁸ U Francuskoj postoje sledeća izborna tela koja bi trebalo da se biraju uz poštovanje principa pariteta: Opštinski saveti, 38.000 sa oko 1.140.000 izabranih savetnika. Departmanski saveti kojih ima oko 100 sa oko 8000 izabranih savetnika Regionalni saveti kojih ima: 17 sa 1.700 izabranih članova. U Narodnoj skupštini, Savetu deputata ima 580 članova a u Senatu 350 članova, francuskih članova Evropskog Parlamenta ima 60.

¹⁸⁹ Lambert, Caroline (2001): *Francuske žene u politici: Dugi put do pariteta, Komparativna analiza USA/Francuska*. Dostupno na: http://www.brook.edu/fp/cusf/analysis/women.htm.

¹⁹⁰ To je znatno kasnije od žena u Sjedinjenim Državama (1920), Britanije (1918), Nemačke (1918), pa čak i od Šri Lanke (1931)

glasaju, broj žena ministarki ostao je zanemarljivo mali decenijama pošto su žene postale glasačko telo.

Kako je došlo do pariteta

Prvi napredak žene su postigle tokom sedamdesetih za vreme konzervativnog predsednika Valeri Žiskar D'Estena, kada su u vladu ušle dve istaknute žene, Simon Vejl i Fransoaz Žiru. One su ostavile važan politički trag, posebno u pogledu ženskih pitanja¹⁹¹.

Sledeći taj primer, političari levice su promovisali žene u svim domenima francuske politike. Za vreme predsedničke kampanje 1981. Fransoa Miteran je predložio da se uvede kvota od najmanje 30% žena za parlamentarne izbore¹⁹². Kada je postao predsednik, otvorio je više vladinih pozicija za žene posebno izvan tradicionalnih "ženskih" resora kao što su zdravlje, obrazovanje i ženska pitanja. 1991. postavio je prvu i jedinu ženu premijerku Edith Cresson¹⁹³. Konzervativne partije su takođe nastojale sa svoje strane da ne zaostanu trudeći se da ubede javnost da levica nije jedina politička grupacija koja nastoji da obezbedi ženama bolje mesto u političkom životu.

Osmatračnica

Kada je 1995, premijer Alen Žipe otpustio osam od dvanaest žena iz svoje vlade samo šest meseci posle njihovog postavljanja, što je u američkoj štampi nazvano "Crni utorak", konzervativci su definitivno izgubili imidž zastupnika ženskog prisustva u politici. Predsednik Žak Širak je kao odgovor formirao Osmatračnicu za paritet ("Observatoire"), kao telo koje je zamišljeno da nadgleda pitanja rodne nejednakosti i da o njima izveštava premijerovu kancelariju.

U skladu sa svojim mandatom, Osmatračnica insistira da je najbolje rešenje za ostvarivanje društvene promene u korist veće jednakosti između polova u politici i dalja primena proporcionalnog izbornog sistema sa striktnim naizmeničnim smenjivanjem muškaraca i žena na kandidacionim listama. U pogledu različitih izbora iz 2004. godine, Osmatračnica preporučuje da se na regionalnim izborima uvede obaveza pariteta u pogledu nosilaca lista za načelnike (sekcije

¹⁹¹ Kao ministarka zdravlja od 1976. do 1979, Simon Vejl je poboljšala mogućnost korišćenja abortusa koji je tek bio legalizovan 1975. 1974. Fransoaz Žiru je postala prvi mlađi ministar za ženska pitanja.

¹⁹² Taj predlog se našao na njegovoj listi predloga na 47 mestu.

¹⁹³ Taj eksperiment je ipak bio kratkotrajan. Kreson je i danas najviše poznata po svojim neukusnim izjavama o britanskim seksualnim običajima kao i svojoj katastrofalnoj ekonomskoj politici. Ona je dala ostavku već posle šest meseci.

departmana) i da se taj isti princip uvede i za imenovanje kandidata za potpredsednička mesta. Za kantonalne izbore Osmatračnica preporučuje ili da se sačuva uninominalni način glasanja, ali s tim da se generalnim savetnicima doda zamenik koji je suprotnog pola, ili da se uvede glasanje po listi proporcionalno uz smenjivanje muškarci/žene. Osmatračnica smatra da je situacija zadovoljavajuća u pogledu evropskih izbora. Za senatorske izbore bilo bi poželjno da se ponovo ustanovi proporcionalni izborni sistem u departmanima koji biraju tri senatora, jer uninominalno glasanje sprečava primenu principa pariteta.

Prva (ali neustavna) kvota

Ideja o obaveznom paritetu nije nova. Već 1974. Fransoaz Žiru je predložila da 15% izbornih mesta bude rezervisano za žene na opštinskim izborima. 1982. Narodna skupština je donela zakon koji je podigao tu kvotu na 25%, ali se taj tekst smatrao neustavnim zato što je delovao dezintegrišuće na kategoriju građana koja treba da je apstraktna i nedeljva.

Knjiga i Manifest

Ideja obaveznog pariteta bila je dalje promovisana knjigom pod naslovom "O moći građanki! Sloboda, ravnopravnost i paritet" koja je objavljena 1992. što je paritet pretvorilo u važnu predizbornu kampanjsku temu za predsedničke izbore 1995.

1996, deset istaknutih žena političarki sa obe strane političkog spektra objavilo je Manifest zahtevajući da paritet bude unesen u francuski Ustav. "Od snishodljive ignorancije ka otvorenom neprijateljstvu," napisale su potpisnice, "bile smo svedokinje raskoraka između javno proklamovanih principa i stvarnosti kada je u pitanju ponašanje političke klase."

Manifest je delovao pozitivno na obe strane političkog spektra. Socijalistički lider Lionel Žospen uspeo je da najbrže prevede tu ideju u izbornu prednost. U svom prvom govoru kao premijer 1997, on se obavezao da će predložiti amadman na Ustav koji bi otvorio put kao usvajanju pariteta. 28. juna 1999, članovi 3 i 4 francuskog Ustava su zaista bili amendirani. Zakon koji je sadržao jednak pristup ženama i muškarcima na izborne pozicije bio je usvojen 6. juna 2000.

Izborni paritet

Zakon iz 1999. je uključio *de facto* sistem kvota za žene u francusku politiku. Političke partije su ostale obavezne da odrede jednak broj žena i muškaraca

kandidata za opštinske, parlamentarne i evropske izbore sa izuzetkom malih opština/gradova sa manje od 3 500 stanovnika. Partijama koje ne ispune zahtev za obaveznim paritetom kandidacione liste će se proglasiti nevažećim a na parlamentarnim izborima biće im izrečene finansijske sankcije. Da bi se obezbedilo da se žene ne nađu na dnu kandidacionih listi, određeno je da proporcija mora da postoji na celoj listi.

Martovski opštinski izbori su pokazali da primena ovog zakona uopšte nije laka. U nekim delovima Francuske, ispunjavanje zahteva od 50% žena, predstavljalo je teškoću jer nisu uvek i svi mogli da ih nađu u tolikom broju. Aspiranti za gradonačelnike svih politički nijansi su zato bili u ozbiljnoj potrazi za kvalitetnim ženama da bi uspeli da ispune kvotu, a ekstremno desničarske partije su čak morale da se povuku iz izbornog procesa zbog nedovoljnog prisustva žena. Ali bilo je i suprotnih primera, kao što je slučaj sa gradom Les Ulis kod Pariza gde je bilo toliko žena da su neke morale da otpadnu da bi se obezbedilo ispunjenje obaveznog prisustva muških kandidata u paritetnom odnosu.

"Paritet reforma" je doživela široku popularnost i javnu podršku. Već 1996, 74% birača se izjašnjavalo u korist uspostavljanja izbornih kvota. Sondiranje javnog mnjenja u tromesečnom časopisu *Lunes* uoči opštinskih izbora u martu 2001. pokazalo je da dva od tri francuska birača pozdravljaju izbor žene za gradonačelnika svoga grada. Iako nije bilo znatne razlike u mišljenjima muškaraca i žena, glavne razlike su se javile s obzirom na političku obojenost birača pa je 73 procenta levičarskih birača podržavalo tu ideju, dok je to bio slučaj samo sa 55 procenata desno orijentisanih birača. Preko 60 posto svih ispitanika smatralo je da bi povećanje broja žena u opštinskim savetima ojačalo demokratiju i da bi popravilo proces političkog odlučivanja u velikom broju oblasti, od obrazovanja i ekologije, do finansija i bezbednosti. Čak je i Katolička crkva dala svoj blagoslov. U deklaraciji objavljenoj pre izbora, Društveni odbor francuskih biskupa objavio je da će društvo imati koristi od povećanog predstavljanja žena u politici i da svako treba da podrži i ohrabri njihovu rešenost da se bave politikom.

Debata

Ideja o sprovođenju političkog pariteta putem striktnih kvota nije naišla na jednoglasnu podršku u Francuskoj. Dok su bili retki oni sa negativnim stavovima o opštoj ideji povećanja broja žena u politici i potrebi da one dobiju važniju ulogu u tom domenu, mnogi su bili skeptični u pogledu obaveznog pariteta kao metoda.

Debata je podelila kako političarke tako i feministički pokret. U februaru 1999, 14 istaknutih žena¹⁹⁴ javno je iznelo svoje neslaganje sa prinudnim parite-

¹⁹⁴ Ukljčujući filozofkinju Elizabetu Badenter, advokatkinju Evelin Pizije i spisateljicu Danijelu Salnav.

tom. One su smatrale da će ta reforma oslabiti koncept univerzalnosti političkog predstavljanja i tako otvoriti vrata drugim specifičnim društvenim grupacijama formiranim po kriterijumima rase, religije ili seksualne orijentacije. Za njih je politički ideal rodna neutralnost, tako da je Zakon predstavljao nazadovanje a ne napredak.

Neke druge žene smatrale su celu ideju uvredljivom i nepotrebnom, verujući da francuska političlka elita neće ignorisati jasno iznete zahteve za povećanje prisustva žena na mestima donošenja odluka. One su navodile primer skandinavskih zemalja gde je sve veće prisustvo žena na takvim mestima postignuto bez obaveznih, formalnih kvota. Prema mišljenju Mišel Ajo Mari, predsedavajuće partije desnog centra¹⁹⁵, predložena reforma ne samo da je "potpuno hipokritična i neprimenljiva," već je takođe i "uvreda za žene."

Ali kako je ova reforma imala snažanu podršku javnosti, podršku socijalističkog premijera Žospena, pa i RPR predsednika Širaka, te kritike nisu imale nikakvog uticaja. Ustavna reforma je prihvaćena sa 745 glasova prema 43 protiv i 48 uzdržanih.

Paritet tek treba da se ostvari na radu i kod kuće

Postizanje političkog pariteta, bilo putem pravne prinude bilo postepenim promenama u ponašanju, predstavlja samo jedan segment u širim društvenim promenama potrebnih Francuskoj. Francuskinje se još uvek susreću sa otvorenom diskrimiacijom u profesionalnom životu kako u pogledu napredovanja tako i u pogledu plata. Iako preko 56% žena ima visoko obrazovanje, one čine manje od 5% viših menadžera u 200 najvećih francuskih kompanija pri čemu zarađuju 20% manje od muškaraca.

Odgovarajući na taj problem, vlada je napisala zakon koji je i usvojen 24 aprila 2000, određujući da se povedu pregovori o profesionalnom paritetu u kompanijama.

Rasprava o rodnoj neravnopravnosti u politici i biznisu takođe vodi ka sagledavanju osnovnog prblema a to je nejednaka podela poslova kod kuće. Vladina studija koja je vođena 1999. potvrdila je da žene još uvek nose 80% poslova u domaćinstvima. Zaposlene žene još uvek provode čitavih tri sata dnevno na poslovima u domaćinstvu. To je samo četiri minuta manje nego što je bilo pre dvadeset godina, 1986, i još uvek velika dva sata više nego što je to slučaj sa njihovim muškim kolegama. Taj težak teret kućnog rada ostao je praktična prepreka ženama koje bi želele da prihvate više političkih ili poslovnih odgovornosti 196.

^{195 &}quot;Rassemblement pour la République", RPR

¹⁹⁶, Teret odgovornosti svakodnevnog života je još uvek na ženama," rekla je Elizabeta Žižu, ministarka rada. "Svakodnevni život je posebno težak za političarke pošto je politika jedna od aktivnosti koja najmanje poštuje ritmove privatnog života i vremena."

Do sada je jedino Komunistička partija bila osetljiva na to pitanje pa je obezbedila pomoć u domaćinstvu ženama s decom za vreme predizborne kampanje.

Evropski izbori i unutrašnja perspektiva

Zakon o paritetu primenjivao se takođe prvi put i na evropske izbore, ali kvantitativni skok se ovde pokazao manje značajan jer je i prilikom prethodnih izbora bilo oko jedne trećine žena sa tendencijom povećanja njihovog broja. Naime, prilikom prethodnih izbora 1994. godine žena predstavnica je već bilo 29,9% a 1999. 40,2%, što znači da je Francuska po tome zauzimala u Evropskoj Uniji drugo mesto posle Finske. Cilj pariteta je ovde potpuno postignut jer žene sada predstavljaju 43,6% francuskih parlamentaraca u evropskom Parlamentu. Primena zakona o paritetu omogućava tako Francuskoj da ostane svrstana među najparitetnije zemlje u Evropi.

U 2007. u Francuskoj su predsednički i parlamentarni izbori. Za sada sve partije obećavaju da će poštovati paritet. Dakle, već sledeće godine, Francuska će možda moći da se ponosi kao jedna od zemalja sa najfeminizovanijim političkim liderstvom na svetu, možda čak ispred skandinavskih zemalja. Ipak se stiče utisak da to neće biti možda slučaj i da će se opet pozvati na tradicionalna "objašnjenja" zašto to nije moglo da se ostvari.

IRAK, PRIMER UTICAJA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE¹⁹⁷

U Iraku je privremenu upravu posle pada Sadama Huseina preuzela Koalicija provizione vlasti, kojom rukovodi *USA* (*Coalition Provisional Authority*, CPA). U julu 2003. je CPA osnivao i nominovao Savet prelazne iračke vlade sa 25 članova, od toga tri žene. Osim što je izabrao samo 3 žene, što predstavlja 12% vlade u zemlji gde je 60% žena, nije imenovao nijednu guvernerku u 18 provincija. Savet prelazne iračke vlade takođe nije imenovao nijednu ženu u komitet koji je pripremao tekst ustava. Sve tri žene u Savetu prelazne iračke vlade su se zalagale za kvote, kao i žene u celoj zemlji, tražile su da trećina žena bude uključeno u Odbor, koji je pripremao tekst ustava, kao i u ostale političke institucije, uključujući parlament i vladu. Ali muški politički lideri su jasno bili protiv usvajanja kvota, kao i CPA.

U oktobru su žene iz celog Iraka predale spisak zahteva Polu Bremeru, koji je bio šef administracije u Iraku, tražeći 30% kvotu za žene na lokalnim i nacionalnim izborima, u vladi i u odboru koji je zadužen za pripremu novog ustava.

¹⁹⁷ Naslov o Iraku je napisala Bojana Balon.

Uprkos podršci žena sa lokalnog nivoa i žena članica prelazne vlade, CPA je odbio ideju o kvotama uz obećanje, da će davati podršku ženama na manje direktan način u političkom procesu kroz obuku i seminare. Žene su inicirale peticiju sa zahtevom za 40% mesta u novom parlamentu za žene, i prva verzija ustava je uključila tu kvotu, a u drugoj verziji je procenat smanjen na 25% i ostavio otvoreno pitanje kako će taj sistem kvota da bude primenjen. Uprkos opoziciji od strane CPA sistem kvota je na kraju usvojen u Iraku, ali posle ekstenzivne mobilizacije iračkih žena za podršku tim merama.

Irački izborni zakon tako propisuje da najmanje 25% članova novog parlamenta moraju da budu žene, i da jedan od tri kandidata na kandidatnoj listi svake partije mora da bude žena. Na parlamentarnim izborima posle usvajanja novog ustava (15. oktobra 2005), održanim 15. decembra, 2005. je broj izabranih žena 70 od 275, što predstavlja 25,5%.

Iako je CPA direktno bio protiv uveđenja kvota, veliku su ulogu u Iraku odigrale ženske i međunarodne grupe, posebno one iz USA. *National Council of Women's Organisations* iz USA, koja je najveća američka organizacija žena, lobirala je kod Pola Bremera, da ukljući više žena u proces pripreme ustava i tražile ravnomernu zastupljenost žena i muškaraca u procesima donošenja političkih odluka. ¹⁹⁸

Tekst je napisala Bojana Balon

KOSTARIKA¹⁹⁹

Uvod

Godine 1996. Kostarika se pridružila grupi latinoameričkih zemalja koje su zakonski uspostavile sistem kvota za žene za izborne položaje (predsednik i potpredsednik, poslanici, i izborne funkcije na lokalnom nivou). Minimum zakonski uspostavljane kvote je 40%. Kvote su tada određene kao privremene mere važeće do vremena kada zbog kulturnih i institucionalnih promena neće biti više potrebne. Važno je napomenuti da se sistem kvota u Kostariki odnosi i na broj žena u organima političkih partija.

¹⁹⁸ The Coalition Provisional Authority. Dostupno na http://www.cpa-iraq.org/.

Dahlerup, Drude; Nordlund, Anja Taarup (2004) Gender Quotas – a key to equality? A case study of Iraq and Afghanistan. Dostupno na www.statsvet.su.se/quotas/iraq_afghanistan_04.doc.

Krook, Mona Lena: op. cit.

¹⁹⁹ Quesada, Ana Isabela Garcia (2003): Legal reform in Costa Rica. U The Implementation of Quotas: Latin American Experience. Lima: Institute for Democracy and Electoral Assistance, 88-98.

Prvi put kad je predlagano uspostavljanje kvota 1988. i 1992. godine, nije bilo ni dovoljnih ni efikasnih argumenata koji bi potvrdili potrebu za takvim instrumentom. Opšti argument pravde u situaciji istorijskog postojanja diskriminacije žena nije bio artikulisan dovoljno legalnim izbornim jezikom pa je primena sistema kvota praćena mnogim nedoumicama i lutanjima, uprkos oštroumnosti i kreativnosti žena koje su učestvovale u tom procesu.

U kontekstu široko rasprostranjenog nezadovoljstva političkom klasom i partijskim sistemom uopšte u Kostariki, javili su se i specifični problemi vezani za primenu kvota a koji se odnose pre svega na ostvarivanje efektivne prinudne primene minimalnih kvota za žene za izborne funkcije. Još uvek postoje različiti modeli koje su usvojile političke partije kako bi garantovali minimum od 40% žena na izglednim izbornim mestima koji tek treba da budu ispitani kako bi se utvrdio predlog izmena i prilagođavanja, zasnovan na dosadašnjem iskustvu.

Sve vreme postoji potreba da se istraži političko ponašanje žena i muškaraca, uključujući vrstu političkih aktivnosti u kojoj su najefikasniji. S tim u vezi potrebni su sistematski napori da se poveća svest o nužnosti i koristi učešća žena u politici. Nedostaju informisanost i osposobljavanje i žena i muškaraca, posebno onih unutar političkih partija a posebno lokalnih i sektorskih lidera.

Pokazalo se takođe tokom procesa usvajanja sistema kvota i njegove praktične primene, da nedostaje edukacija žena koje vode proces, formiranje tehničkog tima da razvije argumente u korist predloga i da ga brani, stvaranje saveza sa muškarcima iz političkih partija, podizanje svesti kreatora mnjenja i medija a uočena je potreba za opsežnim strateškim planom i organizovanjem kampanja za podizanje znanja i pribavljanje informacija.

Uvođenje sistema kvota u Kostariki

Minimalne kvote za žene su u Kostariki predložene 1992. godine na inicijativu poslanica iz partije PLN²⁰⁰ koje je inicirala i "Zakon za promociju društvene ravnopravnosti žena", i predložila propis za poboljšanje Zakona o izborima čiji zadatak je bio da uvede obavezne kvote za političke partije.

Ta inicijativa je predviđala da Vrhovni izborni sud garantuje i kontroliše postojanje predstavljanja žena na oba nivoa – i u partijskim strukturama i na izborima za izborne položaje. Ali Sud se izjasnio protiv tog propisa, obrazlažući da bi žene time bile navodno prisiljene da aktivno učestvuju u strukturama političkih partija i na kandidacionim listama, kao i da taj propis ne uspostavlja mehanizme

²⁰⁰ Partido de Liberacion Nacional, PLN – Nacionalna liberalna partija.

za proveru poštovanja kvota zahteva i sankcije za one koji ne postupaju prema tom propisu.

1996. godine je konačno usvojen amandman na Zakon o izborima koji je uspostavio kao minimalnu 40% kvotu za kandidovanje žena ali bez mehanizama neophodnih za realizaciju koncepta.

Kada se otvorila debata o čitavom kompletu reformi Zakona o izborima, posebno o pitanju subvencija koje partije dobijaju od države za učestvovanje na izborima, otvorila se mogućnost i za pokretanje pitanja praktične primene sistema kvota. Tu mogućnost je iskoristio ženski nacionalni mehanizam, tada poznat kao CMF²⁰¹, koji je preko jedne poslanice iz vladine partije PLN ponovo otvorio pitanje minimalnih kvota za žene. Rukovodstvo CMF-a je shvatilo tu pravnu reformu kao deo svog strateškog akcionog plana, poznatog kao "Prvi plan za jednake mogućnosti žena i muškaraca 1996 -1998. godine" stavljenog u kontekst postpekinškog perioda. To je bio deo kompleta aktivnosti koje su izvršne vlasti usvojile sa ciljem da se poboljša pravni, institucionalni i kulturni okvir za unapređenje ravnopravnosti žena i polova. Povrh toga, Prvi plan²⁰² je uključio stvaranje specifičnog programa unutar nacionalnog mehanizma koji je između ostalog preuzeo da oceni pozadinu reforme i argumente za njeno unapređenje.

Amandman na Zakon o izborima 1996. godine, obavezujuć za političke partije, omogućio je mehanizam pozitivne akcije u vidu minimalnih kvota za žene članom 58. On konkretno određuje da statuti partija moraju da sadrže mehanizam koji osigurava učestvovanje žena u procentima²⁰³ ustanovljenim u članu 60 Zakona, kako u partijskoj strukturi tako i za kandidate za izborne pozicije. Član 60 predviđa da će u svojoj organizaciji, partije predvideti da će kandidacione liste za oblasne, kantonalne i pokrajinske skupštne biti sačinjene od najmanje 40% žena. Kad partije postignu političko učestvovanje žena proporcionalno broju žena glasača, po odluci Vrhovnog izbornog suda, mere iz člana 60 Zakona o izborima će biti okončane.

Prva slabost te reforme je činjenica da odredbe o kvotama nisu sadržavale dodatna pravila o izglednosti mesta, iako je rukovodstvo CMF uključio i to u svoj predlog. To se pokazalo kao velik i dugotrajan problem i rasprave koje su se u to vreme vodile u pogledu legitimnosti takve odredbe dugo su sprečavale efikasnu implementaciju celog koncepta sistema kvota. Druga slabost te reforme je bila ta što nisu bile uspostavljene sankcije za partije koje nisu poštovale pravilo o kvotama.

Treba reći da vladina inicijativa nije uživala otvorenu i potpunu podršku različitih grupa organizovanih žena u Kostariki. Pa ipak, neke grupe (lokalne i

²⁰¹ Centro Mujer y Familia "Centar za žene i porodicu", koji danas postoji pod nazivom INAMU – "Nacionalni ženski institut".

²⁰² Program za promociju aktivnih prava žena – PROCAM – prvi vladin program te vrste u Latinskoj Americi.

²⁰³ Predviđena je praktična primena procenta iz člana 6 Zakona broj 7142 od 08. marta 1990.

nacionalne), državni entiteti kao što je Kancelarija ombudsmana, "*Defensoria de los Habitantes*", i žene, većinom iz političkih partija, ali takođe i pojedine ekspertkinje, su nastupali zajedno sa predstavnicima CMF-a na sastancima zakonodavnog odbora koji je raspravljao o tom predlogu. Osim toga, CMF je preduzela kampanju kako bi informisala javnost i podigla opštu svest o predloženoj reformi, koristeći medije (držeći konferencije za novinare, izdajući izveštaje, saopštenja i proglase u glavnim novinama, vodeći intervjue sa ključnim ljudima i plasirajući članke, na primer), i angažujući se u različitim javnim, promotivnim aktivnostima, kao što su sazivanje okruglih stolova i razgovora, objavljivanje brošura, pamfleta i postera.

Rukovodstvo CMF-a je tražilo objašnjenje od Vrhovnog izbornog suda o odredbama koje se mogu primeniti u smislu prinudnog ostvarivanja reforme i predložili su novu definiciju koja će omogućiti poštovanje duha minimalnih kvota za žene. Drugim rečima, CMF je pokušao da pripremi argumente za koncept izglednosti izbornih pozicija, što je pokrenuto tokom zakonodavne debate. CMF²⁰⁴ je ukazivao da procenat uspostavljen Zakonom o izborima ne može da sam po sebi garantuje da će žene biti smeštene na pozicije sa realnim šansama da budu izabrane i dokazivao je da takva kalkulacija može biti ostvarena na temelju glasova za svaku partiju dobijenim na prethodnim izborima. Sud je odlučio da da tumačenje samo nekoliko aspekata sistema kvota²⁰⁵: a) Svaka partija mora imati najmanje 40% žena kandidata na svakoj od svojih regionalnih listi za poslanike; b) Minimum od 40% treba da se računa posmatrajući odvojeno liste glavnih i liste zamenljivih kandidata i c) Građanski registar²⁰⁶ neće prihvatiti ni jedno glasanje za izborna mesta koje ne ispunjava kriterijum od 40%.

Ali tom prilikom Sud se uzdržao od specifičnog određivanja mesta kandidata po kvotama i to je temeljio na argumentu da je svaki kandidat, bez obzira na svoju poziciju, izgledno izboran, tj. ima mogućnost da bude izabran.

Rezultati izbora 1998. godine, uprkos naporima koji su do tada učinjeni, jasno su dokazali postojanje upravo tih problema u praktičnoj primeni mehanizma kvota uključenog u Zakon o izborima. Naime, kako nije bilo izričito određeno da treba da se 40% odnose na izgledne izborne pozicije, političke partije koje su učestvovale na izborima su smestile žene uglavnom na mesta zamena direktnih izbornih položaja ili na ona mesta na listama sa malom ili nikakvom mogućnošću da budu izabrane. Još uspešnija praksa za izigravanje kvota od 40% je bilo sabiranje svih žena jedne partije predloženih na nacionalnim, kantonalnim i oblasnim izborima, bez uzimanja u obzir odvojenosti listi posebno za svaku opštinu ili po-

²⁰⁴ Pribavljeni su solidni, dobro utemeljeni i uverljivi argumenti o pravnoj i političkoj vrednosti mehanizma pozitivne akcije, kako uopšte, tako i konkretno u pogledu minimuma kvota za učestvovanje žena.

²⁰⁵ Odluka Sednice broj 11088 i odluka XIII Sednice 11112 od 25. marta 1997. godine.

²⁰⁶ Vrhovno izborno telo Kostarike.

krajinu. Time su još jednom naglašeni snaga običaja, stavova i prakse koji su istorijski isključivali žene iz procesa odlučivanja i vršenja političke moći.

Ukratko, kršenje propisa Zakona o izborima je bilo jasno i CMF je uložio žalbu na rezultat da od 23 partije koje imaju predstavnike u Zakonodavnoj skukpštini, njih čak 15 nije poštovalo minimum od 40% žena. I pored izveštaja Građanskog registra koji je potvrdio navode CMF-a, a koji je Sud tražio kako bi saznao da li su kvote ispunjene, Vrhovni izborni sud je proglasio neosnovanom tu inicijativu protiv partija čije liste nisu zadovoljile pravilo o kvotama. Time je potvrđena ispravnost računanja (sabiraju se sve liste na svim glasanjima određene partije, ili se spajaju liste za glavne i zamenljive kandidate) koje je štetno za učestvovanje žena jer omogućava da se sa manjim brojem ženskih kandidatura stvara predstava da je propis poštovan. Povrh toga, u slučaju tri pokrajinske partije, čije liste nikakvim sabiranjem ili drugim kalkulacijama nisu dostigle prag od 40%, stvarni procenti su jednostavno ignorisani i manji procenat je prihvaćen sa argumentom da će oni to da isprave u sledećim izborima. Izneti su i dobro poznati argumenti da ne postoji dovoljno žena zainteresovanih za izborne pozicije²⁰⁷

Ukupan zaključak je da je ostvarena povećana mogućnost žena da budu izabrane ali da minimum od 40% nije dostignut u svim slučajevima. Procenat žena u predstavničkim telima je povećan, ali samo do 19%. Na lokalnom nivou, gde su do 1998. godine bili birani od strane građana samo opštinski i oblasni poslanici, kvote su dostigle veći obim, iako samo u polovini kantona kada su u pitanju glavni opštinski i oblasni poslanici.

Povećan je broj žena koje su preuzele pozicije u izvršnoj vlasti, npr. pobednička partija je imala dve žene na svojim predsedničkim izborima, obe kao potpredsednice.²⁰⁸ Nakon tih prvih izbora na kojima su kvote primenjene, nastojanja da se usvoje izborne reforme mehanizma kvota je nastavljeno. Novo rukovodstvo INAMU-a (do tada CMF) nastavilo je borbu svojih prethodnica i, reagujući na izborne rezultate, tražili su od Vrhovnog izbornog suda da preispita odluku iz 1997. godine s obzirom na definiciju minimuma kvota za učestvovanje.

Godinu i po posle tih izbora, Sud je poništio odluku iz 1997.godine i ispravio njenu grešku usvajanjem Rezolucije broj 1863 koja je i danas na snazi. Taj dokument predviđa: a) 40% učestvovanja žena na kandidacionim listama za poslanike je obavezno, pri čemu kandidati za opštinske i oblasne poslanike moraju biti na izglednim izbornim pozicijama; b) 40% minimuma kvota za žene mora biti poštovano za izbore za svaku oblasnu, kantonalnu i pokrajinsku skupštinu, a ne i u ukupnom zbiru; c) Svaka politička partija je obavezna da unese u svoje statute pre sledećeg imenovanja kandidata, prilagođavanja potrebna da garantuju

²⁰⁷ Takvi navodi su i inače potpuno neverodostojni, mada se svuda često koriste. U Kostariki su tada bili poznati i slučajevi žena koje su izjavile da su bile isključene sa kandidacionih listi.
²⁰⁸ Kostarika je već imala žene potpredsednike u dva slučaja, 1986. i 1994. godine.

učestvovanje žena na način i u pogledu procenata koji su predviđeni; d) Građanski registar neće registrovati liste kandidata koje nisu u skladu s tim parametrima i neće priznati promene statuta ili zapisnike sa skupština kada se ustanovi da oni nisu u saglasnosti sa ovim uspostavljenim pravilima.

Ta odluka Suda je podržala reforme Zakona o izborima iz 1996. godine u pogledu minimalnih kvota, omogućujući kvotama da efektivno budu primenjene na izborima 2002. godine. Drugim rečima, bez obzira na to što su kvote unete u zakon 1996. godine, moralo je proći još šest godina da bi one bile prvi put primenjene.

Kao odgovor na Rezoluciju iz 1999. godine, u više navrata su razne partije i politički akteri tražili razjašnjenje određenih pitanja od Suda a najviše u pogledu značenja pojma "istorijski prosek" radi izračunavanja položaja na listi političke partije koji se može shvatiti kao granica realne verovatnoće da će se biti izabran. Sud je utvrdio²⁰⁹ da je to prosek rezultata ostvaren na izborima na kojima je učestvovala politička grupacija koja daje približnu vrednost položajima s realnim šansama da se ostvari nominacija i unutar kojih će biti određena proporcija i uslovi učestvovanja žena. Kao izgledno izborno mesto se definiše mesto koje je dodeljeno osobi s realnim mogućnostima da bude izabrana, i to će biti posmatrano individualno u stvaranju listi kandidata za svaku partiju i svake izbore na određenim teritorijalnim jedinicama. Potvrđeno je da su političke partije obavezne da uvedu sistem kvota za žene, da moraju uvažiti da je 40% kvota minimum koji se kao takav, može povećavati da bi se još više povećalo prisustvo žena, ali se ne može smanjiti. Politička partija je obavezna da podstiče demokratsku kulturu i kulturu učestvovanja koja čini mogućim uključivanje žena.

U tom periodu je postao očigledan jasan otpor dela muške političke hijerarhije procesu usaglašavanja partijskih statuta toj odluci Suda. Taj otpor se ogledao u usvajanju raznih inovativnih, na prvi pogled formalno pravno korektnih načina kojima bi sprečili primenu 40% minimuma za žene na pozicijama sa realnom verovatoćom da budu izabrane²¹⁰. Ukratko, slučaj PLN²¹¹ je pokazao kako su se muškarci, koji imaju široko znanje o pravilima koja upravljaju procesima dono-

²⁰⁹ Rezolucija broj 2837 od 12. decembra 1999. godine.

²¹⁰ PLN je vodeća partija gde su žene, s obzirom na nepostojanje nekog formalnog unutarpartijskog tela da predstavlja interese žena, odlučile da se okupe kao "autoconvocadas", "samopozvane žene" i podrže predložene amandmane na statute.

²¹¹ Konačnu odluku je doneo "*Directorio Politico*" (Politički direktorat) glasanjem, nakon prethodnog glasanja u posebnom potkomitetu stvorenom za tu priliku od strane Političkog direktorata. Žene su se nalazile u oba tela, ali zbog njihove delimične odsutnosti, muška hijerarhija je preovladala (iako su postojali muškarci koji su podržavali žene, koje su tražile da amandmani statuta budu više u skladu sa kvotama predviđenim Zakonom o izborima). Politički direktorat se složio da tu odluku većine treba smatrati kao konsenzus/saglasnost. Tako je predlog Političkog direktorata stavljen na partijsku konvenciju gde je brzo potvrđena predložena reforma, čime je smanjena mogućnost žena da se pojave na vodećim pozicijama na listama.

šenja odluka i izborima, (partijskim i nacionalnim), koji takođe imaju pregovaračke veštine, pokazali sposobnim da savladaju svaki organizovani ili neorganizovani napor žena da ostvare svoja zakonska prava.

U slučaju Kostarike, još se desilo da su partije morale da obave poboljšanja svojih statuta u pogledu pravila o kvotama u isto vreme dok je koncept izbornih položaja (ili onih sa realnim šansama da budu izabrani) bio procesuiran od strane nacionalnog izbornog tela, a sve to u vreme kad su partije birale svoje zvanične kandidate, tj. lica koja će biti stavljena na oblasne, kantonalne i pokrajinske liste. Drugim rečima, to je bio komplikovan i zamršen izborni period, interno, lokalno i nacionalno, i to u opštoj klimi otpora prema većem prisustvu žena. To znači da se u jednom kontekstu u kojem su potrebne kulturne promene bile tek u začetku²¹² desila još i serija događaja koji su proizveli situaciju pravne nesigurnosti u pogledu izbora²¹³.

Žene u političkom životu Kostarike

Žene Kostarike su dobile biračko pravo 1949. godine, posle više od pedeset godina borbe žena i različitih grupa – pravo koje je dotad bilo rezervisano isključivo za muškarce. Te godine posle građanskog rata, usvojen je novi Ustav koji je još uvek na snazi i koji uključuje pravo glasa žena i pravo da budu birane. Prvi put su žene Kostarike imale mogućnost da ostvare ta prava 1950. godine kada je održan plebiscit. Na narodnim izborima 1953. godine izabrane su prve tri žene poslanici.

Učešće žena u politici dobilo je sledeći stimulans tek 1988. godine kada je predstavljen nacrt zakona, inicijalno poznat kao "Zakon o stvarnoj ravnopravnosti žena". Originalna verzija je predlagala mehanizam pozitivne akcije u vidu minimalnih kvota za poslanike. Taj mehanizam nije dobio saglasnost tokom zakonodavne rasprave. Konačno, 1990. godine, Zakon je odobren pod drugim imenom, kao "Zakon za unapređenje društvene jednakosti žena"²¹⁴, ali je on isključio

²¹² Što se tiče tog kompleksnog procesa promena u PLN-u, desio se slučaj da je mehanizam pozitivne akcije inicijalno odobren na način "odvajanja na stranu mesta" (jedan položaj za žene u svakoj od 7 pokrajina u zemlji), ali to se desilo mesec dana pre pomenute odluke Suda koja je odredila značenje termina sposobnosti da se bude izabran i koja je definisala "istorijski metod" za računanje broja koji formira osnovu prema kojoj je posmatrana izborna izglednost. To je učinilo "stavljanje mesta na stranu" nedovoljnom merom i partija je ponovo prošla kroz proces konsultacija o promenama svojih statutarnih odredaba.

²¹³ Žene su se obratile Ustavnom Veću Vrhovnog Suda ("Constitutional Chamber of the Supreme Court"), koje je odlučilo povoljno u pogledu peticije iz februara 2001. godine i zabranila je primenu osporenih članova statuta PLN-a. Ali pre nego što je doneta ta odluka, na zahtev PLN-u Veće je odlučilo, samo tri dana pre izbora u februaru 2002. godine da suspenduje taj zahtev za ispitivanje ustavnosti za koji se verovalo da je prihvatljiv.

²¹⁴ Zakon Broj 7142.

mehanizam kvota. Inicijativa za taj zakon je došla od grupe žena koje su u to vreme imale razne funkcije u javnoj upravi. U periodu 1986 -1990. godine²¹⁵, one su napravile nacrt predloženog zakona i pregovarale o njegovom usvajanju. Javna ličnost koja je kasnije predvodila tu grupu žena i predstavila predlog Zakona stanovništvu Kostarike i njenom predstavničkom telu je bila Prva dama, predsednikova supruga²¹⁶.

Osim toga što je to bio prvi poseban zakon o ravnopravnosti polova u istoriji Kostarike, Zakon br. 7142 je postavio pitanje učestvovanja žena na glavnoj nacionalnoj političkoj sceni, posebno u političkim partijama.

Ideja uvođenja sistema kvota je izazvala jake negativne reakcije i otvorila diskusije u Zakonodavnoj skupštini. Nakon mnogih debata, kvote su isključene iz konačne verzije zakona. Iako je izgubljeno mnogo od prvobitnog predloga, Zakon ipak uključuje poglavlje o političkim pravima žena i upostavlja Kancelariju ombudsmana za ljudska prava, "*Defensoria de Derechos Humanos*". Zakon takođe utvrđuje da političke partije moraju da uključe u svojim statutima mehanizme koji će da osiguraju učestvovanje žena u njihovim internim izborima, u upravljačkim telima partija, i na listama kandidata; da uključe žene u vladu kao zamenike ministara, u izvršnu vlast glavnih institucija poznatih kao "*oficialias mayores* i *direcciones generales*", kao članove bordova direktora, na pozicije izvršnog predsednika, menadžera, zamenika menadžera, i da označe određeni deo od "*deuda politica*", (subvencija koju vlada daje političkim partijama), za podsticanje političkog obrazovanja žena i njihovo političko predstavljanje. Činjenica da se u poglavlju o političkim pravima koriste neodređene reči i opšti termini kao "efektivni mehanizam" i "značajni procenti" čini teškim sprovođenje tih propisa u praksi.

Reagujući na Zakon br. 7142, nekoliko političkih partija je doduše poboljšalo svoje statute, ali kako je zakon sadržavao tu slabost, efektivni mehanizmi za podsticanje učestvovanja žena nisu uspostavljeni.

Pedeset godine pošto su žene dobile priznanje prava glasa i prava izbora na javne funkcije, nivo njihovog prisustva na pozicijama donošenja odluka u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti se doduše povećavao ali polako i nedosledno.

U izvršnoj vlasti, jedini na opštim izborima birani položaji su položaj predsednika republike i potpredsednika (dva): predsednik imenuje nosioce preostalih položaja. Od 1949. godine, samo oko dvadeset žena su bile ministri (ili su imale ministarski položaj), ili predsednici autonomnih institucija (prva žena 1978. godine), i približno 32 žene su bile zamenici ministara (prva žena takođe 1978. godine). Broj žena na pozicijama u izvršnoj vlasti je varirao sa svakom vladom. U slučaju ministara u vladi i predsednika autonomnih institucija, najveći broj žena

²¹⁵ Pod predsednikom Oscarom Ariasom, članom "*Partido de Liberacion Nacional*", PLN, Nacionalne liberalne partije.

²¹⁶ Danas se smatra da je to bila jedna od najvažnijih inicijativa administracije predsednika Ariasa.

je viđen u periodu 1998 – 2002. godine, i u periodu 2002 - 2006. godine za zamenike ministara. U relativnim iznosima, maksimalni broj žena je bio 25% predsednika autonomnih institucija, 31% u vladi i 48%, ali odnedavno, zamenika ministara.

Kostarika još nije imala ženu kao predsednika republike, ali je izabrala žene koje su bile potpredsednici. Prvi put je žena izabrana kao potpredsednik u vladi 1986 – 1990. godine. Od tada, zemlja je izabrala pet žena potpredsednika, ali ne neprekidno, pošto je vlada na funkciji od 1990 – 1994. godine imala muškarce i kao predsednika i potpredsednike. Sledeća vlada od 1994 – 1998. godine se vratila nazad praksi koja je uspostavljena zakonom, (minimalna kvota za pozicije koje bira narod, koja u slučaju predsedničke liste zahteva najmanje jednu osobu drugog pola).

U pogledu Zakonodavne skupštine, žene su činile manje od 10% od ukupnog broja predstavnika do sredine 1980-ih godina. Sa uspostavljanjem politike za žene i kvota u 1990-im godinama, ta proporcija je porasla na 19% u 1998. godini i 35% u 2002. godini.

Na izborima u 2002. godini je postojalo veliko povećanje izabranih žena, posebno na lokalnom nivou. Procenat žena u nacionalnom parlamenu je dostigao 35%. Partija koja je imala najviše žena koje su vodile liste i koja ima broj žena opštinskih poslanika preko minimuma od 40% je PLN. Međutim zahvaljujući pomenutim unutrašnjim restriktivnim merama PLN nije imala isti obim žena za nacionalni Parlament koji je i sam mogao imati i više žena da se ta partija nije odlučila za restriktivnu primenu sistema kvota.

Jedna druga vodeća partija PUSC ("Hrišćanska partija socijanog jedinstva") je odlučila da organizuje poluzatvorene unutrašnje izbore i usvojila naizmenično smenjivanje kandidata prema polu na listama svojih kandidata, bez mnogo debata. U skladu sa tim, iako je i tu postojao otpor muškaraca, ti mehanizmi su omogućili plasiranje žena na listama na pozicije sa većom mogućnošću da budu izabrane.

Pristupi manjinskih partija i partija u nastajanju su bili slični u nekom pogledu i različiti u drugom. Na primer, one partije koje su u prošlosti imale izabranu samo jednu osobu u nacionalni Parlament, (kao što je "*Accion Laborista Agricola*" i "*Renovacion Costarricense*"), tražile su razjašnjenje od Suda za "istorijski prosek" koji bi se primenjivao na njihov slučaj. Odgovor im je dozvolio izuzeće od obaveze stavljanja žene na vrh svojih lista. Ali se takođe desilo da je jedna novonastala partija koje je postala treća vodeća snaga na izborima 2002. godine ("*Accion Ciudadana*"), odlučila da poveća kvotu na 50% za izbore poslanika.

Na opštinskim nivoima je učestvovanje žena ostvarilo paritet, budući da se desio progresivni kvalitativni skok kao rezultat Zakona za promociju društvene jednakosti žena iz 1990. godine i regulisanja statuta političkih partija, i iznad svega, kao rezultat amandmana na Izborni zakon u 1996. godini. Zapravo, do 1994. godine, žene nisu činile više od 14% opštinskih poslanika, brojeći i glavne poslanike i zamenljive. Stupanjem na snagu novog izbornog zakona glasanjem u 1998.godini, ta proporcija je povećana na 36% i zatim na 50% na sledećim izbo-

rima. U svakom slučaju treba pomenuti da je proporcija žena koje su predsednici opština mnogo niža: 2002. godine žene su držale 32% tih pozicija. Broj žena je još limitiraniji u pogledu pozicija gradonačelnika (opštinska izvršna vlast) i intendanata (oblasna izvršna vlast). Rezultati poslednjih izbora potvrđuju da, od 81 izabranih gradonačelnika, samo njih 7 su žene (9% od ukupnog broja), a od 8 izabranih intendanata, samo 2 su žene (25% od ukupnog broja).

Inicijative iz 1988, 1992. i 1996. godine su bile pokrenute od strane žene uključenih u aktivnost političkih partija ili u javnu upravu, bilo da su u izvršnoj vlasti ili u predstavničkom telu. One su formirale saveze sa drugim ženama ili nepolitičkim organizacijama u cilju ostvarivanja javnog i političkog pritiska. Drugim rečima, bilo je potrebno da se unapredi organizaciono jačanje žena i u političkim partijama i izvan partija, da se podstiču njihovi savezi, i da se povećaju njihovo znanje, sposobnosti i veštine na području političkih veština, izborne politike i pregovaranja.

U slučaju Kostarike, glavne izborne reforme su bile inicirane od strane žena sa određenom političkom pripadnošću, tj. u PLN-u. Uprkos toga, kad je trebalo da se izvrši stvarni javni pritisak, žene u opozicionim partijama su se pokazale daleko efikasnijima, čak i kad te partije imaju kraću istoriju kao političke grupe. To potvrđuje da nije dovoljno deliti ideologiju usvajanja predloga koji su zasnovani na pravednosti, čak i u slučaju postojanja važnih i osnovnih dostignuća na tom polju – već pre, da treba takođe imati organizacionu snagu i uopšteno veću svest o pitanjima rodno zasnovane diskriminacije kako bi te promene bile što efikasnije sprovedene.

Iskustva Kostarike

Iskustvo Kostarike, u skladu s njenim političkim identitetom i istorijom, je povlačilo za sobom potrebu da se ide kroz nekoliko različitih, dugotrajnih etapa u podizanju građanske i političke svesti. Drugim rečima, čak i u Kostariki, sa vidljivim napretkom koji su ostvarile žene i s vrlo naprednim zakonskim okvirom, nije bilo moguće da taj tip pozitivne akcije bude lako i brzo prihvaćen u praksi. Punih devet godina je prošlo od trenutka predlaganja zakona koji je predstavljen 1988. godine i vremena kad je konačno usvojen 1997. godine, pri čemu je do njegove pune primene došlo tek na izborima 2002. dok su razna usaglašavanja još uvek potrebna na svim nivoima.

Važno je da se naglasi nastojanje CMF/INAMU-a kao javne institucije zadužene za žene i pitanja rodne ravnopravnosti²¹⁷. Time je jedan institucionalni, nacionalni mehanizam za rodnu ravnopravnost doprineo poboljšanju funkcionisanja drugog institucionalnog, nacionalnog mehanima, tj. sistema izbornih kvota. Istovremeno, pritisak koji su vršile žene unutar političkih partija je rastao kako se

²¹⁷ Treba dodati prilikom ukazivanja na važnost nacionalnog mehanizma za rodnu ravnopravnost i da je većina žena koje su zauzimale glavne političke pozicije u Kostariki od sredine 1990-ih, dobila obuku od strane upravo CMF/INAMU-a, a tek manjina i od strane sopstvenih političkih partija.

povećao njihov broj posle izborne reforme 1996. godine. To dokazuje pravilo koje je kao praksa uočeno i u evropskim zemljama, da povećano prisustvo žena u predstavničkim telima dovodi do aktivnosti institucionalizacije, legalizacije i stabilizacije toga povećanja.

Ali, kao i u nekim drugim zemljama, istovremeni napori *grassroots* pokreta i nevladinih ženskih organizacija nisu bilo ni vidljivi, niti značajni. U Kostariki je jasno da su pristalice nepartijskih grupa organizovanih žena slabo učestvovale i da nisu pokretale nikakve inicijative u vezi sa usvajanjem i primenom sistema kvota. Neki sektori su pokazivali čak i otpor u različitim prilikama prema kvotama, ili prema sklapanju saveza sa ženama iz političkih partija²¹⁸ naglašavajući da ne žele da budu "iskorištene" za njihove partijske ciljeve. Čini se da je potrebno jačati te ženske saveze – počevši od razjašnjavanja različitih uloga svakog sektora, i njihovih zajedničkih ciljeva. Uzdržavanje žena koje nisu u političkim partijama od toga da podrže akcije od opšte koristi, ili da sklope savez sa ženama koje jesu u partijama, treba da se svede na najmanju meru. Napori za povećanje učestvovanja žena su se desili u kontekstu političke dinamike čija se pravila moraju naučiti kako bi mogla da se uspešno igra politička igra.

U Kostariki se pokazalo da treba kombinovati znanje (istorijsko, znanje drugih država, pravno-izborno, političko) sa domaćom kreativnošću, jer različite situacije i složenost demokratskog sistema traže da oblici predstavljanja i učestvovanja omoguće razvojnim kapacitetima da intervenišu, predlažu i pregovaraju o mogućim mehanizmima pozitivne akcije na pravovremen, razuman, održiv i hrabar način. U vezi sa tim uspostavljena je uspešna upotreba kanala i mehanizama komunikacije koja postoji unutar kostarikanskog demokratskog institucionalnog okvira, koji omogućuje različitim sagovornicima da se angažuju u dijalogu sa onima koji donose odluke o pravnim i izbornim pitanjima.

Vlada treba da razvije specifičan program da unapredi aktivno građansko pravo žena. Na žalost, i Plan za jednake mogućnosti i program su napušteni sa promenom vlade i čak i danas ne postoji plan za operacionalizaciju javne politike koju svaka država treba da ima za unapređenje položaja žena i rodne ravnopravnosti. To pitanje treba da bude deo opsežnih i strateških javnih politika, koje u skladu sa pekinškom Platformom za akciju, čine uglavnom vlade odgovornim da ih unapređuju, ali koje su zanimljive ženskim grupama, feminističkom pokretu kao i telima koja rade na unapređenju rodne ravnopravnost. Ali, iznad svega, postoji potreba za postojanjem akcionog plana čiji rezultati mogu biti mereni i vrednovani.

Sud bi trebalo da izvrši reviziju svojih odluka u pogledu "istorijskog proseka" tako da bude primenljiv za novonastajuće partije ili za one koje su u istoriji imale samo jednog izabranog poslanika, jer su do sada te partije bile oslobođene

²¹⁸ Najznačajniji savez je sklopljen 1988. godine, kada je poziv došao od strane tadašnje Prve dame, drugih žena na važnim vladinim položajima, i od nacionalnog mehanizma za žene (tada zvane "*Centro Mujer y Familia*").

obaveze da primene minimalne kvote za žene. Treba takođe da se analizira mogućnost uspostavljanja neke vrste mehanizma pozitivne akcije za pozicije za koje su izbori "jednoimeni" ("uninominal"), tj za inokosnu izbornu funkciju, za koje se mehanizam kvota ne primenjuje (nedavni primer je izbor gradonačelnika i intendanata, ali se takođe primenjuje na predsedničkom glasanju).

Potrebno je povećati obavezu političkih partija da za edukaciju i promociju žena rezervišu određeni procenat novca koji vlada još uvek daje za političke partije, jer je iskustvo pokazalo da je moguće da partije ne urade tako i da u tom smislu ne postoji neki način kontrole ili sankcija.

I iskustvo Kostarike i iskustvo drugih država potvrđuje da postoji potreba da se identifikuje, izgradi i unapređuje ne samo jedna vrsta mehanizma pozitivne akcije kao što su kvote. Potreban je komplet mera, i zakonskih i statutarnih, za političke partije i druge vrste organizacija (kao što su zadruge i sindikati) i za kolektivna javna tela (kao što su komiteti, komisije i bordovi direktora). Te mere treba predstaviti u kontekstu strategije koja kombinuje različita područja delovanja (uključujući komunikaciju i lobiranje), koja te promene čini socijalno i politički održivim u institucijama vlade i u stanovništvu u celini. U vezi sa stvaranjem jedne konzistentne zakonske i društvene klime rodne ravnopravnosti, potrebno je promovisanje usvajanja nekoliko zakona koji su trenutno u zakonskoj pripremi, a koji se zalažu za efikasnije i pravednije učestvovanje žena i muškaraca u javnom odlučivanju. To uključuje predloženo donošenje zakona o političkim partijama, amandmane na Izborni zakon i predloženi amandman na Zakon za unapređenje društvene ravnopravnosti žena.

Konačno, kao u drugim državama gde je prisustvo žena u javnim telima odlučivanja poraslo i gde su formirani savezi među ženama, i u Kostariki je Kongres doneo zakone o položajima u sudstvu koji favorizuju veće učestvovanje žena. To je slučaj sa 50% kvota u zakonu koji je odredio novi izgled skupštine Narodne banke ("*Banco Popular*") i sa izborom žena na novoupražnjena sudska radna mesta.

LITVANIJA: PRIMER NEUSPEŠNOG UVOĐENJA IZBORNIH KVOTA²¹⁹

Da bi se povećao broj žena na mestima donošenja odluka, kvote su jedan od mehanizama ali u Litvaniji nije opšte prihvaćen stav da su one neophodne.

Na izborima 1989. do tada postojeće kvote nasleđene iz socijalističkog, sovjetskog perioda su delimično ukinute i učešće žena u predstavničkom telu se

²¹⁹ Taljunaite, Meilute (2004): Discourses and Lobbying Strategies used by the Women's Movment in Lithuania. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.

prepolovilo, spustivši se sa 36% u 1984. na 16%. A uprkos tome padu, Litvanija kao i druge baltičke zemlje ostale su u vrhu među zemljama tranzicije sa svojih 17-18 % žena iako je to znatno manje u odnosu na prethodnih 30 – 35 %.

Prvi demokratski parlamentarni izbori dakle održani su 1990. i bili su organizovani u skladu sa nasleđenim sovjetskim pravilima, bez kvota kojima je pridodata formula višepartjskog pluralizma kao i liberalizacija procesa nominacije kandidata. Naime, kandidate su mogli da imenuju ne samo partije već i društvene i političke organizacije, pokreti i druga tela, a broj imenovanih kandidata bio je neograničen. Oni su drastično redukovali procenat žena koji je bio stabilno prisutan u sovjetsko vreme. U sovjetskom periodu, na izborima održanim 1980. i 1985. bilo je izabrano 36% žena. Demokratski parlamentarni izbori 1990. doneli su 10% žena, 1996. porast od 18% žena, 2000. pad na 11% i 2004 – 25% žena.

Ali snažan otpor uvođenju sistema kvota upravo ima za argument da se taj sistem sprovodio u sovjetsko vreme i da to nimalo nije doprinelo poboljšanju statusa žena niti većoj opštoj demokratičnosti društva toga vremena.

Promene izbornog sistema

Zakoni o izboru za litvanski Parlament, Seimas, doneti su jula 1992. i uveli su mešoviti izborni sistem: 71 mesto u parlamentu se dobijalo direktnim glasanjem, u jednomandatnim izbornim jedinicama koje su organizovane s obzirom na broj stanovnika i administrativno teritorijalnu podelu i 70 mesta se dobijalo kroz partijske liste (multimandatne izborne jedinice).

1996. zakon je amendiran i ostao je skoro isti sem što politički pokreti nisu više imali pravo da imenuju kandidate na izborima u jednomandatnim jedinicama niti višemandatnim izbornim jedinicama.

Ženske inicijative ²²⁰

25. februrara 1995. formirana je Litvanska ženska pratija (K. Pruskiene na čelu). Osnovni interes partije je status građanki Litvanije. Partija je pozvala sve žene da se ujedine i da učestvuju u rešavanju hitnih problema s kojima se žene sreću u društvu kao i ostalih društvenih problema koji ne nailaze na razumevanje muškaraca. Članovi su mogli da budu građani oba pola. Podprogrami su obuhvatali status žena, političke i etničke manjine, ruralne teme, zdravlje i zaštitu prirodne okoline, inostrane poslove i međunarodne odnose. Na prvim izborima 2000. Partija nije uspela da pređe prag, pa je posle preimenovana u Novu demokratsku partiju koja je ušla u koaliciju sa nekim drugim partijama i na izborima 2004. prošla je cenzus. Oni jedini imaju u svom programu pitanja rodne ravnopravnosti dok sa drugim političkim partijama to nije slučaj.

²²⁰Mršević Z., (2004), Izborne kvote za manje zastupljeni pol u Litvaniji, BiH i Belgiji, op. cit.

U proleće 2004. uoči izbora za Evropski parlament članice litvanskog Parlamenta su pokrenule pitanje donošenja zakonskih kvota kroz promenu izbornog zakona ili čak ustava ali je inicijativa odbačena iz parlamentarne procedure na samom početku.

Nacionalni program za jednake mogućnosti žena i muškaraca 2003-2004. imao je u svom programu potpunu implementaciju *gender mainstreaming-a*. Ali kao vladino telo nisu izričito zahtevali uvođenje izbornih kvota.

Mnoge ženske nevladine organizacije su tada osnovale jednu interesnu grupaciju sa idejom da se poveća procenat izabranih žena. Grupacija je okupljala razne ženske grupe od onih koje su imale manje od 10 članova do onih čije je članstvo bilo brojnije od 10 hiljada. U Litvaniji postoje uglavnom tri tipa ženskih nevladinih organizacija: organizacije u sastavu političkih partija, organizacije koji se bave parcijalnim ženskim pravima i organizacije koje štite interese i unapređuju položaj žena na nacionalnom nivou. Sve tri vrste bile su obuhvaćene interesnom grupacijom.

Institucionalni mehanizmi za rodnu ravnopravnost

Litvanski Nacionalni ženski forum je ponovo uspostavljen pred kraj aprila 2003. kao savetodavno telo Seimasa. Sada ima važnu koordinativnu ulogu između aktivnosti vlade, parlamenta i nevladinog sektora u pogledu rodne ravnopravnosti. 2004. pripemili su dokument nazvan "Vizija razvitka egalitarnog litvanskog društva do 2014". Strategija je nastala kroz saradnju između nevladinog sektora i vladinih struktura. U toj Viziji spominje se kao neohodan elemenat prisustvo od 51% žena u svim predstavničkim telima.

Formiranje Ministarstva za jednake mogućnosti za žene i muškarce pomenuto je na kraju te Vizije a takođe i aktivnosti Ombudsmana za žene i muškarce odvojeno od Ombudsmana za jednake mogućnosti u radnim odnosima.

Prepreke za primenu sistema kvota

O kvotama građani Litvaniji misle vrlo negativno i smatraju da je to nešto što je potrebno Crncima i Jevrejima a ne "normalnim" građanima većinskog naroda. Takođe se pogrešno smatra da su kvote nešto što možda može da postoji u privatnim institucijama ili biznisu ali ne u državnim institucijama jer je to po njima "otvorena, javna, državna diskriminacija muškaraca".

Kao dalji glavni uzroci neprihvatanja sistema kvota pominju se političke prepreke i politička nestabilnost. Nema tradicije ni razumevanja neophodnosti primene mera afirmativne akcije, nema kvota ni u drugim, nepolitičkim oblastima niti zejedničkog koncepta primene kvota a nema ni razumevanja značaja si-

stema kvota. Pojedinačni odvojeni pokušaji pojedinih parlamentarki i nevladinih organizacija nisu dovoljni da stvore dovoljnu političku volju. Tu su i česte promene vlade u prvoj dekadi nezavisnosti kao i prekratak rok između opštinskih lokalnih izbora od samo 2,5 godine, nedostatak informacija, nedostatak strategija i politika kako da se obuhvate drugi društveni partneri u procesu povećanja broja izabranih žena

Na vladinom nivou postoje snažni stereotipi i veoma patrijarhalno držanje odgovornih lica. Nema jasne finansijske strategije podrške aktivnostima za uvođenje kvota. Samo mali broj državnih funkcionera je obuhvaćen inicijativama za uvođenje kvota.

Prepreke u domenu civilnog društva obuhvataju nedostatak solidarnosti među ženama. Nevladin sektor ostaje izolovan bez prave podrške i pažnje državnih zvaničnika

Nedostatak novca dovodi do toga da mnoge nevladine organizacije prestaju da rade ili znatno redukuju svoje aktivnosti. Najbolje liderke i programsko osoblje nevladinih organizacija su ih već napustili.

Građani Litvanije ne shvataju tačno šta je to što se može postići kvotama. Smatra se naime, da žene imaju dovoljno mogućnosti da prođu partijske strukture ako su sposobne i dovoljno uporne, da ljudi treba da budu imenovani na osnovu zasluga i zbog svojih sposobnosti a ne zbog polne pripadnosti

Smatra se dalje da bez posebne edukacije za žene političarke kvote mogu samo da donesu štete i njima i javnom životu jer one nisu dovoljno pripremljene za rivalitet sa muškarcima iz sopstvene partije a još manje sa onima iz drugih partija.

Žene međutim, imaju pozitivno mišljenje o kvotama kao politički opravdanoj zakonskoj meri, ali mnoge od njih smatraju da kvote zapravo treba da imaju primenu u drugim zemljama ali ne i u Litvaniji. Kvote bi bile potrebne eventualno zato što je žena malo u politici jer se žene ne zanimaju za politiku, a ako bi se zanimale, onda im kvote i ne bi bile potrebne.

Postoji takođe i posebna bojazan da bi se kvote mogle primenjivati u nauci i na univerzitetu, što je još jedan od pokazatelja nerazumevanja uloge koju kvote mogu da imaju. Na osnovu te bojazni od uvođenja kvota na univerzitetu, smatra se da ih ne treba dozvoliti ni u politici jer će to otvoriti vrata njihovoj primeni tamo gde su individualne sposobnosti najvažniji kriterijum.

Mnoge žene smatraju još da kvote zapravo legalizuju subordinaciju žena muškarcima, čim su im potrebne kvote. Smatra se zato da je bolje sprovoditi postepeno politiku jednakih mogućnosti. Postojanje kvota dalo bi muškarcima mogućnost da svaki dalji zahtev žena odbiju rečima, "Pa imate kvote i to vam je dovoljno, iskoristite ih za sve svoje interese a ako to ne umete, onda je to vaš problem a ne problem celog društva".

Uloga jakih žena liderki je važan momenat. Prvi premijer nezavisne Litvanije postala je profesorka ekonomije Kazimijera Pruskiene, imenovana marta 1990.

Ginte Damšute je postala 2001. litvanski predstavnik u NATO-u, u Briselu. Koliko je to doprinelo povećanju poverenja u žene na političkim funkcijama s jedne strane, toliko je pak zamaglilo situaciju faktičkog odsustva žena sa političke scene koja je počela da se opaža kao sasvim dovoljno "naseljena" ženama, a poslužilo je i kao "dokaz" da kvote nisu potrebne jer žene eto, mogu bez problema da dođu i do vrlo visokih državnih funkcija ako su sposobne.

MAĐARSKA²²¹

Mađarski Ustav predviđa: "Republika Mađarska će obezbediti ravnopravnost muškaraca i žena u svim građanskim, političkim, ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima." Ta manje više svuda prisutna i dobro poznata ustavna odredba nije se međutim nigde do sada pokazala kao dovoljan i jedini faktor povećanja nivoa učešća žena na mestima donošenja političkih odluka u državi. Ali njeno postojanje je važno jer pribavlja dovoljnu ustavnopravnu osnovu za uvođenje mera afirmativne akcije i obavezuje državu da obezbedi tu ravnopravnost, dakle da aktivnim merama nastoji na njoj tamo gde je nema.

Žene moraju da osvajaju političku moć kroz političke partije i mađarsko iskustvo dokazuje tu dobro poznatu činjenicu. U tom smislu, postojanje unutarpartijskih kvota je više nego poželjno, ali je kao i u drugim zemljama, nedovoljno ako nije kombinovano sa opšte društvenim merama i zakonskim prinudama.

Mađarska je trenutno među poslednjim evropskim zemljama s obzirom na zastupljenost žena u politici i ujedno je očit primer da se bez efektne i racionalno sprovedene politike izbornih kvota, situacija sama od sebe neće promeniti nabolje. Naime, Mađarska nema zakonske kvote već samo partijske, dobrovoljne kvote doduše primenjene od strane jake i uticajne Mađarske socijalističke partije koja je stalno među vodećim u političkom životu te zemlje.

Istorijski osvrt

Prva ženska udruženja Mađarica osnivana su u drugoj polovini 19. veka; karakterisala su se odsustvom političkog profila i uglavnom su okupljala žene

²²¹ Gurmai, Zita (2004): Advancement of Women's Issues through Political Mobilization in Hungary: Impact of the Hungarian Socialist Party Quota. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004. Dostupno na http://www.quotaproject.org/case studies.cfm.

imućnih porodica i aristokratkinje²²². Do kraja 19- tog veka učešće žena u takvim udruženjima postalo je neka vrsta prestižne aktivnosti. Do promene je došlo kada su socijaldemokratske žene formirale revolucionarnu žensku organizaciju u sindikatima u poslednjim godinama 19. veka. Te žene su bile aktivne u pravim političkim aktivnostima, kao što je borba za opšte pravo glasa u periodu pre Prvog svetskog rata. Ostalo je zabeleženo da je zbog svojih aktivnosti Rozsika Bedi-Schwimmer, koja je bila na čelu feminističkog i pacifističkog pokreta bila prinuđena da napusti zemlju.

Mađarice su stekle ograničeno pravo glasa 1919. ali je samo nekoliko žena bilo izabrano u Parlament pre Drugog svetskog rata: prva žena članca parlamenta je bila Margit Slachta izabrana 1920, a 1922. Anna Kethly iz Socijal Demokratske partije je bila druga. Žene u vreme do 1945. nisu imale nikakvu jaču političku ulogu niti značaj u društvenom životu. Opšte pravo glasa za žene u Mađarskoj je ustanovljeno 1945. Mnogo važnija je međutim bila odluka tada jedine, vladajuće Mađarske radničke partije (MDP) u pogledu učestvovanja žena u politici, koja je označila početak perioda tzv. državnog feminizma.

U Mađarskoj broj žena parlamentarki u socijalistička vremena nikada nije premašio 35%, uprkos proklamacijama komunističkog režima da je rodna ravnopravnost jedna od njegovih glavnih vrednosti i političkih ciljeva, kao i brojnih poboljšanja u ekonomskom i društvenom položaju žena. Žene nisu bile adekvatno predstavljene ni u izvršnim strukturama jedine postojeće partije, Mađarske radničke partije.

Period demokratizacije

Zastupljenost žena u Opštoj Skupštini sastavljenoj od 386 članova pala je na 7.3% posle prvih demokratskih izbora 1990. U 1994. situacija je bila ista a u 1998. njihov broj je bio 8.3%. U 2002. on se kretao oko 10 procenata gde treba pomenuti i postojanje tri žene ministarke u vladi²²³. Posle izbora za Evropski parlament 2004. taj procenat je opet malo opao na 9 procenata²²⁴. Smatra se da je to zbog toga što ni jedna od velikih partija koja je dospela u Parlament nije imala mnogo interesa za žene i ženska pitanja niti program rodne ravnopravnosti. Takođe, konzervativne partije su od momenta svog osnivanja promovisale tradicional-

²²² Prvo žensko udruženje osnovano 1887. zvalo se *Pesti Jotekony Noegylet* (Dobročiniteljsko udruženje peštanskih žena).

²²³ U periodu 1990/2002, broj žena kandidatkinja rastao je u kontinuitetu, i ustvari cifre su se udvostručile. 2002, 614 žena je bilo kandidovano na parlamentarnim izborima (7.8 procenata od svih kandidata). Od njih je 5.7 procenata ušlo u Opštu Skupštinu dok je od muških kandidata, 2.4 procenata je ušlo u Opštu Skupštinu.

²²⁴ Taj pad se desio zato što su tri žene parlamentarke uspešno dobile mesta u Evropskom parlamentu i ni jedna od njihovih zamena u Mađarskoj Opštoj Skupštini nije bila žena.

nu ulogu žena, a nevladine organizacije koje se bave pitanjima rodne ravnopravnosti i nezavisne ženske grupe građanskog društva nisu uspevale da privuku veću pažnju javnosti i izvrše uticaj.

Unutarpartijske kvote

Žene Mađarske socijalističke partije (HSP) bile su među prvima koje su uspele da ubede svoju partiju da promeni držanje u pogledu pitanja rodne ravnopravnosti. Pomak je postignut sa moralnom podrškom dobijenom od strane Žena socijalističke internacionale (*Socialist International Women, SIW*) i njenih sestrinskih organizacija i mreža koje su je podržavale, uključujući CEE Mrežu za rodnu ravnopravnost, za vreme prijema HSP-a u Socijalističku Internacionalu²²⁵.

Prva ženska organizacija unutar HSP-a bila je osnovana 1992, zasnovana na iskustvu britanskih, nemačkih i švedskih partija, uključujući i zakone o rodnoj ravnopravnosti tih zemalja. Među raznim pitanjima koja su pokretana i čije je rešavanje zahtevano, 1993. je podnet zahtev da se u statut partije unesu kvote. HSP, u koaliciji sa SZDSZ Liberalnom partijom (*Szabad Demokratak Szovetsege*: Savez slobodnih demokrata) pobedila je na drugim slobodnim izborima 1994.

Kao rezultat, bio je ostvaren mali ali pozitivan pomak: dobijeno je 11.1% žena parlamentarki i jedna ministarka. Ipak bilo je jasno da rodna ravnopravnost nije predstavljala partijski prioritet čak ni HSP-a pošto je vladino Odeljenje za rodnu ravnopravnost pri Ministarstvu za rad bilo olako prepušteno slabijem koalicionom partneru, SZDSZ-u.

To je takođe bio trenutak kada je vlada trebalo da predstavi radikalne tranzicione mere da bi smanjila veoma visoka strana dugovanja zemlje. Program striktne štednje, iako je dozvolio ekonomski oporavak zemlje, takođe je doveo do opadanja nekih važnih socijalnih dostignuća za žene (na primer, plaćeno porodiljsko odsustvo je skraćeno a mnoge jaslice i obdaništa su zatvoreni). Iako se zemlja ekonomski i politički stabilizovala, birači nisu zaboravili strogost programa štednje i HSP je izgubila na izborima 1998. Konzervativna koalicija preuzela je vladu i obnovila njene operacije uključujući reformu mehanizma za rodnu ravnopravnost. Preduzeti su i razni koraci koji su se razlikovali od onih koje su preduzimale prethodne vlade.

Zajedničkim lobiranjem sa partijskom omladinskom organizacijom žene HSP-a su uspele da dobiju kvotu od 20% za žene i 20% za mlade što je uključeno u partijski status na kongresu održanom 1999. Naime, Ženska organizacija HSP-a insistirala je na unutarpartijskim promenama. Jak naglasak je stavljen na argument da je partiji veoma potrebna podrška žena i mladih glasača. Da bi se zadobi-

 $^{^{225}}$ Ipak je transformacija te partije u jednu za žene prijateljsku partiju bila postepena i spora.

la pažnja glasačakog tela, partija treba da pokloni pažnju pitanjima od značaja za odnosnu grupu kao i da omogući u strukturama partije koje donose odluke zastupljenost predstavnika interesa tih grupa. Prvi stvarni prodor je načinjen sa izborom partijskog rukovodstva na partijskim unutrašnjim izborima 2001. Iako je kvota bila samo 20%, sve žene koje su učestvovale u izborima bile su izabrane. Odjednom je partijsko rukovodstvo imalo 30% sposobnih, vidljivih žena koje su unele u izbornu trku sve svoje znanje i snage. Ne samo da su one omogućile uvođenje unutarpartijskih kvota kao najboljeg mogućeg instrumenta za prodor žena, već su takođe uspostavile jake veze sa glavnim međunarodnim mrežama podrške.

Pokret Žutih marama

Ženska organizacija HSP-a je imala dva prioriteta: da smeni vladu i da uvede kvote za žene. One su stvorile progresivan mehanizam da bi obezbedile da njihovo pitanje bude tretirano sa ozbiljnošću, promovišući svoju rešenost i strast za promenama i boljim društvom.

Osnivanje nacionalnog pokreta Žutih marama 2002. bila je njihova najvažnija inovacija. U svim mađarskim glavnim gradovima kojih ima više od 50, HSP žene su pozivale građanke da ih podrže u njihovom javnom zahtevu da se promeni vladina politika prema pitanjima rodne ravnopravnosti. Svakog petka su stajale dva sata na glavnim trgovima svojih gradova, noseći duge žute marame, u tihoj demonstraciji. One su imale samo jedan slogan: **Vlade se menjaju, mi ostajemo!**

Sa napretkom izborne kampanje, došlo je do porasta žena koje su učestvovale u tim nedeljnim protestima. Nekoliko dana uoči izbora 2 500 predstavnica Pokreta Žutih marama se našlo u Sportskoj dvorani u Budimpešti gde je HSP-ov kandidat za premijera naglasio svoja izborna obećanja: jedna nedelja roditeljskog odsustva za očeve po rođenju deteta; više penzije za udovice; reintegracija žena na tržište rada; osnivanje ministarskog mesta na nacionalnoj vladi koje bi se bavilo pitanjima rodne ravnopravnosti.

Izborni rezultati 2002. su bili vrlo tesni, i HSP i njeni koalicioni partneri su pobedili za svega dva procenta, što je rečnikom cifara zapravo iznosilo samo par hiljada glasova koji su odlučili o pobedničkoj partiji. Tek tada je postalo jasno da je u toj tesnoj izbornoj pobedi verovatno presudan momenat bio zapravo ženski Pokret Žutih marama. Uspeh tog pokreta odmah je otvorio čitav niz mogućnosti za sve žene volji da osvoje stvarnu političku moć u mađarskoj politici i uopšte javnoj oblasti. Iako 10% nije visok procenat parlamentarki, žene su ipak dobile mnoge važne položaje u samom parlamentu i vladi (npr. predsednica parlamenta i tri ministarska mesta).

Od tog trenutka su sve partije počele da pokazuju mnogo više zanimanja za pitanja rodne ravnopravnosti, takođe stavljajući žene kao kandidate za naredne

opštinske izbore i izbore za gradonačelnike. Na lokalnim izborima 1994. i 1998, broj žena odbornica je porastao sa 20 na 23 procenta a broj žena gradonačelnica sa 10 na 13 procenata. 2002. ta statistika je malo poboljšana jer žene nisu bile uspešne samo u malim, siromašnim, ruralnim zajednicama, već i u većim gradovima kao što su Nyíregyháza i Szolnok.

Po prvi put je imenovana ministarka za pitanja rodne ravnopravnosti, takođe je obnovljen i mehanizam za rodnu ravnopravnost kome je dat i mnogo jači mandat nego što je bio slučaj 1994. i 1998, a zakoni u nekim oblastima kao što je radnopravna regulativa, nasilje prema ženama i trafiking, bili su reformisani u skladu sa najboljim praksama EU. Takođe je 2004. godine donet i prvi Antidiskriminativni zakon.

Izbori za Evropski parlament

Izbori za Evropski parlament 2004. doneli su veoma pozitivne rezultate. Od 8 kandidata konzervativaca 6 su bile žene. Liberali su imali 8 žena od 18 kandidata, dok su socijalisti imali 5 žena od svojih 24 kandidata (sve su bile na pobedničkim izglednim pozicijama). HSP je postao druga najveća mađarska grupacija u Evropskom parlamentu. Ukupan broj mađarskih žena u EP je 9, od ukupno 24 mađarska predstavnika u tom telu.

HSP je doneo Partiji Evropskih Socijalista delegaciju evropskih parlamentaraca koja se sastoji od 5 žena (55 procenata) i samo 4 muškarca. Taj efekat zaraze, kada ozbljan pristup rodnoj ravnopravnosti u jednoj partiji "prisili" rivalske partije da se takođe pomere u tom pravcu, bio je takođe vidljiv u grupi evropskih parlamentaraca koji su izabrani od strane grupacije Evropske narodne partije. Ta desničarska partija koja je pobedila na mađarskim evropskim izborima ima 23 procenta žena, od kojih je jedna čak romske nacionalnsti.

Naučeno iz mađarskog primera

- 1. U Mađarskoj se smatra da kvote mogu da služe kao pozitivna kontra mera protiv strukturne rodne nejednakosti u velikim partijama samo ako postoji dovoljno sistematskih spoljašnih podrški (npr od PES-a i SIW-a, kao od strane sestrinskih partija i njihovih ženskih organizacija).
- 2. Takođe se smatra da žene moraju da budu regionalno organizovane (CEE mreža za rodnu ravnopravnost i SP GTF), tako da mogu uzajamno da se pomažu u razmeni primera najbolje prakse. Potrebna je jaka i rešena ženska organizacija, sposobna da ostvari važna partnerstva i savezništva unutar same partije. U ovom slučaju ti saveznici su bili omladinska partijska organizacija kao i novo partijsko rukovodstvo.

3. Sistem kvota će biti poštovan samo ako partijska ženska organizacija obezbedi dovoljnu vidljivost i dokaže da je u kampanji proizvela opipljiv rezultat. U ovom slučaju, Pokret Žutih marama je obezbedio vidljivost HSP-u, što je nateralo HSP na izborima 2002. da počne da se sa ozbiljnošću odnosi prema pitanju rodne ravnopravnosti.

MAKEDONIJA²²⁶

Član 9, Ustava Republike Makedonije navodi da svi građani Makedonije imaju jednaka prava i slobode bez obzira na njihov pol, rasu, boju kože, nacionalno ili društveno poreklo, politička ili religiozna uverenja i socijalni status. To je tradicionalno, redovno prisutan formalni, ustavnopravni osnov polne ravnopravnosti, koji se pokazao kao nedovoljan da se postigne stvarna ravnopravnost u javnom životu, posebno na mestima na kojima se donose političke odluke. Pri tom je slabiji od mađarskog jer je artikulisan kao proklamacija koja ne sadrži konsekventnu obavezu države da preduzimanjem sistematskih, aktivnih mera umanji nasleđene diskriminativne odnose u toj oblasti.

Na prvim makedonskim opštim izborima održanim 1990, bilo je izabrano u parlament pet žena. Za mnoge građane to nije bilo neobično i samo je nekolicina ukazivala na činjenicu da biračko telo koje se sastoji od podjednakog broja žena i muškaraca predstavljaju gotovo isključivo muškarci. To su bile godine kada su svi bili u procesu učenja o novom društvu, i o demokratiji i tada se nisu postavljala pitanja o zastupljenosti žena ili manjina. Smatralo se da su socijalistička vremena kada se o tim pitanjima makar formalno vodilo računa, nepovratno prošla, i da su došla nova vremena opšte ravnopravnosti u kojima samo individualne sposobnosti i lični napori opravdano razlikuju pojedince što se smatralo glavnim simbolima demokratije.

Na drugim demokratskim parlamentarnim izborima održanim 1994. četiri žene su izabrane u parlament i Makedonija se našla na dnu liste evropskih zemalja u pogledu zastupljenosti žena u politici. Pri svemu tome, i same žene su naglašavale da ne žele nikakve specijalne mere i da žele da budu tretirane na isti način kao i muškarci. Međutim, posle tih uzastopno loših rezultata, počele su da razmišljaju šta bi mogle da urade da promene takvu situaciju. One su shvatile da je očigledno da je politička arena u Makedoniji takva da prisustvo žena u datim

²²⁶ Dimitrievska, Daniela (2004): Quotas: The Case of Macedonia. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004. Dostupno na http://www.quotaproject.org/CS/Macedonia.pdf.

okolnostima može samo da nastavi da opada, bez obzira na to koliko su kvalifikovane, sposobne ili lojalne svojim partijama.

U debatama koje su se vodile, iniciranim od strane Makedonskog ženskog lobija i nevladinih organizacija, kvote su počele da se pominju kao jedan od sigurnih instrumenata za poboljšanje situacije. Ali pitanje je bilo ko će doneti odluku o uvođenju kvota u situaciji nedovoljnog prisustva žena na mestima donošenja odluka. To je bio zatvoreni krug. Strategije za prevazilaženje su obuhvatale razvijanje odnosa sa ženama iz političkih partija, podizanje opšte društvene svesti o potrebi uvođenja kvota i lobiranje za kvote u političkim partijama. Mere postepenog postizanja političke ravnopravnosti žena međutim, mogle su se postići samo kroz decenijama dug proces što je period koji makedonskim ženama nije izgledao kao prihvatljiv.

Smatralo se takođe i da je vrlo važno da javnost uvidi da parlamentom trenutno dominiraju muškarci iako je to predstavničko telo svih građana, da je rukovodstvo partija sastavljeno dominantno od muškaraca, i da treba pokrenuti pitanje zašto je to tako i koja su moguća rešenja da se to prevaziđe. Ukazivano je da imati više od 90% muškaraca u parlamentu ne čini to telo dovoljno proporcionalno balansiranim za legitimno donošenje opštih političkih odluka, kada se očigledno zasniva na diskriminaciji polovine stanovništva²²⁷.

Kada su se članovi političkih partija, žene u politici i članice partija pitale kako da se taj očigledan problem reši, primena sistema izbornih kvota se sama nametala kao odgovor. Sposobne i obrazovane Makedonke, lojalne i vredne, nailazile su na mnoge teškoće da se nađu u situaciji gde se donose odluke. Žene su organizovale forume i grupe unutar partija da bi izvršile pritisak u pogledu usvajanja kvota. Kao rezultat, neke partije su usvojile partijske kvote za učešće žena u partijskim telima za donošenje odluka kao i predstavljenost žena na kandidacionim izbornim listama²²⁸. Partije koje su dobrovoljno usvojile unutarpartijske kvote su Socijaldemokratska unija Makedonije, Liberalno demokratska partija i Liberalna partija.

Unutapartijske kvote

Dakle, makedonska politička scena se karakteriše činjenicom da su neke makedonske partije usvojile unutarpartijske kvote još pre usvajanja zakonski obaveznih kvota. Tu je bilo i dosta nerazumevanja pa npr. mnogi članovi tih partija nisu shvatali kvote kao neophodan instrument za postizanje ravnopravnosti polo-

²²⁷ Žene aktivistkinje su koristile svaku mogućnost da naglase da: je teško zamisliti svet u kome postoji 97% Romea i svega 3% Julija.

²²⁸ Glavni motiv za usvajanje kvota je bio da se postane brzo deo međunarodnog savezništva koje se zasniva na partijskoj pripadnosti.

va već kao neki džentlmentski poklon, nešto što se daje ženama jednostavno zato što su one "dame" pa nekako zbog toga zaslužuju male povlastice. To oslikava muško/ ženski dinamizam partijskih odnosa. Naravno, bilo je i žena koje su bile protiv, smatrajući da ako bi dobile mesto na kandidacionoj listi zahvaljujući postojanju kvota, da bi to bio "javni dokaz" njihove nesposobnosti i nedostatka kvalifikacija. Mnogo je onih koji su verovale i još uvek veruju da svaka žena koja ima dovoljno sposobnosti i potrebne kvalitete može da napravi partijsku i političku karijeru.

Za partije koje su usvojile kvote to je značilo priznavanje da su žene nezastupljene, da moraju da se preduzmu koraci da se poboljšaju kapaciteti žena članica partija kao i da se obrati pažnja u partijskim programima na potrebe žena u društvu. Time su kvote doprinele da se ženska pitanja odjednom nađu na površini partijskih aktivnosti što je pomoglo jačanju organizovanih ženskih tela unutar političkih partija. Kvote su takođe doprinele povećanju broja žena u politici.

Važno je naglasiti da su se te kvote ipak primenjivale samo na one žene koje su pripadale političkim partijama koje su usvojile kvote. U stvarnosti, jedan od problema sa partijskim kvotama je da su one dobrovoljne pa se njihova primena ne smatra uvek obaveznom i zavisi od trenutnih partijskih potreba, programa i partijske ideologije. Za sve druge neophodno je uspostavljanje zakonski obaveznih kvota za izbore na nacionalnom nivou.

Uvođenje zakonskih kvota

Komisija zadužena za pripremu nacrta Izbornog zakona uključivala je i dve žene članice Ženskog lobija, pored univerzitetskih profesora i pravnih stručnjaka za pitanja izbora. Oni su analizirali pitanja vezana za kvote i Izborni zakon, koncentrišući se posebno na pitanje da li bi uključivanje obaveznih kvota u izborni zakon prekršilo ustav. Njihova dilema je bila kako da daju ženama izborne prednosti uz pomoć kvota kada bi to bi moglo da bude odbačeno od Ustavnog suda kao diskriminacija zasnovana na polnoj pripadnosti. Rešenje je bilo da se uvođenje kvota u izborni zakon obavi putem izraza "manje predstavljeni pol".

Konačna artikulacija je postignuta kao "obaveznih najmanje 30% prisustva manje zastupljenog pola na kandidacionim listama". Ipak, nije postojalo obavezno smeštanje pripadnika tog manje zastupljenog pola na izgledna mesta. Snažna kampanja u prilog kvotama u izbornom zakonu fokusirala se na partijske lidere i bila je ojačana učestvovanjem iznutra, tj. žena iz samih partijskih redova. Ti napori doneli su plodove jer je izborni zakon usvojen u parlamentu sa vrlo malo protivljenja. Iako je parlamentom dominirala konzervativna većina, Nacrt je dobio većinu 25. juna 2002. godine.

Zakon je inače veoma jasan: one političke partije koje ne zadovolje kriterijum od 30 procenata neće biti registrovane za izbore. Kazna je dakle da takva partija neće moći da učestvuje u izborima i neće biti u prilici da osvoji niti jedno mesto u parlamentu.

Izbori održani 2002. godine pokazali su da su sve makedonske političke partije poštovale izborni zakon. Ipak, treba reći da su poštovali zaista samo minimum onoga što je zakon naređivao jer se ukupno na svim kandidacionim listama našlo samo 32,2% žena. U Makedoniji se primenjuje proporcionalni sistem sa zatvorenim listama na izborima 2002. godine. Zato je bilo veoma važno da se žene nađu na pozicijama sa kojih mogu da pobede a to je u vrhu liste. Kandidatkinje su bile raspoređene na sledeći način: od prvog do petog mesta bilo je 4,5%, od šestog do desetog mesta bilo je 7,8%; i do 20-og mesta 9,8%. Kao rezultat takvih kvota, bilo je izabrano 8,3% žena u parlament 2002. godine.

Decentralizacija i lokalni izbori

S obzirom na iskustvo i naučene lekcije u primeni kvota na opštim nacionalnim izborima kao i s obzirom na novostvorenu političku situaciju – decentralizaciju vlasti i prenošenje više odgovornosti na lokalna tela, jasno je da je nepredstavljenost žena na lokalnom nivou veoma zabrinjavajuće pitanje. I za lokalne izbore je usvojen sistem izbornih kvota, isto formulisan kao i na opštim nacionalnim izborima, ali sa jednom važnom razlikom: on je određivao i mesto žena na listama. Bilo je mnogo rasprava o sadržaju amandmana i dosta podataka sadržalo je iskustva drugih zemalja iz regiona kao i onih udaljenijih.

Amandman je predložen 26. juna, 2004, i po prvi put parlament je bio podeljen s obzirom na rodnu suštinu problematike a ne s obzirom na političku pripadnost. Posle mnogo rasprava, amandman je usvojen za samo 4 glasa više od neophodnog minimuma. Amandman predviđa da: "Minimum od 30% kandidata manje predstavljenog pola mora da se nalazi na prvoj polovini liste za lokalne izbore i 30% kandidata manje predstavljenog pola mora da se nalazi na drugoj polovini te liste".

Naučeno iz makedonskog primera

Kvote moraju da budu obavezne, prinudno primenljive i dvostruke, tj. da sadrže obavezni procenat i obavezni raspored na kandidacionim listama da bi mogle da proizvedu opipljive rezultate. Kvote su dozvolile makedonskim ženama da postanu vidljive u političkoj oblasti i one su rezultirale takođe u poklanjanju mnogo više pažnje od strane političkih partija njihovim ženskim članicama.

MEKSIKO

Odredbe o izbornim kvotama postoje u Meksiku²²⁹ od 1996. godine ali su tada bile preporuka a ne zakonska obaveza. Pitanje njihove primene i efikasnosti je postavljeno tek posle izbora 2000. godine, s promenama na vlasti, kada se povela široka rasprava o političkom predstavljanju žena kao jednom od glavnih zahteva za učvršćivanje demokratije.

Naime, ženski pokret koji se borio za bolje pozicije žena u procesu donošenja odluka, udružio se sa grupama parlamentarki u cilju poboljšanja izbornih zakona i povezivanja njihovih zahteva s odredbama o kvotama koje postoje od 1996. U aprilu 2002. godine parlamentarna grupa *Partido de la Revolucion Democratica* (PRD) lansirala je reformsku inicijativu koja je stekla podršku drugih partija, naglašavajući potpunu saglasnost po pitanju rodne ravnopravnosti. Ali, to je bila samo jedna inicijativa od nekih dvadesetak koji su se odnosile na izbore koji su usvojeni kada je izborna kampanja za izbore zakazane za sredinu 2003. godine već počela.

Reforma sistema kvota je imala 3 glavne odredbe:

- 1. 30% glavnih kandidata treba da bude različitog pola izabrani relativnom većinom i izabrani kao proporcionalni predstavnici.
- 2. Na listi za proporcionalne predstavnike, kandidovane žene treba da budu prisutne u grupi od svaka 3 kandidata na listi, kako bi se obezbedile bolje mogućnosti za stvarnu nominaciju.
- 3. Svaka politička partija koja ne poštuje kvote biće sankcionisana gubitkom kandidatura, tj. onoliko kandidata koliko je potrebno da se postigne propisana proporcionalnost polova.

Takva odluka je podrazumevala da poštovanje zakona treba da bude ostvareno s obzirom na svaku kandidacionu listu pojedinačno, a ne na sve kandidate uzete kao celina. Inače, zakon je priznavao samo jedan izuzetak: političke partije, koje su se u izboru kandidata putem većinskih glasova odlučile za direktan metod izbora – za otvorene konsultacije između njihovih članova ili opšteg stanovništva, što je vrsta primarnih izbora, biće oslobođene od obavezne primene kvota.

Biračkim vlastima je ostavljeno da regulišu način kako da liste kandidata koje su premašile maksimum od 70% za jedan rod budu poništene. Uspostavljena su dva načina:

1. U cilju da se odredi koji kandidati će biti povučeni kako bi se zadovoljili zakonski zahtevi, muški kandidati (određeni za povlačenje) će biti izvlačeni žrebom sve dok 30% kandidata ne budu žene.

²²⁹ Peschard, Jacqueline (2003): Quota implementation in Mexico. U *The Implementation of Quotas: Latin American Experiences*. Stockholm: IDEA.102-104.

2. U slučaju proporcionalne liste, povlačenje će početi s poslednjim imenom i kretaće odatle nagore, u svakoj od 5 izbornih jedinica na koje je zemlja podeljena.

Kontrola primene zakona o kvotama otkrila je da je sedam od jedanaest političkih partija, uključujući i tri najveće, pribeglo nekim oblicima direktne selekcije glavnih kandidata kako bi bili oslobođeni od obavezne primene kvota na određenom području. Uprkos tome, proporcija žena glavnih kandidata je dostigla 29,6% u proseku, iako s velikim razlikama među političkim partijama. Dok je npr. *Partido Revolucionario Institucional* (PRI) registrovala 11% većinskih žena kandidata, dotle je *Mexico Posible Partido*, nedavno registrovana partija koja je iznikla iz ženskih pokreta, registrovala 51% žena kandidata.

Konačna analiza kandidovanja pokazuje da su sve partije u stvari premašile 30% žena glavnih kandidata, što odražava prihvatanje tih mera od strane običnih građana kao i od strane raznih političkih partija.

Kao rezultat primene sistema izbornih kvota, 115 žena parlamentarki ili 23% je zauzelo svoje mesto u Predstavničkom domu, što je vidljivo povećanje u odnosu na 16% žena u prethodnom parlamentarnom sazivu. To je ujedno prvi put da više od 20% članova parlamenta budu žene. Ipak, uprkos činjenici da je ta reforma, poznata kao primena tzv. "duplih kvota" bila uspešna kad se govori o povećanju broja žena u Kongresu, ona samim tim nije bila dovoljna da dovede do ostvarivanja željenog rezultata.

Svakako da je nedostatak proporcionalnog rodnog sastava u strukturi političkih partija glavni nedostatak i prepreka da žene kandidati budu predložene na regularan način. Zbog toga se dešava da nominacija žena kandidata nije koncentrisana u onim izbornim jedinicama u kojima svaka politička partija ima najbolje šanse za pobedu jer su one namenjene njihovim najboljim liderima koji su po pravilu muškarci sa vrlo retkim prisustvom žena. Naravno, iza svega vrebaju kulturološki ukorenjena ubeđenja kao što su navodna profesionalna i politička neadekvatnost žena jer im nedostaje obuke i veština da preuzmu političku odgovornost.

NORVEŠKA²³⁰

Izbor kandidata u Norveškoj

Proces biranja kandidata zasniva se na Aktu o nominacijama – zakonu o izborima koji je donet 1921. godine. Zakon garantuje osnovnu proceduru koja je

²³⁰ Mršević Z., (2006), **Mesto i značaj kvota izbornog sistema: iskustva Francuske i Norveške**, *Pravni život*, vol. 55, br. 12, str. 1057:1072.

obavezno vrlo slična u svim partijama iako su dozvoljene manje razlike. U svakoj partiji, opštinski komitet za nominaciju, sačinjen od između 5 i 15 partijskih lidera sa određene opštine daje početni predlog za partijske liste. Ovaj predlog se pravi nakon što je komitet primio preporuke lokalnih partijskih organizacija u svim okruzima opština. Zatim se predlog predstavlja partijskoj konvenciji za nominovanje na kojoj delegati, izabrani na lokalnom nivou, glasaju da li će se predlog komiteta prihvatiti ili odbaciti, razmatrajući jednu po jednu poziciju. Izmene i čak kompletno odbacivanje predloga komiteta dešavaju se vrlo često, jer konvencija za nominovanje ne postoji samo da bi bez razmišljanja odobravala odluke komiteta.

U Norveškoj je proces izbora za kandidacione liste opisan kao "decentralizovano grupno predstavljanje". Proces je decentralizovan jer odluke o sastavu liste donose lideri partija na opštinskom nivou u svakoj od 20 federalnih jednica. Oni traže kandidate odane partiji i takve koji su po mogućstvu u svojim zajednicama poznati kao "lokalno ugledne ličnosti". Ovo su osnovni, polazni faktori, ali kada se prave liste, razmatranje svakog kandidata pojedinačno uvek se vrši imajući u vidu da oni predstavljaju određene društvene grupe. Jedan od glavnih interesa komiteta za nominaciju je da obezbedi da grupe koje partija smatra relevantnim budu zastupljene na partijskim kandidacionim listama.

Do napretka u predstavljanju žena tokom vremena, došlo je upravo zbog toga jer se društvena i politička pozicija žena kao grupe postepeno popravljala. U početku su žene bile grupa koja nije imala ni moć niti važnost; ali se to promenilo i sada se žene smatraju čak ključnom grupom koja zaslužuje celovito predstavljanje.

U takvim uslovima, uticaj komiteta za nominaciju je sasvim vidljiv. Jedan od kriterijuma je i da nominacija ne dovede do unutarpartijskih sukoba ili čak unutrašnje pobune. Takođe je kriterijum da u izbornoj trci za parlamentarna mesta u kojoj učestvuje pet, šest ili sedam partija, budu kroz kandidacione liste jasno predstavljeni primarni interesi partije.

Razlog stavljanja akcenta na predstavljanje grupa leži u više faktora. Prvo, jasno je da to pribavlja neophodan legitimitet samom institutu predstavničke demokratije. Dok se anglo-američki pogled na biranje članova Senata ili članova Kongresa više usredsređuje na pojedinca i njegove individualne kvalitete, dotle se izbor određenog kandidata po kriterijumu pripadnosti određenoj grupi često smatra kršenjem liberalnog principa biranja najkvalifikovanije osobe. Ali u Norveškoj se to jednostavno ne smatra problemom. U Norveškoj je prisutna snažna potreba za usklađivanjem grupnih perspektiva²³¹ gde se naglašava potreba postojanja mehanizma za predstavljanje interesa svih relevantnih grupacija. Zbog toga je sasvim normalno, sa norveške tačke gledišta, razmišljati i o rodno balansiranim listama.

²³¹ Belgije i Holandije.

Grupni interesi su, dakle, mnogo više nego pojedinci, središnja tačka za sastavljanje partijskih listi u Norveškoj. Osim toga, decentralizovano predstavljanje društenih grupacija je efikasan način za integraciju unutarpartijskih frakcija i garantovanje partijskog mira²³².

Konačno, lideri norveških partija često smatraju da je raznolika kandidatska lista veoma važna za privlačenje različitih grupa glasača. Stavljajući na istaknuto mesto na kandidacionoj listi predstavnike određene grupe poslodavaca, sindikata ili neke druge grupe od javnog značaja, partijski lideri nastoje da povećavaju verovatnoću da će privući glasove običnih građana pripadnika ili simpatizera tih grupa.

Norveška, svetski lider u predstavljanju žena

Norveška je u tome konstantno među prvih deset zemalja u poslednjih dvadestpet godina. Više od jedne trećine predstavnika izabranih za parlament na proteklih čak šest održanih izbora su bile žene. Zatim, više od dvadeset godina norvešku vladu čini 40% žena. Osamdesetih godina premijer Gro Harlem Brundtland je bila dominantna figura norveške političke scene i radila je aktivno i uspešno na unapređivanju učešća žena u politici. Svi ovi faktori su doveli do toga da Norveška bude inspiracija mnogim ženama u svetu koje se bore za veću ulogu u politici.

Norveška je ne samo svetski lider u pogledu predstavljanja žena na mestima donošenja političkih odluka, već su i norveške partije u usvajanju unutarpartijskih rodnih kvota takođe primer. Ovo je dovelo do prirodne pretpostavke da su kvote dovele do tako visokog prisustva žena na tim mestima.

Dok ovo deluje potpuno logično i prihvatljivo, realnost je ipak, da je do uspostavljanja kvota došlo tek nakon što su žene već značajno zakoračile u sve partijske strukture pa i one najviše. Situacija odnosno sled događaja identični su i u Norveškoj i u Švedskoj. Drugim rečima, pre nego što je norveška Laburistička partija usvojila kvote, žene su već držale 25% mesta u parlamentu koja pripadaju delegaciji laburističke partije. Isto tako, pre nego što je švedska Laburistička partija usvojila kvote, žene su se već nalazile na više od 33% mesta u delegaciji Laburističke parije u Riksdagu. Dakle u slučaju Skandinavije kvote u stvari nisu dovele do značajnijeg povećanja predstavljanja žena, već bi se pre moglo reći da je značajno povećanje predstavljenosti žena dovelo do kvota. Dakle kvote su u tim skandinavskim zemljama bile neophodan mehanizam, ne toliko za samo povećanje predstavljanja žena, već mnogo više za očuvanje postignutog.

²³² Lako je zamisliti predsedavajućeg komiteta za nominaciju kako kaže: "Ok, vaša grupa nije dobila prvo mesto, ali to nije razlog da započnete unutrašnju borbu. Vaš kandidat je broj dva na listi i ta osoba ima sasvim dobre šanse da bude izabrana. Svi moramo da se postaramo da interesi svih budu zastupljeni".

I u Norveškoj i u Švedskoj kvote su bile logičan korak u dugom procesu. Validnost korišćenja Skandinavije kao modela za emulaciju u drugim zemljama gde žene pokušavaju da uvedu dramatične i relativno brze promene je pod znakom pitanja. Uslovi u zemljama Skandinavije su prilično različiti tako da ne bi bilo lako preneti skandinavske institucije u druge zemlje i pretpostaviti da će funkcionisati na sličan način.

Predstavljenost žena u narodnom parlamentu u proteklih 50 godina se vrlo malo menja. Žene nisu bile vidljive pre '70-ih i praktično nisu imale nikakav napredak od sredine '80-ih. U periodu između, ipak, je bilo dosta progresa baš u smislu povećanja predstavljanja. U tom periodu mogu se identifikovati četiri tipa praksi/perioda predstavljanja žena.

Prvi period 1909-1953

U ovom periodu od četrdesetak godina – u kojem su žene sa imovinom dobile pravo glasa – ukupno je 6 žena bilo izabrano u parlament. Ove žene su jedinstvene u smislu da su uspele da prežive i napreduju u vremenu kada je biti žena političar bilo veoma retko i teško, pa se nazvaju još i ženama divovima. Žene iz glavnog grada Osla, su imale naravno veće šanse da budu izabrane nego žene iz drugih delova zemlje. U tom vremenu, komiteti za nominaciju su naglašavali da je važno biti aktivan i lojalan član partije, ali su takođe tražili i dobrostojeće članove zajednice. Takve osobe bi trebalo da budu i oni koji su prethodno zauzimali neko važno mesto npr, ministar, lekar ili profesor, neko sa prethodnim iskustvom u državnoj službi (lokalno izabrani zvaničnik) ili neko ko je imao značajan status u društvenim organizacijama izvan partije (radnički sindikati ili religijske organizacije).

Dok su tragale za lokalnim uglednim ličnostima sa političkim i/ili liderskim iskustvom, partije su se fokusirale na aspirantski pul čiji je sastav bio potpuno rodno disproporcionalno sastavljan od muškaraca. Nije bilo mnogo žena među mogućim pretendentima, jer je bilo vrlo malo žena koje su bile članice Laburističke partije. Većina žena toga doba zapravo nije bila dobro obrazovana, i većina njih nije imala mnogo iskustva u vršenju javnih službi, u rukovođenju organizacijama ili u lokalnim savetima.

Partije su tada činile ozbiljne napore usmerene ka tome da izbalansiraju svoje kandidatske liste u pogledu geografske raspoređenosti kandidata. Ulagani su značajni napori da se obezbedi da sve teritorijalne oblasti okruga budu proporcionalno predstavljene. Pored toga, često je izražavana briga u pogledu zastupljenosti različitih grupa zaposlenih i društvenih organizacija sa kojima je partija imala veze. Nije uopšte postojala svest o interesu da žene treba da budu uzete u obzir, jednostavno se to nije uviđalo i žene su retko bile nominovane (a još ređe stavljane u pozicije da pobede).

Drugi period 1957-1973

Tokom ovog perioda koji se još naziva i "jedna je dovoljna", predstavljanje žena u parlamentu se polako povećavalo, rastući sa 8% 1965. godine do 15,5% 1970. godine. Do '60-ih godina drugi talas feminizma je počeo da utiče na javne rasprave i to je bio poziv koji se čuo sa svih strana koji je sa jakim argumentima zahtevao veću predstavljenost žena. Žene izvan partija su agitovale za veće predstavljanje, a i žene unutar partija su to isto zahtevale što je bilo veoma značajno. Žene su oduvek činile važan deo članstva partije i uvek su obavljale značajan deo partijskog posla, naročito onog logističkog, tradicionalno "nevidljivog". U prošlosti su njihovi interesi u potpunosti bili poistovećivani sa uspehom partije na izborima, na sličan način kao što se u to doba "profesionalna" uspešnost žena određivala zapravo po profesionalnoj uspešnosti njihovih muževa, sinova, braće. Kada se počelo sa podizanjem ženske samosvesti, počele su da traže da i same budu više zastupljene na partijskim listama.

Kao odgovor na društvene promene vidimo da strategije koje partije primenjuju radi postizanja pravednog balansa počinju da se menjaju. Prilikom sastavljanja listi slično kao u prethodnim periodima, ali posebno na kraju ovog perioda, žensko prisustvo je počelo da se smatra kao zasnovano na legitimnom interesu da se realizuje njihovo pravo da budu predstavljene. Ovo je sasvim prirodan proces jer su komiteti za nominaciju već počeli da razmišljaju o tome za koje "grupe" (a ne samo za koje teritorije) se treba pobrinuti da budu predstavljene. Ženama se činio najlakšim put da se predstave kao "grupa" koja je imala legitimno pravo na predstavljanje. Iako su žene viđene kao legitimna grupa, one su u tom trenutku bile samo jedna od mnogih koje su lobirale za predstavljanje i nisu bile od velikog uticaja.

To se može videti vrlo jasno u smislu uticaja važnosti partije, to jest u broju mesta koje partija osvoji u okrugu. Kada je važnost partije mala – to jest kada partija osvoji samo jedno ili dva mesta – žene ne bi bile izabrane u parlament. Kada bi važnost partije bila veća – to jest kada bi partija osvojila četiri ili više mesta – tada je skoro uvek izabrana neka žena. Ipak, to je skoro uvek bila samo jedna žena. Nijedna opštinska delegacija, izuzevši Laburističku partiju Osla, nikad nije izabrala više od jedne žene u ovom periodu (niti pre toga).

Treći period, 1973 – 1981

Ovo je bio tranzicioni period koji se karakterisao značajnim promenama na oba nivoa, i u procesu predstavljanja i u procesu nominacije. Nazivan je još u "krajem formalnog poštovanja". Predstavljanje žena je poraslo sa 15,5% 1973. godine na 25,8% 1981. godine. Period "jedna je dovoljna" je definitivno bio zavr-

šen, dok je broj okružnih delegacija partije sa više od jedne žene predstavnice povećan sa jedan na sedam. Žene su nastavile da vrše pritisak radi ostvarivanja veće prohodnosti. Stoga je proces nominacije ponovo prilagođen kako bi omogućio da pol kandidata igra važniju ulogu u sastavljanju kandidatske liste. Postalo je jasno da je samo stavljanje jedne žene na listu bilo nedovoljno da bi se postiglo adekvatno predstavljanje žena.

Ovaj period je takođe važan jer su tada formalno usvojene prve kvote za žene. 1975. godine. Naime, Socijalistička Levica i Liberalna partija su obe usvojile rodne kvote. Ovo je imalo relativno malo direktnog efekta, jer je od 155 ČP-a bilo izabrano 1977. godine samo 4 njiihova predstavnika, i samo jedan od ta četiri je bila žena.

Međutim, ta politika je imala značajan indirektan efekat, tako što je predstavljala jasan izazov norveškoj Laburističkoj partiji da pristupi rešavanju problema predstavljenosti žena. Laburistička partija je pozitivno reagovala na ovaj izazov. U svim okruzima gde su Socijalistička Levica ili Liberalna partija stavile ženu na prvo mesto i Laburistička partija je postupala slično.

Zanimljivo pitanje je: zašto su ove dve partije usvojile istu politiku u isto vreme? Ima nekoliko ključnih razloga. Prvo, smatralo se da "je to bilo ispravno uraditi". Rasprava o ulozi žena u društvu je očigledno imala efekta na ove partije i formiranje političkog stava o ovom problemu je bilo važno za obe partije. Socijalistička Levica je imala jake veze sa levičarskim organizacijama i žene unutar partije su zahtevale dokaz iskrene i stvarne (a ne samo retoričke) podrške za veću rodnu ravnopravnost. Liberalna partija je u međuvremenu bila u procesu unutrašnje reorganizacije i programskog prestrukturisanja u Zelenu partiju, a Zeleni su bili među onima koji su bili najviše za ideju povećanog predstavljanja žena.

Drugi razlog je to što se činilo da ima strateškog smisla u pogledu pokušaja obe partije da povećaju broj svojih glasača. Posebno za Socijalističku Levicu, koja je uvek tražila načine kako bi se razlikovala od mnogo veće Laburističke partije, usvajanje rodnih kvota je viđeno kao efikasan način za privlačenje levo orijentisanih žena od Laburista, prema SL-u. Za Liberalnu partiju koja je bila podeljena glasanjem za pridruživanje Evropskoj Uniji (EU), usvajanje kvota je bilo deo njenog plana za uspostavljanje novog identiteta.

Četvrti period, od 1985. do danas

Između 1981. i 1985. godine nivo predstavljanja žena u parlamentu je porastao sa 25,8% na 34,4%. Od 1985. godine izbori su održani četiri puta i nivo predstavljanja žena nikad nije bio ni ispod 35,8%, ali niti iznad 39,4%, pa je možda stoga ovaj period nazivan "druga među jednakima".

Najvažniji događaj u ovom periodu je odluka Laburističke partije iz 1983. godine da usvoji kvote (primenjene po prvi put na izborima 1985. godine). Potez je bio ključan, jer je Laburistička partija najveća partija norveške politike. Stoga, kada je ona odlučila da poveća stepen predstavljanja žena, to je dovelo do značajnog opšteg nacionalnog povećanja broja žena izabranih u parlament. Tome treba dodati i da su se nova unutarpartijska pravila o kvotama poštovala što je veoma važan uslov za efikasnost kvota, koje gube smisao ako se izigravaju ili se ne poštuju dosledno.

Ovo je potpuno promenilo ulogu pola kandidata pri sastavljanju partijskih listi. Sada je pol kandidata jedna od prvih stvari koju razmatraju komiteti za nominaciju. Za samo dva izborna perioda (1981-1989) predstavljenost žena u delegaciji Laburističke partije je sa 33% skočila na 51%. Na partijskim sastancima za nominaciju, pol kandidata je od dodatnog faktora manje važnosti postao faktor od primarnog značaja jer je svaki drugi kandidat morala biti žena.

Zašto je Laburistička partija usvojila kvote? Jedan od važnih faktora je taj što je veliki deo partijske elite smatrao da je to ispravno uraditi. Ta politika nikad nije bila viđena kao neophodno zlo ili privremena mera koja bi bila korišćena samo tokom prelazne faze, kako je to opisano u nekim zemljama. To jest, viđena je kao legitiman način kako bi se osiguralo da žene dobiju predstavljanje kakvo zaslužuju. Činjenica je da su žene činile jednu polovinu stanovništva i jednu polovinu laburističkih glasača i to je bio ubedljiv argument da su žene zasluživale polovinu nominacija.

Drugi važan faktor je bi taj što je Gro Harlem Brundtland bila liderka Laburističke partije i premijerka tokom većeg dela 80-ih. Ona je bila veoma uticajna osoba koja je aktivno učestvovala u velikom broju pitanja, uključujući i pomeranje Laburističke partije u pravcu većeg predstavljanja žena. Njena podrška za kvote nije morala da bude presudna, ali je bila značajna.

Konačno, iako je postojao određeni stepen protivljenja od strane nekih partijskih stratega, politička realnost je da je ta partija bila pod pritiskom postojanja alternativne opcije u vidu Socijalistčke Levice s obzirom na pitanje ženske predstavljenosti. Naime, žene Laburističke partije su vrlo lako mogle reći: "Ne morate da pristanete na naše zahteve, mi možemo jednostavno da odemo, politička/programska udaljenost od Socijalističke Levice nije mnogo velika. Ukoliko vi ne želite da nam omogućite da budemo adekvatno predstavljene, onda ćemo jednostavno preći u partiju koja to može". Laburistička partija je na mnogo načina bila prisiljena da usvoji ovu politiku kako njeni glasovi i članice ne bi otišli Socijalističkoj Levici.

Mnogi autori ovo opisuju kao proces "političke zaraze", kad neka partija usvoji politiku ili strategiju koju je prvo primenio neko od njenih konkurenata. Čim je Laburistička partija usvojila kvote, došlo je do blagog, opšteg pomeranja u norveškoj politici u pravcu usvajanja rodnih kvota čak i od strane desnice. To-

kom '90-ih godina čak i Partija centra (ruralno orijentisana partija sa snažnim antievropskim stavom) i Narodna hrišćanska partija su takođe usvojile rodne kvote. To znači da je, od sedam "glavnih" partija u norveškom Parlamentu, pet usvojilo kvote. Izuzetak su Konzervativna partija (*Hoyre*) i Partija progresa (FrP), koje se nalaze krajnje desno u norveškoj politici. Obe su isticale da je njima najvažnije da biraju najboljeg kandidata i da ne žele da budu vezane arbitrarnim pravilima koja od njih zahtevaju da razmišljaju pre svega o polu pa tek onda o kvalitetu kandidata. Ipak, usvajanje kvota od strane drugih partija je uticalo na Konzervativnu partiju koja je povećala predstavljanje žena drugim merama tako da su njene parlamentarne delegacije konzistentno imale u svom sastavu oko 30% žena.

Limiti sistema kvota

Tu se mora postaviti pitanje: ako je pet glavnih partija usvojilo kvote, a na šestu jako utiču ostale, zašto norveške žene ipak nisu mogle da pređu granicu od 40%? Pre petnaest godina Šveđani su malo zaostali za Norvežanima, ali su nastavili da napreduju, dok su Norvežani stajali u mestu.

Postoje dva primarna objašnjenja za ovo. Prvo, Partija progresa je postala mnogo jača i to je učinilo da se smanji opšta predstavljenost žena. FrP je partija u kojoj dominiraju muškarci čije su glavne pristalice takođe u najvećoj meri muškarci. Na izborima 2001, izabrano je 26 ČP Partije progresa, od čega su samo tri bile žene (13%). U drugim partijama, 41% ČP su bile žene.

Drugi razlog je to što je uprkos usvojenim kvotama nastavljen trend da se žene tretiraju kao druge među jednakima. Ako bi partija dobila parni broj parlamentarnih mesta (dva, četiri ili šest mesta), partije su na nedavnim izborima težile da podele mesta jednako između žena i muškaraca. Ali, ukoliko je broj osvojenih mesta partije neparan, (jedan, tri, pet, a ponekad i sedam), muškarci su stalno imali prednost. Ako se pogledaju izbori 2001. godine i dvočlane okružne delegacije, isključivši Partiju progresa i Konzervativnu partiju, vidi se da su žene dostigle paritet, zauzimajući 50% mesta (16 od 32). Ako se pogledaju jednočlane okružne partijske delegacije, međutim, pošto se isključe Partija progresa i Konzervativna partija, vidi se da žene imaju 36% mesta (15 od 41). Zbog relativno niske okružne veličine u norveškim opštinama i u velikom broju vitalnih partija, stvara se veliki broj manjih delegacija sastavljenih od jedne osobe (više od jedne trećine svih okružnih partijskih delegacija u periodu od 2001-2005. godine u Stortingu je imalo jednog člana). Ako se to uporedi sa sistemom koji je primenjen u Švedskoj, gde ima manje vitalnih partija, mnogo veći broj ČP-a (349 u poređenju sa norveških 165) i nešto veći broj opština (29 nasuprot norveških 20), može se videti da je delimičan razlog zašto su Šveđani nastavili da napreduju u smislu zastupljenosti žena matematičko organizacionog karaktera, dok su Norvežani pali.

Za kraj

Pri proceni promena u političkom predstavljanju žena u Norveškoj, može se videti da su kvote igrale veliku ulogu, iako verovatno ne presudnu. Proces se mora posmatrati kao napredujući i usmeren ka značajnoj mada još uvek ne i jednakoj ulozi žene u norveškoj politici – usvajanje kvota je bilo samo korak ka većoj ravnopravnosti. Progresivni karakter procesa može se potkrepiti činjenicom da stepen porasta predstavljenosti žena od jednih izbora do drugih nikad nije bio veći od 8,6%. To jest, desilo se blago pomeranje napred, koje odslikava promenu uloge koju je igrao pol kandidata u mozaiku procesa nominacije.

U početku, pol kandidata nije bio važan, zatim je postao jedan od nekoliko slabijih, ali legitimnih interesa partije i konačno je dospeo do pozicije od centralne važnosti u procesu formiranja liste kandidata. Najznačajniji događaj u smislu uticaja kvota na predstavljanje žena bilo je usvajanje rodnih kvota od strane Laburističke partije 1983. godine. Primetimo ipak da se to dogodilo nakon što su žene već imale 33% pozicija u parlamentarnim delegacijama partije i kada je žena bila lider partije. Teško da bi se to moglo nazvati slučajem "osvajanja tvrđave na juriš", tj. uvođenje dramatičnih promena preko noći. Pri analiziranju toga kako se porast zastupljenosti žena dogodio i razloga za usvajanje kvota jasno je da je važna kultura.

Drugi talas feminizma je otvorio nova pitanja ravnopravnosti koja su posebno bila istaknuta u nordijskom kontekstu egalitarizma. Ali egalitaristička kultura sama po sebi nije dovoljna. Dok su žene bile vrlo uspešne u osvajanju pozicija od političke moći, bile su mnogo manje uspešne u dobijanju pristupa istaknutim pozicijama u biznisu, uprkos prethodnoj uspešnoj borbi za političke pozicije.

Važan deo objašnjenja za relativan uspeh žena u političkoj sferi povezan je sa postojećim političkim institucijama. Stabilne demokratske političke institucije su bile vrlo dobro opremljene da pruže ženama stvarnu priliku da dobiju pozicije od političke moći. Pored toga, norveške feministkinje su većinom donele stratešku odluku da ostanu i rade u postojećim političkim partijama a ne da ih napuste i izgrađuju paralelan, marginalizovan pokret. One dakle, nisu otišle i osnovale odvojene političke organizacije, nisu se marginalizovale i samoizolovale jer su se osećale dovoljno snažnim i kompetentnim da sarađuju sa muškarcima u uslovima izborene jednakosti.

Procedura biranja kandidata je imala u središtu predstavljanje grupnih a ne individualnih interesa, stoga je bilo sasvim legitimno da žene prigovore da kao grupa predstavljaju 50% stanovništva, a ipak ne uživaju ni blizu toliki nivo političkih pozicija. Dalje, proporcionalni sistem sa zatvorenim listama vodio je direktno ka povećanju broja žena. Štaviše, dok možda ima onih koji su bili skeptični u pogledu veće predstavljenosti žena, institucionalno uređenje ih je prisililo na prihvatanje. Prvo, ukoliko su partijski lideri odbili da ozbiljno razmotre zahteve

za većom predstavljenošću žena, postojala je jednostavna i jasna alternativa: političarke, biračice, feministkinje, stručnjakinje, su jednostavno mogle da počnu da podržavaju partiju koja bi prihvatala i podržavala njihove interese. Ova pretnja je značila da su mnogi muškarci možda nerado ali ipak shvatili i usvojili da moraju da poboljšaju stepen predstavljenosti žena.

Drugo, partijski komiteti za nominaciju su vrlo dobro znali da ukoliko budu ignorisali ove zahteve za većom predstavljenošću, da bi žene unutar partije bile spremne da se mobilišu i *en masse* nastupe organizovano na partijskim konvencijama za nominaciju gde će svaka odluka komiteta za nominaciju moći da bude odbijena ili suštinski revidirana. Sama pretnja da se pokuša da se preokrenu odluke komiteta bila je dovoljna u mnogim slučajevima da natera komitete za nominaciju da pažljivo razmotre zahteve žena za boljom predstavljenošću. Ukratko, ambijentalna institucionalna uređenja na nivou partija i države odigrala su ključnu ulogu u pomaganju ženama u njihovoj borbi za većom političkom predstavljenošću²³³.

POLJSKA²³⁴

Tranzicione zemlje koje nemaju sistem kvota sa najvećim prisustvom žena u politici su Poljska (20,2%) i Hrvatska (21,7%) što se može smatrati najvećim mogućim domenom bez dodatnih mera afirmativne akcije.

U Poljskoj²³⁵ je zakonsko regulisanje izbornih kvota sistematski odbacivano iz razloga što se smatralo da nema mesta takvom mehanizmu obezbeđivanja ravnopravnosti žena i muškaraca jer je to vrednost koja je davno postignuta i zagarantovana je ustavnim i zakonskim odredbama. Dalje, zakonske kvote su nekim političarima zvučale previše feministički i kao takve bile neprihvatljive a postojala je i bojazan da takav zakon iziskuje otvaranje kancelarije za nadgledanje procesa primene što bi zahtevalo nove i nepredviđene troškove.

Međutim prusustvo žena je kroz čitavu dekadu postalo stabilno nisko, pa je ako ni zbog čega drugog, taj podatak ukazivao na neophodnost primene mera pozitivne diskriminacije. Broj žena u Poljskom Sejmu posle izbora '91. bio 9%,

²³³ Matland, Richard E. (1993): *Institutional Variables Affecting Female Representation in National Legislatures: The Case of Norway*. Journal of Politics 55 (3) 737–755.

²³⁴ Poljska je uzeta kao primer zemlje koja je uspešno prošla kroz tranzicioni period i postala članica Evropske Unije, upkors ogromnim ekonomskim teškoćama i društvenim konfliktima u osamdesetim godinama.

²³⁵ Siemienska, Renata (2004): *Gender Parity Quotas, Results of Elections in Poland.* Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23 oktobra, 2004.

'93.–13% i '97. takođe 13%. I u lokalnim predstavničkim telima tokom devedesetih je bio vidljiv pad broja žena: 22% u '89. a 15.7% u '94. Tu je vidljivo prisutna piramidalna struktura jer žena ima najviše u najnižim predstavničkim telima, i sve ih je manje kako se ide prema višim organizacionim jedinicama a najmanje ih je u vojvodstvima. Izuzetak je grad Varšava gde ima više od 30% izabranih žena.

A 1985. u komunističko vreme, bilo je 20% žena, dakle broj žena je vidljivo i trajno opao na svim predstavničkim nivoima. Ali prilikom poređenja podataka iz komunističkog i tranzicionog perioda nije se zaboravilo da žene u komunističkom periodu nisu imale neke važne uloge, da nisu zastupale interese žena i da je uopšte i ceo Sejm imao dekorativnu ulogu jer je uglavnom verifikovao odluke partijskih organa.

Aktivnosti brojnih nevladinih organizacija kao i učestali kontakti poljskih parlamentaraca sa kolegama iz zapadnih zemalja, kako se smatra, inicirali su raspravu o kvotama do tačke kada su kvote počele da budu prihvatljive kao unutarpartijska mera²³⁶. Prvi put su nepotpune kvote uvedene za izbore koji su zakazani za 2001. ali se ipak nije došlo i do određivanja redosleda na kandidacionim listama koje bi zaista omogućile muškarcima i ženama slične izborne šanse.

Posle izbora 2001. kada su neke partije uvele kvote, došlo je do porasta žena u poljskom predstavničkom telu i to u Gornjem domu 23% a u Donjem 20%. Samo su dve žene postale ministri, i to resora pravde i obrazovanja. Međutim, kvote za manje zastupljeni pol bile su usvojene samo u političkim partijama.

Tokom druge polovine devedesetih, izborni zakon je promenjen tako što su formirane nove izborne jedinice prateći novu administrativnu strukturu zemlje, što je uslovilo potrebu za povećanim brojem kandidata što je opet, otvorilo vrata i ženama.

Ženski lobi kao nacionalna organizacija poljskih žena je postao jači. 50 ženskih oraganizacija je oformilo predizbornu koaliciju žena podržavajući parlamentarke koje su pak podržavale njihovu akciji "Žene žure, žene glasaju" sa namerom da ubede žene i glasače da glasaju za žene, učestvovale su žene svih parlamentarnih grupa. Takođe, i izborna očekivanja društva su promenjena ka levo orijentisanim ciljevima i žene su postale samim tim prihvatljivije kao nova lica za nove planove.

Stavovi poljskih birača prema ženama u politici

Stavovi prema ženama u politici su se vremenom promenili: 60% žena (50% u 97) i 40% muškaraca (28% u 97) nije se složilo da su muškarci "po prirodi" bolji političari od žena.

²³⁶ Prve partije koje su pod pritiskom svog ženskog članstva uvele kvote su levo orijentisane partije Alijansa levih demokrata (postkomunistička partija) i Radnički sindikat, kao i Unija za slobodu, partija centra.

Tokom devedestih, dakle, biti muškarac je prestalo da bude neprikosnovena prednost u odnosu na ženske protivkandidate kako je to očito bio slučaj u prvim višepartijskim izborima. Broj onih koji glasaju za žene i muškarce raste dok broj onih koji glasaju samo za muškarce opada. Za birače kao i širu javnost, žene u političkom i javnom životu postale su sve prihvatljivije.

Većina muškaraca glasa za žene i muškarce. Još uvek značajan broj žena glasa isključivo za muškarce kao i stalan broj tako orijentisanih muškaraca.

Pripadnost društvenoj klasi (kombinacja obrazovnog nivoa i nivoa prihoda) određuje stavove glasača po pitanju žena u politici više nego samostalno obrazovanje i samostalni prihodi. Pripadnici više društvene klase, i žene i muškarci, glasaju u većini za kandidate oba pola. Žene koje pripadaju klasi A i B glasaju mnogo više za žene i muškarce nego žene koje pripadaju klasi C, D i E. Spremnost da podrže žene kao kandidatkinje međutim je momenat razlikovanja muškaraca i žena pripadnika klase A: muškarci koji su najobrazovaniji i najbolje zarađuju, mnogo su manje spremni da podrže žene kao kandidate od žena, pripadnica svoje klase. Jasno je dakle da muškarci, pripadnici ekonomske, obrazovne i političke elite, kao i većina zaposlenih muškaraca, nisu još uvek spremni da podrže jednaku političku participaciju žena i muškaraca u javnom životu.

Stariji ispitanici manje veruju da žena treba da bude više u politici nego što to veruju mlađi. Lica sa niskim primanjima koja ne podržavaju stav da su muškarci bolji u politici od žena su oni koji podržavaju ulazak Poljske u EU.

Ipak poljske žene očito žele da uđu u politiku i one predstavljaju sve dobrodošlije kandidate za to, iako im je podrška u društvu nejednako raspodeljena. Najveći problem je još uvek nevoljnost političkih partija da žene stave na kandidacione liste. Zbog svega rečenog je neophodan zakon sa sistemom izbornih kvota i odgovarajuća kontrola njegove primene jer drugačije broj žena neće porasti više nego što je porastao tokom devedesetih.

SLOVENIJA

Partijske kvote

Slovenačko iskustvo je da unutarpartijske kvote koje su postepeno uvodile partije leve orijentacije nisu doprinele povećanju žena na mestima odlučivanja. U Državnom zboru Republike Slovenije je devedesetih godina bilo izabrano samo između 7,8 i 13% žena, a u opštinskim skupštinama od 10 do 13% žena. Usled toga je u procesu pridruživanja EU Slovenija po zastupljenosti žena na političkim mestima odlučivanja bila pri dnu kako država članica EU tako i država kandidatkinja.

Koalicija za paritet

Nezadovoljstvo među ženama i muškarcima koji su podržavali veću zastupljenost žena u politici dovelo je do osnivanja Koalicije za paritet 2001. godine. Koaliciju je činilo oko 200 poznatih žena različitih političkih profila i nekoliko uticajnih muških saveznika čiji je zajednički cilj bio postizanje "ravnopravne zastupljenosti" u svim telima političkog odlučivanja.

Od 2001. koalicija je počela da koristi proces pristupanja EU kao faktor pritiska. Radila je sa poslanicima da bi postigla promenu slovenačkog ustava. Te aktivnosti su dovele do potpisivanja predloga od strane više od 2/3 poslanika sa zahtevom da se promeni ustav i dozvoli uvođenje pozitivnih mera u politici. Državni zbor je 2004. usvojio amandman kojim je promenjen član 43 slovenačkog ustava koji sada glasi: "Zakon određuje mere za podsticanje jednakih mogućnosti žena i muškaraca kao kandidata na izborima za tela na državnom i lokalnom nivou".

Izbori za Evropski parlament

U vreme prvih izbora za Evropski parlament u Sloveniji 2003, političke partije su nominovale samo muškarce kao kandidate za izbore. Zbog toga su političarke svih većih partijskih grupacija u EU uticale na lidere svojih partijskih grupacija da šalju pisma liderima partija u Sloveniji i da traže od njih da poštuju princip ravnopravne zastupljenosti žena i muškaraca u Evropskom parlamentu.

Koalicija za paritet je takođe inicirala dopunu Zakona o izborima za Evropski parlament, koji je usvojen u februaru 2004., i koji po prvi put propisuje kvotu za kandidacione liste na izborima. Zakon određuje, da nijedan pol ne sme da bude zastupljen sa manje od 40% na kandidacionoj listi za izbore. Svaka lista mora biti sastavljena tako, da se najmanje jedan kandidat svakog pola nalazi u gornjoj polovini liste (među prva tri kandidata). Liste kandidata, koje ne ispunjavaju te uslove, su nevažeće. Ove odredbe ne važe jedino za kandidacionu listu koja se sastoji od jednog do tri imena, ali ipak i na takvoj listi mora da se nalazi najmanje jedan predstavnik svakog pola. Kao posledica tog sistema kvota na izborima za Evropski parlament je izabrano u slovenačku delegaciju 42,9% žena (3 od 7).²³⁷

Lokalni izbori

Zbog nedovoljne zastupljenosti žena u predstavničkim telima na lokalnom nivou slovenački parlament je u julu 2005., delujući usklađeno sa evropskim

²³⁷ Lokar, Sonja (2005): *A Short History of Quotas in Slovenia*. U The Implementation of Quotas: European Experiences Quota Report Series. Julie Ballington, Francesca Binda ur., Stockholm: IDEA. Dostupno na http://www.idea.int/publications/quotas europe/upload/Idea quota low.pdf.

trendovima, usvojio Zakon o izmenama i dopunama Zakona o lokalnim izborima. Prema tom Zakonu političke partije ili grupe glasača, koji u izbornoj jedinici kandiduju više od jednog kandidata za člana skupštine opštine, moraju da izaberu kandidate i tako imaju najmanje 40% kandidata svakog pola i da svoje kandidate na prvoj polovini kandidacione liste rasporede naizmenično prema polu. Ta odredba ne važi za kandidacione liste od tri kandidata ili kanidatkinje, za koje važi pravilo obaveznog jednog kandidata svakog pola.

Prelazne odredbe dalje određuju da je kvota na prvim sledećim izborima posle usvajanja Zakona najmanje 20%, na drugim sledećim najmanje 30% i da na prvoj polovini kandidacione liste najmanje svaki treći treba da bude predstavnik drugog pola. Kvota od 40% je propisana za treće lokalne izbore od usvajanja Zakona. To praktično znači da će Slovenija u periodu od 12 godina postepeno povećati zastupljenost žena u skupštinama opština od najmanje 40%.

Na lokalnim izborima koji su održani 2006. godine u oktobru (prvi krug) i novembru (drugi krug) i na kojima je bila po prvi put primenjena kvota za manje zastupljeni pol (20%), bilo je izabranih 22% žena u skupštine opština i gradske skupštine, s tim što su žene predstavljale 33% kandidata na izborima za članove skupština opština i gradske skupštine. Na prethodnim izborima, kada nije postojala kvota, bilo je izabranih samo od 10 do 13% žena (izbori 1994. godine 10,7% žena, izbori 1998. godine 12% žena, izbori 2002. godine 13% žena).

Na lokalnim izborima 2006. birači su takođe glasali za članove seoskih saveta i saveta gradskih četvrti, kada su izabrali čak 25% žena. Sa druge strane, podaci za izbore gradonačelnika/predsednika opština su razočaravajući. Pošto tu nije propisana kvota, procenat izabranih žena predsednica opština ili gradonačelnica ostaje minimalan, 3,8%, što je drugi najgori rezultat za žene od 1994. godine²³⁸.

Parlamentarni izbori

Najkasnije je propisana kvota za parlamentarne izbore, tek u julu 2006. Tada je Državni zbor usvojio izmene i dopune Zakona o izborima za Državni zbor, u kome je propisano, da na kandidacionoj listi nijedan pol ne sme da bude zastupljen sa manje od 35% od ukupnog broja na listi. Ako je lista sastavljena samo od tri imena, onda na njoj mora da bude najmanje jedan predstavnik i jednog i drugog pola. Prelazne određbe određuju, da će nezavisno od toga na prvim sledećim izborima, koji će se održati posle usvajanje tog Zakona, propisana kvota za kandidatne liste biti 25% od ukupnog broja kandidata i kandidatkinja na listi

²³⁸ Vlada Republike Slovenije. Lokalne volitve 2006, Volitve v številkah. Dostupno na http://volitve.gov.si/lv2006/volitve_v_stevilkah.html.

kandidata. Prvi redovni izbori za Državni zbor trebalo bi da se održe 2008. godine. Na poslednjim izborima koji su održani bez kvote (2004), izabrano je samo 12% žena.

Tekst napisala Bojana Balon

SRBIJA²³⁹

Kako su kvote uvedene u lokalne izbore

Lokalni i parlamentarni izbori koji su označili početak demokratske ere u Srbiji desili su se u jesen 2000. godine i u to vreme važeće izborno zakonodavstvo nije predviđalo primenu sistema kvota ni u jednoj izbornoj instanci.

Otvoreni oružani sukob u južnoj Srbiji (opštine Bujanovac, Medveđa i Preševo) naseljenoj većinskim albanskim stanovništvom predstavljao je prepreku za organizovanje lokalnih izbora za opštinske skupštine istovremeno u septembru 2000. kada su izbori organizovani u celoj Srbiji. Kada se situacija u pomenutoj oblasti promenila i kada su oružani sukobi prestali, pitanje lokalnih izbora je pokrenuto i kao jedan od identifikovanih načina prevazilaženja konfliktne situacije. U to vreme rodila se i ideja o promeni Zakona o lokalnim izborima u pravcu obezbeđivanja zakonskog mehanizma da većinsko, albansko stanovništvo zaista bude proporcionalno, većinski i zastupljeno u predstavničkim organima što do tada nije bio slučaj i što je identifikovano kao jedno od postojećih žarišta pomenutog sukoba.

Zajedno za svešću o potrebi prevalizaženja međuetničkih sukoba putem obezbeđivanja proporcionalne zastupljenosti svih društvenih grupacija u predstavničkim telima, prateći istu logiku poštovanja principa inkluzivne (uključujuće), participativne demokratije, obezbeđeni su i efektivni zakonski mehanizmi i za obezbeđivanje prisustva žena. Naime, tada je prvi put predviđeno kao zakonska obaveza prisustvo 30% kandidata manje zastupljenog pola na kandidacionim listama, čime su ženama otvorena vrata da se i u toj patrijarhalnoj i zaostaloj oblasti u kojoj žene nikada nisu imale tradiciju učešća u javnom životu, zaista nađu u određenim strukturama lokalnih organa vlasti. Bez sistema kvota verovatno se bukvalno ni jedna žena ne bi našla u opštinskim skupštinama koje bi se sastojale isključivo od muškaraca zahvaljujući patrijarhalnoj i militarističkoj tradiciji te konfliktne oblasti.

Omogućivanje prisustva žena u političkim telima koje kako god bile lojalne muškarcima svoga naroda, ipak predstavljaju manje militantan društveni elemenat, pokazalo se kao jedan od faktora koji u postkonfliktnim situacijama doprinose stabilizaciji postignutog mira.

²³⁹Mršević Z., (2006), **Implementing Quotas: Legal Reform and Enforcement in Serbia and Montenegro,** op. cit.

Zbog svega rečenog, jasno je da glavni motiv za uvođenje sistema kvota u izborni zakon o lokalnim izborima u tom političkom momentu i u tom regionu nije bio obezbeđivanje boljih mehanizama za omogućavanje političke participacije žena ili zaštita ljudskih prava žena. Glavna namera je bila zaista obezbeđivanja takve atmosfere u lokalnim predstavničkim organima koja će biti mirnija i sa više spremnosti za saradnju, putem povećanja broja žena koje se obično svuda smatraju manje ratobornim i osvetoljubivim.

Taj Zakon zaista jeste donet iz razloga lokalnih izbora u pomenute tri južnosrpske opštine u prvom postkonfliktnom periodu ali njegova namena nije bila da se primeni samo tada i tamo i nikada više, već je njegova namena da se posle prve primene na izborima u Bujanovcu, Preševu i Medveđi, primenjuje u svim drugim situacijama lokalnih izbora na celoj teritoriji Srbije. Pre redovnih lokalnih izbora u septembru 2004. taj Zakon se primenio, osim u pomenute tri južnosrpske opštine još u 16 opština u kojima su zbog različitih problema raspuštene skupštine opština, uvedene privremene mere a zatim i raspisani prevremeni izbori. U septembru 2004. sistem kvota kao mera afirmativne akcije za obezbeđivanje političkog učešća manje zastupljenog pola primenjen je na celoj teritoriji Srbije i rezultirao je u 15-25% žena u opštinskim skupštinama.

Kako su uvedene kvote za izbore za Narodnu skupštinu

Sistem kvota za izbore za Narodnu skupštinu Republike Srbije postoji u admandmanima na izborni zakon donetim aprila 2004. dakle posle održanih parlamentarnih izbora u novembru 2005. Naime, rezultati tih izbora upućivali su na neophodnost nekih korekcija pa je Zakon je amendiran odredbama o sistemu kvota za lica manje zastupljenog pola kao i nekim drugim instrumentima afirmativne akcije koji pogoduju manjinama, invalidima, licima na privremenom radu u inostranstvu, vojnicima, osuđenicima i sl. Do ovih izmena i dopuna je došlo jer je rezultat izbora održanih u decembru 2003. doveo do sastava Narodne skupštine koji ne odslikava ni približno sastav građana Srbije, jer su poslanici gotovo 100% srpske nacionalnosti i 90% muškarci. Više od jedne trećine građana Srbije koji nisu srpske nacionalnosti kao i oko 52% biračkog tela ženskog pola, nisu predstavljeni u Narodnoj skupštini zahvaljujući politički neadekvatnim pravnim instrumentima.

Kako su celu situaciju internacionalizovale vojvođanske manjine a naročito Mađari, Zakon je amendiran merama afirmativne akcije pa su zajedno sa manjinama beneficirane i žene. Rešenje problema adekvatnog predstavljanja manjinskog stanovništva aktualizovalo je i problematizovalo neadekvatno predstavljanje žena koje su ne manjina već zapravo većina.

Ako se primenjuju mere afirmativne akcije za manjine, opravdano je bilo primeniti iste mere i za žene koje takođe bez dodatnih mera ne bi redovnim putem mogle da se nađu u predstavničkom telu u adekvatnom broju. U toj situaciji sistem kvota iz Zakona o lokalnim izborima našao se kao dobro rešenje problema. Ista logika koja je motivisala beneficiranje manjina, dovela je i do beneficiranja žena jer je jasno da princip participativne, uključujuće demokratije ne može da se zaustavi samo na jednoj kategoriji isključenih.

Strategija ženskih organzacija, podrška političkih partija i građanskog društva

Žene iz ženskih NVO-ova se po pravilu uvek zalažu za primenu sistema kvota kao neophodnu meru afirmativne akcije za obezbeđivanje demokratske, poštene i korektne raspodele mesta u predstavničkim telima. One stvaraju atmosferu političke prihvatljivosti sistema kvota kao globalno rasprostranjene i prihvaćene mere afirmativne akcije. Često ističu²⁴⁰ da ne može biti demokratije ako se ne čuje glas žena i da ne može biti demokratije ukoliko se ženama ne pruži mogućnost da preuzmu odgovornost za svoj život. Ali dok su se amandmani pripremali baš kao i kada je zakon o lokalnim izborima pripreman, nisu imale nikakvog učešća niti su smatrane relevantnim sagovornikom. U toj situaciji lobiranje za zakon bilo je izvedeno preko nekih istaknutih političarki, narodnih poslanica koje su lobirajući iznutra poslanike, pripadnike raznih političkih grupacija uspele ekfikasno da promovišu kvote do nivoa opšte prihvatljivosti. Na taj način su oba zakona sa kvotama bila usvojena u Narodnoj skupštini većinskim glasanjem i bez osporavajućih rasprava ili organizovanog osporavanja.

Rasprave koje su se vodile pre primene sistema kvota na lokalnim izborima

"Uložili smo maksimalne napore da broj žena održimo minimalnim"²⁴¹

Par meseci pre lokalnih izbora široko je bila rasprostranjena neverica, tj. uverenje da do primene sistema kvota iz nekog razloga neće ni doći. Ovo je izražavano na razne načine, kroz uverenje da "će zakon svakako biti promenjen pre izbora" ili da će izbornim komisijama moći da se "objasni" da u konkretnom slučaju jednostavno "nema dovoljno" žena i da onda 30% kao zahtev ne

²⁴⁰ Hilari Rodam Klinton

²⁴¹Tokom izborne kampanje istaknuto u Zaječaru u septembru 2004.

može da bude ispoštovan i tome slično. Negiranje kvota išlo je gotovo sve do trenutka kada su isticali rokovi za predaju kandidacionih listi kada su glavni odbori nekih partija počeli da ozbiljno shvataju da 30% žena mora da bude ispoštovano.

Tada se desilo ono što je najgore kada su u pitanju kvote, a to je hitno nalaženje bilo kojih ženskih kandidata, nepripremljenih političarki uglavnom iz privatnog kruga poznanica i rođaka. Nekompetencija takvih kandidatkinja obično se u takvim prilikama koristi kao argument protiv kvota ("očigledno je da nema dovoljno dobrih žena") umesto da se shvati da svaki, pa i najdemokratskiji politički koncept koji se svesrdno pokušava izigrati postaje zaista u praksi sopstvena suprotnost. U stvarnosti je jasno da političke partije nisu poklonile dovoljno pažnje da pre svega usvoje sistem kvota kao stvarnost a zatim da podrže kandidatkinje na isti način kao i muškarce.

Nadalje, neke popularne ličnosti iz oblasti sporta i kulture davale su javne izjave kojima su obezvređivale, kako žene u politici, tako i sistem kvota, kao nešto što je međunarodna zajednica nametnula Srbiji kao još jedno sredstvo poniženja. Po tim mišljenjima kvote takođe služe još i svrsi da se Srbiji umanji sposobnost zaštite nacionalnih interesa tako što će se "sposobni" muškarci zameniti "nesposobnim" ženama. Tako će se umanjiti broj onih koji su "sposobni" da donose "prave" odluke u pogledu zaštite nacionalnih interesa. Dalje, sistem kvota je maliciozno interpretiran kao navodni "evropski standard" za obavezno prisustvo i homoseksualaca u parlamentima, koji onda "očigledno" ne može da bude usvojen u Srbiji.

Uspešne žene su takođe ponekad protivnice kvota, oslanjajući se na svoj primer kao "najbolji dokaz" da svaka žena koja je sposobna može da napravi bilo koju karijeru, uključujući i političku²⁴², i verovatno ne želeći da ih neko pogrešno smatra "kvota ženama", tj. onima koje su profesionalno povlašćene sistemom kvota.

Broj žena pre uvođenja sistema kvota u Srbiji

Na prvim višepartijskim izborima koji su se odigrali 1992. izabrano je 1,7% žena. Za vreme Miloševićevog režima najviše izabranih žena u Narodnoj skupštini je bilo 5,5%

Posle demokratskih promena 2000-te u Narodnoj skupštini bilo je nešto više od 11% žena dok ih je u opštinskim skupštinama bilo još i manje, svega 6-7% što je jednako nivou prisustva žena u parlamentima arapskih zemalja.

²⁴² Žene sprečava sopstveni nedostatak agilnosti, ženama fali više ambicija i hrabrosti da se ozbiljno kandiduju i gurnu u posao, kaže Slobodanka Turajlić, harizmatična profesorka Elektrotehničkog fakulteta, zamenica ministra prosvete u Đinđićevoj vladi. Blic, str 14. 19.avgust 2006.

Prinudna primena odredaba o izbornim kvotama

Ako izborna lista ne sadrži 30% lica manje zastupljenog pola smeštenih na svako četvrto mesto²⁴³ (tzv. dupli izborni sistem kvota) ta lista će se vratiti toj partiji na ispravku. Ako je tako vraćena lista opet manjkava u pogledu ispunjenosti zahteva za 30% prisustva kandidata manje zastupljenog pola, takvu listu Izborna komisija neće prihvatiti i objaviti.

Primena sistema kvota u Srbiji

Obavezne kvote koje su uvedene 2002. godine dovele su do značajnog porasta žena u skupštinama opština Srbije. Posle izbora u septembru 2004. taj broj je kao što smo rekli već 15-25%. To je ipak manje od 30% što predstavlja granicu koja je retko dostignuta u bilo kojoj opštini. Treba takođe skrenuti pažnju da partije koje su dobijale mali broj mesta, npr. ispod 4 nisu imale zakonsku obavezu da nominuju žensko lice pa je usled matematičkih i drugih okolnosti procenat stvarno imenovanih žena niži od 30%.

Drugi problem je da zamena izabranog lica nije zakonski regulisana kao obaveza da se lice manje zastupljenog pola zamenjuje licem istog pola, pa je teoretski moguće zamisliti situaciju da se sve izabrane žene povuku i ustupe mesto svojim muškim partijskim kolegama, što bi značilo potpuno izigravanje sistema kvota. Kada se ta zakonska praznina kombinuje sa nedostatkom volje političkih partija da podrže kandidatkinje, jasno je kako nastaju anegdote poput one u kojoj se kaže: "Uložili smo maksimalne napore da broj žena održimo minimalnim".

²⁴³ Član 40a zakona predviđa da "na svaka četiri kandidata na izbornoj listi (prva grupa od četiri mesta, druga grupa od četiri mesta i tako dalje do kraja liste) bude jedan kandidat onog pola koji je manje zastupljen na listi, a broj kandidata onog pola koji je manje zastupljen na listi biće najmanje 30 procenata od ukupnog broja." Ako izborna lista ne zadovoljava taj zahtev, smatra se nepotpunom i podnosilac ima priliku da ispravi nedostatke sa liste u roku od 48 sati nakon što se lista vrati podnosiocu. Ukoliko podnosilac ne otkloni nedostatke, lista se odbacuje. Član 40 "a" je pozitivna odredba koja treba da olakša učešće žena u Narodnoj skupštini i na izborima Međutim, izgleda da u prevodu teksta postoji greška, s obzirom na to da jedan od četiri kandidata iznosi 25 procenata, a ne 30. Tekst "i tako dalje do kraja liste" znači da bi se 25 procenata primenjivalo "do kraja liste", što znači da tekst "najmanje 30 procenata od ukupnog broja" dovodi do nedoslednosti. OEBS/ODIHR i Venecijanska komisija daju preporuku da se proveri tekst u originalu i da se verifikuje da dva principa iz Člana 40 "a" budu matematički konzistentna. Zajedničke Preporuke u vezi sa Zakonima o skupštinskim, predsedničkim i lokalnim izborima i izbornoj administraciji u Republici Srbiji, Venecijanska komisija i OEBS/ODI-HR Usvojene od strane Venecijanske komisije na njenom 66. plenarnom zasedanju (Venecija, 17-18. mart 2006. godine)

Rezultati opštinskih izbora 2004

Vanbeogradske opštine sa najviše nominovanih žena odbornica

Opština	Ukupno	Žene	Muškarci	% Žena
Kikinda	39	16	23	41,03%
Irig	20	7	13	35,00%
Sečanj	36	12	24	33,33%
Smederevska Palanka	49	16	33	32,65%

Beogradske opštine sa najviše nominovanih žena odbornica

Stari grad	56	22	34	39,29%
Vračar	60	22	38	36,67%
Voždovac	56	20	36	35,71%

Vanbeogradske opštine sa najmanje nominovanih žena odbornica

Niš-Crveni Krst	9	0	9	0,00%
Ljig	30	1	29	3,33%
Kladovo	40	3	37	7,50%
Ćićevac	25	2	23	8,00%
Trgovište	25	2	23	8,00%

Beogradske opštine sa sa najmanje nominovanih žena odbornica

Grocka	35	0	35	0,00%
Barajevo	33	5	28	15,15%

Lokalni izbori u septembru 2004. ujedno su bili i izbori za vojvođansku Skupštinu. Primena sistema izbornih kvota dala je sledeće rezultate:

Žene su osvojile ukupno 23 od 120 mandata u vojvođanskoj skupštini, te u njenom sastavu učestvuju sa 19,2%, naspram 80,8% muškaraca. U prethodnom sazivu vojvođanske skupštine bilo je 8 žena od ukupno 120 mandata (6,7%).

Posmatrano u odnosu na političke stranke:

- · Srpska radikalna stranka 7 žena (od ukupno 34 mandata)
- · Demokratska stranka 6 žena (od 34 mandata)
- · Savez vojvođanskih Mađara 2 žene (od 10 mandata)
- · Socijalistička partija Srbije 2 žene (od 7 mandata)
- · Koalicija Zajedno za Vojvodinu –1 žena (od 7 mandata)
- · Demokratska stranka Srbije –1 žena (od 7 mandata)
- · Politički pokret "Snaga Srbije"–3 žene (od 7 mandata)
- · G17 PLUS 1 žena (od 2 mandata)

Među poslanicima/cama ostalih stranaka i grupa građana koje su ušle u sastav vojvođanske skupštine (Reformisti Vojvodine, Demokratska stranka vojvođanskih Mađara, Koalicija "Subotica naš grad",GG "Znanjem i srcem za uspešnu opštinu", GG "Za opštinu Bački Petrovac", GG "Samo najbolje za Inđiju" i GG "Mi hoćemo-mi možemo" – svi ukupno 8 mandata) nema ni jedne žene.

Uočeno je da kandidatkinje za opštinske izbore zaista nisu imale podršku svojih partija istoga nivoa kao što je to bio slučaj sa njihovim muškim kolegama i da su štaviše bile primane sa određenim hostlilitetom kao osobe koje neopravdano oduzimaju "zaslužnijim" kolegama mesta na listama. Takvo partijsko ponašanje i atmosfera mora da se menja i jedan od svetski poznatih programa prenosa ekskluzivnog fokusa sa muškaraca na žene, članice partija ostvaruje se kroz "Žene to mogu".

Značajan poraz nezavisnih kandidatkinja navodi na zaključak da u sadašnjem političkom ambijentu žene mogu da uspeju kao kandidatkinje za gradonačelnika samo ako su kandidatkinje velikih političkih partija. Što se tiče ulaska u opštinske skupštine, jasno je da se bez sistema kvota ne može očekivati bilo kakav značajniji broj pri čemu se čak i 10% pokazalo kao nedostižno za lokalne uslove.

Od međunarodnih iskustava navodi se takođe kao uspešan instrument u promovisanju učešća žena u politici međupartijsko umrežavanje žena političarki oko pitanja od opšteg značaja za žene, kao što su pitanja ženskog zdravlja, ustanova za zaštitu dece, nezaposlenost žena i sl. Takav vid specifične političke aktivnosti dobijao je obično široku partijsku podršku mada uvek ima i onih partija koje u tome svemu vide samo partijsku nedisciplinu i nelojalnost.

Neophodno je doneti interne partijske kodekse ponašanja kojima bi se propisivalo profesionalno ponašanje prema ženama i zabranjivalo uznemiravanje, čime bi se opšti profesionalni položaj i javni ugled žena političarki popravljao.

Potrebno je dovesti do promena u pojedinim političkim partijama kroz podizanje svesti, kroz rasprave o pozitivnim merama i jačanje kapaciteta unutarpartijskih ženskih grupa kao i pojedinih žena partijskih liderki. Takođe je dobra strategija tzv. *cross border fertilisation* (prekogranično preuzimanje korisnih iskustava) i zajedničke akcije. Potrebno je usmeriti napore da se izaberu teme kao i da se radi u konkretnim izbornim jedinicama radi promocije žena.

Tematska područja su: žene u politici i političkom liderstvu, žene članice manjina kao demokratsko pitanje i pitanje ravnopravnosti, reproduktivna prava kao pitanje ravnopravnosti i ljudskih prava žena, društvena i ekonomska tranzicija i uticaj na ženska prava a odnedavno pristupanje EU i rodna ravnopravnost.

Iskustva govore i o potrebi da se mediji učine osetljivijim za pitanja žena političarki koje za sada dobijaju uglavnom negativnu medijsku pažnju jer su redovno spominjane u neafirmativnom kontekstu, povezano sa skandalima i na senzacionalistički način. Zbog toga se pokazalo kao neophodno da se novinari i urednici učine osetljivijim za pitanja rodne ravnopravnosti i postojanje diskriminacije. Nedostatak tih osnovnih znanja u medijima o rodnoj ravnopravnosti i njenom značaju za građenje institucija demokratskog društva značajno doprinosi lošem medijskom predstavljanju uloge političarki u javnom životu, a samim tim i stvaranju negativne javne predstave o ženama u toj ulozi.

Žene Srbije o sistemu kvota

Krajem avgusta 2004. uoči lokalnih izbora zakazanih za 19. septembar vođena su ispitivanja javnog mnjenja putem telefona. Kako je to bio prvi put da se sistem kvota primenjuje na teritoriji cele zemlje, bilo je važno da se unapred saznaju stavovi nekih segmenata ženske javnosti o ključnim pitanjima primene sistema kvota²⁴⁴.

Intervjuisane žene su dolazile iz četiri ciljne grupe: studentkinje završnih godina pravnog i fakulteta političkih nauka, načelnice i druga rukovodeća stručna lica u opštinskim administracijama, aktivistkinje nevladinih organizacija i članice političkih partija. Njima su postavljena dva pitanja:

- 1. "Mislite li da je sistem kvota politički opravdan?" i
- 2. "Da li biste vi lično prihvatili funkciju, mesto, nominaciju ako bi to bilo rezultat primene sistema kvota?"

²⁴⁴ Istraživanje je vodio Institut društvenih nauka u Beogradu a njime je rukovodila dr Zorica Mršević.

a) Ispitanice

1. Studentkinje završnih godina prava i političkih nauka Univerziteta u	72
Beogradu	
2. Načelnice i stručne saradnice u opštinskim administrativnim službama	62
3. Aktivistkinje i liderke nevladinih organizacija	76
4. Članice političkih partija	37
UKUPNO	247

b) Da li mislite da je sistem kvota politički opravdan?

Studentkinje završnih	DA		NE		UKUPNO
godina prava i političkih nauka	45	62,5%	27	37,5%	72
Univerziteta u Beogradu					
2. Načelnice i stručne	49	79%	13	21%	62
saradnice u opštinskim					
administrativnim službama					
3. Aktivistkinje i liderke	65	85,5%	11	14,5%	76
nevladinih organizacija					
4. Članice političkih partija	35	94,6%	2	5,4%	37
UKUPNO	194	78,5%	53	21,5%	274 100%

c) Da li biste vi lično prihvatili funkciju, mesto, nominaciju ako bi to bilo rezultat primene sistema kvota?

Studentkinje završnih	DA		NE		NE ZN	IAM	UKU	PNO
godina prava i političkih	31	43,1%	35	48,6%	6	8,3%	72	
nauka Univerziteta u								
Beogradu								
2. Načelnice i stručne	38	61,3%	11	17,7%	13	21%	62	
saradnice u opštinskim								
administrativnim službama								
3. Aktivistkinje i liderke	31	40,8%	31	25%	26	34,2%	76	
nevladinih organizacija								
4. Članice političkih partija	33	89,2%	1	2,7%	3	8,1%	37	
UKUPNO	133	53,8%	66	26,8%	48	19,4%	274	100%

Ukratko rečeno, istraživanje pribavlja rezultate da su mlađe i politički manje iskusne žene manje sklone kvotama od političarki i žena iz institucija koje mnogo bolje uviđaju neophodnost sistema kvota pa ga prema tome i lakše lično prihvataju. Ipak je opšti nivo prihvatljivosti sistema kvota veoma izražen da se može sa sigurnošću tvrditi da su kategorije političarki i potencijalnih političarki zaista pozitivno orijentisane ka primeni sistema kvota i njegovoj opštoj političkoj prihvatljivosti.

Period oktobar 2006 - februar 2007

U tom periodu donet je Ustav Republike Srbije, održani su parlamentarni izbori i formirana je narodna skupština novog saziva. Nova ustavnopravna rešenja²⁴⁵ sadrže tradicionalne odredbe o ravnopravnosti polova ali i izričitu zabranu diskriminacije između ostalog i na osnovu pola.

Osim toga, korak napred predstavlja i obaveza države da razvija politiku jednakih mogućnosti, kao i da odredbe o ljudskim pravima tumači u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva²⁴⁶. Tako član 15 sadrži odredbu da država jemči ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti. (čl 15, Ravnopravnost polova), a članom 21 se zabranjuje diskriminacija: zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta. (čl. 21. Zabrana diskriminacije, st.3.)

Dok se sve spomenuto prepoznaje kao malo unapređeniji od ranije prisutni ustavnopravni instrumenti obezbeđenja ravnopravnosti polova, dotle se odredbe koje dozvoljavaju afirmativnu akciju po prvi put susreću kao domaće ustavnopravno rešenje: ne smatraju se diskriminacijom posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koje su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima. (čl. 21. Zabrana diskriminacije, st.4.) Time je obustavljena nesaglasnost između već postojećih odredaba izbornih zakona koji su predviđali i regulisali primenu kvota izbornog sistema i ustavnopravnog okvira koji do oktobra 2006 to nije podržavao, čime je učinjen značajan korak napred.

Ono što je značajno pomenuti kada su u pitanju ta ustavna rešenja kao i sami izbori održani u januaru 2007, je da pitanje kvota nije bilo uopšte problema-

²⁴⁵ Ustav Republike Srbije, oktobar 2006, Kancelarija za saradnju s medijima Vlade Republike Srbije.

²⁴⁶ Odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače se u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje. (čl. 18, Neposredna primena zajemčenih prava, st 3).

tizovano niti osporavano ni sa koje strane. Sve debate i svi argumenti su iscrpljeni u vreme lokalnih izbora 2004, nedoumice koje su postojale su u praksi rešene, tako da je 2007 godina predstavljale je momenat punog političkog konsenzusa, kako o neophodnosti povećanja broja žena u predstavničkim telima tako i racionalnosti i korisnosti kvota sistema u smislu postizanja toga cilja.

Prvi nacionalni izbori za narodnu skupštinu po novom Ustavu i ranije donetim odredbama izbornih zakona o kvotama obavljeni su 21 januara 2007. Sve partije koje su učestvovale na izborima ispoštovale su zakonsku odredbu o 30% kandidata manje zastupljenog pola kao i njihovom razmeštaju na kandidacionim listama.

Partija	Broj žena na kandidacionim listama	%
Liberalno demokratska partija (LDP)	92	36.8
G17 plus	79	31.6
Demokratska partija Srbije (DSS)	76	30.4
Srpski pokret obnove (SPO)	76	30.4
Socijalistička partija Srbije (SPS)	76	30.4
Demokratska partija (DS)	75	30
Srpska radikalna stranka (SRS)	75	30

Kada je u pitanju proporcija žena koje su imenovane za narodne poslanice, jednotrećinsko prisustvo žena nije ostvareno jer zakonske odredbe o kvotama za parlamentarne izbore ne predviđju nikave dalje obaveze stranaka o raspodeli dobijenih mesta u Skupštini, niti poštovanje redosleda na kandidacionim listama. Po logici te zakonske nesavršenosti teoretski se moglo desiti da proporcija žena bude neočekivana mala, pa čak da u poslaničkom sastavu uopšte i ne bude žena. Ipak se to nije desilo i pedeset i jedna žena ili 20.4% su dobile poslaničke mandate. To je doduše duplo više od proporcije žena u prethodnom sazivu i zapravo mnogo više nego što je ikada bilo poslanica u Srbiji, ali je ipak manje od (sa nekih strana očekivane) jedne trećine skupštinskog sastava.

Lideri najvećih partijskih grupa komentarišući tu stuaciju, nude tradicionalna objašnjenja u skladu sa stereotipima rodnh uloga, pa npr. Dušan Petrović iz DS-a i Toma Nikolić iz SRS-a kažu da je problem naći žene koje hoće da se bave politikom: "Ima 51 žena, dakle, vrlo visok procenat u odnosu na prošli saziv i na sastav poslaničkog kluba koji je imala Demokratska stranka u prošlom sazivu Skupštine", kaže Petrović. Nikolić pak ocenjuje da žene neće da se bave politi-

Žene po partijskoj pripadnosti u Narodnoj skupštini, februar 2007

br.	Partija	Broj	Broj	%
		mesta	žena	
1.	Srpska radikalna stranka	81	13	16.04
2.	Demokratska stranka	64	15	23.4
3.	Demokratska stranka Srbije/Nova Srbija	47	8	17.2
4.	G17+	19	7	36.84
5.	Socijalistička partija Srbije	16	2	12.5
6.	Liberalno Demokratska partija/koalicija	15	5	30
7.	Savez vojvođanskih Mađara	3	1	33.33
8.	Koaliciona lista za Sandžak	2	0	0
9.	Unija srpskih Roma	1	0	0
10.	Romska partija	1	0	0
11.	Koalicija Albanaca preševske doline	1	0	0
	Ukupno	250	51	20.4

kom. "Očigledno u Srbiji još uvek žene misle da ima drugih i lepših poslova a ovo iziskuje veliko odsustvovanje od kuće. Čini mi se da u Srbiji žene još uvek nisu dovoljno spremne da zapostave kućne poslove da bi se bavile politikom", kaže on²⁴⁷.

Pada u oči i vidljivo odsustvo nekih žena, inače visoko kotiranih na kandidacionim listama iz poslaničkog sastava što se privremeno objašnjava planovima da one dobiju mesta u vladi²⁴⁸. Ni jedna žena nije liderka poslaničke parlamentarne grupe, dok je npr. u susednoj Hrvatskoj to ne samo sporadičan slučaj već i parlamentarno pravilo: Hrvatska narodna stranka HNS - Vesna Pusić, Hrvatska socijalno liberalna stranka HSLS - Đurda Adlešić, Demokratski centar DC - Vesna Škare Ožbolt a nakon Račanovog povlačenja Socijaldemokratska partija SDP -Željka Antunović. Osim toga podpredsednica Vlade i zamenica u Hrvatskoj demokratskoj zajednici - HDZ je Jadranka Kosor²⁴⁹. Neizvesno je koliko ce žena

²⁴⁷ Blic, 16.02.2007

²⁴⁸ Sa liste Demokratske strane nema čitave grupe istaknutih žena, sa vodećih pozivija na kandidacionim listama, npr. Ružice Đinđić koja je bila čak vodeće ime te liste, ali nema ni bivše ambasadorke Vide Ognjenović, bivše ministarke Gordane Matković i sl. Sa liste G17 pak u poslaničkom sastavu nema npr. bivše ministarke Ivane Dulić Marković. Neformalna objašnjenja su da će većina tih imena dobiti neka druga, važna mesta po formiranju Vlade.

²⁴⁹ Lista "Ženska posla" 16.02.2007

postati ministri (i njihovi zamenici) u vladi koja treba da se formirana posle januarskih izbora, koliko predsednica parlamentarnih odbora kao i da li ce žene i u kojoj proporciji zauzeti neke druge istaknute političke pozicije²⁵⁰

Komentari koji su neposredno usledili posle saznavanja činjenice da proporcija srpskih parlamentarki i dalje svrstava Srbiju među poslednjima u Evropi po broju žena u parlamentu uglavno ističu patrijarhalni mentalitet, privrženost tradicionalnim vrednostima koje diskvalifikuju ženu sa političke scene, ali se ukazuje i da je politika u Srbiji i dalje mesto moći radije nego mesto odgovornosti pa shodno tome, participativnost stanovništva nije viđena kao nužnost niti kao prioritet.

Ksenija Milivojević generalni sekretar Evropskog pokreta u Srbiji smatra da broj žena u Narodnoj skupštini pokazuje opšte stanje u Srbiji, odnosno neispunjavanje evropskih i civilizacijskih standarda ali i da treba motivisati žene da se više bave politikom.

Ljiljana Smajlović, glavna urednica lista Politika smatra da Srbija spada u jednu od patrijarhalnijih političkih kultura, što se najbolje vidi po sastavu parlamenta. Ona smatra da treba zatražiti od stranaka da sebi nametnu povećanje broja žena. Potrebno je otići dalje od apela i tražiti da se to obavezno uradi. Šteta je što žena ima malo u parlamentu, jer je poslednjih godina na političkim skupovima širom sveta primetila da gde god ima liberalnih shvatanja i ideja uvek ima žena.

Ukazuje se²⁵¹ i da su kriterijumi u ovoj oblasti propisani direktivom Saveta ministara EU, koji nalaže da u evropskim institucijama bude najmanje 40 odsto "manje zastupljenog pola". "Kod nas postoji samo moralna obaveza. ²⁵² Ipak, u Ustavu stoji da oba pola u parlamentu moraju biti ravnopravno reprezentovana. "Ravnopravno" se ima tumačiti kao pola-pola, inače bi bio upotrebljen termin "ravnomerno" ili "uravnoteženo". Osim preambule, obavezuju nas i ostale ustavne odredbe. Sve stranke koje su se vezivale za evropske vrednosti tokom kampanje su pozivale žene da glasaju i nudile im evropsku perspektivu. Žene su se odazvale, izašle su na izbore. Mislim da nije moralno pogaziti baš taj evropski standard koji se odnosi na njih - primećuje profesorka Pajvančić koja ističe da dvadeset odsto žena u trenutnom skupštinskom sazivu ipak predstavlja veliki korak napred.

²⁵⁰ U vreme predavanja rukopisa u prvoj nedelji marta 2007, Vlada još nije formirana pa su mnoga pitanja o konačnom izbornom rezultatu žena ostali bez odgovora.

²⁵¹ Marijana Pajvančić, Blic, 19.02.2007.

²⁵² Mršević Z., (2004), **Izborni kvota sistem kao mehanizam postizanja ravnopravnosti polova u politici**, *Prava čoveka*, 9-10, 35:51, ISSN 1451-1525.

ŠVEDSKA²⁵³

U literaturi o izbornim kvotama u celom svetu se ističe da je istorijski najviša zastupljenost žena u skandinavskim zemljama, Danskoj, Norveškoj i Švedskoj zahvaljujući upravo sistemu izbornih kvota. Ali to u stvari nije sasvim tako. Na primer, ni u jednoj skandinavskoj zemlji nikada nisu postojale ustavom predviđene obavezne kvote. Štaviše, dok sve partije u Norveškoj imaju odredbe o kvotama, nijedna danska partija ih ne koristi. Još dalje, samo nekoliko švedskih partija ima uvedene obavezne partijske kvote za javne izbore, dok su druge partije odbacile ideju obaveznosti mera i primenjuju neke druge strategije povećanja broja žena. Partija Centra na primer, nema sistem kvota, pa ni druge obavezne mehanizme za povećanje broja žena a može da se pohvali najvišom zastupljenošću žena u švedskom Parlamentu, češće nego bilo koja druga partija i to kroz dug period, čak od 1970-tih.

Kako je počelo

Najvažnije je reći, da su političke partije u Švedskoj²⁵⁴ prve uvele izborne kvote već tokom osamdesetih ali u to vreme su žene već zauzimale značajnih 20-30 procenta parlamentarnih mesta, što je u to vreme takođe bilo najviše prisustvo žena parlamentarki u svetu. Dakle stvarni, suštinski prodor skandinavske žene parlamentarke su učinile tokom 1970-tih i to pre uvođenja bilo kakvih kvota.

Švedske političke partije od sistema kvota su u početku više volele primenu tzv. afirmativne akcije, mera koje suštinski jačaju ulogu žena. Samo tri od sedam glavnih političkih partija u Švedskoj imale su kvote uvojene za selekciju kandidata za nacionalne izbore.

Međutim, ne može se na osnovu toga reći da se porast žena u švedskim predstavničkim telima desio nekako spontano i bez ikakvih intervencija. To je plod različitih strategija koje su tokom vremena usvajale švedske partije sa namerom da povećaju proporciju učešća izabranih žena.

Jedan od razloga je i takmičenje između partija da se modernizuju kao i da privuku ženske glasove. Njihova strategija je bila povećanje broja kvalitetnih kandidatkinja na izbornim listama. Ipak, činjenica da su neke partije uvele unutrašnje kvote, dok su druge više volele preporuke o povećanju žena ili su se čak zadržavale samo na retoričkom nivou, baca svetlo na važnost konteksta u kome su različite političke partije različito prevodile diskursne potrebe za povećanom ženskom zastupljenošću u konkretne unutarpartijske strategije i mehanizme.

²⁵³ Mršević Z., (2004), Švedski model i iskustva u primeni kvota izbornog sistema, *Strani pravni život*, vol. 44, 3-4 : 179-195

²⁵⁴ Freidenvall, Lenita: op. cit.

Razvitak ideje o neophodnosti kvota²⁵⁵

Prodor žena na švedsku političku scenu je fenomen koji traje već više od 30 godina i Švedska je primer postepenog porasta broja žena u telima političkog predstavljanja.

U periodu od 1970-tih do 2000-tih argumenti za kvote i protiv njih počeli su da se redovno javljaju u raznim partijskim dokumentima, kongresnim zaključcima, statutima i programima.

Od početka 1970-tih počinje očigledno snažan interes koji je rezultirao u odlučnim inicijativama da se poveća parlamentarna zastupljenost žena. To su uglavnom bile javne kampanje koje je vodio ženski pokret protiv skupština i političkih partija u kojima su dominirali muškarci. Ženske sekcije, koje su ponegde nazivane i forumima žena, počele su da unutar partija ukazuju na strategije povećanja broja žena u politici. Zahvaljujući tim kampanjama od 1970. do 1974. procenat izabranih i nominovanih žena je porastao sa 14 do 21% što je najveći porast koji se ikada do tada desio. Tako se, istorijski gledano, početak sedamdesetih može smatrati početkom rešavanja pitanja nezastupljenosti žena u švedskom parlamentu.

Na poslednjim izborima za švedski Parlament koji su održani 2002. izabrano je 45% žena što je znatno više od svetskog proseka od 15%. Na osnovu toga postavljaju se logična pitanja: kako je došlo do toga i šta se to desilo u Švedskoj ili šta je to urađeno u toj kao i ostalim skandinavskim zemljama da se ostvari tako visoka zastupljenost žena u predstavničkim telima?

Treba reći da je proporcija zastupljenosti žena u skandinavskim parlamentima, na početku rasla veoma sporo. Početkom sedamdesetih, čak pedeset godina posle dobijanja prava glasa, švedskih žena je bilo samo 14%, pa je tek posle mnogih akcija i kampanja u toj i sledećoj dekadi njihov broj počeo da raste. 1988. bilo je 38% žena u švedskom parlamentu. 1991. taj procenat je prvi put malo opao ali je odmah zatim nastavio da raste na izborima 1994, 1998. i 2002: sada se već postavlja pitanje s obzirom na to da se ovaj rast ne prekida, gde je granica, šta znači dovoljno žena i da li se već i kada može govoriti o uvođenju novog termina, zasićenosti političkog prostora ženama?

Faktori uspešnog povećanja broja žena

Energija političkog momenta rasta učešća žena u parlamentu je za sada ocenjena kao momenat kapitalizacije postignutog, tj. otvaranja mogućnosti sticanja i

²⁵⁵ Istorijski institucionalizam ispituje razvitak načina na koji institucije stvaraju određene pravce razvitka, kako se partije menjaju, koje novine se uvode kao odgovori izazovima koje nacija stavlja pred njih u vidu novih očekivanja. Videti: Hall, Peter; Taylor, Rosemary (1996): Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies* XLIV 936-957.

ostvarivanja kvaliteta na osnovu kvantiteta kao i mera da se i kvantitet očuva i ne ugrozi u dolazećim vremenima. Zbog toga je potrebno analizirati faktore koji su doveli do ovog uspešnog primera povećanja zastupljenosti žena na mestima političkog odlučivanja²⁵⁶.

Kao prvo, treba naglasiti tzv. institucionalne faktore, kao što su izborni sistem, veličina okruga, karakteristike lista političkih partija, partijske ideologije i partijska pravila, uticaj žena parlamentarki i njihovog ponašanja i rada u Parlamentu.

Druga je grupa tzv. socio-ekonomskih faktora kao što su učešće žena u radnoj snazi na tržištu rada, nivo obrazovanosti žena, stalni razvitak sistema socijalnog staranja, pozitivan uticaj žena parlamentarki na rešavanje ženskih pitanja.

Treća grupa su tzv. kulturološki faktori kao što je religioznost i društveni stav prema pitanju rodne ravnopravnosti.

Proporcionalni izborni sistem (sistem partijskih kandidacionih listi) udružen sa ranim početkom razvitka švedskog sistema socijalnog staranja, mogućnostima žena da se školuju i zaposle, niskom stopom fertiliteta, sekularizacijom društva i protestantskom religijom, smatra se faktorom od velikog uticaja na objašnjenje visokog učešća žena u švedskom Parlamentu. Iako je sve što je navedeno tačno, ostaju još uvek neka otvorena pitanja, npr.: zašto je do porasta zastupljenosti žena u Parlamentu došlo baš sedamdesetih a ne ranije, kada je poznato da švedski izborni sistem postoji nepromenjen već 50 godina? Kako je do nagle velike promene došlo u situaciji suštinskog odsustva promene u pogledu svih pomenutih institucionalnih i socio-kulturnih momenata?

Unutarpartijske kvote

Hipotetička pretpostavka je da u Švedskoj kritični momenat za povećanje zastupljenosti žena predstavlja pitanje da li političke partije imaju ili nemaju osećaja i sluha za potrebu političke promocije svojih ženskih članova. Kada porast broja žena postane politički profitabilan, tj. kada se pokaže da neka partija postaje kompetitivnija da odgovori zahtevima izbornih jedinica i pojedinačih birača time što povećava prisustvo žena na svojim listama i uključuje pitanja rodne ravnopravnosti u svoj partijski program, onda je jasno da će se taj partijski sluh, odnosno senzibilitet za pitanja rodne ravnopravnosti kod mnogih veoma izoštriti.

Iako se, dakle, socio-kulturni faktori ne smeju nikako zanemariti, jasno je da prelomni momenat predstavlja odluka političkih partija da razmotre strategije

²⁵⁶ Dahlerup, Drude (2004): No Quota Fever in Europe? U Julie Ballington i Francesca Binda, ur. *The Implementation of Quotas: European Experiences. Quota Report Series.* Dostupno na www.quotaproject.org/CS/CS_Europe-Drude05.pdf.

i ulože napore da povećaju učešće sopstvenih žena u selekciji kandidata za nacionalne izbore²⁵⁷.

U Švedskoj je situacija bila takva da su najpre manje partije sa političke levice počele da promovišu žene. Time su tradicionalne i konzervativne partije došle u situaciju da ne žele da zaostaju za tim trendom i izgube trku za ženskim glasovima.

Teorija "zaraze"

Teorija "zaraze" sadrži stav da je povećanju ženske zastupljenosti u Švedskoj zapravo najviše doprineo partijski rivalitet između Konzervativaca i Liberala koji su bili pritisnuti potezima Socijalista da omasove svoje članstvo i osvoje time nove glasove, naročito glasove žena.

Slabije je poznato da je sve počelo od malih, međusobno suprotstavljenih partija sa političke periferije koje su počele široko da promovišu žene, jer su bile sposobnije da se brže prestrukturiraju u tom pravcu nego tradicionalne, glomazne partije. Male partije su takođe bile i test političke profitabilnosti promocije žena, jer one ne samo da nisu doživele "kazne" u vidu izbornih gubitaka, nego su naprotiv, time samo povećale svoj rejting. To je signaliziralo velikima da izborne "kazne" u stvari mogu da se dese neodluičnima, onima koji čekaju, tj. zaostaju, predugo posmatrajući eksperiment manjih partija. Izborni dobici tih manjih partija su prema tome predstavljali jasan dokaz isplativosti preduzimanja konkretnih i direktnih akcija u pogledu promovisanja sopstvenih žena članica kao i pitanja rodne ravnopravnosti uopšte.

Rizik od inoviranja partija u tom pravcu se isplatio i veće partije više nisu smele da rizikuju i ne prate takav trend. Naročito je bilo opasno kada su programski slične partije, tzv. "komšijske partije" počele da uvode mere za povećanje ravnopravnosti polova, pa je uskoro ceo spektar na političkoj sceni Švedske bio u trendu ili trci ka što boljim i efikasnijim merama ostvarivanja politike rodne ravnopravnosti i pridobijanja glasova tim putem. Time su partije dokazivale ne samo svoju privrženost rodnoj ravnopravnosti, nego i širem principu jednakih mogućnosti i poštovanju ljudskih prava što je biračko telo još bolje prihvatalo.

Sve partije se plaše konkurentnosti inovativnih partija i ako one koje unose novine prođu dobro na izborima i povećavaju popularnost, te inovacije postaju veoma privlačne i za druge partije koje ne žele da izgledaju kao "zaostale" u očima svojih birača, pa se trude da prate promene. Tako se povećavanje zastupljenosti žena u Švedskoj pokazalo kao politički profitabilna inovacija.

²⁵⁷ Slična situacija se dešavala u Belgiji devedesetih. Videti: Meier, Petra: op. cit.

Tu se može govoriti o mikro i makro "zarazi". Makro zaraza je nastojanje partija da retorički, programski i praktično iskažu i dokažu svoju privrženost ideji rodne ravnopravnosti i neophodnosti povećanja zastupljenosti žena na mestima odlučivanja, kako unutar partija, tako i na kandidacionim, izbornim listama.

Mikro zaraza je praćenje trendova povećanja zastupljenosti žena kandidata u određenim izbornim jedinicama gde manje partije pokušavaju da brzim povećanjem broja žena uoči izbora zadobiju veće poverenje i naklonost birača²⁵⁸.

Odgovor na to je opšte povećanje broja kvalitetnih žena kandidata smeštenih na izglednim, "dobitnim" mestima sopstvenih kandidacionih lista u mnogim izbornim jedinicama da bi se kroz direktan obračun sa konkurentima zadobila veća popularnost birača.

Na kraju, izvan igre su ostale Konzervativna partija i Hrišćansko demokratska partija koje iz razloga svoje programske autentičnosti i očuvanja sopstvenog konzervativnog biračkog tela nisu mogle da slede trendove mehaničkog povećanja zastupljenosti žena iako su se našle pod pritiskom inovacija manjih i levih partija koje su krenule u trku za biračima uz pomoć strategije zastupanja rodne ravnopravnosti. Ipak, ni te partije nisu mogle da ostanu potpuno po strani i da zanemare celu stvar. One su se uključile na specifičan način prevodeći nespornu potrebu za povećanjem zastupljenosti žena u diskurs sopstvenog ideološkog razumevanja problematike. Tu je važno naglasiti da ni najkonzervativnije partije sigurno nisu pokušale ni da negiraju potrebu za postizanjem rodne ravnopravnosti, niti da je zanemare.

Teorija difuzije

Kao alternativa "zarazi" javila se "difuzija" ili širenje ideje poboljšanja rodne ravnopravnosti do koje dolazi kako usled pritisaka od strane konkurentnih političkih partija, tako i usled naraslih zahteva ženskog pokreta i opšteg biračkog tela da se poveća broj žena u politici i primenom drugih mera doprinese poboljšanju nivoa ostvarene rodne ravnopravnosti.

Političke partije izazvane rivalitetom sa drugim partijama u trci za ženskim glasovima i pod pritiskom javnog mnjenja da uključe više žena, ugradile su nove ideje u sopstveni način razmišljanja i prevele ga na jezik praktične upotrebe. Prevod u politiku treba da rezultira u ponašanju lokalnih aktera na nivou lokalnih institucija gde se cela ideja pojmovno uobličava i prilagođava razumevanju svakodnevnih ljudi.

²⁵⁸ European Women's Lobby 1995-2005: Review of the implementation of the Beijing Platform of Action by the European Union, November 2004. Dostupno na http://www.womenlobby.org/site/labstract.asp?DocID=311&v1ID=&RevID=&namePage=&pageParent=&DocID_sousmenu=&parentCat=22.

To sve konkretno znači da partije u krajnjoj konsekvenci nisu kopirale strategije drugih partija samo zato što su one mogle da izgledaju efikasne u povećanju broja žena na mestima odlučivanja, već su pre kreirale sopstvena rešenja preispitujući na kojim osnovama treba da se zasniva porast zastupljenosti žena i kako to menja partijsku ideologiju i programske pretpostavke. Akteri i strukture operišu na različitim nezavisnim nivoima ali se neizostavno i prepliću jer i jedni i drugi imaju sposobnosti da promovišu kako kontinuitet tako i promene²⁵⁹.

Dijagnoza problema

Sve strategije treba da sadrže dijagnozu problema. Zavisno od toga kako je taj problem omeđen, koji su uzroci, ko je odgovoran za njegov nastanak a ko ne, šta utiče a šta ne na moguća rešenja, i sl. stvaraju se različite mogućnosti rešenja.

U pogledu shvatanja švedskih političkih partija problema nezastupljenosti žena, može se postaviti pitanje, u čemu je bio problem nedostaka žena na mestima političkog odlučivanja, a u čemu nije, kako je i da li je uopšte bilo moguće rešiti taj problem, ko bi mogao biti odgovoran za rešavanje toga problema a ko ne, šta je rodna ravnopravnost a šta diskriminacija. Shodno takvom pristupu problemu mogle su se konstruisati strategije njegovog rešavanja.

Razumevanje zastupljenosti žena kao nečega što se zasniva na principu jednakih mogućnosti stavlja glavni teret odgovornosti na pojedinca, ohrabrujući strategije kao što su škole za političke kandidate, mentorske programe ili aktivnosti umrežavanja.

Drugo shvatanje polazi od uviđanja da jednake mogućnosti ne bivaju uspostavljene odmah nakon uklanjanja formalnih barijera. Direktna diskriminacija kombinovana sa komplikovanim šemama prikrivenih prepreka sprečava žene da postignu adekvatnu zastupljenost u centrima političke moći i u ostvarivanju uticaja.

Zahtevi za posebnim pravima kao što je zagarantovana zastupljenost u formi kvota ili drugih mera, za žene kao grupu, može da se razume kao kompenzacija za postojanje strukturalnih barijera. Ravnopravnost kao cilj ne može da bude postignuta formalno shvaćenim jednakim tretmanom kao jedinim sredstvom pogotovo kada se radi o nejednakim odnosno neravnopravnim kategorijama. Kada

²⁵⁹ Slični procesi desili su se u Britaniji krajem osamdesetih i početkom devedesetih. Videti: Squires, Judith (2004): *Gender Quotas in Britain: A Fasttrack to Equality*. Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji »Primena kvota, evropska iskustva«, organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.

postoje strukturalne barijere, moraju da budu uvedene kompenzativne mere da bi se ostvarila ravnopravnost kao krajnji rezultat²⁶⁰.

Po takvom shvatanju, strategije kao što su kvote ne mogu nikako da se smatraju diskriminatornim merama prema muškarcima već kao nadoknada ženama koje su tokom izbornog procesa suočene sa strukturalnim preprekama. Sa usvajanjem takvog razumevanja političke partije su shvaćene kao odgovorne za preduzete aktivnosti a ne pojedinačne individualne žene.

Postavlja se i pitanje kako se grupe ili pojedinci ponašaju politički, odnosno ko je taj ko im stavlja pojedina pitanja na dnevni red u njihovom političkom angažovanju, ko definiše i artikuliše probleme, ko je tu marginalizovan i u kojim situacijama.

Da li su žene politički izdiferencirana grupa

Zahtev za uspostavljanjem grupnog prava je rizičan jer usvajanje sistema kvota konstruiše grupu žena kao da je podrazumevajuće da je to grupa sa sopstvenim identitetom, interesima, političkim profilom i minimumom zajedničkih interesa i strategija za njihovo ostvarivanje. Kvote zanemaruju činjenicu da je ideja o postojanju takve grupe zapravo apstraktna. Kao rezultat može da se desi da od kvota imaju najviše ili jedino koristi privilegovanije članice te grupe kao i da se zanemare aspekti raznovrsnosti žena, posebno slojeva veoma diskriminisanih na osnovu klase, etničke pripadnosti, seksualne orijentacije, uzrasta.

Tehnike kvota

Strategije za poboljšanje zastupljenosti žena u politici mogu da budu različite, formalne i neformalne, obavezujuće i neobavezujuće, primenjene na raznim nivoima i oblastima, kao što su nacionalni i opštinski/lokalni nivo, unutarpartijski nivo, spoljni nivo u smislu primene na partijskim listama i izborima. Mogu da se takođe identifikuju retorične strategije pozitivna ili afirmativna akcija i pozitivna diskriminacija. Postoje takođe i promotivne strategije, aktivne intervencije ili strategije koje imaju za cilj da zadrže *status quo*.

Takođe ima gledišta da postoje četiri kategorije takvih strategija: kvote, ciljevi, rezultati i dodatne strategije. Postoje i različite kvote primenjene u različitim domenima primene u politici, kao što su unutarpartijske kvote ili kvote za izborne liste.

²⁶⁰ Santisio, Carlos (2004): *Mechanisms for Entrenching Gender Equality - Menu of Options*, Extracted from: Democracy and Deep-rooted conflicts, opinions for Negotiators. Stockholm: International Institute for democracy and Electoral Assistance.

Odredbe koje predviđaju kvote mogu da budu različite vrste, kao što su nacionalne zakonske kvote, rezervisana sedišta i kvote političkih pratija. U Švedskoj su na delu kvote političkih partija kao glavna strategija za povećanje zastupljenosti žena u politici. One služe za povećanja proporcije kandidovanih i izabranih žena u predstavničkim telima. Primenjuju se kao specifikovani procenat, minimalna/maksimalna proporcija ili numerički redosled za selekciju kandidata.

Kvote političkih partija mogu da budu artikulisane na različite načine kao rodno neutralne ili rodno specifikovane, uspostavljajući ponekad minimalnu ili maksimalnu zastupljenost žena ili bilo koga pola.

Partijski ciljevi i rezultati su tesno povezani sa partijskim kvotama i obično im vremenski prethode, ali se mogu razlikovati od njih po stepenu obaveznosti jer su partijske kvote obavezne. Ciljevi se definišu kao partijska rešenost da regrutuje više žena ali bez specifičnih predloga kako da se to postigne, kada i u kom obimu da se desi. Partijski ciljevi obično funkcionišu kao preporuke. Rezultati su pak, uspostavljeni ciljevi sa specifično očekivanim rezultatima u smislu procenata, proporcija ili minimalne zastupljenosti (donji pragovi), maksimalne zastupljenosti (maksimalni pragovi) i sve to kombinovano sa određenim vremenskim okvirom za realzaciju.

Kada su u pitanju švedske partije, sve one su preduzele neke od mera promovisanja porasta zastupljenosti žena u parlamentima nacionalnog i lokalnog karaktera. Ni jedna partija se nije odrekla razvijanja sopstvenih strategija za postizanje tog cilja.

Kvote upotrebljene od strane švedskih partija

Kao prvo, kvote su bile favorizovane od strane partija levice kao što su Zeleni, Socijaldemokratska partija i Leva partija. Prvi su uveli kvote Zeleni 1981. a sledila ih je Leva partija 1987. Posle uspostavljanja sistema kvota za kandidacione liste 1981, Zeleni su uspostavili i unutarpartijske kvote po kojima se odredilo da u svim telima i odborima partije mora da bude najmanje 40% svakog pola. Ta unutarpartijska regulativa je proširena 1987. na kandidacione liste za koje je takođe postalo obavezno od najmanje 40% bilo kog pola. 1997 ta partija je uvela pravilo od 50% plus/minus jedna osoba za kandidacione liste.

1987. Leva partija je sprovela politiku najmanjeg prisustva žena na kandidacionim listama u proporciji zastupljenosti njihovih članica u određenim izbornim jedinicama. Ta odredba je proširena na minimalnih 40% bilo kog pola 1990. koja odredba je 1993. proširena na 50% obaveznog prisustva bilo kog pola.

Daleko najbrojnija partija u Švedskoj, Socijaldemokratska partija je promenila strategiju od partijskih ciljeva ka kvotama. Socijaldemokrate su 1987 odluči-

le da je neophodno minimalno prisustvo od 40% bilo koga pola u svim partijskim telima na svim nivoima. Ta politika je proširena na "jednaku zastupljenost polova" 1990. Korak dalje je učinjen 1993. kada je uveden *zipping* sistem po kome se muškarac i žena smenjuju na partijskim listama gde je najvažnije ko je na vrhu liste.

Partije političkog centra i desnice poklonile su više pažnje primeni partijskih ciljeva i rezultata²⁶¹. Liberalna partija i Hrišćanskodemokratska partija su više koristile partijske ciljeve a Konzervativna partija i Partija centra – rezultate. 1972. Liberalna partija je uvela politiku od minimalnih 40% bilo kog pola u unutrašnjim telima i odborima. 1974. Ta partija je preporučila svojim izbornim jedinicama da imaju najmanje jednu ženu na sigurno izglednom mestu na partijskim listama. U slučaju da izborna jedinica možda ima samo jedno takvo mesto, preporučeno im je da ili stave ženu na to mesto ili na prvo sledeće. 1988. Liberalna partija je proširila svoju politiku preporukom *zipping* sistema u saglasnosti sa kojim se muškarci i žene smenjuju na partijskim listama.

Dok je Hrišćansko-demokratska stranka uvela preporuku minimalne zastupljenosti od 40% bilo koga pola, 1987 Konzervativna partija i Partija Centra su izdale retorične stavove o važnosti povećanja broja žena u parlamentu ali bez nekog posebnog predloga kako i kada to uvesti.

Ono što je važno napomenuti jeste činjenica da su partije usvojile strategije za povećanje broja žena u izbornim telima, kontinuiranim naporima kroz period od više od trideset godina a ne kroz kratkotrajne kampanje. Dok su ciljevi i rezultati bili preferirani tokom sedamdesetih, dotle su u osamdesetim mnogo prisutniji bili ciljevi i kvote na račun rezultata. Od devedesetih konačno je postalo očigledno da su kvote najefikasniji metod i od tada su one najrasprostranjenija mera za povećanje broja izabranih žena u Švedskoj.

Socijaldemokratska partija je prva usvojila opšti partijski cilj 1970, čemu je sledila politika partijskih rezultata u 1980-tim i odredbe o kvotama u 1990-tim.

Hrišćansko-demokratska partija je počela sa ciljem sedamdesetih a završila je sa partijskim rezultatima. Leva patija je počela sa rezultatima da bi došla do kvota koje je vremenom povećavala. Zeleni su sve vreme samo podizali nivo svojih kvota a Liberali su jačali svoju orijentaciju na sve više postavljene rezultate.

Rezultati pokazuju da su kvote strategija koja je začeta na ideološkoj levici uvedena kao inovacija od strane Zelenih i Leve partije kojoj se priključila ogrom-

²⁶¹ Ciljevi kao mera povećanja zastupljenosti žena podrazumevaju retorično izraženu orijentaciju partije ka ostvarivanju toga cija. Ciljevi se izražavaju kao: "Potrebno je povećati broj žena". Rezultati, pak, sadrže neku konkretnu unutarpartijsku meru specifikovanog povećanja broja žena, i izražavaju se kao: "Tokom tekuće godine broj žena će da poraste za 15% u odnosu na prethodni period".

na švedska Socijaldemokratska pratija. Inovacije su se proširile sa političke levice i na desnicu sve dok gotovo sve partije nisu usvojile kvote²⁶². Švedska Liberalna partija je započela reformu sa preporukom o minimalnom četrdeset procentom prisustvu bilo kog pola u svojim partijskim telima i odborima.

Shvatanja Konzervativne partije o problematici nezastupljenosti žena

Različite strategije povećanja broja žena u politici zavise pre svega od shvatanja u čemu je problem nedovoljne zastupljenosti žena kao i od shvatanja da li je to uopšte problem i kog je karaktera.

Konzervativna partija u tridesetogodišnjem periodu od 1970. do 2000. usvojila je opšti stav o važnosti prisustva i učešća žena u politici. Sedamdesetih i osamdesetih rasprave o zastupljenosti žena pre svega su bile orijentisane na budućnost partijske organizacije žena, Ženske federacije. 1975. na partijskom kongresu se smatralo da Ženska federacija predstavlja ideološki relikt jer navodno predstavlja teret i barijeru za jednake mogućnosti žena i muškaraca. Smatralo se, čak, da to donosi više štete no koristi. U nameri da se dokaže glasačima da partija poštuje princip jednakih mogućnosti za pripadnike oba pola, trebalo je dati primer i pokazati glasačima da članovi te partije oba pola rade rame uz rame, zajedno a ne odvojeno. Smatralo se da argumenti da žene bolje rade u odvojenim organizacijama predstavlja zastarelo razmišljanje o rodnim ulogama. Umesto toga, smatralo se da ljudi rade i treba da budu cenjena na osnovu rezultata svog rada bez obzira na pol. U takvim uslovima smatralo se da je Ženska federacija odigrala svoju ulogu i da predstavlja barijeru za uspostavljanje stvarne rodne ravnopravnosti. Umesto toga, žene treba da budu angažovane u glavnim partijskim telima i da tamo dokažu i promovišu sebe kao bolje posle čega će normalno automatski biti smatrane kao pravi kandidati za političke zadatke.

Ženska federacija, smatralo se, ne samo da cementira staromodne rodne stereotipne predstave i držanja prema polovima, već takođe sprečava žene da imaju aspiracije na više pozicije u partiji ograničavajući ih samo na jedan partijski sektor. Kao rezultat, Ženska federacija je shvaćena kao nepolitička unutrašnja partijska organizacija i kao odgovorna za nezastupljenost žena. Rodna ravnopravnost se smatrala kao nešto što je ili već ostvareno ili samo što nije ostvareno. Zbog toga se smatralo da je glavni problem prevazići zastareo način razmišljanja o rodnim ulogama, pa je zbog toga Ženska federacija dobila tretman ideološkog relikta.

Po takvim shvatanjima, tokom vremena i kontinuiranim razvitkom, rodna ravnopravnost će biti postignuta automatski sama po sebi, nevezano za partijsku odgovornost u pogledu rešavanja toga problema.

²⁶² Commission of the European Union. Employment and Social Affairs. Gender Equality in the European Union, Examples of good practices, Employment & Social affairs, European Commission. Dostupno na http://ec.europa.eu/employment_social/equ_opp/fund_en.html.

Žene i muškarci treba da budu posmatrani kao individue a ne kao kolektivi ili grupe. Politička reprezentacija se primarno bavi individuama kojima moraju da budu omogućene jednake mogućnosti za uticanje na društvene tokove i osvajanje društvene moći: pojedinci moraju da budu uvažavani bez obzira na svoj pol. Nikome ne sme da bude data nikakva dodatna podrška niti pak "besplatna vožnja" do političkih funkcija i nominacija kroz mehanizme Ženske federacije.

Uprkos svim tim argumentima, Ženska federacija nije prestala da funkcioniše jer su razne aktivnosti kao što su edukacija i regrutovanje ženskih partijskih članova podržale i očuvale ideju o postojanju te suborganizacije kao centra za podršku ženama. Ipak, Federacija nije bila izvor jačanja uloge žena već pre mesto nadgledanja žena i mesto na kojem su žene dobijale mogućnost da se uče političkim veštinama.

U skladu sa shvatanjem da rodna ravnopravnost nije postignuta, Federacija je smatrana odgovornom da vodi računa o "posebnom ženskom pitanju", tj. kad god bi se pojavila neka pitanja vezana za žene, sa glavne partijske scene bila bi transferisana na tu sekciju i time ostajala marginalizovana i nevažna. Partija je imala "alibi", tj. izgovor da ih je razmatrala kroz rad te svoje podsekcije, ali ih zapravo nikada nije posebno uzimala u obzir kao neki od svojih prioriteta.

Na partijskom kongresu održanom 1993. pokrenute su razne inicijative u pogledu male zastupljenosti žena, pa je to postalo nesporan test demokratičnosti. Takođe je usvojeno gledište po kome savremene žene, glasačice, ne mogu dugo da prihvataju takvu situaciju u kojoj se kandidacione izborne liste sastoje isključivo od muškaraca. S obzirom na to da žene žele da ih predstavljaju žene, partija treba da se ponaša u skladu sa tim zahtevom u nastojanju da zadovolji svoje izborno telo. Argumenti koji su korišćeni bili su uglavnom iz oblasti opšte demokratičnosti, kao što je npr. "naša demokratska tradicija", i "više od polovine populacije su žene". Takođe je rečeno da je mala zastupljenost žena sigurno uzrok činjenici smanjenog glasanja žena za Konzervativnu partiju. U nameri da osvoji više glasova, ta partija je, kako se smatralo, morala da poveća broj žena na kandidacionim partijskim listama.

Da bi to uradila, partija je morala da poradi na svom imidžu moderne i progresivne partije jer su današnje žene politički zahtevnije u odnosu na žene prošlosti. Konzervativna partija mora da predstavlja alternativu za modernu ženu priznajući joj pravo da ima i političke zahteve i politički identitet. Takva orijentacija nije privlačna samo za potencijalne glasače ženskog pola već doprinosi poboljšanju opšteg poverenja u partiju. Međutim, iako je promocija žena u politici široko podržana, ipak je kao konkretna strategija ostavljeno izbornim jedinicama da odluče kako o selekciji i broju kandidatkinja, tako i o njihovom mestu na kandidacionim listama.

Konzervativna partija je takođe usvojila taktiku imenovanja žena na vidljiva, rukovodeća mesta, pa je tako sticala reputaciju kao partija koja ima više gu-

vernerki i žena koje predsedavaju partijskim telima nego sve druge partije zajedno. To je trebalo zapravo da sakrije činjenicu da je Konzervativna partija bila druga od pozadi po broju žena u Parlamentu. Ta činjenica je dugo i uporno obrazlagana i objašnjavana time da žene imaju svoje prioritete i da ih u partiji niko ne sprečava da dobijaju funkcije i imenovanja. To je impliciralo zapravo stav po kome žene u stvari ne žele da se bave politikom i da po svojoj slobodnoj volji odsustvuju iz politike a ne da ih u tome neko sprečava.

Partijski Glavni odbor je odbacivao kvote jer one izazivaju sumnju da su kandidati nominovani po "ključu" a ne zbog svojih sposobnosti i zasluga. Kvote su odbacivane kao "nefer olakšan ulaz" u politiku koja uništava normalnu utakmicu pod jednakim mogućnostima za sve.

Kvote su, kako se još smatralo, predstavljale pretnju internoj demokratiji i nametanje kandidata bez prave selekcione procedure. Umesto toga, smatralo se da je mnogo bolje ulagati u edukaciju i razna postupke osnaživanja žena da postanu sposobnije i kompetentnije za politički život. Zato se smatralo da su strategije kao što su umrežavanje i mentorski programi pored edukacije, najbolji način da promovišu žene. Takođe se uviđalo da je potrebno na duže staze menjati i stavove šire javnosti jer su tradicionalna shvatanja, žensku nezastupljenost pripisivala njima samima kao neki njihov problem koje one treba i da rešavaju same, dok je na partiji da svima omogući jednak tretman.

Konsekventno tim shvatanjima nezastupljenost žena shvatala se kao rezultat suštinskih nedostataka kompetentnosti žena, samopouzdanja i kompetitivnosti u poređenju sa muškarcima. Žene prosto nisu jednako kvalifikovane kao muškarci i zbog toga nije pravedno davati im nezaslužene prednosti i pogodnosti, već ih treba obučavati i pripremati da mogu da učestvuju u istoj trci sa muškarcima. Zanimljivo je jedino da nikada nije doveden u pitanje osnovni koncept da je za partijski ugled važno da predstavi sebe kao partiju u kojoj su žene uspešne i sposobne i u kojoj one imaju sve mogućnosti da napreduju i budu kandidovane na izborima.

Ukratko, problem ženske predstavljenosti smatrao se individualnim problemom koji mora da bude kao takav prevaziđen individualnim naporima. Za žene je najbolje da se takmiče pod istim uslovima sa muškarcima i da uče kroz teškoće i borbu da budu uspešne jer je to bio i put uspešnih muškaraca. Nikakve mere ne bi smele da narušavaju jednake mogućnosti kandidata niti da opstruiraju unutrašnju partijsku demokratičnost koja daje mogućnosti izbora po zaslugama i sposobnostima. Žene su odgovorne za nedostatke u sopstvenoj kompetitivnosti i moraju da se edukuju i nauče da se bore sa svojim kolegama i da se tako kroz individualne slučajeve reši problem nezastupljenosti žena.

U Konzervativnoj partiji dakle, problem nezastupljenosti žena je ostao ženski problem.

Shvatanja Socijaldemokratske partije o problematici nezastupljenosti žena

U Socijaldemokratskoj partiji, međutim, problem nezastupljenosti žena smatrao se kao muški problem ili još bolje, zajednički problem muškaraca i žena u proporciji njihove društvene moći. Pa pošto društvenu moć više poseduju muškarci, oni su onda i odgovorniji i samim tim i pozvaniji da rešavaju postavljeni problem.

Na svom partijskom kongresu 1970. Socijaldemokrate su se pitale da li je problem u društvenom shvatanju ženske uloge ili u diskriminaciji žena. Drugo shvatanje je prevagnulo, jer se smatralo da su žene odgovorne za kućne poslove i podizanje dece, da su eksploatisane kućnim, neplaćenim radom kao i na tržištu rada gde su slabo plaćena rezervna radna snaga bez radne i socijalne sigurnosti, što su sve okolnosti koje im onemogućavaju bavljenje politikom i diskriminišu ih u toj oblasti.

Za razliku od Konzervativne partije, Socijaldemokrate su jasno identifikovale kao uzrok problema diskriminaciju žena i muškarce kao počinioce i korisnike te diskriminacije. Shodno tome, kao pravedno se smatralo da muškarci treba da se odreknu svojih mesta i ustupe ih ženama i tako im omoguće da napreduju.

Potrebno je takođe, pokloniti punu pažnju otklanjanju ustaljene rutine da se na važna mesta po političkom automatizmu nominuju muškarci i potpuno zanemaruju žene i njihove sposobnosti. Tradicionalne vrednosti su dakle, te koje sprečavaju žene da dobiju istaknuta mesta i to diskriminiše žene, ali ne zahvaljujući diskriminatornom ponašanju konkretnih muškaraca, već cele sredine. Tradicionalne vrednosti mogu da se menjaju vremenom i ulaganjem određenih ciljanih napora u tom pravcu.

Partijski odbori za nominovanja su se smatrali kao rodno neutralni organi, svakako distancirani od svake diskriminacije. Vremenom se ipak uviđalo da podsvesno povlašćuju muškarce, pa su učinjene određene promene u pogledu procedura i javnosti rada tih partijskih "gate keepersa". Tokom sedamdesetih i osamdesetih Socijaldemokratska partija je preduzela neke mere da pomogne žensko učešće u političkim aktivnostima kao što su pomoć u čuvanju dece, organizovane aktivnosti za decu za vreme konferencija i kongresa i nadoknade za umanjenje plate zbog porodičnih obaveza negovanja dece i starih.

Ulazak u nadmetanje sa ostalim partijama po pitanju veće podrške učešću žena u politici predstavlja i specifičan rizik a ne sigurnu dobitnu kombinaciju. Naime, partija koja sistematski uvažava pitanja rodne ravnopravnosti i nastoji efikasnim metodama da poveća broj žena u partijskim organima i njihovo opšte uključivanje u politički život partije i samim tim i u predizborne partijske aktivnosti, ne može uvek da bude sigurna da će baš to biti privlačno za žensko biračko telo. U tom smislu, kod Socijaldemokrata su postojale razne dileme.

Partijska dokumenta Socijaldemokratske partije u pogledu žena sedamdesetih godina oslikavala su konflikt unutar same partije u pogledu shvatanja žena kao žrtava tradicionalnih rodnih stereotipa ili kao objekata strukturalne diskriminacije. Tokom osamdesetih konstatovana je kao nesporna činjenica postojanje strukturalne diskriminacije žena i postojanje muške dominacije u svim sferama života uključujući i politiku.

U izveštaju 1993. partijski odbor je istakao tri domena u kojima je hitno potrebno uvesti promene: razlikovanje u visini plata žena i muškaraca, nasilje muškaraca prema ženama i porast zastupljenosti žena u Socijaldemokratskoj partiji. U uvodu tog dokumenta jasno se ističe da su žene inferiorne u odnosu na muškarce u svim društvenim oblastima, u porodici, na radnom mestu i u politici. To nije nikakava slučajnost niti je individualni problem i ima za uzrok nejednaku raspodelu društvene moći koja je osnova za reprodukovanje muške dominacije u društvu.

Argumenti su da žene imaju isto pravo na društvenu moć kao i muškarci, sposobnosti žena ili njihova iskustva su neophodni u politici, i muškarci i žene nemaju uvek iste interese. U dodatku stava da žene i muškarci moraju da budu jednaki u politici i da imaju isti tretman, ističe se da žene imaju razne specifičnosti koje bi poboljšale politički život uopšte a posebno procese donošenja odluka.²⁶³

U nameri da se poveća učešće žena u Socijaldemokratskoj partiji kako u svojim unutarpartijskim telima i strukturama tako i među svojim kandidatima za parlamentarna i druga predstavnička izborna tela, usvojen je *ziping* sistem za nominacije u svim partijskim telima za donošenje odluka. I na izbornim listama postoji *ziping* sistem koji znači da su mesta na kandidacionim listama podeljena po naizmeničnom sistemu, jedan muškarac, jedna žena. Time su zadovoljena oba zahteva i za proporcionalnim, paritetnim prisustvom žena i muškaraca kao i njihovim fer redosledom.

"Varannan damernas"

Ipak, sam pojam kvote i dalje je povlačio različita kontroverzna mišljenja u partiji, jer je i dalje bilo shvatanja da kvota sama po sebi nosi negativnu konotaciju navodnog povlašćivanja manje sposobne osobe koji bez toga ne bi mogla da se meri sa protivkandidatima, kako iz iste, tako i iz drugih partija.

Ceo problem je bio da se zapravo sama reč kvota zameni nekim drugim terminom pa je počela da se koristi igra reči "varannan damernas" koja označava tradiconalni švedski ples gde je običaj da muškarac poziva ženu na igru. Ipak, po običaju, dolazi do promene, pa posle nekoliko igara žena dobija pravo da pozove muškarca da pleše sa njom.

²⁶³Mršević Z., (2005), **Kvota izborni sistem u zemljama tranzicije i evropska perspektiva,** *Prava čoveka, 1-*2, 83:105.

Kada se taj sistem primeni na politiku znači da se ženama daje mogućnost da uzmu učešće u politici (da igraju), iako su muškarci još uvek zaduženi i ovlašćeni za političku agendu (muškarci odlučuju sa kim da igraju i kada će da dođe do smene partnera i inicijatora). Ženama je takođe data mogućnost da vode u politici s vremena na vreme (žene pozivaju muškarce na igru kao izuzetak od pravila tj. "normalnog" reda stvari). Tako posmatran "varannan damernas" je takvo pravilo igre koje se zasniva na muškim pravilima igre i reprodukuje i dalje muškodominantno društveno ustrojstvo.

Zipping sistem²⁶⁴

Shvatanje da žene imaju drugačije i čak suprotstavljene interese u politici od muškaraca predstavlja osnovu za usvajanje ziping sistema.

Ziping sistem ne samo da je razumno rešenje problema nezastupljenosti žena u politici već predstavlja i specifičan odgovor Socijaldemokratske partije na pretnju od osnivanja posebne švedske ženske partije. Naime, švedska feministička mreža u više navrata je bila veoma blizu da formira sopstvenu političku partiju kao odgovor ostalim partijama da na vreme i efikasno rešavaju pitanja rodne ravnopravnosti i povećaju broj žena kako u partijskim strukturama tako i na izbornim listama. Takva partija se smatrala pretnjom, jer bi mogla da privuče kao članice najkvalitetnije žene, posebno one leve političke orijentacije i na taj način da veoma okrnji žensko biračko telo na koje su Socijaldemokrate oduvek računale.

Socijaldemokratska pratija je partija koja je zamišljena da bude garant sistema socijalne zaštite. Takođe, Socijaldemokratska pratija je oduvek smatrala i predstavljala sebe kao najboljeg zastupnika ženskih interesa i uopšte pitanja rodne ravnopravnosti, pa bi posebna ženska partija predstavljala zaista pretnju takvom partijskom imidžu a i dokaz da se u nečemu nije uspelo. Strah od gubitka, razočaranje žena i glasača uopšte naterala je tu partiju da dela. Smatralo se da ona treba da se suoči sa stavovima žena kao i da povrati poverenje žena glasača i svoj imidž na izborima. Socijaldemokratska partija ima reputaciju je partije koja se stalno zalagala za prava žena i može da predstavlja partiju u koju žene uvek mogu da imaju poverenja.

Usvajanje sistema kvota od strane Socijaldemokratske partije može se shvatiti kao izraz razumevanja koje ta partija ima za nezastupljenost žena koja se smatra sistematskom diskriminacijom žena nastalom zahvaljujući sistematskom prisustvu muške dominacije.

²⁶⁴ "*Zipping*": Znači sistem "rajsferšlusa" kada na partijskim izbornim listama jedan muški kandidat smenjuje jednog ženskog kandidata, kada oni naizmenično čine tu izbornu listu sastavljenu pola od žena, a pola od muškaraca.

Kvote zbog toga ne predstavljaju diskriminaciju muškaraca kao što se smatra kod konzervativaca nego predstavljaju strukturalnu kompenzaciju za prepreke s kojima su se žene susretale ili mogu da se sreću u takmičenju za mesta u Parlamentu.

U tome se ogleda švedsko shvatanje rodne ravnopravnosti po kome se očekuje da muškarci i žene rade zajedno, zastupljeni u jednakom broju u istom domenu rada. Uvođenjem *zipping* sistema, može se rešavati pitanje postojanja strukturalne diskriminacije žena, pri čemu se u stvari ograničava učešće žena na maksimalnih 50%, dakle ne može ih biti više, oko čega su takođe postojale izvesne kontroverze i strahovi vezani za sistem kvota kao navodni put za nekontrolisano nesrazmerno povećanje učešća žena. Tim putem eventualni rizik od previše žena u politici je eliminisan i sveden na prirodnu proporciju učešća žena u društvu.

Zaključak

Po Konzervativnoj partiji, ženske organizacije predstavljaju glavni problem koji se sukobljava sa idejom da muškarci i žene rade zajedno. Ženama, po tom shvatanju, nije dozvoljeno da se politički bore kao žene niti da zastupaju samo ženska prava. Žene treba da sarađuju sa muškarcima kao pojedinke a ne kao (ne)legitimne predstavnice cele kategorije žena.

Po shvatanju Socijaldemokratske partije s jedne strane, naglašava se ženska podređena pozicija u društvu usled činjenice da su diskriminisane u svim aspektima života. Vremenom se ovo shvatanje o postojanju diskriminacije žena promenilo u shvatanje o postojanju diskriminacije žena od strane muškaraca, tj. kao akteri su tu naglašeni muškarci. Kvote su onda neophodne ne samo da se ispravi ta nepravda i eliminše diskriminacije već i kao neophodna mera da se ne izgube glasači na račun rivalskih partija bez obzira na to da li su one osnovane ili ne.

Kvote su dakle, u Švedskoj shvaćene kao način da se obezbede jednake mogućnosti. Kvote takođe, predstavljaju način da se ponovo uspostave izgubljena ravnoteža i red.

Uopšteno gledajući, kada se porede sve švedske partije, postoji pomak od žena kao problema, koje predstavljaju odstupanje od normativa, ka muškarcima kao glavnom problemu, tj. kao kreatorima i nosiocima političkog *mainstream-a* koji mora suštinski da se menja. Tu se težište ne stavlja na okrivljavanje muškaraca već je ono na njihovoj odgovornosti da delaju u pravcu antidiskriminacije. To sve podržava diskurs o rodnoj ravnopravnosti kao harmoničnom projektu odnosa među polovima²⁶⁵.

Najnovija činjenica švedskog političkog života je da je više švedskih partija od nedavno počelo da se deklariše kao feminističke, kao što je slučaj sa Levom

²⁶⁵ Politika *gender mainstreaming-a* u memorandumima o zajedničkom uključenju za buduće zemlje članice, Praktične smernice, Evropska Komisija, Direkcija za socijalna pitanja i zapošljavanje.

partijom i Zelenima. Njih prate Liberalna partija, Partija centra i Socijaldemokratska pratija kao i Hrišćanskodemokratska ženska federacija. Model širenja ideje i inovativne politike se tako ponavlja²⁶⁶.

Feministička partija

U martu 2005. pojavila se nova politička partija u Švedskoj, zemlji koja već važi kao svetski lider u poštovanju ženskih prava.

Kada se 2004. najpoznatija švedska feministkinja Gudrun Schyman, povukla sa pozicije predsednice jedne partije levice, inače programske naslednice Komunističke partije i u političku žižu intersovanja došlo je pitanje rodne ravnopravnosti s obzirom na dolazeće izbore u 2006.

Žene su nezadovoljne mestom koje njihovi problemi zauzimaju u programima političkih partija na šta im ukazuju ženske grupe i njihove mreže. ²⁶⁷ Iako su u Švedskoj 45% članova parlamenta žene, ogorčenje među ženama je ogromno zbog onoga što one vide kao totalno zanemarivanje problematike nasilja prema ženama, koje raste kako među imućnima tako i među socijalno ugroženim društvenim slojevima. Nejednakost zarada je još jedno od važnh pitanja. Istraživanja pokazuju da žene zarađuju u Švedskoj 82 procenata muške zarade. Samo je nekoliko žena uspelo da probije stakleni plafon i nađe se na najvišim rukovodećim mestima u privredi.

Schyman je tako unela novu energiju u feministički pokret Švedske gde su se nekako žene navikle da slušaju kako su sve njihove bitke dobijene i svi problemi rešeni dok istvremeno u svakodnevnom životu vide da situacija uopšte nije tako dobra.

Prema istraživanjima švedskog dnevnog lista Aftonbladet, 23 procenta svh birača i 27 procenata žena razmotrilo bi ozbiljno mogućnost da glasaju za feminističku partiju. Ipak samo 16 procenata svih glasača i 21 procenat žena glasalo bi za feminističku partiju koju predvodi Schyman, čija komunistička prošlost nije svima draga. Moguće je takođe da je izgubila poverenje i zbog raznih ekstremnih predloga kao što je npr. uvođenje posebnog poreza samo za muškarce radi pokrivanja troškova vezanih za nasilje prema ženama ili predlog da država treba da plaća ženama za tampone i uloške.

Više poznatih feministinja se pridružilo novoosnovanoj partiji. Jedna od njih je Maria-Pia Boethius koja je 2002. napisala Anti-patrijarhalni manifest. Nova feministička partija će dobiti glasove i sa levice i desnice ali će izgleda najviše izgubiti Socijaldemokratska partija čija je predsednica Marita Ulvskog već predložila niz novih feminističkih predloga koji treba da budu uneti u partijski program.

²⁶⁶ Freidenvall, Lenita: op.cit.

²⁶⁷ Mršević Z., (2006), Zakonski okvir za mere pozitivne diskriminacie: kvota sistem, 80-86, Ed: Zorana Šijački, Ka Zakonu o ravnopravnosti polova. Novi Sad, Pokrajinski Zavod za ravnopravnost polova.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

PROPORCIJA KAO NAČIN DA SE KOMBINUJE JEDNAKOST I RAZLIKA

Poređenje regiona: evropske zemlje tranzicije i Latinska Amerika

Region gde se posmatrano u globalnim razmerama, najšire primenjuje sistem izbornih kvota nije Evropa već Latinska Amerika. Mnoge od zemalja sa najvećim procentom žena u strukturama odlučivanja nedavno izašle iz unutrašnjih oružanih sukoba u kojima postoji snažno prisutna klima participativnosti, tj. široko rasprostranjenog uverenja da pitanja vlasti i donošenja odluka ne smeju više nikada da budu ekskluzivno pravo nikakve uzurpatorske političke elite ili malog broja "nedodirljivih" ljudi.

U Latinskoj Americi sistem izbornih kvota treba da se posmatra ne samo u svetlu procesa demokratskih promena već i kao posledica visoke ženske političke mobilizacije i učešća u duštvenim pokretima koji su prethodili društvenim promenama, kao i znatnog učešća žena u nevladinim organizacijama i političkim partijama. To je doprinelo da se pitanja poštovanja ljudskih prava, među kojima i pravo na ravnopravnost između muškaraca i žena, uvrste kao stalna stavka u programe političkih partija, vlada i ostalih političkih aktera

U Latinskoj Americi se primenjuje zakonski sistem izbornih kvota kombinovan sa partijskim kvotama u mnogo dužem periodu nego što je to slučaj u mnogim evropskim zemljama, posebno tranzicionim. Činjenica da su izborne kvote u regionu Latinske Amerike uprkos divergentnim uticajima ipak našle svoj put do najšire praktične primene rezultat je snažnih društvenih i političkih pokreta širom kontinenta za obnovom demokratije koja se u mnogim zemljama posle huntističkih, autoritarnih i pučističkih režima uspostavlja i jača kroz različite institucionalne mehanizme participativne demokratije.

Ideja isključenosti nekih društvenih slojeva iz procesa političkog odlučivanja široko se odbacuje od strane većine stanovnika upravo zbog negativnih iskustava u ranijim decenijama. Širokim društvenim konsezusom se usvaja koncept demokratije zasnovane na ravnopravnosti. Usvajanje kvota se shvata u tom kontekstu demokratskih inovacija, uz uočavanje da se zahtevi za kvotama paradigmatično javljaju u periodima demokratske tranzicije ili u periodima stvaranja/

izgradnje novih demokratskih institucija. U tim slučajevima kvote su bile uključene u šire pakete političkih reformi u nameri da se obezbedi politička zastupljenost tradicionalno neprivilegovanim društvenim grupacijama kao i da se uspostavi nacionalni međunarodni legitimitet novog režima

Nasuprot tome, kada je u pitanju Istočna i Centralna Evropa onda se kvote smatraju ostatkom sovjetskog režima kao nekakav simbol "prinudne emancipacije" ili politički motivisanih "ključeva". U zemljama bivšeg sovijalističkog sistema politika se još uvek smatra kao prljav posao, u kome caruju korupcija i kriminal, i koji zbog svega toga predstavlja nekoristan i neodgovarajuć način angažovanja žena. Političkom kulturom tih zemalja isto tako još uvek dominira antagonizam između "naroda" tj. društva i države, što je ostatak tzv. realnog socijalizma, kada su se građani identifikovali kroz podelu na "mi"(građani) i "oni"(vlast).

Građani bivših socijalističih zemalja još uvek ne smatraju institucije političkog sistema kao pravo mesto rešavanja društvenih problema. Grupni problemi se još uvek tradicionalno rešavaju dobro izgrađenim sistemima individualnih i kolektivnih strategija preživljavanja. Problem sa tim je što su one možda efikasne u smislu da možda funkcionišu na individualnom nivou poboljšavajući život pojedinaca ali ne nose nikakve promene na širem društvenom i ekonomskom planu.

Nerazumevanje koncepta političke ravnopravnosti polova potiče i od nekadašnje široke socijalističke proklamacije da je ravnopravnost polova odavno postignuta u tim zemljama i da su deklarativne ustavne odredbe u tom pravcu dovoljna garancija za njihovo sprovođenje. Takođe se često ističe da nikakva diskriminacija polova ne postoji u npr. obrazovanju i primeni i ostvarenju političkih i građanskih prava. Sve je to kombinovano sa uverenjem da su u tim zemljama nedavno uvedeni mehanizmi liberalne demokratije u politici i u ekonomiji i tržištu pravi mehanizmi koji deluju podjednako na žene i muškarce, bez diskriminacije, dajući dovoljno prostora za afirmaciju i napredovanje svim sposobnim pojedincima bez obzira na njihovu polnu pripadnost.

Polemika

Argumenti protiv kvota su zapravo iz domena opštijeg pitanja raspodele društvene moći: muškarci nisu voljni da izgube svoju kontrolu, moć i privilegovane pozicije koje smatraju "prirodnim". Ponekada su još uvek prisutna reliktna shvatanja kvota kao instrumentalizovane prinude na bavljenje politikom ili kao diskriminacija sposobnih muškaraca koji su silom "nepravednih" zakonskih odredaba zamenjeni "manje sposobnim" ženama. Žene pak ponekada mi-

sle da ih kvote ponižavaju i da one treba da budu izabrane na osnovu svojih zasluga i da ne žele da budu "*quota* žene" ili "*token* žene" dakle žene koje su izabrane na osnovu svoje biološke pripadnosti, kao "dokaz" postojanja rodne ravnopravnosti.

Važno je da se kvote ne smatraju kao mera diskriminacije muškaraca već kao kompenzacija za istorijski nasleđene društvene prepreke koje sprečavaju žene da zauzmu mesta koja zaslužuju. Analiza kvota diskursa otkriva da su izvori uglavnom u shvatanju da se kvota sistem protivi liberalnoj demokratiji kao i principu zasluga ("neka pobedi najbolji").

Uticaj međunarodnih organizacija

Istraživači su locirali kao glavno mesto porekla rodnih kvota aktivnosti međunarodnih organizacija i međunarodne preporuke razmatrane i dogovarane tokom raznih međunarodnih susreta i konferencija koje su obavezivale države članice da nađu način kojim bi poboljšale zastupljenost žena i pistupačnost političkih instanci na kojima se donose odluke

Činjenica je da su međunarodne organizacije imale velik uticaj na uvođenje sistema kvota u državama jer su tu temu uvele u svetsku agendu, obezbedile prostor za raspravu, podstakle analize i usvojile preporuke za države kako da poboljšaju položaj žena. Postoje primeri kada su unutrašnje rasprave o kvotama posledica ili su podstaknute transnacionalnim širenjem informacija, putem akademskih radova, međunarodnih konferencija, ličnih kontakata, studijskih putovanja. Međunarodne konferencije obezbeđuju neophodan prostor razmene informacija i definisanja standarda.

Tokom devedesetih je došlo do znatnog progresa u pogledu povećanog broja žena na mestima odlučivanja koji se znatno približio idealu pravedne demokratske participacije. To je rezultat dobro osmišljenih političkih strategija kao i advokatiranja, usavršavanja i stvaranju partnerstava. Instrumenti međunarodne zajednice posebno onih EU-a kao i Saveta Evrope su instumenti koji stalno pokreću agendu jednakih mogućnosti napred i kao takvi treba da se koriste. Paritet može da bude cilj ostvaren već tokom sledeće decenije. Suština uspeha je dakle u stvaranju političke volje da se promene odnosi moći i uspostavi rodna ravnopravnost.

Trenutno postoji konsenzus u svim bitnijim međunarodnim organizacijama da su kvote najvažniji faktor za *de facto* povećanje procenta žena u procesima odlučivanja (uz usvajanje i drugih mera i programa) i da zbog strukturalnih, ideoloških, kulturalnih faktora deklarativna zabrana diskriminacije nije dovoljna da bi se postigla ravnopravnost žena i muškaraca.

Političke partije kao ključni faktor

Jasno je da kvote imaju značajan pozitivan uticaj na broj žena u parlamentima širom sveta. "Čuvari vrata" (*gate keepers*) za ulazak na političku scenu su gotovo svuda političke partije jer je još uvek glavni ključ kontrole procesa kandidovanja i nominacije u njihovim rukama. Kada porast broja žena postane politički profitabilan, tj. kada se pokaže da neka partija postaje kompetitivnija da odgovori zahtevima izbornih jedinica i pojedinačih birača time što povećava prisustvo žena na svojim listama i uključuje pitanja rodne ravnopravnosti u svoj partijski program, onda je jasno da će se taj partijski sluh, odnosno senzibilitet za pitanja rodne ravnopravnosti kod mnogih veoma izoštriti.

Primena kvota za žene kandidate kao unutarpartijsko pravilo pokazala se kao jedan od najvažnijih načina za postizanje povećanog broja žena na političkim funkcijama, posebno u birokratizovanim, brojnim, dobro uređenim partijama gde se unutrašnja pravila poštuju u kontinuitetu. Zbog toga je neophodno da političke platforme i statuti partija sadrže odgovarajuće odredbe koje se odnose na pitanja rodne ravnopravnosti jer je to jedini način prodora u partijska tela koja donose odluke. Takođe, to je neophodno da bi partija mogla da se zalaže i utiče na parlamentarnu ili uopšte političku praksu šireg okruženja

Kvalitativne promene

Važno je imati na umu da participativna demokratija ima pre svega u vidu neophodnost učešća žena u formalnoj participaciji, dakle u političkim partijama, parlamentima i vladama. Ali političko predstavljanje mora da se sagleda i iz aspekta mogućnosti da se demokratska legitimnost lako može izigrati ili čak falsifikovati ispunjavanjem formi, a da se pritom ne omogući ostvarenje prave suštine predstavničkih modela. Na primer, broj žena u predstavničkim telima zaista poraste kao rezultat uvođenja kvota, ali se položaj žena u društvu, barem u prvom periodu njihove primene (a možda i uopšte?), baš nimalo ne promeni.

Zbog toga paritetna demokratija ili ravnopravna zastupljenost žena i muškaraca u donošenju odluka nije samo stvar brojeva, što je samo jedan uslov za promene koji podrazumeva suštinsku promenu društvenog ugovora, kao i društvenih struktura koji već vekovima namenjuju različite uloge ženama i muškarcima. Političarke mogu postati simboli modernog, progresa, poštenja, demokratije i brige za opšte dobro koji su kao potencijali neprocenjivi za reformske pokrete.

Žene su još uvek u javnom životu često pre diskretne u pogledu svog ženskog identiteta nego što su spremne da ističu tu činjenicu, da se njome ponose ili crpu dodatno samopouzdanje. To je odraz verovanja organizovanih ženskih sna-

ga širom sveta da se ciljevi mogu postići procesom postepenih reformi a ne vođenjem "rata među polovima"

Promena u načinu na koji žene političari same sebe doživljavaju ključna je za promenu načina na koji javnost doživljava žene i reaguje na ono što one čine.

Kada su se žene iz različitih delova sveta u prvoj polovini 20. veka borile da dobiju pravo glasa, očekivale su da će to neizbežno voditi većoj predstavljenosti žena u parlamentima. Njihova očekivanja uopšte nisu bila tako brzo ispunjena. Umesto toga, usledila je jedna druga, decenijama duga i teška borba za to da žene uopšte budu birane u predstavnička tela nacionalnog i lokalnog nivoa.

Izabrane žene su te koje mogu najbolje da predstavljaju interese ženskog dela stanovništva. Ali činjenica da povećan broj žena uspe da bude izabrano u predstavnička tela uz pomoć izbornog sistema kvota, još uvek ne garantuje uspostavljanje više političke svesti o rodnim pitanjima. Cilj kvota ili drugih sličnih mera svakako nije da primarno obezbede profesionalni plasman i bolju karijeru ženama najviših ešelona društva i političkih partija pod firmom rodne ravnopravnosti. A upravo je to ono što se kao rezultat sistema kvota do sada dosta puta dešavalo.

Povećanje prisustva žena u predstavničkim telima kao prvi i najvidljiviji produkt izbornog sistema kvota sa svoje strane ipak još uvek ne znači da je opšta rodna ravnopravnost postignuta u društvu. Zbog toga mere pozitivne akcije ne promovišu samo ravnopravnost nego omogućuju ženskoj viziji života da postane suštinski deo procesa i kulture upravljanja.

Kao i sa nekadašnjim naporima da pomognu uopšte biranje žena i njihov ulazak u parlament, i današnje žene se organizuju, mobilišu, motivišu i pomažu napredak žena, sada sa unutar parlamentarnih pozicija. One razvijaju strategije i rade kako bi promovisale pitanja važna za žene i kako bi olakšale promene u zakonodavstvu. Povećanje broja žena na mestima donošenja odluka očito, dakle nije samo po sebi cilj, već je cilj da se stvori dovoljna kritična masa žena koja može da utiče na stvaranje političkih stavova uz uzimanje u obzir ženske perspektive. Žene političarke su radile i rade na tome da regrutuju druge žene da bi razvile novo zakonodavstvo i institucije od kojih će žene imati koristi. Kako je njihov broj rastao postalo je lakše biti žena političarka i predstava u javnosti o njima se promenila nabolje.

Po rezultatima istraživanja Interparlamentarne unije žene u politici žele rešenja a ne vlast i moć, u poređenju sa muškarcima više su sklone ka postizanju konsenzusa, traženju rešenja za određene probleme, a manje su orijentisane na sticanje poena i fokusiraju se na revitalizaciju zajednice i stvaranje stvarne sigurnosti i mogućnosti za građane. Žensko iskustvo je stoga često viđeno kao neophodan politički model za jednu uljudniju i manje konfliktnu demokratiju.

Parlamentarke širom sveta stalno doprinose artikulaciji agende prožete pitanjima rodne ravnopravnosti, ili tzv. "feminizaciji političke agende" kako kroz rasprave i glasanje u parlamentima, tako i kroz rad u parlamentarnim odborima. Time je otvoren proces stvaranja parlamenta koji će uzimati rodne perspektive u obzir u procesu donošenja odluka i kreiranja politike.

Da bi se raspravljalo o uticaju žena predstavnika, korisno je napraviti razliku između ženskih pitanja i ženskih perspektiva. Ženska pitanja su pitanja koja uglavnom pogađaju žene, fizički (npr. snimanje raka dojke, reproduktivna prava) ili socijalno (npr. polna ravnopravnost ili politika o dečjoj zaštiti). Ženske perspektive su ženska viđenja svih političkih pitanja. Neka istraživanja pokazuju da iako su većinom ista pitanja značajna za oba pola, ženska perspektiva političkih pitanja se razlikuje od perspektive muškaraca

Kao merilo za utvrđivanje uspeha je da ženski uticaj mora biti vidljiv u zakonima o ženskim pitanjima. Sa rastućom efikasnošću žena i povećanim predstavljanjem žena, nacrti zakona će u redovnoj raspravi više uzimati u obzir perspektive žena. Vrlo značajan pokazatelj ženskog uticaja će biti povećano pokretanje ženskih pitanja od strane muškaraca kao i pridruživanje ženskim glasovima na svim zakonskim raspravama od strane muškaraca kao izraz njihovog razumevanja ženske perpsektive. Mogu da se identifikuju razne strategije i mehanizmi koje žene koriste i mogu iskoristiti kako bi uticale na parlamentarni proces ali se do sada kao najefikasnija pokazala strategija nazvana "strategijom učenja i primene pravila". Moglo bi se reći da je savremeno doba period u kome žene uče pravila parlamentarne igre i koriste to znanje kako bi promovisale ženska pitanja i interese delujući unutar parlamenata raznih zemalja. Radeći to, one ne samo da povećavaju izglede za sopstveni uspeh, nego takođe otvaraju put za novu generaciju žena koja će ući u parlamentarni proces.

Trajni uticaji političarki su neizbežni jer žene postaju sve efikasnije ne samo u unapređivanju ženskih pitanja i interesa, već i u prevazilaženju tradicionalnih razlika između "tvrdih" i "mekih" političkih pitanja koja implicira podelu na muške i ženske domene političkih aktivnosti. Onda kad se uspešno postave ženska pitanja na dnevni red i kada dobiju programsku i političku podršku neophodnih muških saveznika, ubrzo se postiže interes cele političke scene. Ovaj interes se može primeniti na mnoštvo pitanja – politička, ekonomska, socijalna i čak i kulturološka.

U situaciji ekspanzije broj žena u predstavničkim telima i njihovih aktivnosti, ipak ne treba ispustiti iz vida ni nužnost postojanja tzv. ženske neformalne participacije. Ona ostaje značajna jer učešće u društvenim pokretima i građanskom društvu postavlja prioritete na političkoj agendi, legitimiše prisustvo žena u politici, predstavlja izvor političkog pritiska radi povećanja predstavljanja žena u političkim institucijama, mesto sticanja neophodnog iskustva kao i izvor potencijalnih kandidatkinja za formalno učešće.

Ka demokratskom društvu

Demokratija kao institucionalna stvarnost uslovljena je postojanjem takvog oblika vladavine koji sadrži niz demokratskih, inkluzivno integrišućih, institucionalnih tehnika političkog odlučivanja. Mehanizmi uključivanja posebno oni koji pomažu integrisanje tradicionalno isključenih društvenih slojeva u procese političkog odlučivanja spadaju u efikasne i dokazane savremene mehanizme institucionalne demokratizacije. Njihov *ratio* je pre svega u gašenju "večitih" žarišta društvenih sukoba. Smirivanje ili eliminacija tih žarišta potencijalnih društvenih konflikata koji se hrane društvenim nepravdama i nejednakostima je vrhunski prioritet i veoma poželjan cilj svakog društva. Time društvo u celini postaje pravednije, bezbednije, tolerantnije i manje izloženo izlivima socijalnih nemira i sukoba.

Nema sumnje da muškarci u svim društvima imaju ogromnu većinu političkih funkcija na svim političkim nivoima. Ukratko, muškarci svuda dominiraju političkom arenom. Oni formulišu pravila političke igre i često uspostavljaju kriterijume za ocenjivanje uspešnosti u njoj. Nadalje, politički život je organizovan u skladu sa muškim normama i vrednostima i u mnogim slučajevima i u skladu sa načinom života koji odgovara muškarcima.

Ljudsko društvo je još uvek tako strukturirano da drži žene na političkim marginama. Neposredna posledica svega toga je činjenica da se ženama otežava da zadobiju priznanje kao ozbiljne kandidatkinje za političke funkcije, ili im otežava vođenje kampanje u prilog pitanja koja su viđena kao ženska pitanja ako žele da budu priznate kao ozbiljni akteri.

Neprihvatljivo je dakle da se ne pitamo otkuda taj nedostatak žena, kako je do toga došlo i da ne budemo zabrinuti zbog implikacija.

Ta marginalna uloga koju žene imaju u politici rezultat je društvene nejednakosti polova tesno povezane sa rodno specifičnom podelom rada i tradicionalnom podelom rodnih uloga. Kako je klasa marginalaca istovremeno izložena društvenoj izolaciji i društvenim predrasudama, kao važna barijera pred ženama se javlja patrijarhalna politička kultura koja sadrži poglede o "prirodnim" ulogama koje žene mogu da imaju u društvu i politici.

Osvajanje političkih funkcija povezano je sa neophodnoću posedovanja tzv. političkog kapitala, koga ne čini samo posedovanje značajnog finansijskog kapitala. Grupna podrška je važna naročito u slučajevima kada su kandidati lideri lokalnih zajednice ili sindikata, ili kada predstavljaju specifične interesne grupe. Individualna harizma takođe je važan elementa političkog kapitala kao i pripadanje porodici koja tradicionalno daje političare.

Kad se istražuje uticaj i značaj političkog kapitala, uočava se da žene imaju strukturne nedostatke još pre ulaska u takmičenje. U odnosu na finansijski kapi-

tal, u nepovoljnom su položaju jer zarađuju manje novca i jednostavno manje poseduju. U pogledu grupne podrške kao političkog kapitala, s izuzetkom raznih nevladinih organizacija i lokalnih udruženja, njihov nedostatak se ogleda u činjenici da one za sada ne zauzimaju značajne pozicije u snažnim društvenim pokretima. Porodični kapital doprinosi ne retko da žene na najvišim političkim funkcijama budu ne retko žene, kćerke ili sestre političara i obično ih biraju partije centra ili desno orijentisane partije.

Paritetna demokratija se zasniva na osnovnoj ideji da je suština ljudskosti njen dualitet jer se sastoji od ženske i muške komponente, pa da prema tome, žene i muškarci moraju da budu predstavljeni podjednako gde god se donose odluke koje se tiču njihovih života. Takođe se smatra da je ravnopravnost tim veća ukoliko se različiti ljudski položaji smatraju, ne jedan višim ili nižim od drugog, već jednostavno, kao drugačiji. Paritet je dakle strategija koja ima za cilj suštinsku transformaciju načina na koji demokratija funkcioniše.

Interesi žena i muškaraca nisu podudarni i ponekad su čak suprotstavljeni. Tako npr. žene i muškarci različito procenjuju značaj određenih politička pitanja usled različite percepcije političke stvarnosti. Jasno je zbog toga da ni muškarci kao ni žene ne mogu i ne treba da budu isključivi predstavnici cele populacije i da budu jedini odgovorni za donošenje odluka od značaja za sve

U načelu većina u vladama podržava ideju rodne ravnoteže u političkom životu. Danas se uvođenje kvota odredaba u politički život smatra legitimnom merom u sprovođenju principa jednakih mogućnosti u prilično velikom broju zemalja, čak i kada je prisustvo negativnih stavova još uvek prisutno u nekim delovima javnosti u mnogim od njih. Jasno je da žene iako raspolažu nesumnjivim sposobnostima da upravljaju, ne moraju neizostavno biti sposobne da se pobednički suoče s izbornim postupkom koji po tradiciji podržava muške kandidate u kontekstu društvenog ambijenta u kojem još uvek dominira sistem preferencijalnog vrednovanja muškaraca.

Slično shvatanje situacije i prisustvo pozitivne političke volje u pogledu kvota konstatovano je i u Srbiji u vreme njihove prve primene na nacionalnim izborima. Naime pitanje kvota nije bilo uopšte problematizovano niti osporavano ni sa koje strane. Sve debate i svi kontraargumenti su iscrpljeni u vreme lokalnih izbora 2004, nedoumice koje su postojale kao su u praksi rešene. Tako je 2007 godina predstavljala momenat punog političkog konsenzusa, kako o neophodnosti povećanja broja žena u predstavničkim telima tako i racionalnosti i korisnosti kvota sistema u smislu postizanja toga cilja.

Preraspodela moći je dugoročan cilj koji se ne može ostvariti jednostavnim merama niti preko noći. Političke igračice koje teže ravnopravnoj podeli političke moći moraju da osmišljavaju strategije uvođenja ravnopravnosti na svim linijama magičnog trougla, po liniji promena društvene strukture, političke kulture i političkih institucija. Njihove šanse da uspeju u tome su povećane ako imaju bolju

umreženost, bolje i inovativnije strategije, planirane dugoročne i kratkoročne aktivnosti, ako više uče na dobrim ali i lošim primerima jedne od drugih, preko državnih i partijskih granica i ako stvaraju programe prilagođene specifičnim uslovima tipičnim i različitim za svaku zemlju posebno.

Kvote predstavljaju prvi korak ka kvantitativnom menjanju situacije korišćenja prava na dostupnost javnih službi ali takođe imaju mogućnost da dublje i šire utiču na promenu mentaliteta i podstaknu kvalitativno bolje korišćenje ženskih potencijala u tom pravcu. One mogu da budu dobrovoljno usvojene strateške mere pozitivne akcije koje primenjuju pojedine partije ali mogu da budu i rezultat legislativne strategije proistekle iz zahteva unapređivanja rodne ravnopravnosti. Kvote se mogu shvatiti kao plafon, tj. gornja granica kada su u pitanju npr. nacionalne manjine, ali to nije njihova uloga kada su u pitanju žene koje nisu brojčana manjina. Kvote kod žena slučaju predstavljaju samo prelaznu fazu ka paritetnoj demokratiji, način da se razbije politička inercija muške većine i način afirmacije i priznavanja ženskih sposobnosti. Kvote moraju da budu obavezne, prinudno primenljive i dvostruke, tj. da sadrže obavezni procenat i obavezni raspored na kandidacionim listama da bi mogle da proizvedu opipljive rezultate. One su efikasnije i efektnije što su višeg procentualnog zahteva, ako se primenjuju bliže finalnoj izbornoj etapi i što su formalno zakonski obaveznije.

Efikasnost sistema kvota ogleda se upravo u tom brzom omogućavanju pristupa najsposobnijim ženama najvišim političkim pozicijama i takođe u onemogućavanju njihovog eliminisanja zbog nasleđenih kulturoloških predrasuda i stereotipa. Kvote su tim potrebnije jer je uočeno da su neke kategorije žena još slabije predstavljene ili ako se tako može reći, još odsutnije. To su crne žene, migrantkinje, žene etničkih manjina, invalidne žene, mlade žene. Njihovo odsustvo iz politike može obično da znači i njihovo odsustvo iz socijalnih programa, društvenih kretanja, ekonomije, medija, nevladinog sektora, sindikata i sl, jer njihove interese nema ko da predstavlja, što njihovu situaciju čini još složenijom a njih same još diskriminisanijim.

Treba svakako imati u vidu i još neke važne efekte kvota. Naime, kvote se ne smatraju samo kao strategija za jačanje i davanje značaja predstavljanju žena, već se smatraju i kao put do pariteta. Takođe, kvote su takođe preventivni mehanizam za zaustavljanje opadanja broja žena poslanika. Naglašava se njihov tranzicioni karakter, doprinos uspostavljanju demokratije i simbolička uloga u ohrabrivanju žena da stave kraj na predrasude, kako one otvorene, tako i one prikrivene.

Energija političkog momenta rasta učešća žena u parlamentu je za sada ocenjena kao momenat kapitalizacije postignutog, tj. otvaranja mogućnosti sticanja i ostvarivanja kvaliteta na osnovu kvantiteta kao i mera da se i kvantitet očuva i ne ugrozi u dolazećim vremenima.

CONTENT

PART ONE: GENERAL REVIEW	13
ON QUOTAS	15
Preface	15
Introduction of Quotas	
Myths on Quotas	
The Need for Legal Measures for the Increased Participation of	
Women in Political Decision-Making	23
Looking Back	
Decision-Making Means Power	
Political Participation of Women and Gender Equality	
Formal and Informal Participation	
Justice as Arguments	
Differences in Interests	
Emancipation	29
Triangle of Factors	29
Measures For the Increase of Women in Politics/Joint Strategieas	
and Networking, Preassure and Empowerment of Women	30
Committees for Election of Women	31
Preelection Campaigns	32
Quotas	32
Types of Quotas or Quotas as an Affirmative Action	33
Are There Enough Women to Meet the Demands of Quota	
Election System	35
The Role of Quota Election System	
The Process of Election of Members of Parliament	
Descriptive and Substantial Aspects of Representation of Women	
Institutional Manhood	
Strategies of Change	
Types of Strategies	
Strategies of Rules	
Learning Rules	
Implementation of Rules	
Changing of Rules	
Committees for Gender Equality	
Questions Without Answers	
QUOTAS AND THE EUROPEAN UNION	62

From Gender Equality Towards Gender Parity in Decision-Making Processes	s 62
Amsterdam Treaty	63
Ministerial Coference in Paris	64
Resolutions, Decisions, Communications, Reports	64
Resolution of the Council on Women in Science, 2000	64
Decision of Commission From 2000	
Communication from the Commission in 2000	
Resolution of the European Parliament on Women in Decision-making	
Processes	
Report from the Commission from 1996	
Resolution and Report from the European Parliament	67
Women in Eu Structures	67
Gender Eqality as a Europaen Value	
Eu Before 2004 Enlargement	
Women in Eu	
European Parliament	
Overview of Participation of Women in Parliaments of Eu Member States.	
Candidates and Potential Candidates for Membership in the EU	74
Women in National Governments of EU Member States	75
Excerpts From Constitutions of Some EU Countries	77
Process of EU Enlargement and Politics of Gender Equality of the EU	
EUROPEAN COUNTIRES IN TRANSITION	79
Situation in the Countries of the Balkans, Eastern and Central Europe	79
The Period of State Socialism	
Situation in European Countries in Transition	
Illusions on Existance of Gender Equality	
Reaction of Women in Transitional Period	
Political Culture	
Political Parties	
Internal Party Dynamics	
Dynamism of Party Scene	
Perception of Party Life in Public	
Party Program, Documents and Internal Regulations	
Women in Political Parties	
Women's Forums	89
Women's Parties	89
Women in Parliaments	90
Local Assemblies	90
Governments	
Election Systems and Their Influence on Presence of Women in Politics	91
International Documents	
International Activities	
Women and the United Nations	93

Network of Central and Eastern Europe	94
European Women's Lobby	96
Conclusions in Six Points	98
IMPLEMENTATION OF QUOTAS IN LATIN AMERICA	99
Obstacles and Incentives	
THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL ORGANISATIONS	
ON INTRODUCTION OF QUOTA ELECTION SYSTEM	105
Introduction	
United Nations	
Convention on Elimination of all Forms of Discrimination Against	107
Women - CEDAW	107
Beijing Declaration and Platform for Action	
Recommendations of Cedaw Committee	
Practice of Cedaw Committee	
Position of Women Within the UN System	
Council of Europe	
Interparliamentary Union	
Socialist International	
Socialist International of Women	
International Union of Socialist Youth (IUSY)	124
Influence of International Community on the Participation of Women	
in Decision-making Processes in Post-conflict Societies	124
PART TWO: COMPARATIVE REVIEW	127
ARAB WOMEN: RECENT CHANGES	
ARGENTINA: LAW ON QUOTAS	
AFGHANISTAN, AN EXAMPLE OF THE INTERNATIONAL	129
COMMUNITY INTERFERENCE	132
BELGIUM: AN EXAMPLE OF SUCESSFULLY INTRODUCED QUOTA	
The Beginning of Struggle for Election Quotas	
Leading Role of the Government	
Cummulative Influence of Legal and Party Quotas	
Results of Implementation of Quota System in Numbers	136
Pilarisation of Parties, Demands for Gender Equality and	
Anticipation of Quotas	
Election and Quota System	
BOLIVIA	
BOSNIA AND HERZEGOVINA	
Social and Political Situation	
Prewar Period	
First Multiparty Elections	
Elections After War	145
Introduction of Quota Election System	145

First Elections With Legally Binding Quotas	146
Law On Gender Equality	147
Influence of Implementation of Quota System and Recommendations	147
Lessons of Bosnian Experience	147
BRAZIL	148
Political System, Legal and Political Context of Introduction of Quota	
System in Brazil	148
Introduction of Quota System in Brazil	
Women in Political Life of Brazil	
Election Results	156
GREAT BRITAIN	157
International Legal Framework	158
Chronology and Reasons for Recent Changes in Representation	
of Women in Great Britain	158
Quotas and Political Parties: How to Increase the Representation	
of Women	159
Quick Increasing of Representation of Women – Fast Track	
Scotland	162
Wales	162
Scottish and Welsh Experiences	162
The Sex Discrimination Act	163
Factors of Increase of Respresentation of Women	164
Institutional Role of Mechanisms for Gender Equality	
Different Understandings of The Problem of Gender Equality	165
Women as Fragmented Social Grupation	
Justice as an Argument	
Protection of The Interests of Women as an Argument	
Democracy as an Argument	
The Need for Substantial Institutional Reform	168
Deliberative Democracy Against Representative Democracy	
Gender Mainstreaming	169
Conclusion	170
FRANCE, THE COUNTRY OF PARITY	
Historical perspective	
How Parity was Achived	
Observatory	175
Fist (but Unconstitutional) Quota	
The Book and the Manifesto	
Election Party	175
Debate	
Parity is yet to be Accomplished at Work and in the Home	
European Elections and Internal Perspectives	178
IRAQ, AN EXAMPLE OF THE INTERNATIONAL COMMUNITY	
INTERFERENCE	
COSTA RICA	179

Introduction	179
Introduction of Quota System in Costa Rica	180
Women in Political Life of Costa Rica	
Experience of Costa Rica	188
LITHUANIA: AN EXAMPLE OF UNSCESSFUL INTRODUCTION	
OF ELECTION QUOTAS	190
Change of Election System	
Women's Initiatives	
Institutional Mechanisms for Gender Equality	192
Obstacles for Implementation of Quota Sytem	
HUNGARY	
Historical Perspective	
Period of Democratization	
Internal Party Quotas	
Movement of Yellow Scarfs	
Elections for European Parliament	
Hungarian Example, Lessons Learned	
MACEDONIA	
Internal Party Quotas	
Introduction of Legal Quotas	
Decentralisation and Local Elections	
Macedonian Example, Lessons Learned	202
MEXICO	
NORWAY	204
Elections of Candidates in Norway	204
Norway, World Leader in Representation of Women	
First Period 1909-1953	207
Second Period 1957-1973	208
Third Period, 1973 – 1981	208
Fourth Period, from 1985 Until Today	209
Limits of Quota Systems	211
For The End	212
POLAND	213
Attitudes of Polish Voters on Women in Politics	214
SLOVENIA	215
Party Quotas	215
Coalition for Parity	
Elections for the European Parliament	216
Local Elections	
Parliamentary Elections	
SERBIA	
How Quotas were Introduced in the Local Elections	
How Quotas were Introduced for Elections for the National Assembly	219
Strategy of Women's Organisations, Support of Political Parties	
And the Civil Society	220

Discussions that were Led Before the Implementation of Quota System	
on the Local Level	
Number of Women Before Introduction of Quota System in Serbia	221
Enforced Implementation of Provisions on Election Quotas	222
Implementation of Quota System in Serbia	222
Municial Election Results (2004)	
Women in Serbia on Quota System	
Period: October 2006 – February 2007.	
SWEDEN	
How it all Began	
The Development of Idea on The Neccessity of Quotas	
Factors of Successful Increase of the Number of Women	
Internal Party Quotas	
Theory of "Contaigon"	
Difusion Theory	
Diagnosis of the Problem	
Are Women Politically Differentiated Group	
Techniques of Quotas	
Quotas that Swedish Parties Use	
Conservative Party Understanding of Underrepresentation of Women	
Socialdemocratic Party Understanding of Underrepresentation of Women.	
"Varannan Damernas"	
Zipping System	
Conclusion	
Feminist Party	
CONCLUDING REMARKS	
	249
PROPORTIONA AS A WAY TO COMBINE EQUALITY AND	
DIFFERENCE	251
Comparison between the Regions: European Countries in Transition and	
the Latin America	
Discussion Influence of the International Organisations	253
Political Parties as a Key Factor	
Quality Changes	
Towards a Democratic Society	257
CONTENT	260
SUMMARY	
1. Comparison between the Regions: European Countries in Transition	
and Latin America	266
2. Discussion	
3. The Influence of International Organizations	260
4. Political Parties as a Key Factor	
5. Qualitative Changes	
6. Towards a Democratic Society	∠U3
·	
LITERATURE	277

SUMMARY

In accordance with the legal and analytical tradition, the book "Towards a Democratic Society – a System of Election Quotas" is divided into a General and a Specific section, and attached to them is the Concluding section, which deals with a way of combining equality with differences.

In the initial General section of the book, general issues related to quotas are explored, as well as the quota election system in the European Union. Also, the situation in European countries in transition is analyzed. Especially valuable is a presentation of the situation in the Latin American countries, where quotas are most widely used as an instrument for an institutional democratic reform following the period of dictatorship and massive human rights violations. The special section is made up of a comparative legal analysis of the issue of introducing and functioning of the quota election system in 20 countries throughout the world, most of them being European ones, but also in the Latin American and Asian countries. In this section, an analysis of the introduction and development of the quota system in Serbia is presented.

1. Comparison between the regions: European countries in transition and Latin America

The region where the quota election system is most widely used isn't Europe. It's Latin America. Many of the countries with the highest percentage of women in the decision-making structures have just recently experienced military conflicts. A strong participatory climate is present in these countries, as well as a belief that the issues of governance and decision-making can never again be an exclusive right of the usurping political elite or a small number of "the untouchables".

The introduction of the quota election system in Latin America shouldn't be observed only as an outcome of democratic changes, but also as a consequence of high female political mobilization and participation in social movements in the period that preceded social changes, as well as a considerable participation of women in non-governmental organizations and political parties. Due to this, issues related to the respect of human rights, as well as of gender equality, are constantly found in the programs of political parties, governments and other political players.

In Latin America, a legally regulated election quota system is combined with party quotas for far longer a period of time then in many European countries, especially in those undergoing transition. The fact that election quotas in the Latin American region are now broadly implemented, despite various negative in-

fluences, is a result of strong social and political movements throughout the continent, which struggled for the restoration of democracy after juntas, authoritarian and coup-plotting regimes by introducing and strengthening various institutional mechanisms of participatory democracy.

The idea of excluding some social strata from political decision-making processes is widely declined by majority of the population due to negative experiences in the early decades of the century. Upon reaching a broad social consensus, a concept of democracy, which is based on equality, is adopted. In this context, the introduction of quotas is to be considered as a democratic innovation. One should also notice that quota requests appear paradigmatically in the periods of democratic transition or in the periods of developing new democratic institutions.

In the above cases, quotas were introduced by means of large packages of political reforms, the intention of which was to secure political representation of traditionally unprivileged social groups, as well as to establish national and international legitimacy of the new regime.

On the other hand, in the Eastern and Central European countries, quotas are considered as a relic of the Soviet regime and as a symbol of "forced emancipation" of some kind, a politically motivated tool for manipulation (the so-called "keys"). In former socialist countries, politics is still considered as a dirty business in which corruption and crime reign and it, thus, represents something useless and inadequate for women. The political culture of these countries is still dominated by antagonism between the "nation", i.e. the society and the state, which is a remnant of the so - called real-socialism, when citizens were identified by means of being divided into "us" (the citizens) and "them" (the authority).

Citizens of the former socialist countries still don't consider institutions of the political system as a place where social problems are solved. Social problems continue to be solved in a traditional manner through well - functioning systems of individual and collective survival strategies. They may be efficient and functional at the individual level, but they don't bring any changes in broader social and economic terms.

A lack of understanding of the political equality concept originates from the former socialist proclamation, whereby gender equality was achieved a long time ago in those countries and declarative constitutional provisions were a good enough guarantee for their implementation. Also, it's often stressed that there is no gender-based discrimination in, for instance, the fields of education and implementation and gaining of political and civic rights. All of this is underlined, along with the belief that the recently established mechanisms of liberal democracy have been introduced in politics, economy and on the market of these countries, which affects women and men equally, without any discrimination, and provides enough room to all capable individuals, regardless of their sex, for their affirmation and advancement.

2. Discussion

The arguments against quotas originate from the domain of the general division of social power, whereby men aren't eager to loose their control, power and the privileged positions, which they perceive as something "natural". Sometimes quotas are still perceived as an instrumentalised force for getting engaged in politics or as discrimination of capable men who are, owing to "unjust" legal provisions, replaced with "less capable" women. Women, on the other hand, sometime think that quotas are humiliating to them. They should be elected on the basis of merit. Women don't want to be "quota women"or "token women", meaning women who were chosen on the basis of their sex, so that the existence of gender equality could be proven.

It is important that quota isn't perceived as a measure of discrimination against men, but as a compensation for historical social barriers that prevent women from taking the positions they deserve. The analysis of quota discourse reveals that those who oppose quotas mostly perceive them in a way that is contrary to the manner in which they are perceived in liberal democracy and the principle of merit ("let the best win").

3. The influence of international organizations

The main source of origin of gender election quotas can be found in the activities of international organizations and international recommendations, which were adopted at numerous international meetings and conferences and which have committed member countries to finding the way of increasing the representation of women and the availability of political decision-making positions to them.

International organizations had a great influence on the introduction of quota systems since they brought this topic to the global agenda, provided room for discussion, encouraged analysis and adopted recommendations on how to improve the position of women. There are examples of when internal discussions on quotas are a consequence of transitional dissemination of information, through academic work, international conferences, personal contacts and study trips. International conferences provide a necessary room for the exchange of information and definition of standards.

Throughout the 1990s, there has been a considerable increase in the representation of women in decision-making positions, and in coming closer to the ideal of a just democratic participation. This is a result of well-planned political strategies, as well as of advocacy, raising capacity and establishment of partnerships. Instruments of the international community, especially of the EU and the Council of Europe, are those that constantly push the equal opportunities agenda

forward. Parity can be achieved as soon as the next decade. The key to success is in creating political will to change the relations of power, so that gender equality could be introduced.

There is, currently, a consensus in all relevant international organizations that quotas are the most important factor for achieving a *de facto* increase in the percentage of women in decision-making processes (apart from the adoption of other measures and programs). Due to structural, ideological and cultural factors, a declaratory prohibition of discrimination isn't sufficient for achieving the equality of women and men.

4. Political parties as a key factor

It is clear that quotas have a considerable positive influence on the number of women in parliaments worldwide. The "gate keepers" for entering the political scene are the most certain ways for political parties everywhere in the world, since they hold the main key to controlling the nomination process. Sensitivity to gender equality will increase with understanding that the increase of women is becoming politically profitable. This will be possible when it becomes clear that a party is becoming more competitive in responding to challenges of the electorate by including gender issues in its party program and more women in decision-making positions.

The implementation of quotas for women candidates, as an internal party rule, has proven to be one of the most important ways for achieving the increase of women in political functions, especially in well-organized parties, where internal rules are continuously respected. This is why it is crucial that political platforms and party statutes contain provisions relating to gender equality, since this is the only way for women to enter political decision-making bodies. Also, this is necessary for a party to be able to influence the parliamentary and political practice of a broader surrounding.

5. Qualitative changes

Participatory democracy presupposes the necessity of participation of women in political parties, parliaments and governments. Nevertheless, political legitimacy can be falsified by fulfilling quotas, without giving any room for achieving the real essence of representation models. For example, the number of women in bodies of representation increases as a consequence of the introduction of quotas, but the position of women in society doesn't change at all, or at least in the first stage of their implementation (or maybe never).

Thus, parity democracy or equal representation of women and men in decision-making isn't only a matter of numbers. This is only one condition for changes, which presupposes an essential change of the social agreement, as well as social structures that have imposed different roles on women and men for centuries. Female politicians can become symbols of modern times, progress, fairness, democracy and of concern for the general wellbeing, which are all crucial for reformist movements.

Women in public life continue being discreet about their female identity, rather then being ready to stress it, to be proud of it or to make it a source of additional self-respect. This is a reflection of belief among organized women's movements worldwide, the goals of which can be achieved through a process of gradual reforms rather then by leading a "war between the sexes". A change in how female politicians perceive themselves is a key for changing the way the public perceives women and reacts to what they do.

When women from different parts of the world fought for the right to vote in the first half of the 20th century, they expected that this would lead to an increase of representation of women in parliaments. Their expectations weren't fulfilled so quickly. Instead, decades of long struggle followed for women that were to be elected to representative bodies at the national and local levels.

Elected women can best represent the interests of the female portion of the population. However, the increase of women elected in the bodies of representation, thanks to support of the quota system, still doesn't guarantee an increase in consciousness on gender issues. The goals of quotas or similar measures aren't primarily to enhance professional advancement of women from the social and political party elites under the umbrella of gender equality. Nevertheless, this is exactly what has happened so often until now as a result of the quota system.

The increase of presence of women in representative bodies is the first and the most visible product of the quota system. Nevertheless, it doesn't mean that gender equality has been achieved in society. This is why measures of positive action don't promote only equality, but also enable the female vision of life to become a key part of the process and the culture of governance.

Women today, similar to women in the past, who struggled for the right to vote and enter parliaments, are organized, mobilized and motivated and assist in the advancement of women, now from within parliaments. They develop strategies and work on promoting the questions that are relevant for women and that enable changes in the legislation. The increase of women in decision-making positions isn't obviously a goal by itself; the goal is to create a critical mass of women, who can influence the creation of political attitudes, taking into consideration women's perspectives. Women politicians have also worked on recruiting

other women to help develop legislation and institutions that they will benefit from. As the number of them increased, it became easier to be a women politician and their representation in the public changed for the better.

Based on the research of the Inter-Parliamentary Union, women in politics strive for solutions and not for power or authority. Compared to men, they are more inclined to making consensus, searching for solutions to specific problems, and are less oriented towards gathering political scores. They tend to focus on revitalization of the community, creation of security and on providing different opportunities for the citizens. Female experience is, thus, often seen as a necessary political model for a nicer democracy, the one with fewer conflicts.

Women parliamentarians throughout the world continuously contribute to the "feminization of the political agenda" through discussions and voting in the parliament, and also through work in parliamentary committees. Thanks to this, the door has been opened for parliaments to include gender perspectives in decision-making processes and in creating politics.

It is essential to differentiate between female issues and female perspectives. Women's issues are those that mostly affect women physically (breast cancer, reproductive rights) or socially (gender equality or child protection policy). Women's perspectives are women's perceptions of all political issues. Some research shows that even though mostly the same issues are important to both sexes, female perspectives of political issues differ from those of men.

A measure for the success of female influence is that it is visible in laws on female issues. With the growing efficiency of women and an increase in representation of women, draft laws will, during regular discussions, take more and more the perspectives of women into consideration. An important indicator of women's influence will be the increased number of women's issues on men's part, as well as their support in parliamentary discussions, as an expression of their support to women's perspectives.

Different strategies and mechanisms that women use to influence the parliamentary process are identified, but the most efficient, so far, has been the "strategy of learning rules and learning how to use them". In the modern period, women learn the rules of the parliamentary game and use this knowledge to promote women's issues and interests by working from within the parliaments all over the world. Thus, they don't only increase their own chances for success, but also open the way for the new generation of women, which will enter the parliamentary process.

The lasting influence of women politicians is unavoidable, since women are becoming more and more efficient not only in enhancing women's issues and interests, but also in overcoming traditional differences between the "hard" and "soft" political issues, which imply a division between men's and women's do-

mains in political activities. When women's issues are successfully put on the agenda and when they receive program and political support from their male allies, the interest of the whole political scene is fulfilled. These interests can be implemented in the case of many diverse issues/ political, economic, social and even cultural ones.

In the situation of the expansion of women in representative bodies and of their activities, we also have to take into consideration the existence of the so-called women's informal participation. It remains crucial, since the participation in social movements and civil society sets priorities on the political agenda, legitimizes the presentation of women in politics and represents the source of political pressure for the increase of representation of women in political institutions, a place for gathering the necessary experience, as well as potential candidates for formal participation.

6. Towards a democratic society

The existence of democracy is conditioned by the existence of a form of governance that includes a set o democratic and inclusive institutional techniques for political decision-making. Inclusion mechanisms, which especially help integrate traditionally excluded social groups into political decision-making processes, are parts of the efficient modern mechanisms for institutional democratization. Their *ratio*, above all, lies in eradicating the "constant" causes of social tensions. Decrease in or elimination of these sources, which feed on social injustice and inequality, is a top priority and a desired goal of any society. With this a society as such becomes more just, safer, more tolerant and less exposed to social instability and tensions.

There is no doubt that men in all societies occupy a great majority of all political functions at all political levels. In short, men dominate the political arena everywhere. They make the rules of the political game and also often introduce the criteria for measuring success within the political game. Furthermore, political life is organized in line with men's norms and values and in many cases in line with the way of life that suits them.

Human society is still structured so that women are kept in political margins. A direct consequence of this is the fact that for women it is more difficult to get recognition as serious candidates for political functions or that it's more difficult for them to lead campaigns for promoting issues, which are seen as typical women's issues, if they strive to be recognized as serious.

It is, therefore, unacceptable not to ask about the reason for this lack of representation of women, as well as about how this issue was brought about, and not to be worried about the implications.

The marginal role of women in politics is a result of the social inequality of sexes, it's closely related to gender, the specific division of labor and the traditional division of gender roles. The marginalized groups are, at the same time, exposed to social isolation and social prejudice, while an important barrier here is the patriarchical political culture that encompasses views on "natural" roles that women can have in a society and in politics.

The winning of political functions is closely related to the necessity of owning political capital, which doesn't only imply considerable financial capital. Group support is especially important in cases when candidates are leaders of local communities or unions or when they represent specific interest groups. Individual charisma is also an important element of political capital, as well as belonging to a family, which, by tradition, provides politicians.

When the influence and meaning of political capital are under scrutiny, it is noted that women are faced with structural barriers even before they enter the race. In relation to financial capital, they are in a less advantageous position, since they earn less and simply own less. In view of group support as political capital, the lack of women is reflected in the fact that they don't occupy more important positions in strong social movements (with the exception of some nongovernmental organizations and local associations). Family capital often contributes to the fact that women at the highest political positions are wives, daughters or sisters of politicians and they are usually elected by center parties or right-wing parties.

Parity democracy is based on idea that the essence of humanity lies in its duality, since it is composed of a women's and a men's component and, thus, women and men have to be represented equally whenever decisions that influence their lives are made. Equality is greater when different people's positions aren't considered in terms of being higher or lower, but simply in terms of being different. Parity is a strategy which has a goal, which is to transform the ways in which democracy functions.

Interests of women and men aren't the same and sometimes they are even contrary to one another. For example, women and men perceive the meaning of specific political issues differently due to their different perceptions of political reality. It is clear that due to this neither men nor women can be exclusive presenters of the whole population, nor can they be the only responsible parties for decision-making that considers everyone.

In principle, the majority in governments support the idea of gender balance in political life. Today, the introduction of quotas in political life is considered as a legitimate measure for implementing the principle of equal opportunities in a considerably large number of countries, even though negative attitudes are still present in some segments of the public in many of these countries. Even though women possess managerial abilities, they aren't necessarily capable of competing

in the election procedures, which traditionally support male candidates, in the context of social environment in which a value system of preferring men to women still prevails.

The situation was similarly perceived during the initial implementation of quotas in the national elections in Serbia. There was enough political will to honor the quotas - they haven't been put under question mark or made an issue by of any of the parties. All debates and counter-arguments were exhausted during the local elections in 2004, and the existing doubts were resolved in practice. 2007 represented a momentum of full political consensus on the necessity to increase the number of women in representative bodies, as well as on the rationality and usefulness of the quota system for achieving this goal.

The restructuring of power is a long-term goal, which can't be achieved by simple measures overnight. Female politicians that strive to achieve an equal division of political power have to think of the ways of increasing equality along all lines of the magic triangle – regarding a change in social structures, political culture and political institutions. Their chance to succeed with this is better if they are networked, if they use better and innovative strategies, plan long-term and short-term activities, if they learn more from one another's good and bad examples, through state and party lines and if they develop programs that are adjusted to specific conditions, which are typical for and different in every country.

Quotas are the first step towards a quantitative change of the situation with respect to using the right to public services. They may also influence a deeper and wider change of mentality and stimulate better use of women's potentials in this respect. Quotas can be adopted as a result of the strategic measure of positive action, which are implemented by parties, but they can also be a result of a legislative strategy that stems from demands for enhancing gender equality. Quotas can be perceived as a "ceiling" or a top limit when considering, for example, national minorities. However, it isn't the role of quotas when women that aren't a minority are considered. Quotas in women represent only a transitional phase towards parity democracy, the way to break down political inertia of the men's majority and the way to uphold and recognize women's capabilities. Quotas must be mandatory; they should be combined with the enforcement measures. They should be of a dual type, meaning they should include a mandatory percentage and a mandatory distribution on candidacy lists, so that they could produce tangible results. They are more efficient and effective when the demanded percentage is higher, when they are implemented closer the end of the election process and when they are more mandatory from a legal viewpoint.

The efficiency of the quota election system is reflected in making it possible for the most competent women to come to the highest political positions fast and in preventing them from being eliminated due to the inherited cultural prejudice and stereotypes. Quotas became more necessary when it was established that

some categories of women were still underrepresented /excluded. These are Black women, migrant women, women from ethnic minorities, women with disabilities and young women. Their exclusion from politics can often mean that they are excluded from social programs, social movements, economy, the media, NGOs, trade unions and the like, since there is no one to represent their interests there, which further complicates their situation and they become more discriminated.

We should also bear in mind some of the important effects of quotas. Quotas aren't only considered as a strategy for empowering women and a way of increasing the importance of women representation, but they are also considered to be a way of achieving parity. Also, quotas are a mechanism for preventing a decrease in the number of women MPs. Their transitional character is important, their contribution to the introduction of democracy is important, too, as well as their symbolical role in encouraging women to stop both overt and covert prejudice.

The energy of political momentum of the increased number of women in parliaments is, for the time being, perceived as a moment of capitalization of what has been achieved. It provides a strong possibility for achieving quality on the basis of quantity, and it's also a measure for preserving the achieved quantity, which shouldn't be threatened in the coming period.

SPISAK LITERATURE

- Afghanistan government web site. Dostupno na http://www.afghangovernment.com/ (24. novembar 2006).
- Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-Establishment of Permanent Government Institutions Bonn Agreement. Dostupno na http://www.afghangovernment.com/AfghanAgreementBonn.htm (26. november 2006)
- Antić, Milica (2004): Overview of Quota System in the Region. Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.
- Araujo, Clara (2003): *Quotas for Women in the Brazilian Legislative System*. The Implementation of Quotas: Latin American Experiences, Workshop Report 23-24 February 2003. IDEA: Lima, 72-87.
- Beljanski, Slobodan (1999): Pravo i iluzija. Beograd: Republika, biblioteka XX vek.
- Benavides, Jimena Costa (2003): Women's Political Participation in Bolivia, Progress and Obstacles, The Implementation of Quotas: Latin American Experiences, Workshop Report, Lima, Peru, 23-24. February 2003. IDEA: Stockholm, 104 –110.
- Borić, Besima (2004): *Primena kvota u Evropi: pravne reforme i njihovo sprovođenje u Bosni i Hrecegovini*. Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", koju je organizovao International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.
- B92. *Šefice bolje od šefova*. Dostupno na http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=06&dd=01&nav_category=15 (24 novembar 2006).
- Commission of the European Union. Employment and Social Affairs. Gender Equality in the European Union, Examples of good practices, Employment & Social affairs, European Commission. Dostupno na http://ec.europa.eu/employment_social/equ_opp/fund_en.html (27. novembar 2007).
- Council of the European Union *Recommendation of 2 December 1996 on the balanced participation of women and men in the decision-making process* (1996) Dostupno na http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c10920.htm (22 oktobar 2006).

- Council of the European Union. *Resolution of 20 May 1999 on women and science* (1999)

 Dostupno na http://legislationline.org/legislation.php?tid=99&lid=5635&less=false (22 septembar 2006).
- Commission of the European Union. *Commission Decision of 19 June 2000 relating to gender balance within the committees and expert groups established by it* (2000) Dostupno na http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c10920a.htm (24 novembar 2006).
- Commission of the European Union. Communication from the Commission of 7 July 2000 addressed to Member States on the Commission Decision relating to a gender balance within the committees and expert groups established by it (2000)
- Dostupnp na <a href="http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CE-LEXnumdoc&lg=en&numdoc=32000Y0718(01)&model=guichett (24. novembar 2006).
- Commission of the European Union. *The Commissioners*. Dostupno na http://ec.europa.eu/commission_barroso/index_en.htm (29. novembar 2006).
- Commission of the European Union. *Women and Men in Decision-Making. Database.*Dostupno na http://ec.europa.eu/employment_social/women_men_stats/measures in4 en.htm
- Council of Europe. *Resolution 1348 on Gender-balanced representation in the Parliamentary Assembly* (2003) Dostupno na http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA03/ERES1348.htm (8. septembar 2006).
- Council of Europe. Parliamentary Assembly Resolution 1366Candidates for the European Court of Human Rights (2004) Dostupno na http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta04/ERES1366.htm (13. novembar 2006).
- Council of Europe. Parliamentary Assembly Resolution 1426 Candidates for the European Court of Human Rights (2005) Dostupno na http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta05/ERES1426.htm (13. novembar 2006).
- Council of Europe. *Recommendation 1413 Equal representation in political life* (1999) Dostupno na http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta99/EREC1413.htm (17. oktobar 2006).
- Council of Europe. Balanced participation of women and men in political and public decision-making Recommendation Rec (2003) 3 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 12 March 2003 and explanatory memorandum (2003) Dostupno na https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2229&BackColorInternet=9999 CC & BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75 (24. novembar 2006).
- Council of Europe. *Recommendation 1676 on Women's participation in elections* (2004) Dostupno na http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta04/EREC1676.htm (24. novembar 2006).
- Council of Europe. *Resolution 1489 Mechanisms to ensure women's participation in decision making* (2006) Dostupno na http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/ Documents/AdoptedText/ta06/ERES1489.htm (24, novembar 2006).

- Council of Europe. *National delegations to the Parliamentary Assembly of Council of Europe*. Dostupno na http://assembly.coe.int/Composition/APDelegation-sList E.asp (25. novembar 2006).
- European Parliament Resolution on women in decision-making (2000) Dostupno na http://legislationline.org/legislation.php?tid=99&lid=5738&less=false (24. novembar 2006).
- Commission of the European Union. Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee on the Implementation of Council Recommendation 96/694 of 2nd December 1996 on the Balanced Participation of Women and Men in the Decision-Making Process (1996) Dostupno na http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smarta-pi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=52000DC0120&mo-del=guichett (24 novembar 2006)
- Dahlerup, Drude (2003): *Comparative Studies of Electoral Gender Quotas*. Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji "Implementacija kvota, latinoamerička iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Lima, Peru, 23-24. februar 2003.
- Dahlerup, Drude; Nordlund, Anja Taarup (2004): Gender Quotas a key to equality? A case study of Iraq and Afghanistan. Dostupno na www.statsvet.su.se/quotas/iraq-afghanistan-04.doc (26. oktobar 2006).
- Dahlerup, Drude (2004): No Quota Fever in Europe? U Julie Ballington i Francesca Binda, ur. *The Implementation of Quotas: European Experiences. Quota Report Series*. Dostupno na www.quotaproject.org/CS/CS_Europe-Drude05.pdf (25. oktobar 2006).
- Dahlerup, Drude; Nordlund, Anja Taarup (2004): Gender Quotas a key to equality? A case study of Iraq and Afghanistan. Dostupno na www.statsvet.su.se/quotas/iraq afghanistan 04.doc (26 oktobar 2006).
- Dimitrievska, Daniela (2004): *Quotas: The Case of Macedonia*. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004. Dostupno na http://www.quotaproject.org/CS/Macedonia.pdf (17. novembar 2006).
- Đurić Kuzmanović, Tatjana: Rodnost i razvoj u Srbiji, od dirigovanog nerazvoja do tranzicije. Novi Sad: Budućnost.
- Enloe, Cynthia (2004): *The Curious Feminist, Searching for Women in a New Age of Empire*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
- European Parliament Resolution on the Commission report on the implementation of Council Recommendation 96/694 of 2nd December 1996 on the balanced participation of women and men in the decision-making process (1996) Dostupno na http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PUBREF=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PUBREF=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PUBREF=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PUBREF=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PUBREF=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PUBREF=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PUBREF=-//EP/NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PUBREF=-//EP/NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eur

- European Parliament Report on the Commission report on the implementation of Council Recommendation 96/694 of 2nd December 1996 on the balanced participation of women and men in the decision-making process (2000) Dostupno na http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PU-BREF=-/EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PU-BREF=-/EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PU-BREF=-/EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PU-BREF=-/EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PU-BREF=-/EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PU-BREF=-/EP//NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PU-BREF=-/EP/NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?PROG=REPORT&L=EN&PU-BREF=-/EP/NONSGML+REPORT+A5-2000-0373+0+DOC+PDF+V0//EN&LEVEL=2">http://www.europarl.europa.
- European Ministerial Conference. *Istanbul declaration on equality between men and women as a fundamental criterion of democracy* (1997) Dostupno na http://www.legislationline.org/legislation.php?tid=99&lid=4838 (8. septembar 2006).
- European Women's Lobby 1995-2005: Review of the implementation of the Beijing Platform of Action by the European Union, November 2004. Dostupno na November 2006).
- Freidenvall, Lenita (2003), "Women's Political Representation and Gender Quotas The Swedish Case." *The Research Program on Gender Quotas: Working Paper Series 2003:3*. Stockholm University: Department of Political Science.
- Fuchs, Gesine; Hoecher, Beate (2004): Without Women merely a Half-Democracy, The political Perception of Women in the East European Accession States. The Eurokolleg Serie, Uredila Anne Seufferth, Izdala Indijska kancelarija Friedrich Ebert Stiftung. Dostupno na www.fes.de/idexipa.html.
- Greboval, Cecile (2004): *Introducing Quotas, the role of the international community, the European Women's Lobby.* Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", koju je organizovao International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004. Dostupno na http://www.idea.int/publications/quotas_europe/upload/Idea quota low.pdf (25. oktobar 2006).
- Goodwin, Robert (1996): *The theory of Institutional Design*. Cambridge: University Press.
- Gurmai, Zita (2004): Advancement of Women's Issues through Political Mobilization in Hungary: Impact of the Hungarian Socialist Party Quota. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004. Dostupno na http://www.quotaproject.org/case_studies.cfm (17. novembar 2006).
- Hall, Peter; Taylor, Rosemary (1996): Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies* XLIV 936-957.
- Haraszti, Miklós. Predstavnik za slobodu medija Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju u Evropi. Dostupno na http://www.southeasteurope.org/subpage.php?sub_site=2&id=17373&head=hl&site=8 (26. novembar 2006)

- Harison, Ros (2004): Demokratija. Beograd: Clio, 130. To su gledišta Džemsa Mila.
- Hejvud, Endru (2004): Politika. Beograd: Clio.
- International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA). *Global Database of Quotas for Women*. Dostupno na http://www.quotaproject.org (10. septembar 2006).
- IDEA (2003) *The Implementation of Quotas: Latin American Experiences*. Institute for Democracy and Electoral Assistance: Stockholm.
- Interparliamentary Union. *Plan of Action*. Serie Reports and documents No. 22, Geneva 1994.
- Interparliamentary Union. *Plan of action to correct present imbalances in the participation of men and women in political life.* Dostupno na http://www.ipu.org/wmn-e/planactn.htm (17. novembar 2006).
- Interparliamentary Union. *Women in national parliaments*. Dostupno na http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm (24. novembar 2006).
- Interparliamentary Union. *Rules of the Governing Council*. Dostupno na www.ipu.org/strct-e/cnlrules-new.htm (13. oktobar 2006).
- Interparliamentary Union. *Statutes of the Inter-Parliamentary Union*. Dostupno na http://www.ipu.org/strct-e/statutes-new.htm 1-(13. oktobar 2006).
- Karam, Azza; Lovenduski, Joni (2002): *Women in Parliament: Making a Difference*. Dostupno na http://www.idea.int/publications/wip/upload/4%20_Karam.pdf (24 novembar 2006)
- Koenen-Iter, Žak (2005): Sociologija elita. Beograd: Clio.
- Krook, Mona Lena (2004): Reforming representation: the diffusion of candidate gender quotas worldwide. Predstavljeno na godišnjoj međunarodnoj konvenciji International Studies Association, u Montrealu, Kanadi, 17-20. marta 2004.
- Krouwel, A., J. de Raadt (2003): *Political Conflict over Institutional Design and Change*. Rad predstavljen na konferenciji Institutional Theory: Issues of Measurement and Change, na ECPR Joint Sessions u Edinburgu, 28. mart april 3, 2003.
- Küchler Teresa, *Evropske žene ne uživaju plodove svoga rada*, EU Observer/Brisel, 06.03.2006, objavljeno na regionalnoj e-mail listi "Ženska posla", mart 2006.
- Lambert, Caroline (2001): *Francuske žene u politici: Dugi put do pariteta, Komparativ-na analiza USA/Francuska*. Dostupno na: http://www.brook.edu/fp/cusf/analy-sis/women.htm (28. novembar 2006).
- Lokar, Sonja (2005): *A Short History of Quotas in Slovenia*. U The Implementation of Quotas: European Experiences Quota Report Series. Julie Ballington, Francesca Binda ur., Stockholm: IDEA. Dostupno na http://www.idea.int/publications/quotas_europe/upload/Idea_quota_low.pdf (10. novembar 2006)
- Maria Jose Lumbertino, "Pioneering Quotas: The Argentine Experience and Beyond", u: *The Implementation of Quotas: Latin American Experiences.* Institute for Democracy and Electoral Assistance: IDEA, str 32-42. Lima, Peru, 2003

- Matland, Richard E. (2005): *The Norwegian Experience of Gender Quotas*. Ed: Francesca Binda and Julie Ballington, The Implementation of Quotas: European Experiences. Stockholm: IDEA.
- Matland, Richard E. (1993): *Institutional Variables Affecting Female Representation in National Legislatures: The Case of Norway*. Journal of Politics 55 (3) 737–755.
- Međunarodna unija socijalističke omladine. *Statutes of International Union of Socialist Youth*. Dostupno na http://www.iusy.org/index2.php (13 novembar 2006).
- Meier, Petra (2004): Implementing Gender Quotas in Belgium: Lessons from their Legal Enforcement. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji»Primena kvota, evropska iskustva«, organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.
- Mihailović, Srećko (2005): Susret slabe države i nekompetentnih građana. U *Pojedinac i država*, 179-188. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Milivojević, Snježana (2004): Žene i mediji, strategije isključivanja. U *Čitanka: Evropska politika jednakih mogućnosti*, Beograd: Fond centar za demokratiju. Uredila Nataša Vučković.
- Monasterios, Karin; Mealla, Luis Tapia (2004): *Primena kvota u Evropi: pravne reforme i njihovo sprovođenje u Bosni i Hercegovini*. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/ CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.
- Mršević Z., (2004), Izborne kvote za manje zastupljeni pol u Litvaniji, BiH i Belgiji, *Strani pravni život*, vol. 44, 3-4 : 65-83
- Mršević Z., (2004), Švedski model i iskustva u primeni kvota izbornog sistema, *Strani* pravni život, vol. 44, 3-4 : 179-195
- Mršević Z., (2004), Izborni kvota sistem kao mehanizam postizanja ravnopravnosti polova u politici, *Prava čoveka*, 9-10, 35:51.
- Mršević Z., (2005), Kvota izborni sistem u zemljama tranzicije i evropska perspektiva, *Prava čoveka, 1-*2, 83:105.
- Mršević Z., (2005), Kako skrojiti politiku jednakih mogućnosti, Žene to mogu Ed: Snežana Jakovljević. *Izborni kvota sistem u Srbiji, 71-78.* Kruševac, Peščanik
- Mršević Z., (2005), Uvođenje i funkcionisanje izbornog kvota sistema u Britaniji, *Pravni život*, vol. 54, br. 5-8, str. 145-163.
- Mršević Z., (2006), Zakonski okvir za mere pozitivne diskriminacie: kvota sistem, 80-86, Ed: Zorana Šijački, Ka Zakonu o ravnopravnosti polova. Novi Sad, Pokrajinski Zavod za ravnopravnost polova.

- Mršević Z., (2006), Implementing Quotas: Legal Reform and Enforcement in Serbia and Montenegro, 48-53. Ed: Francesca Binda and Julie Ballington, The Implementation of Quotas: European Experiences.
- Mršević Z., (2006), Mesto kvota izbornog sistema u procesima demokratizacije institucija i društva, 60-69. Ed: Nataša Perišić-Pavlović, Žene to mogu, Kako skrojiti politiku jednakih mogućnosti. HORA, Valjevo.
- Mršević Z., (2006), Izborni kvota sistem kao globalni mehanizam socijalne inkluzije, 133-146. Ed: Dragan Popadić, Uvod u Mirovne studije, II tom Grupa Most, Beograd.
- Mršević Z., (2006), Mesto i značaj kvota izbornog sistema: iskustva Francuske i Norveške, *Pravni život*, vol. 55, br. 12, str. 1057:1072.
- Mule, Rosa (1999): New Institutionalism: Distilling some "hard core" propositions in the works of Williamson and March and Olsen. *Politics*, 19 (3), 145-151.
- Olsen, Johan (1997): Institutional Design in Democratic Countries. *The Journal of Political Philosophy* 5 (3), 203-229.
- OSCE/ODIHR. Handbook for monitoring women's participation in elections, Political parties and advancement of women. Warsaw: 2004, 30-32.
- Pajvančić, Marijana (2005): *Parlamentarno pravo*. Beograd: Fondacija Kondrad Adenauer.
- Peschard, Jacqueline (2003): Quota implementation in Mexico. U *The Implementation of Quotas: Latin American Experiences*. Stockholm: IDEA.102-104.
- Pešić, Vesna (2006): (De)blokiranje tranzicije i unutarstranačka demokratija, u Demokratija u političkim stankama Srbije. Uredio: Zoran Lutovac, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Phillips, Anne (1998): Feminism & Politics. New York: Oxford University Press.
- Quesada, Ana Isabela Garcia (2003): Legal reform in Costa Rica. U *The Implementation of Quotas: Latin American Experience*. Lima: Institute for Democracy and Electoral Assistance, 88-98.
- Roganović, Božidar (2001): Retorika. Beograd: Vojnoizdavački Zavod.
- Santisio, Carlos (2004): *Mechanisms for Entrenching Gender Equality Menu of Options*, Extracted from: Democracy and Deep-rooted conflicts, opinions for Negotiators. Stockholm: International Institute for democracy and Electoral Assistance.
- Siemienska, Renata (2004): Gender Parity Quotas, Results of Elections in Poland. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.
- Socialist International. Dostupno na http://www.socialistinternational.org/4Principles/ dofpeng.html (17. oktobar 2006).
- Socialist International. *Statutes of the Socialist International*. Dostupno na http://www.so-cialistinternational.org/3Statutes/statutes.html (17. oktobar 2006).

- Socijalistička internacionala žena. *Statement Women and power-sharing: leadership and strategies* (1998) Dostupno na http://www.socintwomen.org.uk/RESO-LUTIONS-ENGLISH/Norway%201998/Oslo.html (17. oktobar 2006).
- Socijalistička internacionala žena *Resolution Implementing a gender perspective in Public Policies* (1999) http://www.socintwomen.org.uk/RESOLUTIONS-EN-GLISH/Buenos%20Aires%201999/Buenos-Aires.html (17. oktobar 2006).
- Socijalistička internacionala žena. *The Quota System, Member parties that have introduced a quota system for women (as of October 2006)* Dostupno na http://www.socintwomen.org.uk/QUOTA/QUOTAEng1.html (17 oktobar 2006).
- Squires, Judith (2004): *Gender Quotas in Britain: A Fasttrack to Equality*. Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji »Primena kvota, evropska iskustva«, organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.
- Šansević, Ivana (2006): *Ženska scena u Hrvatskoj danas*. (Radio emisija: Položaj žena u društvu, jun 2006. citirano na regionalnoj e-mail listi "Ženska posla" u junu 2006).
- Šilović, Daša (2004): Lobbying for Quotas, The Experience of the CEE Network for Gender Issues. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji »Primena kvota, evropska iskustva«, organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.
- Tadić, Ljubomir (1987): Ogled o javnosti. Nikšić, Beograd: Univerzitetska riječ.
- Taljnaite, Meilute (2004): Discourses and Lobbying Strategies used by the Women's Movment in Lithuania. Rad predstavljen na međunarodnoj Konferenciji "Primena kvota, evropska iskustva", organizovanoj od strane International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, Experiences, Budimpešta, Mađarska, 22-23. oktobra 2004.
- The Coalition Provisional Authority. Dostupno na http://www.cpa-iraq.org/ (27. novembar 2006).
- United Nations. Convention on Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm#article7 (11. novembar 2006).
- United Nations. *Beijing Platform for Action*. Dostupno na http://www.un.org/esa/gopher-data/conf/fwcw/off/a--20.en (9. novembar 2006).
- United Nations. World Conference on Women. Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/ (9. novembar 2006).
- United Nations General Assembly. Resolution on Further Actions and Initiatives to Implement the Beijing
- Declaration and Platform for Action. Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/daw/followup/reports.htm (3. novembar 2006).

- United Nations. General recommendations made by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women. Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm (14. oktobar 2006).
- United Nations. General Recommendation No.25, on article 4, paragraph 1, of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, on special temporary measures (2004) Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/General%20recommendation%2025%20(English).pdf (25. novembar 2006).
- United Nations. *Administrative instruction. Special measures for the achievement of gender equality.* Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/STAI19999.PDF (11. novembar 2006).
- United Nations. Improvement of the status of women in the UN system: A verbal report in response to General Assembly resolution 59/164 of 20 December 2004 (2004) Presented byMs. Rachel Mayanja Assistant Secretary Genera, Special Adviser on Gender Issues and Advancement of Women (2004) Dostupno na www.un.org/womenwatch/osagi/fpdocumentation.htm (10. oktobar 2006).
- United Nations *Facts and figures on Women, Peace and Security*. Dostupno na http://www.un.org/womenwatch/feature/wps (12. novembar 2006).
- United Nations. Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security. Dostupno na http://www.peacewomen.org/un/sc/1325.html (21 .oktobar 2006).
- U.S. *Explanation of position*, ECE Regional preparatory meeting for the ten-year review of implementation of the Beijing Platform for Action (Beijing+10), December 14-15, 2004; Geneva. Dostupno na: www.peacewomen.org/un/Beijing10%20/USEOPECE.pdf (28. november 2006).
- Vej, Simona (1995): Ukorenjivanje. Beograd: BIGZ publishing.
- Vlada Republike Slovenije. *Lokalne volitve 2006, Volitve v številkah.* Dostupno na http://volitve.gov.si/lv2006/volitve v stevilkah.html (29. novembar 2006).

CIP – Каталогизација у публикацији Народна библиотека Србије, Београд

342.827 342.8:305-055.1/.2

МРШЕВИЋ, Зорица

Ka demokratskom društvu – izborni sistem kvota / Zorica Mršević ; [prevodi Marija Krsmanović ... [et al.]. – Beograd : Institut društvenih nauka, 2007 (Beograd : Čigoja štampa). – 285 str. : tabele ; 24 cm

Tiraž 300. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Summaries. – Bibliografija uz svako poglavlje.

ISBN 978-86-7093-115-2

а) Изборна квота б) Избори – Равноправност полова COBISS.SR.-ID 139995660